

วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

JOURNAL OF LIBERAL ARTS, UBONRATCHATHANI UNIVERSITY
ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2566) ISSN 2697 - 6358 (ONLINE)

เวียดนามในไทย | ลาวในภาพถ่าย | ชายแดน | สุขภาพ | ภาษา | ชาดก

บทบรรณาธิการ

บทความในวารสารฉบับที่ 1/2566 เริ่มด้วยมิติประวัติศาสตร์และการเมืองร่วมสมัยของภูมิภาคแม่น้ำโขง ได้แก่ บทความของวีรภัทร ผิวม่วง และธิบัติ บัวคำศรี เรื่อง “บทโหมโรงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 : การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน” ที่ศึกษาสำนักความเกลียดชังของคนไทยกลุ่มขวาจัดที่มีต่อคนเวียดนามอพยพ บทความชิ้นต่อมาโดยศรายุทธ พรหมแสงสิงห์ และศิริศักดิ์ เหล่าจันทาม เรื่อง “บทบาทและการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีในกระแสการเปลี่ยนผ่าน” ได้นำเสนอให้เห็นการปรับตัวของคนเวียดนามยุคปัจจุบันในฐานะตัวแสดงสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมเมืองในจังหวัดอุดรธานี ผ่านกรณีศึกษาบทบาทของสมาคมชาวเวียดนาม ส่วนบทความมิติประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอีกเรื่องคือ “การเริ่มต้นของการถ่ายภาพในลาว” โดย พิชักษณ์ ทนันชัยบุตร ได้นำเสนอการปรากฏตัวขึ้นของเทคโนโลยีถ่ายภาพสมัยใหม่จากอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20

กลุ่มบทความชุดที่สองเน้นทำความเข้าใจสังคม เครือข่ายสังคม การเมือง และเศรษฐกิจผ่านนวนิยาย อิงประวัติศาสตร์ ความเป็นพลเมือง และ สุขภาพ เริ่มจากบทความเรื่อง “ระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์: อำนาจครอบงำแบบอาณานิคมของฟิลิปปินส์ในมหากาพย์แห่งโรซาเลสของฟรานซิสโก ซิโอนีล โฮเซ” โดย สิริฉัตร รักการ ทวีศักดิ์ เผือกสม และสิงห์ สุวรรณกิจ ที่เผยให้เห็นโครงสร้างการครอบงำของกลุ่มชนชั้นนำที่ดำรงอยู่ในการเมืองฟิลิปปินส์ร่วมสมัยผ่านระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์ในฐานะมรดกของจักรวรรดินิยม บทความชิ้นต่อมา โดย พลวิเชียร ภูทองไชย พัชรินทร์ ลากานันท์ และ ภาณุ สุพพัตกุล เรื่อง “โลกทัศน์กับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว” สะท้อนพลวัตความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนในพื้นที่ชายแดนภาคอีสานผ่านครอบครัวข้ามแดนและการต่อรอกับความเป็นพลเมืองของชาติ บทความชิ้นที่สามในกลุ่มนี้เรื่อง “บริการสุขภาพข้ามแดนในเขตอีสานใต้ท่ามกลางสถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องของประเทศต้นทาง (กัมพูชาและ สปป. ลาว)” โดย สมหมาย ชินนาค และ กาลัญญา ชินนาค นำเสนอบริบทบริการสุขภาพในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาที่เอื้อให้เกิดระบบเครือข่ายสุขภาพข้ามแดน ส่วนบทความของพฤกษ์ เกาถวิล และ วรดุลย์ ตูลารักษ์ เรื่อง “งานแพลตฟอร์มกับความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน” ชี้ว่า

งานวิจัยเกี่ยวกับระบบและนโยบายเกี่ยวกับความปลอดภัยและความเสี่ยงด้านสุขภาพของงานแพลตฟอร์มในฐานะบรรทัดฐานเชิงสถาบันในการกำกับดูแลแรงงานนั้น ยังขาดแคลนอย่างมากภายใต้การขยายตัวอย่างรวดเร็วของงานแพลตฟอร์มในสังคมปัจจุบัน

นอกจากนี้ในวารสารเล่มนี้ ยังมีบทความด้านภาษาอีกสามเรื่องที่น่าสนใจมาก ได้แก่ บทความเรื่อง “สุพรหมโมกษากับหมาเก้าหาง: นัยยะการกินในฐานะบททดสอบตัวเองและนิเวศสำนึกในนิทานชาดกอีสาน” โดย ชัยยนต์ ทองสุขแก้ง ที่นำเสนอขาคนอกนิบาตพื้นบ้านอีสานผ่านการแสดงหลักธรรม และแนวปฏิบัติของตัวละครเอกผู้เอาชนะบททดสอบและอุปสรรคต่าง ๆ ทั้งร่างกายและจิตใจ บทความเรื่องต่อมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสอนหน่วยเสียงเพื่อพัฒนาความสามารถด้านการอ่านคำภาษาอังกฤษ เรื่อง “การใช้การสอนความรู้เรื่องเสียงตัวอักษรบูรณาการกับการรับรู้เรื่องหน่วยเสียงในการพัฒนาความสามารถด้านการอ่านคำภาษาอังกฤษของนักเรียนประถมศึกษาไทย” เขียนโดย สารีตา ไพเราะ พิลาณูช ภูษาวิศิษฐ์ ส่วนบทความเรื่องสุดท้ายของวารสาร เล่มนี้ เรื่อง “การวิเคราะห์ความรู้ความเข้าใจของครูชาวต่างชาติด้านกลยุทธ์การสื่อสารในบริบทของการสอนภาษาอังกฤษเป็นภาษาต่างประเทศในประเทศไทย” โดย ไมเรนาเรน จอย บาซิลิโอ และ อรณุช ปวงสุข นำเสนอความท้าทายการสอนภาษาของครูนานาชาติผู้สอนภาษาอังกฤษในฐานะภาษาต่างประเทศด้านความรู้และกลยุทธ์การสื่อสารและการเป็นครูวิชาชีพภายใต้บริบทสังคมไทย

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรัมย์
บรรณาธิการ

สารบัญ
Table of Content

เรื่อง	หน้า
Content	page
บทโหมโรงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976: การประท้วงขับไล่ ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน Prelude of October 6, 1976: Protests to Expel Vietnamese Refugees in the Upper Northeastern Region..... 1 วีรภัทร ผิวม่วง และ ธิบัติ บัวคำศรี Weerapat Piwphong and Thibodi Buakamsri	
บทบาทและการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนาม จังหวัดอุดรธานีในกระแสการเปลี่ยนผ่าน Roles and Adaptivity in Udon Thani Vietnamese Association Transitions..... 27 ศรายุทธ พรหมแสงสิงห์ และ ศิริศักดิ์ เหล่าจันทาม Sarayut Promsaengsing and Sirisak Laochankham	
การเริ่มต้นของการถ่ายภาพในลาว The early Photography in Laos..... 53 พิชักษณ์ ทนันชัยบุตร Pichak Thananchaibut	

สารบัญ Table of Content

เรื่อง Content	หน้า page
ระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์: อำนาจครอบงำแบบอาณานิคม ของฟิลิปปินส์ในมหากาพย์แห่งโรซาลอสของฟรานซิสโก ซีโอนีล โฮเซ Caciquism: The Colonial Dominance of the Philippines in Francisco Sionil Jose's Rosales Saga..... 73 สิริฉัตร รักการ ทวีศักดิ์ เผือกสม และ สิงห์ สุวรรณกิจ Sirichat Rakkan Davisakd Puaksom and Sing Suwannakij	
โลกทัศน์กับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดน ในชุมชนชายแดนไทย-ลาว Worldviews and Complex Citizenship from below among Cross-border Families in Thai-Lao Border Community..... 100 พลวิเชียร ภูทองไชย พัชรินทร์ ลาภานันท์ และ ภาณุ สุพพัฑกุล Phonwichian Phukongchai Patcharin Lapanun and Panu Suppakul	
บริการสุขภาพข้ามแดนในเขตอีสานใต้ท่ามกลางสถานการณ์ และบริบทที่เกี่ยวข้องของประเทศต้นทาง (กัมพูชาและ สปป. ลาว) Transborder Health Services in Southern Isan Amid the Situations and Contexts Relevant to the Countries of Origin (Cambodia and Lao PDR)..... 128 สมหมาย ชินนาค และ กาญจนา ชินนาค Sommai Chinnak and Kanjana Chinnak	

สารบัญ
Table of Content

เรื่อง Content	หน้า page
งานแพลตฟอร์มกับความเสียด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน Platform Work and Risks to Occupational Health and Safety.....	158
พฤกษ์ เถาถวิล และ วรดุลย์ ตูลารักษ์ Preuk Taotawin and Woradul Turarak	
สุพรหมโมกข์กับหมาเก้าหาง: นัยยะการกินในฐานะบททดสอบ ตัวเอกและนิเวศสำนึกในนิทานชาดกอีสาน Subarhamamokkha and the Nine-tailed Dog : the Implications of Eating Test for the Hero and Ecological Consciousness in the Isan Jataka Tale	183
ชัยยนต์ ทองสุขแก้ง Chaiyon Tongsuksaeng	
การใช้การสอนความรู้เรื่องเสียงตัวอักษรบูรณาการกับการรับรู้ เรื่องหน่วยเสียงในการพัฒนาความสามารถด้านการอ่านคำภาษาอังกฤษ ของนักเรียนประถมศึกษาไทย The Use of letter-sound knowledge integrated with Phonological Awareness Instruction in Improving English Word Reading Ability of Thai Primary Students	209
สาธิตา ไพเราะ และ พิลานูช ภูษาวิโสชน์ Satita Pairor and Pilanut Phusawisot	

สารบัญ
Table of Content

เรื่อง Content	หน้า page
การวิเคราะห์ความรู้ความเข้าใจของครูชาวต่างชาติ ด้านกลยุทธ์การสื่อสารในบริบทของการสอนภาษาอังกฤษ เป็นภาษาต่างประเทศในประเทศไทย An Analysis of an International Teacher's Cognitions of Communication Strategies in the Teaching English as a Foreign Language Context in Thailand	233
ไมเรนาเรน จอย บาซิลิโอ และ อรนุช ปวงสุข Mairenallen Joy Basilio and Oranuch Puangsuk	

บทโหมโรงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976: การประท้วงขับไล่ ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน¹

Prelude of October 6, 1976: Protests to Expel Vietnamese Refugees in the Upper Northeastern Region

วีรภัทร ผิวฟ่อง² และ ธิบัติ บัวคำศรี³

Weerapat Pivphong and Thibodi Buakamsri

Received: December 13, 2022/ Revised: March 28, 2023/ Accepted: June 22, 2023

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน และแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของเหตุการณ์ดังกล่าวกับเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองไทยร่วมสมัย โดยศึกษาจากหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรเป็นหลัก ซึ่งประกอบไปด้วยเอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารจากหอจดหมายเหตุสภากาชาดไทย และข่าวหนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาดังกล่าว นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานบางส่วนจากการสัมภาษณ์อีกด้วย จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้นประกอบไปด้วย 1) ความเกลียดชังและความขัดแย้งที่

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต เรื่อง “จากผู้พลัดถิ่น สู่ “ภูวนอพยพ”: ชีวิตของชาวเวียดนามในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของประเทศไทย ค.ศ. 1945 – 1976” ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก “ทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิต” บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้รับการอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (ทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช. ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2564)

² นิสิตบัณฑิตศึกษา, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (Graduate Student, Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University), Email: I_AM_SEAS@hotmail.com

³ Corresponding author, อาจารย์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (Lecturer Dr., Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University), Email: thibodi.b@chula.ac.th

มีมาแต่เดิมระหว่างประชาชนท้องถิ่นกับชาวเวียดนามอพยพ 2) การปลุกระดมของกลุ่มฝ่ายขวา ซึ่งประกอบไปด้วยนักการเมือง และกลุ่มนักเรียนอาชีวะ และ 3) การนำเสนอภาพลักษณ์ชาวเวียดนามอพยพของสื่อสิ่งพิมพ์ นอกจากนี้ การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนยังมีความเกี่ยวโยงกับเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 โดยมีกลุ่มฝ่ายขวาเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการก่อการณ์ และมีการใช้วาทกรรมลักษณะเดียวกันในการโจมตี นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานจากหน่วยงานของรัฐที่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างชาวเวียดนามอพยพกับกลุ่มขบวนการนักศึกษาอีกด้วย

คำสำคัญ: ชาวเวียดนามอพยพ ภัยคุกคาม คอมมิวนิสต์ ขบวนการฝ่ายขวา การประท้วง

Abstract

This article aims to study the factors that caused the protests to expel Vietnamese refugees in the upper Northeastern region and to show the connection of such events to the events of 6 October 1976, an important event in contemporary Thai political history. This article mainly studies the written evidence which consists of Documents from the National Archives of Thailand, Documents from the Archives of the Thai Red Cross Society and newspaper news during that time. There is also some evidence from interviews. The study found that the factors that caused the protests to expel Vietnamese refugees in the upper Northeastern region consisted of: 1. The inherent hatred and conflict between the local population and the Vietnamese refugees; 2. The incitement of the right wing consisting of politicians and vocational students and 3. Images of Vietnamese refugees appearing in print media. In addition, the protests to expel Vietnamese refugees in the upper Northeastern region were also associated with the events of October 6, 1976, with right-wing groups playing a key role in the movement and similar rhetoric was used to attack Vietnamese refugees and the student movement. There is also evidence from government agencies showing links between Vietnamese refugees and the student movement.

Keywords: Vietnamese refugees, Threats, Communism, Right-wing movements, Protests

บทนำ

ชาวเวียดนามเป็นกลุ่มชนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา (Goscha, 1999: 14) โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนซึ่งตั้งอยู่ใกล้ประเทศเวียดนาม ใน “เอกสารกวีเหิบ” ซึ่งเป็นเอกสารที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อกันระหว่างราชสำนักเวียดนามกับลาวนั้นระบุว่าเมืองนครพนมมีการติดต่อกับราชสำนักเวียดนาม และมีชาวเวียดนามเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตเมืองนครพนมตั้งแต่ช่วงอยุธยาตอนปลาย (Tran Van, 2000: 100 ,117) ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชาวเวียดนามที่ลี้ภัยจากการถูกคุกคามทางศาสนาเข้ามาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มมากขึ้น (Chandhavimol, 1998: 32) ชาวเวียดนามที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยกลุ่มนี้มักจะเรียกโดยรวมว่า “ชาวเวียดนามเก่า” หรือ “ญวนเก่า” แยกออกจากชาวเวียดนามที่อพยพเข้ามาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งถูกเรียกว่า “ชาวเวียดนามใหม่” หรือ “ญวนใหม่” หรือที่หน่วยงานราชการไทยเรียกว่า “ญวนอพยพ”

เนื่องจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนที่อยู่ใกล้กับเวียดนาม ทำให้เป็นพื้นที่ที่มีชาวเวียดนามอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะกลุ่มชาวเวียดนามใหม่ หรือ ญวนอพยพ ซึ่งได้อพยพเข้ามาระลอกใหญ่ในปี 1946 อันเป็นผลมาจากสงครามกับฝรั่งเศสในภูมิภาคอินโดจีน (Sriphana, 2005: 29) ชาวเวียดนามอพยพเหล่านี้ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายด้านทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน เนื่องจากในห้วงทศวรรษ 1940 – 1970 นั้นเป็นช่วงเวลาของสงครามเย็น และภัยคอมมิวนิสต์ถือเป็นภัยคุกคามที่สำคัญที่สุดของประเทศไทยในเวลานั้น กลุ่มชาวเวียดนามอพยพ หรือ “ญวนอพยพ” นับเป็นกลุ่มที่ถูกรัฐจับตาหรือเพ่งเล็งมากเป็นพิเศษ เนื่องจากถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่มีความเกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยในเวลานั้นได้เข้ามาจัดการควบคุมชาวเวียดนามอพยพอย่างใกล้ชิด โดยมีการออกนโยบายหลายประการด้วยกัน เช่น การเคลื่อนย้ายชาวเวียดนามอพยพบางส่วนไปอยู่ยังจังหวัดภาคใต้ของประเทศไทยเพื่อให้ห่างไกลจากการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ตามจังหวัดชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ ยังมีการออกกฎต่าง ๆ เช่น การห้ามเดินทางออกจาก

พื้นที่ที่ควบคุมและมีการกำหนดอาชีพต้องห้ามอีกด้วย (Sriphana, 2005: 92 - 93) ซึ่งนโยบายเหล่านี้ล้าแล้วแต่สร้างความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของชาวเวียดนามอพยพในประเทศไทยทั้งสิ้น

การที่ชาวเวียดนามอพยพเป็นกลุ่มที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลากหลายด้านนั้นจึงทำให้ได้รับความสนใจในการศึกษาอย่างกว้างขวางในทางวิชาการ งานโดยมากมักจะศึกษาชาวเวียดนามอพยพในด้านของชีวิตความเป็นอยู่ เช่น งานเรื่อง “เหวียด เกี่ยวในประเทศไทยกับความสัมพันธ์ไทย-เวียดนาม” ของ ัญญาทิพย์ ศรีพนา (Sriphana, 2005) สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวเวียดนามอพยพในประเทศไทย อีกทั้งยังมีเนื้อหาที่กล่าวถึงการติดต่อกันระหว่างชาวเวียดนามอพยพกับญาติพี่น้องเดิมที่ประเทศเวียดนาม โดยใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวเวียดนามอพยพรุ่นต่าง ๆ ค่อนข้างมาก ที่สำคัญคือ ไม่ได้มีการศึกษาเพียงกลุ่มชาวเวียดนามอพยพที่ยังอาศัยอยู่ในประเทศไทยแต่เพียงเท่านั้น แต่ยังคงศึกษาจากกลุ่มเวียดนามอพยพที่ถูกส่งกลับไปยังประเทศเวียดนามอีกด้วย นอกจากนี้ ยังมีงานวิทยานิพนธ์เรื่อง การขยายบทบาททางเศรษฐกิจของชาวเวียดนามอพยพในเขตเทศบาลเมืองนครพนมตั้งแต่ พ.ศ. 2488 ถึง 2553 ของศรียุญา สุขศรี (Sukaree, 2014) ซึ่งใช้ข้อมูลสัมภาษณ์โดยเน้นศึกษาชาวเวียดนามอพยพโดยพิจารณาในแง่ภูมิเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมเป็นสำคัญ และยังมีงานที่ผลิตขึ้นโดยประชาชนในพื้นที่อย่างงานเรื่อง คนไทยเชื้อสายเวียดนามในนครพนม ซึ่งจัดทำโดยโครงการสื่อสารสร้างสรรค์เพื่อวัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายเวียดนาม อ. เมือง จ. นครพนม โดยงานชิ้นนี้ได้ศึกษาชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในมิติทางประวัติศาสตร์ทั้งการตั้งถิ่นฐาน ประเพณี วิถีชีวิต และการดำรงอยู่ของคนไทยเชื้อสายเวียดนาม โดยศึกษาผ่านการสัมภาษณ์ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามสูงอายุจำนวนหนึ่งจากทั้ง 7 ชุมชนในจังหวัดนครพนม

นอกจากนี้ ด้วยเพราะเป็นกลุ่มที่ถูกเพ่งเล็งจากภาครัฐมากเป็นพิเศษ และมีนโยบายที่ถูกกำหนดใช้สำหรับชาวเวียดนามอพยพโดยเฉพาะทำให้มีงานอีกจำนวนหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลไทยต่อชาวเวียดนามอพยพ เช่น งานเรื่อง “นโยบายชาวเวียดนามอพยพของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2491-2500” ของธนนันท์ บูนวรรณ (Boonwanna, 2002) ซึ่งเน้นไปที่ประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงและการดำเนินนโยบายของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีต่อชาวเวียดนามอพยพ และมีประเด็นเกี่ยวกับการลุกขึ้นตอบโต้นโยบายรัฐของชาวเวียดนามอยู่ด้วย นอกจากนี้ ยังมีงานที่ศึกษาเกี่ยวกับการควบคุมจัดการชาวเวียดนามอพยพอย่างงานเรื่อง “ญวนอพยพ” ของ

ขจัดภัย บुरुขพัฒน์ (Burutbhat 1978) และงานเรื่อง “ญวนอพยพกับความมั่นคงของชาติ” ของวิภาญ จำปีศรี (Jampeesri 1973) งานทั้ง 2 ชิ้นนี้ใช้ข้อมูลหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นข้อมูลให้กับรัฐในการจัดการควบคุมชาวเวียดนามอพยพ ด้วยเพราะผู้เขียนเป็นข้าราชการในหน่วยงานเกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐในช่วงเวลานั้น ดังนั้น ภาพของชาวเวียดนามอพยพที่ปรากฏในงานเหล่านี้ จึงเป็นในลักษณะของภัยคุกคาม ความมั่นคงของชาติ

งานที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวเวียดนามอพยพในประเทศไทยข้างต้นนั้นล้วนมีการสอดแทรกและแสดงให้เห็นถึงความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของชาวเวียดนามอพยพในประเทศไทย แต่ไม่มีใครปรากฏการกล่าวถึงเหตุการณ์การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนทั้งที่เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเวียดนามอพยพ แม้จะมีงานเรื่อง “สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของ ‘รัฐไทย’” ของ พวงทอง ภวัครพันธ์ (Pawakapan, 2016: 143 - 144) ซึ่งงานชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นถึงวาทกรรมความเกลียดชังเวียดนามที่ปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 อีกทั้งยังมีรายละเอียดส่วนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน แต่งานชิ้นนี้ก็กล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการชาตินิยมชาตินิยม และยังไม่ได้แสดงให้เห็นรายละเอียดที่ครบถ้วนเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้เกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพเนื่องจากไม่ใช่ประเด็นหลักของงาน ดังนั้นบทความชิ้นนี้จึงต้องการให้รายละเอียดเพิ่มเติมในส่วนของปัจจัยที่ทำให้เกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน รวมถึงแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของเหตุการณ์ดังกล่าวกับเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยนั่นเอง

งานที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวเวียดนามอพยพในประเทศไทยโดยมากจะเป็นการศึกษาโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์หรือใช้ประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) เป็นหลักในการศึกษา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหลักฐานประเภทประวัติศาสตร์บอกเล่านั้นจะเป็นข้อมูลที่มิประโยชน์ต่อการทำงานทางประวัติศาสตร์ แต่ก็ยังเป็นหลักฐานที่มีโอกาสคลาดเคลื่อนสูง นอกจากนี้ ในความเป็นจริงแล้วนั้นยังมีเอกสารหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับชาวเวียดนามอพยพที่ปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก แต่ไม่มีใครถูกหยิบยกมาศึกษาเท่าใดนัก ดังนั้น เพื่อที่จะนำเอกสารหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรมาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับชาวเวียดนามอพยพในประเทศไทยมากขึ้น บทความชิ้นนี้จึงเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร

(Documentary Research) เป็นหลักและมีข้อมูลจากการสัมภาษณ์เสริมเป็นบางส่วนเท่านั้น โดยหลักฐานเอกสารลายลักษณ์อักษรส่วนใหญ่ที่ปรากฏในงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยนำมาจากจดหมายเหตุแห่งชาติ จดหมายเหตุสุภากาชาดไทยและข่าวหนังสือพิมพ์ช่วงทศวรรษ 1940 – 1970 ที่เกี่ยวกับชาวเวียดนามอพยพ

ก่อนที่จะเกิดการประท้วง: ความสัมพันธ์ระหว่างชาวเวียดนามอพยพกับชาวไทยในพื้นที่

ชาวเวียดนามอพยพเมื่อเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยนั้นกล่าวได้ว่าแทบทั้งหมดมีความรู้สึกที่ว่าตนเองอยู่ในฐานะของผู้อพยพชั่วคราว (Sojourners) ดังจะเห็นได้จากจดหมายร้องเรียนหลายฉบับที่ชาวเวียดนามอพยพเขียนร้องเรียนไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ของไทยนั้นมักจะมีข้อความที่แสดงสถานะของตนเองว่ามีความต้องการที่จะอาศัยอยู่ในประเทศไทยเพียงชั่วคราวเท่านั้น เมื่อสงครามสงบ ประเทศเวียดนามมีสันติภาพก็จะเดินทางกลับเวียดนาม (Thai Red Cross Society, 1965) ดังนั้น ชาวเวียดนามอพยพส่วนมากในประเทศไทยจึงไม่มีความพยายามที่จะหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับสังคมไทย มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างไปจากชาวไทย เช่น มีการแต่งกายตามแบบเวียดนาม ส่งเสริมให้ลูกหลานเรียนภาษาเวียดนาม ดำเนินชีวิตตามวิถีแบบเวียดนาม มีการจัดตั้งสนับสนุนกันเองภายในชุมชนชาวเวียดนาม จึงทำให้เกิดความแปลกแยกระหว่างชาวไทยในพื้นที่กับชาวเวียดนามอพยพ และแน่นอนว่าการอยู่อาศัยร่วมกันระหว่างชาวไทยกับชาวเวียดนามย่อมต้องมีเรื่องกระทบกระทั่งกันอยู่เป็นธรรมดา (National archives of Thailand, 1972-1975: MT.3.1.7.4/18.)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงแรกที่ชาวเวียดนามอพยพเข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้น รัฐบาลไทยช่วงเวลานั้นได้ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนชาวเวียดนามอพยพอย่างเต็มที่ โดยไม่ได้มองว่าชาวเวียดนามอพยพเป็นภัยคุกคามของชาติแต่อย่างใด (Goscha, 1999: 155) จนกระทั่งถึงปี 1948 สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ชาวเวียดนามอพยพก็เริ่มถูกมองเป็นภัยคุกคามของชาติ เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นภัยคุกคามสำคัญของชาติในเวลานั้น จึงมีการออกกฎหมายควบคุมชาวเวียดนามหลายประการด้วยกันทั้งเรื่องอาชีพ และที่อยู่อาศัยเพื่อมิให้ชาวเวียดนามกระจายตัวหรือเดินทางย้ายถิ่นฐานได้ตามอำเภอใจ (Boonwanna, 2002: 77) ซึ่งนโยบายการจัดการควบคุมชาวเวียดนามอพยพนี้ก็ได้มีการสานต่อสืบต่อมาหลาย

รัฐบาล และภาพลักษณ์การเป็นภัยคุกคามของชาวเวียดนามอพยพก็ถูกขบขันมากขึ้นด้วยเช่นกัน รัฐบาลชุดถัดมาคือรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้นไม่เพียงแต่มีการควบคุมดูแลชาวเวียดนามเท่านั้น แต่ยังมีควมพยายามในการผลักดันชาวเวียดนามอพยพให้กลับประเทศ จนกระทั่งสำเร็จเกิดเป็นการส่งตัวชาวเวียดนามอพยพกลับเวียดนามเหนืออย่างขนานใหญ่ในช่วงระหว่างปี 1960 – 1965 (Sriphana, 2005: 142 - 144)

การเข้ามาของชาวเวียดนามอพยพนั้นทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสำคัญประการหนึ่งในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน คือในด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากชาวเวียดนามอพยพนิยมการค้าขายทำให้มีบทบาทอย่างมากในทางเศรษฐกิจ (Sriphana, 2005: 75 - 76) ซึ่งก็ได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจต่อชาวไทยในท้องถิ่นเพราะทำให้เกิดความรู้สึกว่าถูกชาวเวียดนามอพยพเข้ามาแย่งอาชีพทำกิน หลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของชาวไทยต่อชาวเวียดนามอพยพในแง่ของเศรษฐกิจนั้นคือข้อเขียนที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ปี 1965 โดยผู้เขียนที่ใช้นามปากกาว่า เลือดไทย ชายแดน ซึ่งมีรายละเอียดบางส่วนดังนี้

“ [...] ในด้านเศรษฐกิจ พวกญวนมีสิทธิ์ทุกอย่างเท่าคนไทย บางอย่างเหนือกว่าเสียอีก เอาเปรียบคนไทยถ้าเอาเปรียบไม่ได้ก็หาทางบ่อนทำลายต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น ในตลาดสดจะมีชาวญวนหัวหน้าบัญชาการเป็นแผนก ๆ ไป มีหัวหน้าแผนกผัก ปลา ไก่ หมู เนื้อ ข้าว วันหนึ่ง ๆ หัวหน้าแผนกแต่ละสายสั่งตั้งราคาซื้อราคาขายไว้ ผู้ผลิตสินค้าคือคนไทยขาลายชาวบ้านนอก เมื่อนำสินค้าเข้าตลาด ชาวญวนจะกว้านซื้อไว้หมดโดยให้ราคาต่ำ ๆ ลูกไม่ในการซื้อก็จะเหลือหลาย เช่นจะซื้อไก่เป็น ก็จับตัวไก่ตรวจดูก่อน ดูความอ้วนความผอมพร้อมกันนั้นก็จับปีกตรงตีปีกแรง ๆ ทำให้หัวใจ ตับ ปอดซ้ำ ไก่ก็จะเหงามีแต่กลิ้งก็หนีไป คนที่สองเข้ามาตั้งราคาใหม่และทำอย่างนั้นอีกให้ราคาต่ำลงไปอีก อ้างว่าไก่เป็นโรค คนที่ 3 4 ก็มาอีก กตราคาลงไปอีก [...] ” (Siamrath, 1965)

ในปี 1965 ที่เกิดข้อเขียนข้างต้นขึ้นนี้เป็นช่วงที่การส่งตัวชาวเวียดนามกลับเวียดนามเหนือนั้นหยุดชะงักลง จึงสร้างความไม่พอใจให้กับชาวไทยจำนวนหนึ่งที่ต้องการให้ชาวเวียดนามอพยพนั้นกลับคืนประเทศไปทั้งหมด ไม่เพียงข้อเขียนในหนังสือพิมพ์เท่านั้นแต่ในปี 1967 ก็ได้ปรากฏประกาศของกลุ่มผู้ต่อต้านชาวเวียดนามอพยพ ชื่อว่า *คณะเลือดไทย* ในประกาศฉบับนี้กล่าวโจมตีชาวเวียดนามอพยพในเรื่องเกี่ยวกับการเมืองเป็นหลัก แต่ก็มีความเกี่ยวข้องอยู่กับการประกอบอาชีพของชาวเวียดนามอพยพด้วยเช่นกัน เช่น “ญวนซื้อรถบรรทุกเสื้อผ้า ซื้อรถชนไม้ แต่แล้วก็ใช้ชนอาวุธ และสิ่งของให้กับ

พวกคอมมิวนิสต์ที่อยู่ในป่า” ที่สำคัญคือ มีการระบุอย่างชัดเจนว่าจะฆ่าชาวเวียดนามอพยพและคนไทยที่ให้การช่วยเหลือชาวเวียดนามอพยพ (Thai Red Cross Society, 1967a) ประกาศของคณะเลือดไทยนั้นมีการแจกจ่ายไปทุกแห่งที่มีชาวเวียดนามอพยพอาศัยอยู่ ซึ่งได้สร้างความวิตกกังวลเป็นอันมากต่อชาวเวียดนามอพยพทุกคนที่ได้ทราบเนื้อหาในประกาศ เป็นเหตุให้ผู้นำชาวเวียดนามอพยพนั้นต้องส่งจดหมายเพื่อร้องเรียนขอให้มีการควบคุมในการดูแลความปลอดภัยคุ้มครองชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวเวียดนามอพยพ (Thai Red Cross Society, 1967b)

จะเห็นได้ว่าความเกลียดชังชาวเวียดนามที่เกิดขึ้นนั้นมีพัฒนาการควบคู่ไปกับภาพการเป็นภัยคุกคามความมั่นคงของชาติ บริบทของภาครัฐที่มองชาวเวียดนามเป็นภัยคุกคามนั้นส่งผลต่อความเกลียดชังชาวเวียดนามอพยพที่เพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งในช่วงปลายทศวรรษ 1960 นั้นก็เริ่มมีการโหมกระแสความเกลียดชังชาวเวียดนามอพยพเกิดขึ้น อีกทั้งยังมีชาวเวียดนามอพยพจำนวนหนึ่งถูกคุกคาม ทั้งถูกอุ้มหาย และถูกทำร้ายจนถึงแก่ชีวิต (Thai Red Cross Society, 1966) กระแสความเกลียดชังชาวเวียดนามที่ถูกจุดขึ้นในช่วงเวลานี้เองต่อมาก็ได้พัฒนาจนเกิดเป็นการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนในช่วงระหว่างปี 1975 – 1976

สถานการณ์การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพเริ่มขึ้นครั้งแรกที่จังหวัดสกลนคร โดยมีการรณรงค์ชักชวนให้ประชาชนออกมาเดินขบวนขับไล่ตั้งแต่วันที่ 19 เมษายน 1975 หลังจากนั้นประมาณ 1 เดือน จึงได้มีประชาชนในจังหวัดสกลนครจำนวนมากออกมาเดินขบวนขับไล่ชาวเวียดนามอพยพระหว่างวันที่ 10 – 11 พฤษภาคม 1975 โดยการประท้วงในครั้งนี้กลุ่มผู้ประท้วงได้ขว้างปาทำลายและปล้นทรัพย์สินชาวเวียดนามอพยพพร้อมเสนอข้อเรียกร้องไปยังรัฐบาลให้จัดส่งชาวเวียดนามอพยพกลับเวียดนามภายใน 1 ปี และให้ พล.ต.ชาติชาย ชุณหะวัณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้นเดินทางมาชี้แจงข้อข้องใจกับกลุ่มผู้ชุมนุมที่จังหวัดสกลนครภายใน 3 วัน (National archives of Thailand, 1972-1975: KT 90.3.3.1/13)

หลังจากเกิดการประท้วงขับไล่ขึ้นที่จังหวัดสกลนครแล้ว ในเดือนเดียวกันก็ได้เกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งกลุ่มผู้ประท้วงที่หนองคายได้

เสนอข้อเรียกร้องที่มากกว่าที่จังหวัดสกลนคร โดยประกอบไปด้วย 12 ข้อเรียกร้องด้วยกัน ได้แก่ (Dailynews, 1975)

1. ให้รัฐบาลจัดส่งชาวญวนอพยพออกจากไทยโดยด่วนที่สุด
2. ให้กวดขันการแทรกแซงของชาวญวนโดยเคร่งครัด
3. ให้เพิ่มเจ้าหน้าที่ออกตรวจจับกุมคนญวนที่สะสมอาวุธสงคราม
4. ให้รัฐบาลออกมาตรการจับคนญวนที่เปิดฟังกวิทยุฮานอย
5. ให้เลิกโรงเรียนญวนที่สอนภาษาญวน
6. ให้ยกเลิกทะเบียนราษฎรที่คนไทยรับคนญวนเป็นบุตรบุญธรรม
7. ห้ามคนญวนออกนอกเขตจังหวัด
8. ให้ทะเบียนราษฎรควบคุมคนญวนอย่างใกล้ชิด
9. ให้เรียกหัวหน้าญวนที่หนีไปอยู่จังหวัดอื่นกลับอำเภอท่าบ่อ หนองคาย
10. ให้รัฐบาลดำเนินการตามกฎหมายที่ว่าด้วยการสงวนอาชีพให้คนไทย
11. ให้ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยห้ามคนต่างด้าวมีสิทธิ์ครอบครองที่ดิน
12. ห้ามชาวญวนมีสิทธิ์เรียนภาษาไทย

การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพทั้งในจังหวัดสกลนครและหนองคายนั้น เป็นการชุมนุมที่มีกลุ่มนักเรียน นักศึกษาในจังหวัดเป็นแกนนำในการประท้วง (National archives of Thailand, 1972-1975: KT 90.3.3.1/13) โดยเฉพาะที่จังหวัดสกลนครนั้น เป็นการรวมตัวกันของแกนนำจากโรงเรียนสกลราชวิทยานุกูล โรงเรียนพานิชยการ วิทยาลัยเทคนิค และวิทยาลัยครูสกลนคร มีการจัดรูปแบบการชุมนุมอย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีทั้งศูนย์บัญชาการการชุมนุม มีการเรียไรระดมเงิน ข้าวสาร อาหารแห้งเพื่อใช้ในการจัดชุมนุม โดยได้แบบอย่างมาจากการชุมนุมของนิสิตนักศึกษาในเหตุการณ์ 14 ตุลา (Khun Chum, Interview, 2020) โดยจะเห็นได้ว่า ผู้ที่เคลื่อนไหวประท้วงนั้นมีกลุ่มนักเรียน อาชีวะซึ่งเป็นกลุ่มฝ่ายขวาในช่วงเวลานั้น รวมถึงข้อเรียกร้องทั้งหมดนั้นก็แสดงให้เห็นถึงการมองชาวเวียดนามอพยพว่าเป็นภัยคุกคามของชาติเพราะเกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่กลุ่มฝ่ายขวาได้พยายามเผยแพร่มาตั้งแต่ปี 1965

ตลอดช่วงเวลาที่มีการประท้วงในเดือนพฤษภาคม 1975 นั้น หนังสือพิมพ์สำนักต่าง ๆ ได้ให้ความสนใจและตีพิมพ์ข่าวเกี่ยวกับกับการประท้วงอยู่เสมอ ซึ่งนอกจากการตีพิมพ์ข่าวสถานการณ์การประท้วง หลายสำนักข่าวก็มีท่าทีในการสนับสนุนการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพด้วยเช่นกัน เช่น ใช้คำในการเรียกกลุ่มผู้ประท้วงว่า “กลุ่มผู้รัก

ชาติ” นอกจากนี้ ยังมีการนำเสนอข่าวที่สร้างภาพลักษณ์ด้านลบต่อชาวเวียดนามอพยพ เช่น ข่าวเรื่องเวียดนามเหนือวางแผนยึด 7 จังหวัดอีสาน คือ เลย สกลนคร หนองคาย อุดรธานี นครพนม โยธธร และอุบลราชธานี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีชาวเวียดนามอพยพอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก (Dao Siam, 1975) รวมถึงข่าวเหตุการณ์เพลิงไหม้ในจังหวัดอีสานซึ่งกล่าวในลักษณะว่ามีชาวเวียดนามอพยพอยู่เบื้องหลังของเหตุเพลิงไหม้ทั้งหมด (Thairath, 1975f) นอกจากนี้ ยังมีการตีพิมพ์บทความที่เขียนสนับสนุนการประท้วงขับไล่และสนับสนุนข้อเรียกร้องของกลุ่มผู้ชุมนุมอีกด้วย (Bangkok Daily Times, 1975b)

การประท้วงที่เกิดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม 1975 นั้น สามารถควบคุมสถานการณ์ไว้ได้จากความร่วมมือของเจ้าหน้าที่หลายภาคส่วนทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นทำให้เหตุการณ์สงบลงแต่ก็เป็นเพียงชั่วคราวเท่านั้น (Thairath, 1975b) ในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน 1975 การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพได้ปะทุขึ้นอีกครั้งทั้งในจังหวัดอุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนม โดยเฉพาะหนองคายที่มีการประท้วงรุนแรง สร้างความเสียหายแก่บ้านเรือนทรัพย์สินชาวเวียดนามอพยพไปเป็นจำนวนมาก โดยสถานการณ์ในภาพรวมของการประท้วงขับไล่ในช่วงนี้ไม่ค่อยมีความแตกต่างจากที่เกิดขึ้นเมื่อช่วงกลางปีเท่าใดนัก (Bangkok Daily Times, 1975c)

ในส่วนของการนำเสนอข่าวเกี่ยวกับชาวเวียดนามอพยพในช่วงนี้ มีข้อน่าสนใจคือ เริ่มมีการนำเสนอข่าวที่เชื่อมโยงชาวเวียดนามอพยพในลักษณะที่คุกคามสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยในการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพที่จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 1975 เหตุผลหนึ่งที่ผู้ประท้วงหยิบขึ้นมากล่าวแสดงความไม่พอใจต่อชาวเวียดนามอพยพคือ “แค้นญวนแดงที่ทำแขก แขวางคำม่วน ตรงข้ามนครพนมติดตั้งเครื่องกระจายเสียงโจมตีประเทศไทย และกล่าวคำหมิ่นพระบรมเดชานุภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” (Bangkok Daily Times, 1975a)

ภาพลักษณ์ชาวเวียดนามอพยพที่หมิ่นพระบรมเดชานุภาพยังปรากฏในหนังสือปลุกระดมของฝ่ายขวา อย่างหนังสือเรื่องแผนญวนยึดไทย ซึ่งผู้เขียนเป็นข้าราชการกรมแรงงาน มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งกรรมกรฝ่ายขวา และมีบทบาทในการให้การเป็นพยานฝ่ายโจทก์กล่าวโทษกลุ่มนิสิต นักศึกษา และกลุ่มฝ่ายซ้ายในกรณี 6 ตุลา (DOCUMENTATION OF OCT 6, 2018) โดยในหนังสือดังกล่าวมีข้อความระบุว่า เมื่อวันที่ 15 กันยายน 1968 เจ้าหน้าที่ตำรวจได้บุกจับหัวหน้าชาวเวียดนามอพยพ ตำบลหนองญาติ อำเภอเมืองนครพนม ทำให้ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่โกรธแค้นมาก นำเอาปฏิทินที่มี

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถจำนวนมาก มาฉีกกองรวมกันแล้วใช้เท้ากระเทียบพร้อมทั้งจุดไฟเผา (Chaithongpan, 1976: 53) นอกจากนี้ ไม่ใช้เฉพาะแต่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนเท่านั้นที่ถูกนำเสนอข่าวเกี่ยวกับการดูหมิ่นสถาบันกษัตริย์ ยังมีคดีของนายปู จันทร์วัน ชาวเวียดนามอพยพที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครกล่าววิพากษ์วิจารณ์พระราชดำรัส เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 4 รอบ ในทำนองหมิ่นประมาทต่าง ๆ นานา เป็นเหตุให้ถูกจับกุมตัวดำเนินคดีตามประมวลกฎหมายอาญา ม.112 (Bangkok Daily Times, 1975d) ซึ่งชาวดังกล่าวเป็นที่รับรู้ และได้รับความสนใจมากคดีหนึ่ง ถึงกับได้ขึ้นหน้าหนังสือพิมพ์บางฉบับ

การแสดงภาพชาวเวียดนามอพยพที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันกษัตริย์นั้น เพื่อย้ำให้เห็นถึงความไม่จงรักภักดี ไม่รู้บุญคุณแผ่นดิน จ้องจะทำลายประเทศไทย ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วนั้นชาวเวียดนามอพยพที่อยู่อาศัยในประเทศไทยมากกว่า 30 ปี ย่อมรู้ถึงสถานะความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย และด้วยการถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามของชาตินั้นทำให้ชาวเวียดนามอพยพย่อมต้องระมัดระวังตัวเองในการปฏิบัติตนต่อสถาบันกษัตริย์ ดังจะเห็นได้ว่าจดหมายร้องเรียนของชาวเวียดนามหลายฉบับนั้นมักจะมีการอ้างถึงสถาบันกษัตริย์เสมอ เช่น การกล่าวสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ การเรียกรัฐบาลว่ารัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือเรียกประเทศไทยว่าแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น รวมถึงเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวเวียดนามอพยพก็จะร่วมรับเสด็จ หรือจัดซุ้มรับเสด็จ ทั้งนี้เพื่อยืนยันถึงความจงรักภักดีที่มีต่อสถาบันหลักของชาติไทย หรือแม้กระทั่งในช่วงที่มีการประท้วงขับไล่นั้นก็ยังปรากฏข่าวว่าชาวเวียดนามอพยพที่ถูกกลุ่มผู้ประท้วงบุกบ้านเข้าไปรุมประชาทัณฑ์นั้นนั่งรวมตัวกันกอดพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (Thairath, 1975c)

นับตั้งแต่ต้นปี 1976 ทั้งนักการเมืองและรัฐมนตรีในรัฐบาลเวลานั้นที่เป็นฝ่ายขวาก็ได้โจมตีโฆษณาชวนเชื่อเรื่องภัยจากญวนอพยพมากยิ่งขึ้น ทั้งเรื่องกรณีหน่วยแซปเปอร์ชาวเวียดนามอพยพจะก่อวินาศกรรมในกรุงเทพฯ ข่าวลักลอบขนชาวเวียดนามอพยพและอาวุธสงครามเข้ามาในเมืองหลวง ซึ่งนำไปสู่การกวาดจับชาวเวียดนามอพยพในกรุงเทพฯ ครั้งใหญ่ (Pawakapan, 2016: 145 - 146) และในช่วงกลางปี 1976 การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็ปะทุขึ้นอีกครั้ง ซึ่งการประท้วงขับไล่ที่

เกิดขึ้นในปี 1976 นั้นมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากปี 1975 โดยการประท้วงในปี 1975 นั้น ความไม่พอใจหลักของผู้ประท้วงอยู่ที่การที่ชาวเวียดนามอพยพแย่งงานและอาชีพของคนท้องถิ่น รวมถึงต้องการให้ส่งชาวเวียดนามอพยพกลับไปเวียดนามทั้งหมด ซึ่งความไม่พอใจทั้งสองข้อนี้ก็ยิ่งปรากฏอยู่ในการประท้วงในปี 1976 แต่ที่เพิ่มเติมขึ้นมาคือ การประท้วงในปี 1976 นั้นเริ่มมีการใช้ข้อความโจมตีชาวเวียดนามอพยพในลักษณะเดียวกับที่ใช้โจมตีกลุ่มนิสิตนักศึกษาในเหตุการณ์ 6 ตุลา นอกจากนี้กลุ่มผู้ประท้วงยังมีการจัดตั้งขบวนการและออกแถลงการณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจนมากขึ้นด้วย

การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพที่จังหวัดสกลนครในปี 1976 กลุ่มผู้ประท้วงได้ร่างโครงการขึ้นมาเป็นการเฉพาะโดยใช้ชื่อว่า “โครงการปลดปล่อยอิทธิพลญวนอพยพ ในจังหวัดสกลนคร” โดยโครงการดังกล่าวนั้นประกอบไปด้วยหลักการและเหตุผลซึ่งชี้ให้เห็นว่าญวนอพยพนั้นเป็นอันตรายต่อประเทศไทย และจำเป็นที่จะต้องขับไล่ออกไปจากประเทศไทยทั้งหมด พร้อมกันนั้นยังระบุด้วยว่าสิ่งที่กลุ่มผู้ชุมนุมกำลังกระทำอยู่นั้นเป็นการ “แบ่งเบาภาระหน้าที่ของรัฐบาล” นอกจากนี้ ในแผนโครงการฉบับนี้ยังได้ระบุถึงงานของกลุ่มผู้ชุมนุมที่ต้องปฏิบัติซึ่งประกอบไปด้วย

1. สืบสภาพความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างคนญวนกับนายทุนใหญ่และหน่วยราชการ และออกแถลงการณ์ความสัมพันธ์ให้ประชาชนทราบ
 2. จัดเก็บบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้ากลุ่ม หัวหน้าฝ่ายคนญวนที่เป็นกำลังสำคัญในการบริหารงานใต้ดินของคนญวนในสกลนคร และถ้าจำเป็นอาจจะต้องจัดการกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองที่ให้ความร่วมมือกับชาวญวนด้วย
 3. จัดปลุกระดมให้ชาวไทยในสกลนครเลิกติดต่อกับคนญวนในทุกกรณี
- นอกจากแผนการโครงการข้างต้นนั้น ยังได้มีแถลงการณ์ซึ่งใช้ชื่อว่า “แถลงการณ์ของคณะกรรมการปฏิบัติการตามโครงการปลดปล่อยอิทธิพลญวนอพยพในจังหวัดสกลนคร (กปอ.สน.)” ซึ่งในตอนท้ายของแถลงการณ์ฉบับนี้ ได้มีข้อความที่ระบุเอาไว้ที่น่าสนใจว่า “การที่พ่อจะปล่อยให้ลูกทะเลาะกันแล้วให้พ่อช่วยนั้นย่อมไม่ได้ แต่ถ้าลูกตีกันเองแล้วลูกชนะนั้น พ่อก็อดที่จะภูมิใจไม่ได้เหมือนกัน.....ลูกเราเก่ง.” (Thai Red Cross Society, 1976b)

ในขณะเดียวกันที่อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ก็มีกลุ่มผู้ชุมนุมขับไล่ชาวเวียดนามอพยพแถลงการณ์โดยใช้ชื่อแทนกลุ่มของตนว่า “กลุ่มพลังเงียบ” ซึ่งในแถลงการณ์ของกลุ่มนี้มีการใช้ถ้อยคำในลักษณะที่รุนแรง ค่อนไปในทางข่มขู่ อาทิ มี

การห้ามไม่ให้ชาวเวียดนามอพยพเรียกร้องค่าเสียหายจากรัฐบาล หากมีการรับค่าเสียหายแล้วนั้น กลุ่มพลังเจียบจะเหยียบให้ถึงบ้านในทันที และให้ชาวเวียดนามอพยพออกไปจากประเทศไทยภายในวันที่ 14 ตุลาคม 1976 หากเลยกำหนดนี้แล้วจะไม่รับรองความปลอดภัยใดใดทั้งสิ้น เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการระบุถึงเจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือ คนไทยคนใด หากให้การช่วยเหลือสนับสนุนชาวเวียดนามอพยพไม่ว่ากรณีใดใดกลุ่มพลังเจียบก็จะพิจารณาโทษแก่บุคคลนั้น ๆ ให้สาสมกับที่เกิดมาเป็นคน “หนักแผ่นดิน” และถัดจากแถลงการณ์ฉบับนี้ยังมีฉบับอื่น ๆ ที่มีการใช้คำเรียกชาวเวียดนามอพยพและกลุ่มคนฝ่ายตรงข้ามในลักษณะคล้ายกันเช่น “ขอเตือนพวกหนักแผ่นดินทั้งหลาย” “ไอ้พวกแกวหนักแผ่นดิน” (Thai Red Cross Society, 1976c) จะเห็นได้ว่าจากแถลงการณ์ของกลุ่มพลังเจียบนั้นนอกจากจะมีความรุนแรงมากกว่าแถลงการณ์ของกลุ่ม กบอ.สน. แล้วนั้น กลุ่มพลังเจียบยังมีการใช้วาทกรรม “หนักแผ่นดิน” เหมือนกับที่กลุ่มฝ่ายขวาที่กรุงเทพฯ ใช้ในการเรียกกลุ่มฝ่ายซ้าย

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งของการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในปี 1976 นั้นคือได้มีกลุ่มที่ออกมาแสดงจุดยืนไม่เห็นด้วยกับกลุ่มผู้ประท้วงขับไล่ คือกลุ่มประชาชนผู้ต่อต้านระบบเผด็จการ โดยแถลงการณ์ของกลุ่มได้ยืนยันให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้ประท้วงขับไล่กับกลุ่มฝ่ายขวาอื่น ๆ โดยแสดงให้เห็นว่าการประท้วงขับไล่ที่เกิดขึ้นในอำเภอพังโคนและอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนครนั้น เกิดจากนายประสิทธิ์ไชยทองพันธุ์ ซึ่งเป็นบุคคลชั้นนำของกลุ่มนวพล และ กอ.รมน. มอบหมายให้นายประสงค์ไชยทองพันธุ์ ผู้เป็นพี่ชายกับนายทวิสุข อุดม พร้อมกับสมาชิกกลุ่มกระต๊องแดง นวพล ทำการชักชวนปลุกปั่น และนำกลุ่มไทยอาสาและลูกเสือชาวบ้านบางกลุ่มกระทำการขับไล่และทำร้ายกลุ่มชาวเวียดนามอพยพ จนทำให้เกิดการประกาศภาวะฉุกเฉินห้ามประชาชนออกนอกบ้านในเวลากลางคืน และมีการนำกองทหารจำนวนมากมาควบคุมสถานการณ์ ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นการสร้างสถานการณ์ให้เกิดความวุ่นวายเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการทำรัฐประหารของกองทัพ (Thai Red Cross Society, 1976c)

ไม่เพียงการประท้วงภายในจังหวัดเท่านั้น แต่ในครั้งนี้นักกลุ่มผู้ประท้วงได้ส่งตัวแทนมาเข้าพบ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี เพื่อยื่นข้อเรียกร้องการปฏิบัติจัดการต่อชาวเวียดนามอพยพ 6 ข้อด้วยกัน ได้แก่

1. จัดตั้งนิคมให้ชาวญวนอพยพอาศัยอยู่เป็นหลักแหล่งโดยใช้มาตรการดังนี้ คือ ก. จัดสร้างนิคมให้เสร็จภายใน 20 วัน นับแต่วันยื่นหนังสือ ข. เมื่อสร้างนิคมเสร็จแล้วให้ชาวญวนอพยพเข้าอยู่ภายใน 5 วัน หรือส่งกลับประเทศ

2. ห้ามชาวญวนอพยพออกจากบ้าน ตั้งแต่เวลา 19.00 – 06.00 น.

3. ให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองกวดขันการเดินทางเข้า – ออกจังหวัดของชาวญวนอพยพ

4. ให้ทางจังหวัดควบคุมการประกันทรัพย์สินของชาวไทยโดยเข้มงวด เพราะถูกชาวญวนอพยพลอบวางเพลิงเสมอ

5. ให้ทางจังหวัดสอบสวน ชาวญวนอพยพโอนสัญชาติเป็นคนไทยแล้ว เรียกสัญชาติคืนให้หมดภายในปี 2519 เป็นอย่างช้า

6. ออกระเบียบราชการ เพื่อควบคุมในการที่ชาวญวนอพยพยืมชื่อคนไทยไปใช้ ประกอบอาชีพ หรือซื้อที่ดินอย่างเด็ดขาด (Siam Achives, 1976)

ในช่วงกลางปี 1976 นอกจากในจังหวัดสกลนครแล้วยังเกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในจังหวัดอื่น ๆ ด้วยเช่นจังหวัดอุดรธานี และนครพนม แต่ไม่มีความรุนแรงมากเท่าใดนัก และยังสามารถควบคุมจัดการสถานการณ์ได้ดีกว่าที่จังหวัดสกลนคร และจังหวัดหนองคาย ในทุกพื้นที่ปรากฏการบุกค้นบ้านชาวเวียดนามอพยพและมีรายงาน ว่าพบหลักฐานต่าง ๆ ซึ่งเชื่อมโยงกับคอมมิวนิสต์ เช่น รูปถ่ายบุคคลสำคัญของเวียดนามเหนือ และเงินแดง รวมถึงพบเครื่องประกอบไฟฟ้าและแผ่นสังกะสีลักษณะคล้ายเรดาร์อีกด้วย (Thai Red Cross Society, 1976c)

การประชุมประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในอำเภอเมือง จังหวัดสกลนครที่เริ่มมาตั้งแต่ช่วงเดือนกรกฎาคม นั้น กลุ่มผู้ชุมนุมได้สลายตัวในเวลา 21.00 น. ของวันที่ 27 สิงหาคม 1976 เนื่องจากได้รับคำตอจากนายกเทศมนตรีและคำชี้แจงจากผู้ว่าราชการจังหวัดในข้อเรียกร้องของตน (Thai Red Cross Society, 1976d) ส่วนการประชุมประท้วงในพื้นที่ อำเภอสว่างแดนดิน นั้นได้สลายตัวลงในวันที่ 2 กันยายน 1976 เนื่องจาก พ.ต.ท. เสรี ผิกฝน และ นายอุดม เพชรศิริ ปลัดจังหวัดได้เดินทางไปพบกลุ่มผู้ชุมนุมและกล่าวชี้แจงจนเป็นที่พอใจ ทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมสลายตัวในที่สุด (Thai Red Cross Society, 1976a) นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมสลายตัวคือช่วงเวลาดังกล่าวกลุ่มฝ่ายขวาที่เป็นแกนนำประท้วงชาวเวียดนามอพยพนั้นเริ่มหันเหความสนใจไป

ยังการจัดชุมนุมต่อต้านประภาสของนักศึกษาในกรุงเทพมหานคร นั้นเอง (Khun Chum, Interview, 2020)

การจัดการต่อสถานการณ์การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพของประเทศไทย

ในช่วงที่เกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนบนนั้นเป็นช่วงเวลาที่มีรัฐบาลไทยต้องการที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับ สาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ซึ่งเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการ ต่างประเทศขณะนั้นคือ พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ เชื่อว่าปัญหาผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ใน ประเทศไทยนั้นจะสามารถแก้ไขได้ดีที่สุดโดยการพัฒนาความสัมพันธ์กับเวียดนามเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถอนกำลังทหารสหรัฐอเมริกาออกจากประเทศไทยที่จะสามารถขจัด ความขุ่นเคืองและนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นกับเวียดนามเหนือ อีกทั้งยังช่วยลดเหตุผลของ เวียดนามเหนือในการสนับสนุนผู้ก่อการร้ายในไทยอีกด้วย

ในขณะที่ทางกองทัพเวลานั้นมีทัศนคติที่แตกต่างออกไป แม้ว่าทางกองทัพจะ ยอมรับการทดลองเจรจาด้วยวิธีทางการทูตดังกล่าว แต่ก็เห็นเพราะทางกองทัพตระหนักดี ว่าไม่สามารถรับมือได้หากเวียดนามเหนือโจมตีไทยในเวลาสั้น ดังนั้นการเจรจากับเวียดนาม เหนือถือเป็นเครื่องมือที่จะช่วยซื้อเวลาในการพัฒนาความแข็งแกร่งทางกองทัพที่จะใช้ ปราบปรามภัยคุกคามในระยะยาวที่จะเกิดขึ้นได้ ในขณะที่เดียวกันกองทัพไทยต้องการที่จะ ชัดขวางความพยายามทุกอย่างของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศที่อาจจะไป ส่งเสริมความแข็งแกร่งของเวียดนามเหนือ เช่น กรณีการส่งคืนอาวุธทางการทหารของ เวียดนามใต้ในประเทศไทยไปให้แก่เวียดนามเหนือ นอกจากนี้ กองทัพบังได้กดดัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในเรื่องการส่งชาวเวียดนามอพยพในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยกลับไปยังเวียดนามอีกด้วย เพราะกองทัพเชื่อว่า ชาวเวียดนามอพยพเหล่านี้เป็นภัยคุกคามความมั่นคงของประเทศในขณะนี้ (Central Intelligence Agency, 1975: CIA-RDP79R01142A000500040001-9)

การเกิดขึ้นของการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ ประเทศไทยนั้น ผู้คนในช่วงเวลานั้นมักจะเห็นว่าเป็นความพยายามของกลุ่มฝ่ายขวาที่จะ ชัดขวางการสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเวียดนาม (Pawakapan, 2016: 143) เมื่อ ผู้แทนจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามคือ นายผ่าน เห่งยีน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการ ต่างประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม ได้เดินทางมาไทยเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม

1975 เพื่อฟื้นฟูสัมพันธภาพ 2 ประเทศ (Chao Thai, 1975a) การพบปะเจรจาที่ไม่ประสบผลสำเร็จอันเนื่องมาจากปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างไทยและสหรัฐอเมริกา และประเด็นเรื่องเกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตนเอง (Central Intelligence Agency, 1975: CIA-RDP79T00975A027700010036-5)

นอกจากนี้ เมื่อเกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพนั้น ทางกองทัพ คือ แม่ทัพภาคที่ 2 ได้ให้ความเห็นต่อสถานการณ์ดังกล่าวว่า รัฐบาลควรจะจัดการเรื่องชาวเวียดนามอพยพอย่างจริงจัง ไม่ควรปล่อยให้เป็นอย่างนี้ และกล่าวว่าการชุมนุมขับไล่ชาวเวียดนามอพยพนั้นเป็นการแสดงออกถึงความรักชาติ แต่การไปทำลายทรัพย์สินให้เสียหายนั้นเป็นการกระทำที่ไม่ควร (Thairath, 1975a) ส่วนภาคส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องคือ กระทรวงมหาดไทยและตำรวจนั้นก็ได้ออกดูแลควบคุมทำให้สถานการณ์คลี่คลายได้ โดยกระทรวงมหาดไทยได้ออกแถลงการณ์เพื่อแสดงให้เห็นว่าความต้องการของผู้ชุมนุมที่จะให้ชาวเวียดนามกลับประเทศเวียดนามนั้นตรงกับความต้องการของรัฐบาลและเป็นความประสงค์ของชาวเวียดนามอพยพในไทยเองด้วย ซึ่งอยู่ในขั้นตอนของการเจรจาระหว่างประเทศ พร้อมกันนั้นยังได้มีการจับกุมผู้ที่ก่อความไม่สงบกว่า 37 ราย และได้จ่ายเงินชดเชยค่าเสียหายอันเกิดจากการชุมนุมให้กับชาวเวียดนามอพยพ (Chao Thai, 1975b) และทางด้านนายกรัฐมนตรีขณะนั้นคือ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้สั่งให้มีการสอบสวนเบื้องหลังของการชุมนุมอีกด้วย (Siamrath, 1975)

จะเห็นได้ว่า ทั้งกองทัพและรัฐบาลนั้นต่างมีความเห็นที่ตรงกันคือ เห็นด้วยกับการชุมนุมประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ไม่เห็นด้วยกับการทำลายข้าวของ ร้านค้า บ้านเรือน และทำร้ายร่างกายชาวเวียดนามอพยพเท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่าทั้งกองทัพ และคนในรัฐบาลต่างก็เรียกกลุ่มผู้ชุมนุมว่า “ผู้รักชาติ” นอกจากนี้ เมื่อกลุ่มผู้ชุมนุมจังหวัดหนองคายตัดสินใจเลิกเดินขบวนขับไล่ แต่จะเปลี่ยนมาใช้วิธีไม่ซื้อสินค้าชาวเวียดนามอพยพนั้น พ.ต.ท. บุญเลิศ เลิศปรีชา รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้แสดงทัศนคติต่อการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า “ถ้าทำได้แบบนี้ผมยิ่งชอบ ถ้าทำได้ทั่วประเทศยิ่งดีใหญ่ เวลานี้ออกจากบ้านไปตัดผม กินกาแฟ ซื้อหมู ขาวยวนขาย ทั้งนี้” (Thairath, 1975d)

ในส่วนของท้องถิ่นนั้น แม้ว่าจะมีบทบาทในการยับยั้งเหตุการณ์ประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนครที่เป็นผู้คอยเป็นตัวกลางการติดต่อกันระหว่างรัฐบาลและกลุ่มผู้ชุมนุม รวมถึงให้การรับประกันเมื่อหัวหน้าชาวเวียดนามอพยพ

สกลนครเดินทางมาพบว่าจะใช้มาตรการขั้นเด็ดขาดกับผู้ที่ทำลายทรัพย์สินชาวเวียดนาม (Thairath, 1975b) แต่กระนั้นก็ยังมิเจ้าหน้าที่ตำรวจในท้องถิ่นบางรายที่ให้การสนับสนุนกลุ่มผู้ชุมนุม อย่างไรก็ตามของจังหวัดหนองคายที่มีเจ้าหน้าที่ตำรวจระดับสูงออกมาพูดให้สถานการณ์เลวร้ายลง โดยกล่าวว่าชาวเวียดนามอพยพนั้นมีแผนที่จะแยกภาคอีสานออกจากประเทศไทย (Pawakapan, 2016: 145) หรือในบางจังหวัดเช่น สกลนคร และ นครพนมนั้น เจ้าหน้าที่ตำรวจบางนายแม้จะไม่ได้สนับสนุนอย่างเปิดเผย แต่ก็แสดงออกโดยเพิกเฉยต่อความรุนแรงที่เกิดขึ้น หรือ ละเลย โอนอ่อนกับกลุ่มผู้ชุมนุมมากกว่าที่ควรจะเป็น (Ong Luc, Interview, 2021)

การแสดงทัศนคติที่เห็นด้วยกับการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพยังสามารถเห็นได้จากนักการเมืองท้องถิ่นอีกด้วย โดยเมื่อปี 1976 ที่เกิดการประท้วงชาวเวียดนามอพยพขึ้นอีกครั้ง รัฐบาลได้ส่ง นายดาบชัย อัครราช รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร อีกทั้งยังเคยดำรงตำแหน่งนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองสกลนครด้วยนั้น มาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยสถานการณ์การชุมนุมที่จังหวัดสกลนคร นายดาบชัยนั้นได้ให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวเกี่ยวกับการชุมนุมขับไล่ชาวเวียดนามอพยพว่าเป็นความชอบธรรมที่ผู้ชุมนุมสามารถทำได้ เพราะประชาชนเกิดความแค้นใจที่ชาวเวียดนามเข้ามาแย่งที่ดินทำกินกว่า 30 ปี และรัฐบาลควรเร่งเจรจาให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว (Dao Siam, 1976)

จะเห็นได้ว่า การจัดการของรัฐบาลต่อการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพเป็นการติดต่อ ต่อรองกันระหว่างรัฐบาลและกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงเป็นหลัก มีการติดต่อระหว่างรัฐบาลกับชาวเวียดนามอพยพที่เป็นผู้เสียหายอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะรัฐบาลกองทัพ นักการเมืองและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นนั้นต่างมีทัศนคติตรงกันว่าชาวเวียดนามอพยพเป็นปัญหาสำคัญซึ่งควรส่งทั้งหมดกลับประเทศเวียดนาม รวมถึงเห็นด้วยกับการประท้วงขับไล่ที่เกิดขึ้น บ้างก็สนับสนุนการชุมนุมและความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากการชุมนุมทั้งโดยตรงและทางอ้อม ซึ่งเป็นผลให้การชุมนุมขับไล่ชาวเวียดนามอพยพนั้นนอกจากจะยืดเยื้อแล้วยังเสริมให้มีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นด้วย สภาพที่ชาวเวียดนามอพยพตกเป็นแพะรับบาปเช่นนี้ส่งผลให้การดำเนินชีวิตยิ่งยากลำบากมากขึ้น และไม่อาจพึ่งพากลไกของรัฐในการแก้ไขปัญหาได้เลย

การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน กับ เหตุการณ์ 6 ตุลาฯ 1976

จากสถานการณ์การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้น ทำให้เห็นความเชื่อมโยงบางอย่างระหว่างการประท้วงขับไล่และเหตุการณ์ 6 ตุลา นอกจากวาทกรรมที่กลุ่มฝ่ายขวาซึ่งเป็นกลุ่มนักเรียนอาชีวะ นักการเมือง รวมถึงสื่อสิ่งพิมพ์บางส่วนใช้โจมตีชาวเวียดนามอพยพและกลุ่มนักศึกษาในเหตุการณ์ 6 ตุลา จะเป็นวาทกรรมชุดเดียวกันแล้วนั้น ในบางเหตุการณ์ยังแสดงให้เห็นการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพควบคู่ไปกับการโจมตีกลุ่มนักศึกษาด้วย เช่น ในวันที่ 29 พฤศจิกายน 1975 กลุ่มนักเรียนการช่างหนองคายที่ก่อการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพนั้น ได้ปิดโปสเตอร์ประณามศูนย์นิสิตนักศึกษา และ ส.ส. ฝ่ายซ้ายซึ่งจะมาเรียกร้องให้ถอนทหารออกจากชายแดน พร้อมทั้งประกาศห้ามไม่ให้เดินทางเข้ามาเหยียบจังหวัดหนองคายเป็นอันขาด กลุ่มนักเรียนการช่างหนองคายยังเดินทางไปสกัดผู้แทนจากศูนย์นิสิตนักศึกษาจำนวน 11 คน ที่จะเดินทางเข้าไปยังจังหวัดหนองคาย จนทำให้ผู้แทนจากศูนย์นิสิตนักศึกษาต้องเดินทางกลับ ส่วนกลุ่มนักเรียนการช่างนั้นหลังจากสกัดกลุ่มนิสิตนักศึกษาได้แล้วก็กลับมาอภิปรายประท้วงขับไล่ชาวเวียดนาม และแจกโปสเตอร์ประณามชาวเวียดนามอพยพต่อไป (Thairath, 1975e)

กอ.รมน. หรือ กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร นับเป็นองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับชาวเวียดนามอพยพ และเกี่ยวข้องกับทั้งเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 ทั้งนี้ด้วยเพราะ กอ.รมน. มีพันธกิจสำคัญในการจัดตั้งขึ้นเพื่อป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย และได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันในการปฏิบัติงานจากสหรัฐอเมริกา (Srinara, 2016) ทั้งยังมีความเชื่อสืบทอดกันจนถึงปัจจุบันว่า กอ.รมน. เป็นผู้ก่อตั้งและสนับสนุนมวลชนฝ่ายขวามากมายหลายกลุ่มในช่วงปี 1973 - 1976 ซึ่งมีบทบาทในการโจมตีขบวนการนักศึกษา และโจมตีชาวเวียดนามอพยพ โดยมี นวพลเป็นกลุ่มจัดตั้งที่ใหญ่ที่สุดและทรงพลังที่สุดของ กอ.รมน. มี พลเอกสายหยุด เกิดผล เสนาธิการ กอ.รมน. ในขณะนั้น เป็นผู้ก่อตั้งขึ้นในปี 1974 (Pawakapan 2020) ดังนั้น กอ.รมน. จึงเป็นหนึ่งในหน่วยงานที่มีการติดตามสืบสวนและจับตาชาวเวียดนามอพยพที่มีพฤติกรรมเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของชาติ ถึงขนาดที่มีการจัดทำข่าวกรองเกี่ยวกับญวนอพยพขึ้นมาโดยเฉพาะ

ในรายงานข่าวกรองของกองอำนวยการของ กอ.รมน. นั้น ได้มีรายงานการสืบทราบความเชื่อมโยงระหว่างชาวเวียดนามอพยพกับกลุ่มนักศึกษาตั้งแต่ช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลา 1973 แล้ว โดยมีรายงานว่ากลุ่มนักศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ที่ชุมนุมเรียกร้องรัฐธรรมนูญระหว่างวันที่ 10 - 14 ตุลาคม 1973 ชาวเวียดนามในจังหวัดเชียงใหม่ได้ให้การสนับสนุนการชุมนุม รวมถึงให้เงินทุนให้ศูนย์นิสิตนักศึกษาภาคเหนือเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปกรุงเทพมหานครด้วย พร้อมกันนั้นยังปรากฏชาวไทยเชื้อสายเวียดนามซึ่งเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่กระทำตนเป็นแกนนำกลุ่มนิสิตนักศึกษา ไม่เพียงเท่านั้นแต่รายงานข่าวกรองของ กอ.รมน. ยังระบุว่าชาวเวียดนามอพยพที่จังหวัดเชียงใหม่มีพฤติกรรมส่งเสริมให้เกิดความเกลียดชังต่อรัฐบาลเป็นระยะอีกด้วย เช่น การพยายามส่งคนเข้าไปแทรกซึมและยุยงนักศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และลำปาง ให้ร่วมการต่อต้านรัฐบาลและเรียกร้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญในช่วงเดือนกันยายน 1974 ตามนักศึกษาในกรุงเทพฯ ขณะนั้นด้วย โดยหวังผลเพื่อสร้างสถานการณ์ความยุ่งยากในการเมืองไทย และให้เกิดการแตกสามัคคีกันในหมู่บุคคลและคณะรัฐบาล นอกจากนี้ ยังมีข่าวว่า ชาวเวียดนาม (คาดว่า เป็นชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม) ส่งตัวแทนลงสมัคร ส.ส. จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเข้าร่วมคณะรัฐบาลและเสนอให้ยกเลิก พ.ร.บ. คอมมิวนิสต์ และยกเลิก กอ.รมน. อีกด้วย (National archives of Thailand, 1972-1975: KT 90.3.3.1/13)

ภาพชาวเวียดนามอพยพที่ประพาศติศุภคามต่อเสถียรภาพของรัฐบาลและความมั่นคงของชาติ ยังปรากฏเรื่องชาวเวียดนามอพยพที่จังหวัดอุดรธานีที่มีการอบรมครูสอนหนังสือของชาวเวียดนามอพยพ มีข้อความระบุว่าให้ครูผู้สอนทุกคนหาโอกาสชี้ให้คนไทยเห็นว่าการปกครองของรัฐบาลไทยนั้นมีความกดขี่ ไม่เป็นธรรม นอกจากนี้ ชาวจากที่ประชุมลับของชาวเวียดนามอพยพอุดรธานี ยังมีการระบุด้วยว่าศูนย์กลางนักศึกษาแห่งประเทศไทยให้คำมั่นว่าจะช่วยเหลือต่อต้านเรียกร้องสิทธิและความเป็นธรรมให้แก่ชาวเวียดนามอพยพให้ได้รับสิทธิบางอย่าง ดังนั้น หัวหน้าชาวเวียดนามอพยพที่อยู่ในที่ประชุมคือนายเลิมตรัน จึงได้กำชับบรรดาผู้นำชาวเวียดนามในจังหวัดอุดรธานีให้พยายามช่วยเหลือกลุ่มนักศึกษาในเขตจังหวัดของตนเท่าที่ทำได้เพื่อเป็นฐานกำลังในการเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ของชาวเวียดนามอพยพ ซึ่งการขอความร่วมมือชาวเวียดนามอพยพให้ช่วยเหลือกลุ่มนักศึกษาด้วยเหตุผลเดียวกันนี้ยังพบในกลุ่มชาวเวียดนามอพยพจังหวัดยโสธรเช่นกัน นอกจากนี้ ที่จังหวัดอุดรธานีเมื่อวันที่ 14 มกราคม 1974 ได้มีเหตุการณ์นักศึกษาวิทยาลัยครูอุดรธานีจำนวนประมาณ 300 คน เดินขบวนต่อต้านสหรัฐอเมริกา ซึ่ง

กอ.รมน.สืบทราบว่ามีผู้ที่ซุกโยนอยู่เบื้องหลังเป็นชาวเวียดนามเก่า (National archives of Thailand, 1972-1975: KT 90.3.3.1/13)

แม้ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าชาวรองของ กอ.รมน. ที่รายงานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มนิสิตนักศึกษากับชาวเวียดนามอพยพนั้นเป็นความจริงมากน้อยเพียงใด แต่รายงานดังกล่าวก็เป็นสิ่งที่เผยแพร่อยู่ในหน่วยงานเกี่ยวกับความมั่นคงของประเทศไทย ย่อมส่งผลต่อการกำหนดนโยบายการปฏิบัติงานต่อชาวเวียดนามอพยพ และที่สำคัญที่สุดคือในเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 หนึ่งในข้อกล่าวหาที่ใช้ในการโจมตีปราบปรามกลุ่มนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็คือ ข้อกล่าวหาที่ว่านักศึกษาเป็น “ญวน” ดังจะเห็นได้ว่าการปล่อยข่าวการจับกุมชาวเวียดนามที่แทรกซึมอยู่ในกลุ่มนักศึกษา เพื่อที่จะสนับสนุนความคิดที่ว่า ขบวนการนักศึกษานั้นเตรียมเงื่อนไขให้คอมมิวนิสต์ญวน ยึดครองประเทศไทย และทำให้การปราบปราม 6 ตุลา เป็นการกระทำที่ชอบธรรมเพื่อรักษาประเทศไทยเอาไว้และบริบทการใช้คำว่าญวนในช่วงทศวรรษ 1976 นั้นไม่ได้เป็นเพียงคำที่เรียกชาวเวียดนามอย่างไร้ความเคารพเท่านั้น แต่ยังบอกถึงความเกลียดชังศัตรูอย่างรุนแรง ถึงขนาดสามารถที่จะฆ่าได้ด้วยวิธีรุนแรง หรือ สามารถยื่นมือการกระทำรุนแรงนั้นได้ด้วยความปลอดภัยนั่นเอง (Winichakul, 2015: 104 – 106)

บทสรุป

ชาวเวียดนามอพยพเป็นกลุ่มชนที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน และเป็นกลุ่มที่ถูกเพ่งเล็งจากรัฐมากเป็นพิเศษโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 1970 ด้วยเพราะถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่มีความเกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นภัยคุกคามสำคัญของชาติในช่วงเวลานั้น นอกจากนี้ ด้วยเพราะสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างจากชาวไทย และไม่มีศักยภาพในการหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับสังคมไทย บางครั้งจึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างชาวเวียดนามอพยพและชาวไทยในพื้นที่

ในช่วงทศวรรษ 1960 – 1970 ความขัดแย้งดังกล่าวเพิ่มระดับความรุนแรงมากขึ้นจนกระทั่งเกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนในช่วงระหว่างปี 1975 – 1976 ซึ่งจากการศึกษาพบว่า กระแสความเกลียดชังและความรุนแรงต่อชาวเวียดนามอพยพที่ลุกลามมากขึ้น เกิดมาจากปัจจัย 3 ประการด้วยกัน ได้แก่ 1) ความเกลียดชังและความขัดแย้งที่มีมาแต่เดิมระหว่างประชาชนท้องถิ่นกับชาวเวียดนามอพยพ 2) การปลุกระดมของกลุ่มฝ่ายขวา ซึ่งประกอบ

ไปด้วยนักการเมือง และกลุ่มนักเรียนอาชีวะ และ 3) การนำเสนอภาพลักษณ์ชาวเวียดนามอพยพของสื่อสิ่งพิมพ์ หรืออาจกล่าวได้ว่า การปลุกระดมของกลุ่มฝ่ายขวา และการนำเสนอภาพลักษณ์ชาวเวียดนามอพยพของสื่อสิ่งพิมพ์ เป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้ความขัดแย้งระหว่างชาวไทยและชาวเวียดนามที่มีมาแต่เดิมนั้นมีความรุนแรงมากขึ้นจนพัฒนา กลายเป็นการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

ในช่วงที่เกิดการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้น จะเห็นว่ามีความลุกลามบานปลาย และเกิดเหตุการณ์ขึ้นบ่อยครั้งตั้งแต่ปี 1975 - 1976 ทั้งนี้ปัจจัยหนึ่งก็เนื่องมาจาก ทั้งประชาชนไทยในท้องถิ่น รวมถึงภาครัฐ กองทัพ นักการเมืองและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นต่างมีทัศนคติตรงกันว่า ชาวเวียดนามอพยพ เป็นปัญหาสำคัญซึ่งควรส่งทั้งหมดกลับประเทศเวียดนาม ดังนั้น เจ้าหน้าที่ของรัฐจำนวนไม่น้อยจึงมีท่าทีที่เห็นด้วยกับการประท้วงขับไล่ที่เกิดขึ้น เป็นเหตุให้การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้น ไม่ได้รับความสนใจในการจัดการแก้ไข หรือควบคุมอย่างจริงจังมากเท่าที่ควรจะเป็นนั่นเอง

การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพนั้นไม่ได้เป็นเพียงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนเท่านั้น แต่ยังมี mốiเชื่อมโยงกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยอย่างเหตุการณ์ 6 ตุลา 1976 โดยจะเห็นได้ว่า แนวคิดความเกลียดชังญวนที่ถูกเผยแพร่อย่างเข้มข้นตั้งแต่ช่วงปี 1975 ซึ่งมีการประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้น ได้ถูกนำมาใช้โจมตีกลุ่มนักศึกษา โดยการกล่าวหานักศึกษาว่าเป็น “ญวน” นอกจากนี้ กลุ่มที่เป็นหลักสำคัญในการก่อการณ์ประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพและโจมตีขบวนการนักศึกษานั้นยังเป็นกลุ่มนักเรียนอาชีวะฝ่ายขวา เช่นเดียวกัน และมีการใช้วาทกรรมลักษณะเดียวกันในการกล่าวโจมตี ที่สำคัญยังปรากฏหลักฐานจากหน่วยงานความมั่นคงของรัฐ คือ รายงานข่าวกรองของ กอ.รมน. ที่แสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างชาวเวียดนามอพยพกับกลุ่มนักศึกษาที่มีเรื่องมานับตั้งแต่ช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลา 1973 ซึ่งนับเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าหน่วยงานความมั่นคงของรัฐนั้นได้ให้ความสนใจและจับตาความเชื่อมโยงระหว่างกันดังกล่าวมาเป็นระยะเวลาที่นานพอสมควร

การศึกษาเรื่อง การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้น นอกจากจะทำให้เข้าใจถึงเหตุปัจจัยของเหตุการณ์ครั้งสำคัญในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนซึ่งไม่มีใครจะได้รับความสนใจศึกษาเท่าใดนัก

ยังทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับเหตุการณ์สำคัญอย่างเหตุการณ์ 6 ตุลา ดังนั้น การศึกษา การประท้วงขับไล่ชาวเวียดนามอพยพในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนนั้น จึงไม่ใช่ เพียงการศึกษาเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังช่วยเติมเต็มความรู้ความ เข้าใจในประวัติศาสตร์การเมืองไทยร่วมสมัย รวมถึงอาจสามารถศึกษาเชื่อมโยงต่อไปได้ถึง ประวัติศาสตร์ช่วงสงครามเย็นในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย

References

- Bangkok Daily Times. (1975a, 15 December). **Thousands of Nakhon Phanom People Marched through the Streets and Destroyed the Homes of the Vietnamese Refugees.** p.4
- Bangkok Daily Times. (1975b, 15 May). **Vietnamese Refugees.** p.2
- Bangkok Daily Times. (1975c, 23 November). **The People were Angry with the Vietnamese Refugees.** p. 4
- Bangkok Daily Times. (1975d, 6 December). **Arrested a Vietnamese Man for Defamation of the King's Speech.** pp. 1,3,16
- Boonwanna, T. (2002). **The Policy of the Phibulsongkram Regime Regarding Vietnamese Refugees in Thailand 1948-1957.** [in Thai]. M.A. (History), Chulalongkorn University.
- Burutbhat, K. (1978). **Vietnamese Refugees.** [in Thai]. Bangkok: Duangkamol.
- Central Intelligence Agency. (1975). CIA-RDP79R01142A000500040001-9, **Response to Follow-on Questions on Interagency Memorandum, 'Thai Foreign Policy in the Front-Vietnam Period.**
- Central Intelligence Agency. (1975). CIA-RDP79T00975A027700010036-5, **National Intelligence Bulletin.**
- Chaithongpan, P. (1976). **Vietnam's Plan to Seize Thailand.** [in Thai]. Bangkok: Aksornthai.
- Chandhavimol, P. (1998). **The Vietnamese in Thailand.** [in Thai]. Bangkok: Thailand Research Fund.

- Chao Thai. (1975a, 22 May). **North Vietnamese Delegation visits Thailand Many Vietnamese came to Welcome Them.** pp.1,12
- Chao Thai. (1975b, 13 May). **37 Arrests, Rioters who Expelled the Vietnamese in Sakon Nakhon.** pp.1,16
- Dailynews. (1975, 19 May). **The Vietnamese Eviction Group in Sakon Nakhon Made 12 Proposals.** p.1
- Dao Siam. (1975, 11 June). **North Vietnam Plans to Seize 7 Northeastern Provinces to be a Source of Industry and Electricity.** p. 1
- Dao Siam. (1976, 1 September). **Protesters are Furious with Vietnamese who Seize Jobs for More than 30 years.** p.16
- DOCUMENTATION OF OCT 6. (2018). **Military Group or National Administrative Reform Council.** [in Thai]. <https://doct6.com/learn-about/how/chapter-6>
- Goscha, C. (1999). **Thailand and the Southeast Asian Networks of the Vietnamese Revolution, 1885 – 1954.** Richmond: Curzon Press.
- Jampeesri, W. (1973). **Vietnamese Refugees and National Security.** [in Thai]. M.A. (Political Science), Thammasat University.
- National archives of Thailand. KT.90.3.3.1/13. (1972-1975). **News Summary of Vietnamese Refugees Periodic Reports Coordination Center 14, Time period 1 – 31 May 1975.**
- National archives of Thailand. MT.3.1.7.4/18. (1959-1964). **Miscellaneous Problems about the Vietnamese People (6 Nov. 1959 – 28 Jan. 1964).**
- Pawakapan, P. (2016). **Truth in the Vietnam War: the First Casualty of War and the Thai State.** [in Thai]. Bangkok: Kobfai.
- Pawakapan, P. (2020). **No Nawapol in October 6: Fake organization of ISOC.** [in Thai]. <https://waymagazine.org/nawapol-ghost-of-isoc/>
- Siam Achives,34.** (1976, 19 - 25 August).
- Siamrath. (1965, 30 January). **Villagers' Opinion.** p. 6

- Siamrath. (1975, 12 May). **The Prime Minister Clarify that Vietnamese Refugees could not be Expelled within One Year, and Order the Interior Ministry to Investigate the Expulsion of the Vietnamese.** p.1,16
- Srinara, T. (2016). **October 6, 1976.** [in Thai]. http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=6_ตุลาคม_2519
- Sriphana, T. (2005). **Viet Kieu in Thailand in Thai-Vietnamese Relationship.** [in Thai]. Bangkok: Sribuncomputer.
- Sukaree, S. (2014). **Expanding of Economic Role by Vietnamese Diaspora in Nakhon Phanom Municipality from 1945 to 2010.** [in Thai]. M.A. (History), Chiang Mai University.
- Thai Red Cross Society. Block 2. (1965). **5 Complaint Letters of Vietnamese.**
- Thai Red Cross Society. Folder 14, Block 2. (1976a). **Ministry of Interior Send a Copy of Radio Report of the Provinces of Sakon Nakhon and Nakhon Phanom to Inform about the Gathering to Evict Vietnamese Refugees.**
- Thai Red Cross Society. Folder 15, Block 2. (1976b). **The Ministry of the Interior Send a Copy of the Official Letter of Sakon Nakhon, Nakhon Phanom about the Gathering to Evict Vietnamese Refugees.**
- Thai Red Cross Society. Folder 8, Block 2. (1966). **Vietnamese People are Worried and Restless in the Waiting Period for Repatriation.**
- Thai Red Cross Society. Folder 8, Block 2. (1967a). **Mr. Lam Tran's Letter Reminded the Request for Help on January 3, 1967, along with the Announcement of the Thai Blood Group.**
- Thai Red Cross Society. Folder 8, Block 2. (1967b). **Mr. Lam Tran's Letter Ask to Help the Captured Vietnamese and Ask for Life Protection Measures.**

- Thai Red Cross Society. Subject 33, Folder 7, Block 2. (1976c). **Press and Foreign Affairs Division, Office of the Permanent Secretary, Ministry of Interior Submit the Official Letter of Udon Thani Province and Sakon Nakhon Province about the Gathering to Evict the Vietnamese Refugees.**
- Thai Red Cross Society. Subject 35, Folder 7, Block 2. (1976d). **Ministry of Interior Send a Copy of the Radio Report of the Provinces of Sakon Nakhon, Nakhon Phanom, Yasothon and Udon Thani, Reporting on the Protest to Evict the Vietnamese Refugees.**
- Thairath. (1975a, 1 December). **The Commander of the Second Army Said that the Problem of Refugees should be Seriously Addressed.** p.16
- Thairath. (1975b, 13 May). **Chatchai said the Protests to Evict the Vietnamese People were Impact on International Negotiations.** pp. 1-2
- Thairath. (1975c, 27 November). **Demolish Vietnamese refugee homes.** pp.1,16
- Thairath. (1975d, 3 June). **Warning protesters to evict Vietnamese refugees that They will be Arrested if they Vandalize Property.** p.2
- Thairath. (1975e, 30 November). **Nong Khai Vocational Students Oppose the Student Movement.** p.16
- Thairath. (1975f, 6 June). **Fire in Sakon Nakhon Province, 12 Booths Turn to Ashes.** p. 7
- Tran Van,Q. (2000). **Historic Relationship between Laos and Viet Nam through the Quy Hop Documents.** [in Laos]. Vientiane: Dao Wilai.
- Winichakul, T. (2015). **October 6, Can't forget, Can't Remember: about October 6, 1976.** [in Thai]. Nonthaburi: Pha Deaw Kan.

Interview

Khun Chum (pseudonym). Protest leaders evict Vietnamese refugees in Sakon Nakhon province. **Interview**. April 12, 2020.

Ong Luc (pseudonym). Vietnamese refugees in Nakhon Phanom Province. **Interview**. October 25, 2021.

บทบาทและการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ในกระแสการเปลี่ยนผ่าน Roles and Adaptivity in Udon Thani Vietnamese Association Transitions

ศรายุทธ พรหมแสงสิงห์¹ และ ศิริศักดิ์ เหล่าจันทาม ²

Sarayut Promsaengsing and Sirisak Laochankham

Received: November 25, 2022/ Revised: April 6, 2023/ Accepted: June 22, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อสะท้อนบทบาทของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบันที่มีต่อชุมชนชาวเวียดนามและต่อสังคมเมืองอุดรธานีในกระแสของการเปลี่ยนผ่านทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และ 2) เพื่ออธิบายลักษณะการปรับตัวและการสืบทอดการดำเนินงานของสมาคมโดยคนรุ่นใหม่ การปฏิสัมพันธ์กับส่วนงานและเครือข่ายอื่น ๆ รวมถึงกลยุทธ์ที่จะทำให้สมาคมดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก และจัดประชุมกลุ่ม กลุ่มเป้าหมายจำนวน 17 คน ข้อมูลที่ได้นำไปวิเคราะห์โดยวิธีการค้นหาแก่นสาระและอธิบายความตามกรอบแนวคิดที่กำหนด

ผลการวิจัยพบว่า สมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีเป็นองค์กรที่มีกลไกการดำเนินงาน 3 ด้าน คือ 1) ด้านบทบาทของสมาคม 2) ด้านประสานความร่วมมือ และ 3) ด้านการปรับตัว กระบวนการดังกล่าวสร้างให้สมาชิกสามารถใช้กลไกของสมาคม

¹ Corresponding author, นักศึกษาบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น (The College of Local Administration, Khon Kaen University, Thailand), E-mail: sarayut.proms@gmail.com

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Assistant Professor, The College of Local Administration, Khon Kaen University, Thailand), E-mail: sirisaklao@kku.ac.th

ให้เกิดประสิทธิภาพ เกิดผลประโยชน์กับสมาชิก และคณะกรรมการบริหารสมาคมยังวางรากฐานให้คนรุ่นใหม่เข้ามาดำเนินงานต่อจากคนรุ่นเก่าจะยังผลให้สมาคมมีพื้นที่ดำเนินงานอย่างยั่งยืนในอนาคต กลไกของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีมีการดำเนินงานอย่างรอบคอบ ครอบคลุมคนทุกกลุ่มซึ่งจะเป็นบทเรียนสำคัญในการเป็นต้นแบบด้านการจัดการสมาคมให้กับสมาคมอื่นได้

คำสำคัญ: สมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี บทบาท การปรับตัว การเปลี่ยนผ่าน เวียดนาม ชาวเวียดนามในไทย สมาคมชาวเวียดนาม

Abstract

This article aims to depict the role of the Udon Thani Vietnamese Association on the Vietnamese and other communities in the city through transitions in the economy, society, and culture. In addition, this research helps explain adaptations, succession-building, and inter-organizational interactions, including strategies for sustaining the association. The data were collected from in-depth interviews and group meetings with 17 key informants. The data were analyzed by using a thematic analysis approach. The research searched for themes from interview data and then interpreted those themes into an explanation based on the conceptual framework.

The results showed that the prominent roles and the adaptivity of the Vietnamese Association in Udon Thani province in this transitional period included important aspects as follows: 1) cooperation among association members, 2) a location for coordinating and building a business network of Thai-Vietnamese people, and 3) the association's ability to adapt to the current social context. These processes bring benefits to members. Young Thai-Vietnamese members were included to serve as representatives of each Vietnamese community in the area. Importantly, the senior members of the association trained and supervised the new young members to serve as future functionaries of association management. The association is run

prudently, and the inclusion of all groups of people can serve as a role model for management in other associations.

Keywords: Udon Thani Vietnamese Association, Roles, Adaptivity, Transitional Period, Vietnam, Vietnamese in Thailand, Vietnamese Association

บทนำ

การย้ายถิ่นฐานของชาวเวียดนามที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย ที่ซึ่งมีความแตกต่างทางวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา วิถีชีวิต ความเชื่อ มีสาเหตุ จากศึกสงครามภายในที่มีระยะเวลายาวนาน จึงได้ชักชวนกันออกเดินทางจากบ้านเกิด เมืองนอนข้ามมายังดินแดนฝั่งลาว และไทยในภายหลัง (Boottinger, 1979) สามารถ แบ่งปัจจัยออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1) ปัญหาการเมืองการปกครอง และสงคราม 2) ปัญหาด้านศาสนา 3) ปัญหาด้านทุพภิกขภัย (Suwanwong et al, 2018)

ชาวเวียดนามอพยพเข้ามาประเทศไทย สามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ชาวเวียดนามเก่า จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชาวเวียดนามเก่าอพยพมา ทำการค้าขายกับสยามผ่านการเดินเรือสำเภาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ อีกทั้งบางกลุ่มยังหนีการรุกรานของขบวนการเตี้ย เซิน (Tây Sơn) เข้ามาขอความช่วยเหลือจาก พระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กลุ่มที่ 2 ชาวเวียดนามเข้าเมือง เกิดจากการที่ฝรั่งเศสทำสนธิสัญญาสิทธิินอกอาณาเขตกับอาณาจักร สยามที่ให้สิทธิประชาชนภายใต้อาณานิคมฝรั่งเศสเข้ามาค้าขาย แสวงหาประโยชน์ จากแผ่นดินไทยในรัศมี 25 กิโลเมตรจากแนวชายแดน กลุ่มที่ 3 ชาวเวียดนามหลบหนี ภัยสงคราม ค.ศ.1946 จากการรุกรานของฝรั่งเศส ชาวเวียดนามกลุ่มนี้ส่วนมากจะเข้ามา ทำงานเป็นคณงานก่อสร้างถนน ตึก ระบบสาธารณูปโภค เพื่อตอบสนองต่อความต้องการ ของไทยสมัยนั้น มีเพียงส่วนน้อยที่เป็นพ่อค้าแม่ค้า ช่างฝีมือ และผู้มีฐานะ (Suwanwong et al, 2018) และกลุ่มที่ 4 คือกลุ่มชาวเวียดนามอพยพในช่วงสงคราม เวียดนาม ในระหว่างปี พ.ศ. 2518-2519 ซึ่งอาศัยกระจายตัวอยู่ในแถบจังหวัด ติดฝั่งชายแดนแม่น้ำโขง พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างบางจังหวัด เช่น หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี สกลนคร และอุดรธานี โดยชาวเวียดนามในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะ

ประกอบอาชีพค้าขาย และเริ่มที่จะมีการสร้างเครือข่ายในรูปแบบของการจัดตั้งสมาคมและกลุ่มชาวเวียดนามต่างด้าวเพื่อทำกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม ธุรกิจ และช่วยเหลือกันในหมู่คนไทยเชื้อสายเวียดนาม (Wannalee, 2016)

สมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี จัดทะเบียนเป็นสมาคม เมื่อ พ.ศ. 2508 และภายหลังได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ โดยสามารถแบ่งการบริหารสมาคมออกเป็น 3 ยุค ตามคณะกรรมการบริหารสมาคม ได้แก่ ยุคแรกเริ่ม คือ ยุคนายกวินัย เลวีน ระหว่าง พ.ศ.2547-2554 ยุคกลาง คือ ยุคนายจิ้น หุยี ระหว่าง พ.ศ.2555-2558 และนายสุรัตน์ ศรีนฤวรรณ ระหว่าง พ.ศ.2558-2560 และยุคปัจจุบัน คือ ยุคนายเรืองยุทธ เลื่อง ระหว่าง พ.ศ.2560-2565 โดยในปัจจุบันสมาคมมีโครงสร้างการดำเนินงาน คือ หัวหน้าคณะกรรมการ ได้แก่ นายกสมาคม พร้อมด้วยช่วยอุปนายก จำนวน 2 คน หัวหน้าคุ่ม จำนวน 5 คุ่ม และผู้แทนแต่ละคุ่ม ซึ่งทั้งหมดจะมาจากการเลือกตั้งและความเหมาะสม จากนั้นจะมีการคัดเลือกหัวหน้าทีมบริหารงานชมรม เช่น ชมรมผู้สูงอายุ ชมรมสตรี เป็นต้น เพื่อเป็นกลไกในการดำเนินงานสนับสนุนสมาคมต่อไป การรวมตัวกันของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี มีจำนวนประมาณ 40,000 คน ทั้งจากชาวไทยเชื้อสายเวียดนามที่ตั้งรกรากถิ่นฐานเดิมและอพยพเข้ามาค้าขาย ประกอบกิจการโดยแบ่งเป็น 5 คุ่ม ประกอบด้วย คุ่มบ้านจิก บริเวณถนนศรีสุข คุ่มสร้างหลวง บริเวณตลาดเทศบาล 2 คุ่มสี่แยก บริเวณวงเวียนหอนาฬิกา คุ่มห้าแยก บริเวณห้าแยกภูวนายตลาดไทยอิสาน (เขตเทศบาลนครอุดรธานี) และคุ่มกุ่มกวาปี บริเวณตำบลกุ่มกวาปี (อำเภอกุ่มกวาปี) การรวมกลุ่มในยุคแรกเริ่มมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวเวียดนามในจังหวัดอุดรธานีมีความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมาคมมีความเข้มแข็ง ประสานการทำงานกันภายในสมาคม และร่วมมือกับภาครัฐ เพื่อช่วยเหลือสังคม เผยแพร่วัฒนธรรม อาหาร ภาษาและสร้างเครือข่ายธุรกิจการค้าจนประสบความสำเร็จ จังหวัดอุดรธานีจึงเป็นจังหวัดที่มีความโดดเด่นด้านความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Suwanwong et al, 2018)

เมื่อชาวเวียดนามที่ตั้งรกรากถิ่นฐานในประเทศไทยหรืออีกชื่อเรียกว่า เหวียดเกี้ยว (Việt kiều) ในประเทศไทยได้รวมกลุ่มกัน โดยอาศัยความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ วิถีชีวิต วัฒนธรรมร่วมกัน สมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีเป็นกลไกการขับเคลื่อนความร่วมมือของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในจังหวัดอุดรธานี และพื้นที่ใกล้เคียง จากการรวมกลุ่มในยุคกลางมีเป้าหมาย

6 ประการ คือ 1) เพื่อส่งเสริมความเป็นธรรมในสังคม ช่วยเหลือสาธารณประโยชน์ และราชการ 2) เพื่อพบปะสังสรรค์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน 3) เพื่อส่งเสริมความสามัคคีและผูกเงียรติของสมาชิก 4) เพื่อส่งเสริมและช่วยเหลือด้านอาชีพ การท่องเที่ยว และการทำธุรกิจของชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม 5) เพื่อส่งเสริมการศึกษา และให้ความช่วยเหลือทุนการศึกษา และ 6) ไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองและการพนันทุกประเภท ภายหลังกการก่อตั้งสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี สมาชิกในสมาคมช่วยเหลือกันเมื่อยามทุกข์ยาก ส่งเสริมและเผยแพร่พระพุทธศาสนา อันนามนิกายสังเคราะห์การศึกษาให้แก่ผู้ยากไร้ นอกจากนี้ ยุคปัจจุบันสมาคมยังส่งเสริมด้านการค้า การลงทุนระหว่างไทยและเวียดนามที่ถือเป็นหุ้นส่วนยุทธศาสตร์ด้านเศรษฐกิจภายในกลุ่มประเทศอาเซียน ดังจะเห็นได้จากเวียดนามเป็นประเทศที่มีมูลค่าการค้ากับไทยอยู่ในลำดับที่สามของอาเซียน มีมูลค่าจำนวน 15,881.7 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (Thailand Overseas Investment Center, Hanoi office, 2021) อีกทั้งยังผลักดันโครงการเวียดนามทาวน์ (Viet Nam Town) ผ่านกลไกทางการทูต มีกงสุลใหญ่สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ประจำจังหวัดขอนแก่น ให้การสนับสนุน และเทศบาลนครอุดรธานีเข้ามามีส่วนร่วม โครงการเวียดนามทาวน์เป็นศูนย์กลางการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม อาหาร และแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งทางสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีพร้อมให้การสนับสนุนอำนวยความสะดวกเพื่อสร้างเศรษฐกิจ ดึงดูดการลงทุนนำความเจริญมาสู่จังหวัดอุดรธานี รวมทั้งสอดแทรกการเผยแพร่วัฒนธรรมเวียดนามให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย

สมาคมของชาวเวียดนามมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เช่น งานวิจัยเรื่องการสะสมอำนาจชอบธรรมของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามพบว่า ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามดำเนินกิจกรรมทางสังคมเพื่อสะสมอำนาจชอบธรรม และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับทางสมาคม กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับการดำเนินงานของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ที่เน้นการรวมกลุ่มเพื่อทำคุณประโยชน์ให้กับสังคม พร้อมทั้งเผยแพร่ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ส่งเสริมการค้า การลงทุน และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างไทยและเวียดนาม (Thongkaew, 2017)

การจัดตั้งสมาคมชาวเวียดนามในจังหวัดอุดรธานี ถือเป็นการเปิดพื้นที่อย่างเป็นทางการให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามได้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาวไทย

เชื้อสายเวียดนามกับกลุ่มชาวไทยเชื้อสายอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ในระยะเริ่มแรกของการก่อตั้ง กลุ่มที่มีบทบาทในสมาคมมักจะเป็นกลุ่มคนรุ่นเก่า หรือผู้อาวุโสที่พึงได้รับสัญชาติ ต่อมาสมาคมก็ได้มีบทบาททั้งในเชิงสังคม เศรษฐกิจ และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม บทบาทของแกนนำในยุคแรก ๆ ก็เริ่มที่จะลดลงและส่งต่อมายังกลุ่มคนรุ่นกลาง ที่เริ่มตั้งตัวได้และมีความมั่นคงในอาชีพ ในระยะปัจจุบัน ภาพของสมาคมชาวเวียดนาม ที่ปรากฏต่อการรับรู้ของสาธารณะกลับพบว่า คนที่เข้าไปมีส่วนขับเคลื่อนกิจกรรมใน สมาคมยังเป็นคนกลุ่มเดิมและยังไม่เห็นภาพที่ชัดเจนนัก คนรุ่นใหม่เข้าไปสานต่อภารกิจ รวมถึงเมื่อสภาพเศรษฐกิจสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปก็ย่อมส่งผลกระทบต่อบทบาท และการมีอยู่ของสมาคมทั้งต่อชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในอุดรธานีเอง และต่อความคาดหวังของสังคมทั่วไป กระแสการเปลี่ยนผ่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เกิดจากการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิและสัญชาติไทยจนนำไปสู่การรวมกลุ่ม เพื่อสร้างเครือข่ายทางธุรกิจ เผยแพร่วัฒนธรรม ทำให้ในปัจจุบันชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของจังหวัดอุดรธานี นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้ ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในระยะที่ผ่านมาพบว่า มีงานวิจัยที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับ เรื่องบทบาทและการปรับตัวของสมาคมหรือกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม ค่อนข้างน้อยซึ่งส่วนใหญ่มุ่งศึกษาในมิติวิถีชีวิตและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการช่วยเหลือกันของสมาคมชาวไทยเชื้อสายจีน และชาวไทยเชื้อสายอินเดีย ด้วยเหตุผลและความสำคัญดังที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นที่มาของคำถามการวิจัยที่ว่า บทบาทและการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนาม จังหวัดอุดรธานี ในกระแส การเปลี่ยนผ่านเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสะท้อนบทบาทของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบัน ที่มีต่อชุมชนชาวเวียดนามและต่อสังคมเมืองอุดรธานีในกระแสของการเปลี่ยนผ่าน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
2. เพื่ออธิบายลักษณะการปรับตัวและการสืบทอดการดำเนินงานของสมาคม โดยคนรุ่นใหม่ การปฏิสัมพันธ์กับส่วนงานและเครือข่ายอื่น ๆ รวมถึงกลยุทธ์ที่จะทำให้ สมาคมดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

แนวคิดทฤษฎี

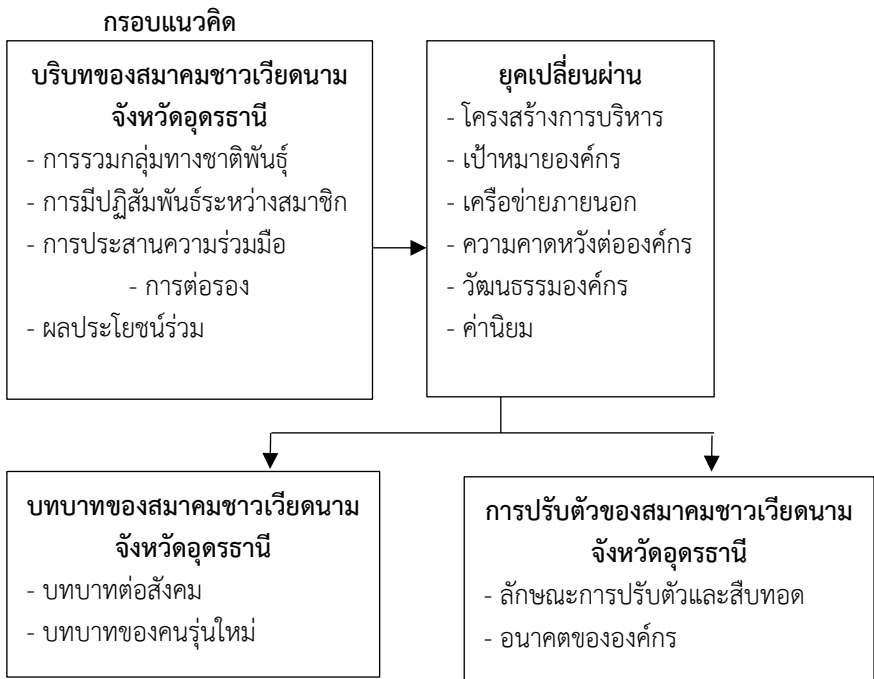
แนวคิดเครือข่ายทางสังคม (Social Network Theory) (Dijk, 2006) ได้อธิบายถึงลักษณะเครือข่ายสังคมเป็นองค์ประกอบของสังคมที่เกิดจากเครือข่ายสื่อ (Media Network) ทำให้เกิดเครือข่ายสามารถจำแนกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับความสัมพันธ์ของแต่ละบุคคล เป็นการสร้างจุดเชื่อมโยงของบุคคลกับสมาชิกในครอบครัว สังคม ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายสื่อและอินเทอร์เน็ต 2) ระดับความสัมพันธ์ของกลุ่มและองค์กร เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับภาระหน้าที่ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายคอมพิวเตอร์และโทรคมนาคม 3) ระดับความสัมพันธ์ของสังคมเป็นความสัมพันธ์ระดับบุคคล กลุ่มและองค์กรผ่านการเชื่อมโยงเครือข่ายสื่อและเครือข่ายทางเศรษฐกิจ และ 4) ระดับความสัมพันธ์ของโลกเป็นระดับความสัมพันธ์ของสังคมโลกและองค์การระหว่างประเทศ

แนวคิดการประสานความร่วมมือ (Collaboration Theory) (O'Leary, Gerard & Bingham, 2006) ได้อธิบายว่า การประสานความร่วมมือเป็นการดำเนินงานและร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่มีร่วมกันผ่านการทำงานข้ามขอบเขตลักษณะความสัมพันธ์แบบข้ามภาคส่วน โดยความร่วมมือจะอยู่ภายใต้ผลการต่างตอบแทน ทั้งนี้ประโยชน์จากการประสานความร่วมมือมี 6 ข้อ ได้แก่ 1) การเข้าถึงทรัพยากร 2) การกระจายความเสี่ยง 3) ประสิทธิภาพ 4) การร่วมมือกันอย่างไร้รอยต่อ 5) การเรียนรู้ และ 6) การเปลี่ยนแปลงหลักคิดพื้นฐาน

แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม (Acculturation) คือ การพบเจอวัฒนธรรมที่แตกต่างจึงปรับตัวเพื่อเรียนรู้และเข้าใจ ให้สามารถเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่แตกต่างนั้นได้ กระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรมมีอยู่ 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มไม่ปรับตัว (No adapting) 2) กลุ่มเข้าใจ (Understanding) 3) กลุ่มปรับตัว (Adjusting) และ 4) กลุ่มเรียนรู้ (Learning) (Manotangworaphan, 2010)

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ การรวมกลุ่มทางสังคมจนเกิดเป็นโครงสร้างทางสังคมเปรียบเสมือนการรวมตัวขององค์ประกอบต่าง ๆ ของร่างกาย ซึ่งแต่ละคนจะมีหน้าที่และความเชี่ยวชาญที่แตกต่างกันออกไป หากแต่การรวมกลุ่มจะทำให้สังคมนั้น ๆ มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่มีองค์ประกอบของทฤษฎีสองส่วน ได้แก่ 1) โครงสร้างสังคม (Social Structure) (Merton, 1964) ได้กล่าวถึงโครงสร้างสังคมเกิดจากความสัมพันธ์ของพฤติกรรมทางสังคม โครงสร้างสังคมสามารถจำแนกหน้าที่ของสังคม คือ

หน้าที่หลัก (Manifest) หน้าที่รอง (Latent) หน้าที่ที่ไม่พึงประสงค์ (Dysfunctional) บางหน้าที่ของโครงสร้างทางสังคมอาจจะมีผลประโยชน์หรืออาจจะส่งผลกระทบต่อสังคมนั้น ๆ ได้ และ 2) หน้าที่ทางสังคม (Social Functions) มีส่วนในการเชื่อมโครงสร้างทางสังคมเข้ารวมกันทำให้สังคมเกิดเป็นระบบ ระเบียบ เกิดการประสานงานและทำงานร่วมกัน (Durkheim, 1951) อธิบายเรื่องการมีคุณภาพของสังคมเกิดจากการยึดเหนี่ยวทางสังคม ในสังคมที่มีขนาดเล็กจะมีการยึดเหนี่ยวทางสังคมมากโดยจะยึดถือค่านิยม จารีต ประเพณี ความคิด ความเชื่อ เจตคติแบบเดียวกัน แตกต่างจากสังคมที่มีขนาดใหญ่จะมีความซับซ้อน ทั้งนี้ การยึดเหนี่ยวทางสังคมจะเป็นไปตามสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของคนในสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ศึกษาเฉพาะสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี แบ่งเป็น 5 คุ่ม

ประกอบด้วย คຸ່ມบ้านจิก คຸ່มสร้างหลวง คຸ່มสี่แยก คຸ່มห้าแยก เขตเทศบาลนครอุดรธานี และคຸ່มกุ่มกาวาปี อำเภอกุ่มกาวาปี อันเนื่องมาจากจังหวัดอุดรธานีเป็นหนึ่งในจังหวัดที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงของภูมิภาคและเป็นพื้นที่ที่มีชาวไทยเชื้อสายเวียดนามอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น มีการจัดตั้งสมาคมดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และมีความเข้มแข็ง

ผู้วิจัยจะใช้ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นหลัก เนื่องจากต้องการข้อมูลเชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีประสบการณ์ตรงและข้อมูลเหล่านั้นสามารถสะท้อน ถึงความเป็นมา วิถีชีวิต ความรู้สึก และเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของสมาคมได้ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยจะดำเนินการทั้งในรูปแบบการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) และการจัดประชุมกลุ่ม (focus group) ได้แก่ 1) กรรมการบริหารสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ทั้งที่เป็นอดีตกรรมการบริหารยุคก่อตั้งและกรรมการบริหารในยุคปัจจุบัน จำนวน 8 คน เพื่อให้ทราบถึงพลวัตของโครงสร้าง กลไกและรูปแบบการบริหารองค์กรจากอดีตถึงปัจจุบัน ตลอดจนค่านิยมขององค์กรในแต่ละยุค สำหรับผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้จะมิตั้งกระบวนการ เก็บข้อมูลแบบผสมผสานทั้งในรูปแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและการจัดประชุมกลุ่ม มีทั้งนายกสมาคมกรรมการบริหารสมาคมในอดีต ปัจจุบันที่เป็นกำลังสำคัญ ในการกำหนดนโยบายขับเคลื่อนงานสมาคมอย่างต่อเนื่อง โดยใช้รูปแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เพื่อให้ผู้สัมภาษณ์สามารถถกเถียง แลกเปลี่ยนประเด็นสำคัญต่าง ๆ ได้อย่างครบถ้วน 2) สมาชิกสภาเทศบาลนครอุดรธานี จำนวน 1 คน ที่ขับเคลื่อนนโยบายด้านวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวและได้ทำงานร่วมกับสมาคมชาวเวียดนาม เพื่อให้ทราบถึงบริบทการเปลี่ยนแปลงและบทบาทของสมาคมต่อกระแสการพัฒนาเมือง 3) ผู้บริหารหอการค้าจังหวัดอุดรธานี จำนวน 2 คน ในฐานะที่หอการค้าถือเป็นองค์กรประสานงานด้านการค้าและการลงทุนในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ซึ่งสมาคมชาวเวียดนามก็ถือว่ามีความสัมพันธ์อันดีและมีบทบาทในการประสานงานและสร้างเครือข่ายธุรกิจ และทางหอการค้า จะสามารถสะท้อนบทบาทเชิงธุรกิจของชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม และ 4) ชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม ที่มีประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรมกับทางสมาคมโดยจะแบ่งเป็นกลุ่มที่มีอายุ 40 ปีขึ้นไป จำนวน 2 คน ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่เคยมีประสบการณ์นับตั้งแต่ยุคก่อตั้ง กระทั่งถึงยุคที่มีสมาคม ได้รับการยอมรับในสังคมเมืองอุดรธานี และอีกกลุ่มจะเป็นกลุ่มที่ต่ำกว่า 40 ปี ซึ่งจะเจาะไปยังกลุ่ม

คนรุ่นใหม่ที่ได้มามีส่วนในการขับเคลื่อนกิจการของสมาคมทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จำนวน 4 คน

วิเคราะห์ข้อมูลโดยนำกระบวนการวิเคราะห์แบบค้นหาแก่นสาระมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจะเริ่มจากการจัดระเบียบของข้อมูลให้เรียบร้อยและเป็นหมวดหมู่ ต่อมาผู้วิจัยจะทำความเข้าใจกับข้อมูลด้วยการทบทวนและอ่าน ซึ่งในขณะที่อ่านจะช่วยให้ผู้วิจัยได้เห็นเริ่มเห็นและค้นเคยกกับประเด็นสำคัญ หลังจากนั้นจะนำข้อมูลมาแยกตามประเด็นหรือแนวคำถาม เพื่อนำไปสู่การจัดทำรหัสคำ (Coding) เพื่อจะเป็นเครื่องมือในการค้นหาแก่นสาระ (thematic approach) จากข้อมูลเพื่อจัดระบบข้อมูลและลดทอนข้อมูลที่ไม่จำเป็นออก (Lincharearn, 2012) ขั้นตอนสุดท้ายเป็นการตีความจากแก่นสาระที่ได้จากข้อมูล โดยตีความหมายออกมาจากข้อมูลที่มีอยู่และหาความเชื่อมโยงของข้อมูลที่ปรากฏ เพื่อสามารถสร้างข้อสรุปจากปรากฏการณ์ที่พบนำไปสู่การหาข้อสรุปที่เชื่อมโยงหรือมีความสัมพันธ์กันกับข้อสรุปย่อยอื่น ๆ จนสามารถอธิบายเพื่อจัดทำรายงานผลการวิจัยได้

ผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถอธิบายตามกรอบการศึกษาในสองประเด็นหลักคือ บทบาทของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี และการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีในกระแสการเปลี่ยนผ่าน ดังนี้

บทบาทของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีในกระแสการเปลี่ยนผ่าน

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลตามกรอบการศึกษาบทบาทของสมาคมชาวเวียดนาม โดยมีสองประเด็นย่อย คือ บทบาทของสมาคมชาวเวียดนามต่อสังคม และบทบาทของคนรุ่นใหม่ ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

1) บทบาทของสมาคมชาวเวียดนามต่อสังคม

สมาคมชาวเวียดนามในจังหวัดอุดรธานี มีบทบาทสำคัญต่อสังคมเมื่ออุดรธานีในหลากหลายมิติ โดยจากข้อมูลสามารถอธิบายบทบาทของสมาคมต่อสังคมได้ใน 5 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก บทบาทในการสร้างความสัมพันธ์และเป็นศูนย์กลางของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในพื้นที่อุดรธานีและพื้นที่อื่น ๆ จากข้อมูลพบว่าในอดีตชาวไทยเชื้อสายเวียดนามอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย ภายหลังจากการก่อตั้งสมาคม

ชาวเวียดนามจึงเป็นพื้นที่พบปะระหว่างสมาชิก ช่วยเหลือกัน เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างสมาชิกทั้งที่ได้รับสัญชาติและยังไม่ได้รับสัญชาติไทย รวมถึงใช้กลไกของสมาคมชาวเวียดนามในการสร้างอำนาจการต่อรองในมิติต่าง ๆ เพื่อสร้างประโยชน์ร่วมให้กับสมาชิกในการต่อรอนทางเศรษฐกิจ และการสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มการรวมกลุ่มของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในจังหวัดอุดรธานี มี 2 ด้าน ได้แก่ การมีปฏิสัมพันธ์กันภายในสมาคม และการมีปฏิสัมพันธ์กับเครือข่ายภายนอกสมาคม ดังชาวไทยเชื้อสายเวียดนามได้กล่าวถึงประเด็นบทบาทของการมีสมาคมต่อการสร้างความสัมพันธ์ของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ไว้ว่า

“การรวมกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม เกิดจากความต้องการเห็นพี่น้องชาวเวียดนามมีความรัก สามัคคี ร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือกันภายในสมาคมดังคำสอนของโฮจิมินห์ ที่ให้ชาวเวียดนามรักพวกพ้องรักชาติ สมาคมชาวเวียดนามเป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรม การช่วยเหลือกันของสมาชิกหากใครมีเรื่องเดือดร้อนก็แจ่มมายังสมาคม สมาชิกจะมาช่วยเหลือกันเอง” (Thai of Vietnamese origin, Interview, 2022)

“ชุมชนชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี เป็นชุมชนขนาดใหญ่ ส่วนหนึ่งประสบความสำเร็จในการทำธุรกิจ มีฐานะทางสังคม และได้มีเครือข่ายความร่วมมือสานสัมพันธ์กับชาวเวียดนามในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น หนองคาย สกลนคร นครพนม ร่วมกันทำสาธารณกุศล ทำธุรกิจ และการต้อนรับคณะทูตและผู้แทนรัฐบาลเวียดนาม ซึ่งจังหวัดอุดรธานีจะเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมทั้งหมด” (Former executive of Udonthani Vietnamese Association, Interview, 2022)

ประการที่สอง บทบาทในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม สมาคมชาวเวียดนามเป็นกลไกในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยและเวียดนาม ในระยะที่ผ่านมาสมาคมได้ทำกิจกรรมร่วมกับองค์กรและเครือข่ายของรัฐบาลเวียดนาม เช่น สถานกงสุลใหญ่สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ประจำจังหวัดขอนแก่น สมาคมนักธุรกิจไทย-เวียดนาม แห่งประเทศไทย และรัฐบาลไทย สมาคมจึงเป็นพื้นที่พัฒนาความสัมพันธ์ทางการทูตและเป็นตัวกลางประสานความสัมพันธ์ระหว่างไทยและเวียดนาม ดังผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวในประเด็นนี้ว่า

“ที่ผ่านมาจากสมาคมได้เชิญผู้นำรัฐบาล คณะทูตเวียดนาม มาเยี่ยมเยียนและพบปะผู้บริหารของจังหวัด เทศบาลนคร และหอการค้า เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์และเป็นสัญลักษณ์ของมิตรไมตรีระหว่างไทย และเวียดนาม ทางเวียดนามเองให้ความสำคัญกับจังหวัดอุดรธานีมาก ในอนาคตคณะทำงานร่วมไทย-เวียดนาม ด้านการพัฒนาความสัมพันธ์ บ้านพี่เมืองน้อง (อุดรธานี-ท้าย เหวียน) จะมีการหารือเพื่อเปิดเส้นทางคมนาคม ทางบกและอากาศจากอุดรธานีไปเวียดนาม” (Executive Director, Udon Thani Chamber of Commerce, Interview, 2022)

ประการที่สาม บทบาทในการสร้างเครือข่ายธุรกิจและเศรษฐกิจ
ในพื้นที่ สมาคมชาวเวียดนามเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ช่วยส่งเสริมและสร้างเครือข่ายธุรกิจ และเศรษฐกิจในพื้นที่ หลังจากรัฐบาลไทยได้มอบสัญชาติให้กับชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม ในระยะแรก กลุ่มชาวไทยเชื้อสายเวียดนามก็เริ่มแสวงหาความมั่นคงในการประกอบอาชีพ โดยได้นำเงินทุนที่เก็บสะสมมาประกอบธุรกิจ ค้าขายจากธุรกิจขนาดเล็กจนเติบโต เป็นธุรกิจขนาดใหญ่ ปัจจัยความสำเร็จส่วนหนึ่งเกิดจากวิถีทางวัฒนธรรมของคนเวียดนาม ที่ชอบค้าขายจึงทำให้การดำเนินธุรกิจต่าง ๆ เป็นไปได้ไม่ยากนัก ครอบครัวชาวเวียดนาม หลายครอบครัวประสบผลสำเร็จจนมีธุรกิจที่มีชื่อเสียง เช่น ร้านอาหารเวียดนาม โรงงานผลิตหลังคาเหล็ก ร้านถ่ายรูป โรงแรม อู่ซ่อมรถ เป็นต้น นอกจากนี้ สมาคมยังเป็นตัวกลางในการเสนอรูปแบบกิจกรรมกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับพื้นที่ โดยร่วมกับเทศบาลนครอุดรธานี ในการดำเนินโครงการถนนสายวัฒนธรรม (Vietnam Town) จะเห็นได้ว่า บทบาทของสมาคมต่อมิติด้านเศรษฐกิจจะมีความโดดเด่นในฐานะที่เป็นพื้นที่ในการเจรจา ต่อรองทางธุรกิจ เป็นพื้นที่ในเชิงการเชื่อมโยงห่วงโซ่อุปทาน โดยการนำอัตลักษณ์ ของตนเองมาสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ดังผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวไว้ว่า

“สมาคมชาวเวียดนาม สนับสนุนการก่อตั้งชมรมนักธุรกิจไทย-เวียดนาม จังหวัดอุดรธานี เพื่อเป็นเวทีให้นักธุรกิจพบปะ หารือ ช่วยเหลือ กันระหว่างสมาชิกด้านการค้าการลงทุนพร้อมทั้งร่วมกันสนับสนุนโครงการ เวียดนามทาวน์ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวสร้างเป็นจุดแลนด์มาร์ค (Land mark) ของจังหวัดอุดรธานี” (Executive Director of Udonthani Vietnamese Association, Interview, 2022)

ประการที่สี่ บทบาทในการช่วยเหลือและพัฒนาสังคมเมืองอุดรธานี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า สมาคมชาวเวียดนามช่วยเหลือและพัฒนาสังคม 2 ด้าน ได้แก่ ด้านแรก การช่วยเหลือสมาชิกภายในกลุ่ม เมื่อมีความเดือดร้อนจะช่วยเหลือกัน โดยอาศัยกลไกการแบ่งเขตปกครอง หัวหน้าคุ้มจะเป็นผู้ประสานให้ความช่วยเหลือสมาชิกของตนเอง ซึ่งจะได้รับการสนับสนุนจากสมาคมชาวเวียดนาม กลุ่มสตรี กลุ่มจักรยาน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มสุสาน และชมรมนักรักกิจไทย-เวียดนาม จังหวัดอุดรธานี เช่น ประเพณีแต่งงาน งานศพ งานประเพณี และด้านที่สอง การช่วยเหลือสังคมภายนอกกลุ่ม สมาคมชาวเวียดนาม มีบทบาทในการช่วยเหลือสังคมภายนอกกลุ่ม โดยเฉพาะในสภาวะวิกฤติโควิด-19 ที่มีสมาชิกระดมทุนเพื่อซื้ออุปกรณ์ทางการแพทย์ บริจาคเงินให้กับสถานพยาบาล ส่งเสริมการศึกษาให้กับนักศึกษาเวียดนาม นอกจากนี้ สมาคมยังเข้าร่วมกิจกรรมของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง โดยแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม ผ่านการแสดงรำเปิดงานกาชาดจังหวัดอุดรธานี (งานทุ่งศรีเมือง) การเดินแบบชุดอ่าว สาย (Áo dài) รวมถึงงานการกุศลของจังหวัด สะท้อนให้เห็นภาพสังคมพหุวัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ดังผู้ให้ข้อมูล กล่าวว่า

“กลุ่มสุสาน ก่อตั้งขึ้นเพื่อให้มีชาวเวียดนามจัดหาสถานที่ไว้เพื่อฝังศพในวาระสุดท้ายของชีวิต ตามความเชื่อ ประเพณีดั้งเดิมของชาวเวียดนาม สมาชิกในกลุ่มจะช่วยกันดูแล สุสานยายแก้ว ตำบลโพนงาม อำเภอหนองหาน สร้างซุ้มประตู สร้างสาธารณูปโภค ไฟฟ้า น้ำประปา เข้าไปในพื้นที่ อำนวยความสะดวกการจัดงานพิธีศพให้เป็นไปตามวัฒนธรรมเวียดนาม” (Executive Director, Yai Kaew Cemetery, Interview, 2022)

“ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามอพยพเข้ามาในประเทศไทย ใช้ชีวิตอย่างยากลำบากทุกคนต่างดิ้นรน ทำมาหากินเพื่อเลี้ยงครอบครัว ดังนั้น เมื่อมีการก่อตั้งสมาคมจึงใช้พื้นที่ดังกล่าว ในการพบปะ ช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิก เมื่อสมาชิกมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีแล้ว สมาคมก็ได้ให้การสนับสนุนงานของภาครัฐ เอกชนพยายามร่วมมือกับทุกหน่วยงาน เมื่อมีก็ต้องช่วยเหลือสังคม เป็นการตอบแทนบุญคุณแผ่นดินไทย” (Executive Director of Udonthani Vietnamese Association, Interview, 2022)

“ชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม เป็นคนมีจิตใจการกุศล ชอบช่วยเหลือสังคม ในช่วงโควิดที่ผ่านมาบริจาคเงิน อุปการณการแพทย์ให้โรงพยาบาล มอบข้าวสารอาหารแห้งให้กับผู้ยากไร้ ให้ทุนการศึกษานักศึกษา”
(Member of the Udonthani Chamber of Commerce, Interview, 2022)

ประการที่ห้า บทบาทในด้านการส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี สมาคมชาวเวียดนามส่งเสริมงานทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรมผ่านการจัดกิจกรรมวันสำคัญของเวียดนาม เช่น วันชาติเวียดนาม วันสารทเวียดนาม วันตรุษเวียดนาม พิธีสำคัญทางพระพุทธศาสนา และยังมีเครือข่ายให้การสนับสนุนวัฒนธรรมเวียดนามให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายและดึงดูดนักท่องเที่ยว เช่น วัฒนธรรมอาหารดังผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า

“เทศบาลนครอุดรธานี มีนโยบายพัฒนาเมืองคนเดินเมืองท่องเที่ยวเชิงพหุวัฒนธรรม โดยปรับปรุงพื้นที่ทางเท้าให้มีความปลอดภัย สวยงามเหมาะสมแก่การเดินจะมีการปรับปรุงบริเวณถนนศรีชมชื่นให้เป็นถนนสายวัฒนธรรมเวียดนาม มีสินค้า อาหารและการแสดงแบบเวียดนาม ซึ่งจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งภายในและนอกจังหวัด”
(Member of Udon Thani Municipality, Interview, 2022)

“ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามจำนวนมากเป็นสมาชิกหอการค้าจังหวัด และช่วยกันสนับสนุน ส่งเสริมเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชาวเวียดนาม นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศต่างรู้จักเป็นอย่างดี ความเป็นเวียดนามจึงเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดที่ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาจังหวัดอุดรธานีเป็นอย่างดี” (Executive Director, Udon Thani Chamber of Commerce, Interview, 2022)

2) บทบาทของคนรุ่นใหม่ในการขับเคลื่อนสมาคมชาวเวียดนาม

ในระยะแรกสมาคมขับเคลื่อนด้วยคนรุ่นเก่า เพื่อให้งานสมาคมเกิดความต่อเนื่องจึงได้มีแนวคิดดึงคนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นสมาชิกผู้แทนของคุ่มและให้ผู้อาวุโสสอนกระบวนการดำเนินงานเพื่อวางรากฐานให้คนรุ่นใหม่ จากข้อมูลผู้วิจัยสามารถอธิบายบทบาทของคนรุ่นใหม่มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนสมาคมชาวเวียดนาม 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก บทบาทของคนรุ่นใหม่ในการขับเคลื่อนเจตนารมณ์ของสมาคมในด้านการส่งเสริมธุรกิจ ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามรุ่นใหม่ เป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนสมาคมชาวเวียดนาม ด้วยการดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจ ร่วมกันก่อตั้งและเป็นคณะกรรมการบริหารชมรมนักธุรกิจไทย-เวียดนาม จังหวัดอุดรธานี ใช้กลไกของสมาคมชาวเวียดนามและชมรมนักธุรกิจสร้างสายสัมพันธ์ แลกเปลี่ยน พบปะเจรจาด้านการค้า และสนับสนุนกันภายในหมู่สมาชิก ดังผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า

“ชมรมนักธุรกิจไทย-เวียดนาม จังหวัดอุดรธานี ก่อตั้งเพื่อให้ นักธุรกิจรุ่นใหม่ร่วมมือกัน ดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจ และเป็น การเสริมสร้าง ประสพการณ์ให้กับสมาชิกเพื่อจะเป็นส่วนสำคัญ ในการบริหารงานสมาคมชาวเวียดนามในอนาคต โดยชมรมนักธุรกิจได้รับการสนับสนุนจากสมาคมชาวเวียดนามด้วย” (The new generation of Thai of Vietnamese origin, Interview, 2022)

ประการที่สอง บทบาทในการเชื่อมโยงเครือข่ายชาวไทยเชื้อสายเวียดนามรุ่นใหม่ในอุดรธานีและพื้นที่อื่น ๆ คนรุ่นใหม่ได้รับโอกาส และแรงสนับสนุนจากผู้อาวุโสในสมาคมให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำงาน เช่น การช่วยเหลือสมาชิกในสมาคม การประกอบธุรกิจผ่านชมรมนักธุรกิจไทย-เวียดนาม การทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ จนได้รับการยอมรับจากสมาชิกของสมาคม นอกจากนี้ กลุ่มคนรุ่นใหม่ยังได้ผูกโยงความร่วมมือกับชาวเวียดนามรุ่นใหม่ในพื้นที่ใกล้เคียง ทั้งในฐานะเพื่อน นักธุรกิจ และชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม เช่น การจัดตั้ง ถนนสายวัฒนธรรม ที่มีการอาศัยเครือข่ายชาวเวียดนาม ในการสนับสนุน และจัดหาสินค้าเข้ามาจำหน่ายในถนนวัฒนธรรมดังกล่าว

“คนรุ่นใหม่ที่อยู่ในจังหวัดอุดรธานี เป็นคนเก่ง คนดี สามารถเข้ามาช่วยงานสมาคมได้และบางส่วนก็สนใจทำธุรกิจ กลุ่มนี้จะมี เพื่อนพ้อง เครือข่ายที่อยู่จังหวัดใกล้เคียงรู้จักกันตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ก็จะติดต่อกันมีอะไรก็ช่วยเหลือกันตลอด” (The new generation of Thai-Vietnamese Business Club, Interview, 2022)

การปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีในกระแสการเปลี่ยนผ่าน
ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลจากกรอบการศึกษาในเรื่องการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนามโดยมีสองประเด็นหลัก คือ ลักษณะการปรับตัวและสืบทอดสมาคมชาวเวียดนามและอนาคตของสมาคมชาวเวียดนาม สามารถสรุปสาระสำคัญ ดังนี้

1) ลักษณะการปรับตัวและสืบทอดสมาคมชาวเวียดนาม

สมาคมชาวเวียดนาม ให้ความสำคัญกับการปรับตัวสมาคมให้เข้ากับยุคสมัยใหม่และการสืบทอดการบริหารงานของสมาคม โดยให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมกับสมาคม จากข้อมูลสามารถจำแนกแนวทางการปรับตัวและส่งต่อการบริหารงานให้คนรุ่นใหม่ได้ใน 3 ประการ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง การปรับตัวของสมาคมให้เข้ากับคนท้องถิ่น
ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงมีการสนับสนุนงานกาชาดจังหวัดอุดรธานี ในขณะเดียวกันยังคงรักษาวัฒนธรรม อัตลักษณ์เวียดนามไว้สะท้อนจากร้านอาหารเวียดนาม งานเทศกาลของชาวเวียดนาม แหล่งท่องเที่ยวสำคัญทางประวัติศาสตร์ จนเป็นอัตลักษณ์เด่นของจังหวัดอุดรธานี

ประการที่สอง การถ่ายทอดการบริหารงานของสมาคมชาวเวียดนามให้กับคนรุ่นใหม่ สมาคมชาวเวียดนามได้ใช้กระบวนการให้ผู้อาวุโสและคณะกรรมการของสมาคมชักชวนคนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นสมาชิก ผู้แทนแต่ละคุ่ม มีระบบการเลือกตั้งผู้แทนเพื่อเข้ามาคัดเลือกกรรมการบริหารงานสมาคมมีความสอดคล้องสอดคล้องประสานการทำงานกันอย่างเหมาะสมทำให้สมาคมมีคณะกรรมการบริหารงานที่มีคุณวุฒิ วิทยุฒิ พร้อมช่วยกันทำงานในด้านที่ตนเองมีความถนัด ดังนั้น สมาคมจึงมีคณะผู้แทนที่พร้อมสานงานของสมาคมในอนาคต ดังที่ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า

“กรรมการบริหารสมาคมอยากให้มีการสืบทอดการทำงานของสมาคมต่อไปจึงได้ชักชวนเด็กรุ่นใหม่เข้ามาร่วมกิจกรรมของสมาคม และให้เข้ามาเป็นสมาชิก เป็นผู้แทนของคุ่มที่ตนเองอยู่ เพื่อให้ค่อย ๆ เข้าใจการทำงานและการบริหารงานของสมาคม” (Executive Director of Udonthani Vietnamese Association, Interview, 2022)

ประการที่สาม การแสวงหาความร่วมมือจากเครือข่าย
สมาคมชาวเวียดนามจัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรม ช่วยเหลือสังคม และส่งเสริมนันทกรีฑา จึงจำเป็นต้องร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น จังหวัดอุดรธานี หอการค้า

จังหวัดอุดรธานี เทศบาลนครอุดรธานี องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุดรธานี เป็นต้น เพื่อเป็นเครือข่ายสนับสนุนงานของสมาคม เสริมกำลังให้สมาคมมีความเข้มแข็ง เพิ่มอำนาจการต่อรองและความชอบธรรมให้กับสมาคม ดังผู้ให้สัมภาษณ์ระบุว่า

“สมาคมทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาวัฒนธรรมเวียดนาม และช่วยเหลือสังคมจนเกิดการยอมรับของสังคม ส่วนราชการและเอกชน ซึ่งสมาคมจะให้ความสำคัญกับเครือข่ายจะเน้นทำงานร่วมกับหน่วยงานในพื้นที่ เช่น ส่วนราชการของจังหวัด หอการค้า เทศบาลนคร อบจ.” (The new generation of Thai of Vietnamese origin, Interview, 2022)

“หอการค้า เป็นองค์กรที่รวมกลุ่มนักธุรกิจชาวเวียดนาม จีน และไทยอีสาน โดยเฉพาะชาวเวียดนามมีการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง ทำงานช่วยเหลือกันเป็นอย่างดีและกิจกรรมที่สำคัญจะเชิญผู้บริหาร หอการค้าเข้าร่วมเสมอ ซึ่งที่ผ่านมาหอการค้ากับสมาคมชาวเวียดนาม ทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิด เช่น การประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว วัฒนธรรม อาหารเวียดนาม การพัฒนาศักยภาพนักธุรกิจรุ่นใหม่ และการสนับสนุนโครงการถนนสายวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นในอนาคต” (Executive Director, Udon Thani Chamber of Commerce, Interview, 2022)

“ที่ผ่านมาหากมีกิจกรรมอะไร สมาคมจะบอกกล่าวและเชิญเข้าร่วมหรือขอรับการสนับสนุนเสมอไม่ว่าทางสมาคมก็มานำเสนอ โครงการถนนสายวัฒนธรรม (Viet Nam Town) มีการเชิญคณะทูตเวียดนามมาพบปะนายกเทศบาลนครเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจในการพัฒนาโครงการดังกล่าว ซึ่งถนนสายวัฒนธรรมก็เป็นนโยบายที่สภาเทศบาลนครให้ความสนใจ สนับสนุน และได้อนุมัติงบประมาณเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์ ถนนศรีสุข ซอย 2 ซึ่งเป็นพื้นที่โครงการเรียบร้อยแล้ว” (Member of Udon Thani Municipality, Interview, 2022)

2) อนาคตของสมาคมชาวเวียดนาม

การสืบทอดสมาคมชาวเวียดนามให้คงอยู่ต้องอาศัยคนรุ่นใหม่ เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานของสมาคมมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันสมาคม

ต้องปรับแนวนโยบายและกลยุทธ์เพื่อให้ตอบสนองกับสถานการณ์ยุคปัจจุบัน โดยคณะกรรมการบริหารสมาคมเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางและเป้าหมายของสมาคม โดยจากข้อมูลสามารถอธิบายอนาคตของสมาคมชาวเวียดนามได้ 4 ประการ ดังนี้

ประการแรก การปรับตัวของสมาคมให้เป็นพื้นที่สาธารณะ สมาคมเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการพัฒนาจังหวัดในด้านการท่องเที่ยว การส่งเสริมวัฒนธรรม และด้านการกุศล ทำให้เริ่มเป็นที่รู้จักและคนท้องถิ่นให้การยอมรับ ในขณะเดียวกัน สมาคมก็เริ่มเปิดรับความหลากหลายและให้ความสำคัญกับคนรุ่นใหม่ที่มีความคิดสร้างสรรค์เข้ามาพัฒนาสมาคม สะท้อนได้จากการส่งเสริมบทบาทของคนรุ่นใหม่ในสมาคม การร่วมมือกับภาครัฐและเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับเอกชน ดังผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่ง กล่าวว่า

“สมาคมเริ่มให้ความสนใจดึงคนรุ่นใหม่มาช่วยทำงาน เปิดความสัมพันธ์กับภาครัฐ ร่วมมือกับเอกชน เพื่อให้สมาคมเป็นที่รู้จัก เกิดการยอมรับของคนอุดรฯ เป็นการสร้างความยั่งยืนให้กับสมาคม” (Ho Chi Minh Historical Education and Tourism Officer, Interview, 2022)

ประการที่สอง การเชื่อมโยงเครือข่ายทางเศรษฐกิจของสมาคมชาวเวียดนามกับชาวเวียดนามทั่วโลก จากข้อมูลพบว่า สมาคมชาวเวียดนามมีการส่งเสริมบทบาททางเศรษฐกิจทั้งในประเทศไทยและเวียดนาม รวมถึงการสานสัมพันธ์กับรัฐบาลเวียดนามอย่างใกล้ชิด โดยใช้กลไกสมาคมเป็นพื้นที่รวมกลุ่มนักธุรกิจชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม ผ่านการเชื่อมโยงเศรษฐกิจชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในประเทศไทยและทั่วโลก ดังผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า

“รัฐบาลเวียดนามสนับสนุนสมาคมเพื่อเป็นตัวกลางสานความสัมพันธ์ระหว่างไทย และเวียดนาม ที่ผ่านมามีการจัดประชุมชาวเวียดนามทั่วโลกเป็นระยะ ๆ และสนับสนุนให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามไปประกอบธุรกิจเสริมสวยที่เวียดนามด้วย จึงถือได้ว่ารัฐบาลเวียดนามมีส่วนสำคัญในการอำนวยความสะดวกและส่งเสริมการประกอบธุรกิจของสมาชิกสมาคมชาวเวียดนาม” (Executive Director of Udonthani Vietnamese Association, Interview, 2022)

ประการที่สาม การกลืนกลายทางวัฒนธรรมของชาวเวียดนามกับวัฒนธรรมท้องถิ่น สมาคมชาวเวียดนามเผยแพร่วัฒนธรรมอาหารเวียดนามให้คนท้องถิ่น กล่าวคือ การปรับรสชาติของอาหารเวียดนามดั้งเดิมให้เข้ากับรสชาตินิยมของคนท้องถิ่น จนเป็นอาหารที่มีชื่อเสียงของจังหวัด เช่น ก๋วยจั๊บ แหนมเนือง หมูยอ เป็นต้น นอกจากนี้ การสะท้อนจากภาพลักษณ์ของชาวเวียดนามที่มีความขยัน อดทน ก็เป็นจุดเด่นที่คนท้องถิ่นยอมรับทำให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองอุดรธานีอย่างกลมกลืนดังผู้ให้ข้อมูลกล่าวไว้ว่า

“อาหารเวียดนามถือเป็นอาหารที่ขึ้นชื่อของจังหวัด ใครมาที่อุดรต้องไปชิมสักครั้ง ความเป็นเวียดนามในปัจจุบัน ได้ผสมกลมกลืนกับคนท้องถิ่นไปหมดแล้ว คนอุดรส่วนใหญ่ยอมรับการมีอยู่ของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามแล้ว” (Executive Director, Udon Thani Chamber of Commerce, Interview, 2022)

ประการที่สี่ การกำหนดนโยบายพัฒนาเมืองของสมาคมชาวเวียดนาม สมาคมมีสมาชิกที่มีความหลากหลายและเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ในอนาคตอาจมีการให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามเข้าไปมีบทบาทในการกำหนดนโยบาย ออกแบบแนวทางการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรมการท่องเที่ยว การค้า การลงทุน ซึ่งถือเป็นกิจกรรมที่ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามมีความถนัดจะส่งผลให้จังหวัดอุดรธานีได้นโยบายที่แก้ไขปัญหาได้ตรงจุด ส่งเสริมและพัฒนาจนนำไปสู่การสร้างเศรษฐกิจให้จังหวัดอุดรธานีต่อไป ดังผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า

“ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามเป็นคนเก่ง หลายคนมีความรู้การทำธุรกิจ อยากให้จังหวัดอุดรธานี ส่งเสริมนโยบายเกี่ยวกับชาวเวียดนามหรือให้ชาวเวียดนามเข้าไปมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็น เสนอแนะแนวทางการพัฒนาเพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อจังหวัดต่อไป” (Executive Director of Udonthani Vietnamese Association, Interview, 2022)

จากการศึกษาพบว่า ในประเด็นการก่อตั้งสมาคมชาวเวียดนามเพื่อช่วยเหลือสมาชิกและสังคม การรักษา สืบต่อดวงวัฒนธรรมเวียดนาม เป็นพื้นที่พบปะแลกเปลี่ยนของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามทั้งในและนอกพื้นที่ และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างไทยและเวียดนาม ประเด็นด้านเศรษฐกิจ พบว่า ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามใช้สมาคม

เชื่อมโยงเครือข่ายทางธุรกิจชาวเวียดนามในไทยและทั่วโลก ด้วยการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และห่วงโซ่อุปทาน และปัจจุบันได้ส่งเสริมคนรุ่นใหม่เข้ามาสืบทอดธุรกิจของบรรพบุรุษ ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลเวียดนามได้ให้การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกด้านการทำธุรกิจดังกล่าว

นอกจากนี้ ประเด็นด้านวัฒนธรรม ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามยังคงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน ในมุมตรงกันข้ามได้มีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมของท้องถิ่นจนเป็นอัตลักษณ์เด่นของจังหวัดอุดรธานี โดยเฉพาะวัฒนธรรมอาหารเวียดนามได้รับการยอมรับจากคนท้องถิ่นที่นิยมบริโภคอาหารเวียดนามและเป็นอาหารขึ้นชื่อของกลุ่มนักท่องเที่ยว ในส่วนประเด็นการสืบทอดสมาคม คณะกรรมการบริหารสมาคมได้ดึงคนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นสมาชิกคุ่มเพื่อให้เรียนรู้งานของสมาคมและเป็นกำลังสำคัญในอนาคต

ในประเด็นการปรับตัวของสมาคม สมาคมเริ่มเปิดกว้างมากยิ่งขึ้น โดยส่งเสริมการทำงานแบบบูรณาการกับภาครัฐ เอกชน เป็นพื้นที่เรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมเวียดนามของทุกคน พร้อมทั้งแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเวียดนามกับวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างกลมกลืน และประเด็นด้านอนาคตของสมาคม พบว่าชาวไทยเชื้อสายเวียดนามใช้สมาคมเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงเศรษฐกิจ สานสัมพันธ์ทางการทูต ส่งเสริมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เสริมสร้างอำนาจการต่อรอง ยกกระดับบทบาทของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในจังหวัดอุดรธานี สนับสนุนให้วัฒนธรรมเวียดนามแทรกซึมในวิถีชีวิตคนท้องถิ่น และยังเป็นกระบอกเสียงให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามมีความสำคัญในการกำหนดนโยบายและพัฒนาจังหวัดอุดรธานี

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาบทบาทและการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ในกระแสการเปลี่ยนผ่าน ในด้านบทบาทของสมาคมชาวเวียดนาม พบว่า สมาคมก่อตั้งขึ้นเพื่อรวมกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี สมาคมเป็นศูนย์กลางประสานความร่วมมือทางธุรกิจ การรักษาวินัยธรรม และช่วยเหลือสังคม นอกจากนี้สมาคมยังเป็นพื้นที่ที่ต่อรองอำนาจและผลประโยชน์เพื่อให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามมีสิทธิ์มีเสียงในการเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐานที่ตนควรได้รับจากรัฐไทย ในขณะเดียวกันสมาคมยังเป็นกลไกสำคัญในการสร้างเครือข่ายทางธุรกิจในพื้นที่และทั่วประเทศไทย

เกิดการก่อตั้งชมรมนักธุรกิจไทย-เวียดนาม เชื่อมโยงห่วงโซ่อุปทาน ส่งเสริมสนับสนุนกัน ภายในหมู่สมาชิก จนกลายเป็นเครือข่ายสมาคมและนักธุรกิจไทยเชื้อสายเวียดนามที่มีความเข้มแข็ง

ส่วนประเด็นการปรับตัวของสมาคมชาวเวียดนาม พบว่า สมาคมเริ่มปรับตัวเพื่อให้เข้ากับบริบทสังคมยุคปัจจุบันในหลายด้าน เช่น ด้านประวัติศาสตร์ คนรุ่นใหม่เรียนรู้ประวัติศาสตร์เพื่อเป็นบทเรียนในการดำเนินชีวิตให้มีความอดทน เสียสละ กตัญญู ตามแบบบรรพบุรุษ ด้านวัฒนธรรม ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามเผยแพร่วัฒนธรรมเวียดนามผ่านอาหาร การแต่งกาย งานประเพณี ในขณะเดียวกันก็เข้าไปมีส่วนร่วมงานวัฒนธรรมกับท้องถิ่น จนเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและเป็นอัตลักษณ์เด่นของเมืองอุดรธานี ด้านภาษา คนรุ่นใหม่เรียนภาษาเวียดนามเพื่อใช้สื่อสารทางธุรกิจกับชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในไทยและชาวเวียดนามทั่วโลก

นอกจากนี้ ประเด็นอนาคตของสมาคมชาวเวียดนาม พบว่า สมาคมดึงคนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นสมาชิกมากขึ้นผ่านการเลือกตั้งสมาชิกของแต่ละคุ้ม สร้างให้คนรุ่นใหม่เป็นนักธุรกิจเชื่อมโยงเครือข่ายธุรกิจชาวไทยเชื้อสายเวียดนามในไทยและทั่วโลก อีกทั้งยังให้สมาคมเป็นพื้นที่สาธารณะของคนทุกกลุ่ม เช่น เปิดโรงเรียนสอนภาษาเวียดนาม เปิดวัดให้เป็นพื้นที่จัดงานเทศกาล พิธีกรรมทางศาสนาและเปิดแหล่งศึกษาและท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์โฮจิมินห์ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เน้นการแสวงหาความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกุศลกับภาครัฐ เอกชนและเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่พร้อมจะร่วมสร้างนโยบายพัฒนาเมืองอุดรธานี จนนำไปสู่การเป็นกลไกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะคนในท้องถิ่นเริ่มเปิดใจและยอมรับให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองอุดรธานี

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาบทบาทของสมาคมชาวเวียดนาม พบว่า จากงานของ กฤษณะทองแก้ว (Thongkaew, 2017) พบว่า ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามรวมกลุ่มเพื่อมีปฏิสัมพันธ์กับคนในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการรับรู้และยอมรับการมีอยู่ของชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม การดำเนินงานของกลุ่มจะขับเคลื่อนเฉพาะในพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผ่านการเข้าร่วมเทศกาลประเพณีท้องถิ่นและการมีปฏิสัมพันธ์กับข้าราชการระดับสูงในพื้นที่เท่านั้น อย่างไรก็ตามงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่า ชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม มีสำนึกความเป็นชาว

เวียดนามจากประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ที่เป็นกลุ่มเดียวกันและได้ใช้สายสัมพันธ์เหล่านี้ ก่อตั้งสมาคมชาวเวียดนามขึ้น สมาคมจึงเปรียบเสมือนศูนย์รวมจิตใจของชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม โดยเฉพาะในพื้นที่ของอุดรธานี มีชาวไทยเชื้อสายเวียดนามจำนวนมากและส่วนใหญ่เป็นนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จ กลุ่มนี้ได้สร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมทั้งในประเทศไทยและสร้างความร่วมมือทางธุรกิจกับชาวเวียดนามทั่วโลก ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลเวียดนามที่ได้ส่งเสริมให้ชาวเวียดนามโพ้นทะเลรวมกลุ่ม ก่อตั้งสมาคมขึ้นทั่วโลกและบางส่วนได้ต่อยอดก่อตั้งชมรมนักธุรกิจ ส่งเสริมการค้า การลงทุนโดยได้สร้างเศรษฐกิจ ดึงดูดการลงทุนและเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศเวียดนามทั้งในทางตรง และทางอ้อม ซึ่งเป็นข้อมูลที่เพิ่มเติม ทั้งนี้ สอดคล้องกับแนวคิดเครือข่ายทางสังคม กล่าวคือ การก่อตัวของสมาคมชาวเวียดนามเน้นการรวมตัวตามเครือข่ายสังคมทั้ง 4 ระดับ ได้แก่ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การรวมกลุ่มเป็นสมาคม การมีเครือข่ายทางสังคมที่ครอบคลุมภายในจังหวัด ประเทศและทั่วโลก จนเกิดโครงการความช่วยเหลือ ส่งเสริมสนับสนุนกันภายในหมู่สมาชิก

ในประเด็นด้านการสืบทอดการดำเนินงานของสมาคม จากผลการวิจัยของณัฐพล ณ สงขลา (Na Songkhla, 2020) สะท้อนว่า ชุมชนชาวไทยเชื้อสายเวียดนามมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างไทยและเวียดนาม อย่างไรก็ตามในปัจจุบันชาวไทยเชื้อสายเวียดนามรุ่นใหม่ไม่ตระหนักถึงความเป็นชาติพันธุ์ของตนเอง รวมถึงนโยบายการต่างประเทศของไทยไม่มียุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์ที่ชัดเจนจึงไม่สามารถส่งเสริมให้ชาวไทยเชื้อสายเวียดนามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศได้อย่างเต็มศักยภาพ ส่วนงานวิจัยชิ้นนี้ มีสาระเพิ่มเติม พบว่า สมาคมชักชวนคนรุ่นใหม่เข้ามาเป็นสมาชิกผู้แทนแต่ละคุ้มและผู้อาวุโสของสมาคมทำหน้าที่ถ่ายทอดกระบวนการดำเนินงาน ด้านสมาคมเริ่มให้การศึกษาด้านภาษาและวัฒนธรรมเวียดนามเพื่อเป็นองค์ความรู้ในการเชื่อมโยงเครือข่ายทางเศรษฐกิจของชาวเวียดนาม มีการส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่เป็นนักธุรกิจทั้งการสืบทอดจากบรรพบุรุษและการเริ่มต้นใหม่ คนรุ่นใหม่เริ่มมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจมากขึ้นและเป็นกำลังสำคัญที่จะมาทดแทน คนรุ่นเก่า ทั้งนี้ สอดคล้องกับแนวคิดการประสานความร่วมมือ กล่าวคือ การถ่ายทอดจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ อยู่ภายใต้ผลการต่างตอบแทนในด้านการเข้าถึงทรัพยากร การเพิ่มประสิทธิภาพ และการร่วมมือแบบไร้รอยต่อ กลุ่มคนรุ่นใหม่นอกจากจะเข้ามามีบทบาทในสมาคมแล้วยังใช้สมาคมเป็นศูนย์กลางประสานผลประโยชน์ทางธุรกิจด้วย

นอกจากนี้ ประเด็นด้านอนาคตของสมาคม จากผลการวิจัยของ แส่น กิรตินวนันท์ (Keeratinawanant, 2014) มีข้อค้นพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์จีนได้ใช้ อัตลักษณ์ ความเป็นจีนในการรวมกลุ่มและสร้างระบบสวัสดิการชุมชนเพื่อช่วยเหลือกัน ภายในกลุ่มและทำให้สมาชิกสามารถพึ่งพากันเองเฉพาะกลุ่ม โดยไม่ต้องพึ่งพา การช่วยเหลือจากภาครัฐ ในส่วนงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่า สมาคมเน้นส่งเสริมวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเชิงรุก ในปัจจุบันมีการผลักดันโครงการถนน สายวัฒนธรรม (เวียดนามทาวน์) เป็นถนนที่มีอาหาร ของฝาก ของที่ระลึกจากเวียดนาม รวมถึงมีการแสดงตามแบบเวียดนามเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวจังหวัดอุดรธานี ในด้านวัฒนธรรมสมาคมอยู่ร่วมกับคนท้องถิ่นอย่างพึ่งพาอาศัยกัน ชาวไทยเชื้อสาย เวียดนามเริ่มผสมกลมกลืนกับคนท้องถิ่นเกิดเป็นเมืองพหุวัฒนธรรม ผู้บริหารสมาคม มีความใกล้ชิดกับผู้มีอำนาจและคนรุ่นใหม่ก็เป็นกลุ่มที่มีศักยภาพพร้อมเป็นส่วนผลักดัน นโยบายเศรษฐกิจ การค้า และการลงทุน ในขณะที่เดียวกันสมาคมได้ทำหน้าที่เป็นกลไก เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างไทยและเวียดนามตั้งแต่ระดับภูมิภาค คือ ผู้ว่าราชการ จังหวัดอุดรธานีและสถานกงสุลใหญ่ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ประจำจังหวัด ขอนแก่น และระดับประเทศ คือ ผู้นำรัฐบาลไทย สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ประจำประเทศไทยและรัฐบาลเวียดนาม ทั้งนี้ สอดคล้องกับแนวคิด การปรับตัวทางวัฒนธรรม กล่าวคือ สมาคมชาวเวียดนามเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสภาพ สังคมไทย โดยใช้สมาคมเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับคนในท้องถิ่นผ่านการสนับสนุนงานเทศกาล ทุ่งศรีเมือง ให้ความร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน อย่างไรก็ตามการปรับตัวยังอยู่บนพื้นฐาน การรักษารากเหง้าขนบธรรมเนียม ประเพณีของตนเอง เช่น การเผยแพร่วัฒนธรรมอาหาร การแต่งกาย และภาษา เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

จากการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงาน ของสมาคม รวมถึงเห็นโอกาสในการพัฒนาต่อยอดให้สมาคมมีความโดดเด่น และพร้อมที่จะพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของจังหวัดอุดรธานี จึงมีข้อเสนอ ดังนี้

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ประการแรก ด้านเศรษฐกิจ หน่วยงานภาครัฐ เช่น กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงการต่างประเทศ ควรให้การสนับสนุนองค์ความรู้ การอำนวยความสะดวกทางการค้า และกระทรวงคมนาคม ควรสนับสนุนการเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมทางบก และทางอากาศ เพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยว การค้า การลงทุน

ประการที่สอง ด้านการท่องเที่ยว และวัฒนธรรม กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา และกระทรวงวัฒนธรรม ยกกระดับจังหวัดอุดรธานีให้เป็นเมืองศิลปะ วัฒนธรรม สร้างเทศกาล งานประเพณี ก่อให้เกิดกระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ประการที่สาม จังหวัดอุดรธานี ควรดึงสมาคมชาวเวียดนามเข้ามามีส่วนร่วม ในการกำหนดนโยบายการพัฒนาเมือง เพื่อออกแบบนโยบายและแนวพัฒนาร่วมกัน

ประการที่สี่ สมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานี ควรทบทวนเป้าหมาย เจตนารมณ์ขององค์กรเพื่อให้สอดคล้องกับคนรุ่นใหม่ที่มีเข้ามามีบทบาทในสมาคมมากขึ้น เปิดโอกาสและให้สมาคมเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม

2) ข้อเสนอแนะการวิจัย

ประการแรก เนื่องจากสมาคมชาวต่างด้าวในประเทศไทย เช่น ชาวจีน ชาวอินเดีย ชาวเวียดนาม ฯลฯ หลายสมาคมต่างมีการรวมกลุ่มและดำเนินกิจกรรมกัน อย่างเหนียวแน่น ดังนั้น งานวิจัยครั้งต่อไปอาจศึกษาสมาคมชาวต่างด้าวในกลุ่มเชื้อชาติอื่น ๆ หรือบริบทจังหวัดอื่น ๆ

ประการที่สอง งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเฉพาะบทบาทและการปรับตัว ของสมาคมชาวเวียดนามจังหวัดอุดรธานีในกระแสการเปลี่ยนผ่านเท่านั้น งานวิจัยชิ้นต่อไป ควรศึกษาอิทธิพลหรือปัจจัยอื่น ๆ ที่มีต่อการรวมกลุ่มสมาคมและการสืบทอดสมาคม ให้ยังคงอยู่

ประการที่สาม ควรทำวิจัยเกี่ยวกับนโยบายการต่างประเทศที่เป็นประเทศแม่ ของสมาคมชาวต่างด้าวเกี่ยวกับการส่งเสริม สนับสนุนให้ชาวต่างด้าวในประเทศไทย รวมกลุ่มจัดตั้งสมาคมเพื่อให้เข้าใจบริบทอย่างรอบด้านทั้งปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก ที่มีผลต่อการรวมกลุ่ม รวมไปถึงการใช้สมาคมเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ

References

- Boottinger, J. (1979). **Vietnam Political History**. Bangkok: Social Sciences and Humanities Textbooks Foundation.
- Dijk, J.V. (2006). **The Network Society**. London: SAGE Publications.
- Durkheim, E. (1951). **Suicide : A Study in Sociology**. Glencoe, IL : The Free Press
- Keeratinawanant, S. (2014). Process to strengthen community welfare based on Chinese identity: a case study of the Bobae community. **King Prajadhipok's Institute**, (2), 17-20.
- Kuboonya-arak, N. Boonchai, P. & Boonchai, P. (2015). The Role of Ethnic Thai-Vietnamese People in Effecting Changes On the Thai Economy, Society and Culture. [in Thai]. **Nakhon Phanom University Journal** , 8(2), 111-112.
- Lincharearn, A. (2012). Techniques for analyzing qualitative data. [in Thai]. **Journal of Education Mahasarakham University**,17(1), 26-29.
- Manotangworaphan, N. (2010). Business Culture in Asia-Pacific Countries. **Executive journal**, 30(3), 31-36.
- Merton, R.k. (1964). **Social Theory and Social Structure**. New York: Free Press
- Na Songkhla, N. (2020). **The role of Vietnamese Thais in promoting Thai-Vietnamese Relations : Between 2001-2019**. [in Thai]. Ministry of Foreign Affairs, Devawongse Varopakarn Institute of Foreign Affairs (DVIFA), Foreign Affairs Executive Programme.
- O’Leary, R., Gerard, C., & Bingham, L. B. (2006). **Introduction to the Symposium on Collaborative Public Management**. Public Administration Review. doi : 10.1111/j.1540-6210.2006.00661.x.
- Suwanwong et al.. (2018). **125 Years of Vietnamese in Udonthani**. Udonthani: Banlao Printing House.
- Thailand Overseas Investment Center, Hanoi office. (2021). **International Trade and Economic Situation Report, Hanoi, January 2021**.

https://www.ditp.go.th/ditp_web61/article_sub_view.php?filename=contents_attach/721569/721569.pdf&title=721569&cate=413&d=0

Thongkaew, K. (2017). **Legitimate Power of Vietnamese Thais in Suratthani Town.**[in Thai]. Ministry of Culture, Department of Cultural Promotion.

Wannalee, N. (2016). **Using Media of Thai State to Deal with Policies of Vietnamese Immigrants..** (Bachelor of Arts thesis). Bangkok: Thammasat University.

Interview

Executive Director of Udonthani Vietnamese Association. **Interview.** July 2, 2022.

Executive Director of Udonthani Vietnamese Association. **Interview.** June 25, 2022.

Executive Director of Udonthani Vietnamese Association. **Interview.** July 2, 2022.

Executive Director, Udon Thani Chamber of Commerce. **Interview.** July 18, 2022.

Executive Director, Yai Kaew Cemetery. Interview. July 2, 2022.

Former executive of Udonthani Vietnamese Association. **Interview.** June 24, 2022.

Former secretary of Udonthani Vietnamese Association. **Interview.** July 2, 2022.

Ho Chi Minh Historical Education and Tourism Officer. **Interview.** July 26, 2022.

Member of the Udonthani Chamber of Commerce. **Interview.** July 20, 2022.

Member of Udon Thani Municipality. **Interview.** July 26, 2022.

Thai of Vietnamese origin. **Interview.** June 24, 2022.

The new generation of Thai of Vietnamese origin. **Interview.** August 5, 2022.

The new generation of Thai of Vietnamese origin. **Interview.** July 3, 2022.

The new generation of Thai-Vietnamese Business Club. **Interview.** August 5, 2022.

การเริ่มต้นของการถ่ายภาพในลาว Early Photography in Laos¹

พิจักษณ์ หนันชัยบุตร²

Pichak Thananchabut

Received: October 19, 2022/ Revised: February 14, 2023/ Accepted: May 24, 2023

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง การเริ่มต้นของการถ่ายภาพในลาว มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการถ่ายภาพในประเทศลาวในช่วงเริ่มแรกระหว่างปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 โดยในบทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะอธิบายการเข้ามาของการถ่ายภาพในดินแดนลาวในช่วงศตวรรษที่ 19 โดยเทียบเคียงกับประเทศที่มีพรมแดนติดกับลาวและมีอิทธิพลต่อประเทศลาวในช่วงเวลานั้น ได้แก่ สยามในช่วงปลายรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 ที่ปกครองลาวในฐานะประเทศราช และเวียดนามที่มีพรมแดนติดกับลาวในช่วงของราชวงศ์เหงียน ไปจนถึงช่วงที่เวียดนามกลายเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งการถ่ายภาพเริ่มแพร่หลายในทั้งสองประเทศและบทบาทของฝรั่งเศสในเวลาต่อมา ดังนั้นการถ่ายภาพในลาวจึงเกิดการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่จากตะวันตก ที่ส่งผ่านมาจากประเทศใกล้เคียงทั้งในลักษณะของผู้ปกครองแบบสยามหรือการเข้ามาในฐานะผู้ปฏิบัติงานชาวเวียดนามของรัฐอินโดจีนฝรั่งเศส การเข้ามาของการถ่ายภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เกิดจากการติดต่อกับชาติตะวันตก ทำให้เริ่มมีภาพถ่ายปรากฏในสยามและเวียดนาม แต่ไม่ปรากฏในลาว ดังนั้นการจะทำความเข้าใจการเริ่มต้นของการถ่ายภาพในลาว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเห็นภาพ

¹ บทความนี้เป็นบทความที่พัฒนา ค้นคว้าเพิ่มเติม จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก ปีการศึกษา 2564 หลักสูตรวัฒนธรรม ศิลปกรรมและการออกแบบ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เรื่อง “ภาพถ่ายสังคมนิยมลาว การสร้างสรรค์ บทบาทกับการปฏิวัติในช่วง ค.ศ.1954-1975”

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะสถาปัตยกรรม ศิลปะและการออกแบบ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง (Assistant Professor, Department of Communication art & Design, School of Architecture Art and Design, Kingmongkut Institute of Technology Ladkrabang),
Email: pichak.th@kmitl.ac.th

ของการเกิดของการถ่ายภาพในสองประเทศนี้เสียก่อน เพื่อที่จะได้เทียบให้เห็นภาพของการเคลื่อนที่ของรูปแบบและเทคนิควิธีการของการถ่ายภาพที่ก่อเกิดในลาวต่อไป

คำสำคัญ: การถ่ายภาพ ลาว ภาพถ่ายลาว ประวัติศาสตร์การถ่ายภาพลาว

Abstract

This article entitled “Early Photography in Laos” is a study of Lao Photography from the beginning of the early 19th century to the colonial period. The objective of this article is to describe how photography was introduced to Laos in the 19th century by comparing it with its neighbors, such as Siam during the reigns of King Rama 4 and 5 when Laos was colonized by Thailand and Vietnam during the French colonization during the Nguyen Dynasty. Photography was widely used in those countries during these periods. Early photography using western technologies was introduced to Laos by the people of its neighboring countries- Siamese, which colonized the country, and the Vietnamese who operated photography businesses in Loungprabang - in the middle of the 19th century. Therefore, photography in Southeast Asia arose from interactions with people from the West and was originated in Siam and Vietnam, but not in Laos. Therefore, to understand the beginnings of photography in Laos, one must have a thorough understanding of how photography began in these two countries and compare the forms and techniques of photography found there with those found in Lao photography.

Keywords: Photography, Laos, Laos Photography, History of Lao Photography

บทนำ

ลาวเป็นประเทศขนาดเล็กในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีประชากรประมาณเจ็ดล้านคนใน ค.ศ. 2021 (World bank, 2021) ไม่มีทางออกสู่ทะเล มีวัฒนธรรมอันโดดเด่นและประวัติศาสตร์ที่ยาวนานร่วมกับดินแดนที่รายรอบในแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในอดีตเรารู้เรื่องราวของดินแดนลาวได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ นิทานพื้นบ้าน รวมไปถึงผลงานศิลปกรรมของผู้คนในอดีต อย่างไรก็ตาม สำหรับโลกตะวันตกลาวยังเป็นดินแดนที่ลึกลับ มีเอกสารเพียงไม่กี่ชิ้นของชาวตะวันตกที่กล่าวถึงดินแดนลาวในช่วงศตวรรษที่ 15 แล้วก็ว่างเว้นหายไป จนกระทั่งในต้นศตวรรษที่ 19 ลาวได้กลับสู่การรับรู้ของชาวตะวันตกอีกครั้งเมื่อ อองรี มูโตร์ (Henri Mouot) นักสำรวจชาวฝรั่งเศส ได้เดินทางเข้าสำรวจดินแดนต่าง ๆ ของลาว เรื่องราวที่ลึกลับของดินแดนในหุบเขาก็ก็นำเสนอผ่านงานเขียนและภาพพิมพ์ที่งดงาม แปรกลตา จากนั้นเพียงไม่กี่สิบปี หลังจากการเกิดขึ้นของการถ่ายภาพอันเป็นประดิษฐกรรมใหม่ของโลก และการแพร่ขยายของลัทธิอาณานิคมตะวันตก ลาวเริ่มเป็นที่รู้จักอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมและค่อยๆชัดเจนขึ้น ผ่านภาพถ่ายภาพของกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ ทำให้ตะวันตกรับรู้ถึงการมีอยู่ของอาณาจักรลาวล้านช้าง ที่ซึ่งมีกษัตริย์ที่ยอมรับอำนาจของตะวันตก ในขณะที่ภาพชาวบ้าน ชนเผ่า ป่าดงดิบและสัตว์ป่าได้สะท้อนถึงความลึกลับและน่าค้นหาสำหรับชาวตะวันตกและท้ายที่สุดปฏิเสธไม่ได้เลยว่าภาพถ่ายคือสิ่งที่เป็นหลักฐานสำคัญของการมีอยู่ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ภาพถ่ายจากลาวทำให้เราได้เข้าใจเรื่องที่ผ่านมาของดินแดนลาวไม่ต่างอะไรจากตำนาน นิทานและเรื่องเล่า

อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องยากที่จะรู้ว่าในช่วงแรก การถ่ายภาพเข้ามาสู่ดินแดนลาวเมื่อใด ด้วยเหตุที่ลาวเป็นดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปในทวีป การติดต่อกับชาติตะวันตกจึงค่อนข้างยาก ประกอบกับในช่วงปลายศตวรรษที่ 18 ลาวได้ตกเป็นประเทศราชของสยาม ทำให้การติดต่อใด ๆ ต้องติดต่อผ่านสยามก่อน ต่อมาในช่วงศตวรรษที่ 19 ชาวตะวันตกเริ่มเดินทางติดต่อกับชาติต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้นและการติดต่อกับชาติตะวันตก ทำให้ประเทศเหล่านี้ได้รับเทคโนโลยีต่าง ๆ จากตะวันตก การถ่ายภาพก็เป็นส่วนหนึ่งของเทคโนโลยีตะวันตกที่เข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพียงไม่กี่สิบปีนับตั้งแต่วันแรกที่ถูกค้นพบ สยามเป็นประเทศที่รับรู้การถ่ายภาพอย่างรวดเร็ว จนขั้นสูงในสยามเรียนรู้ที่จะบันทึกภาพและใช้ภาพถ่ายในกิจกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงกิจกรรมของสยามในลาว ซึ่งเวลานั้นเป็นประเทศราชของสยาม ในขณะที่เวียดนามดินแดนที่ติดกับลาว อีกด้านก็รับรู้การถ่ายภาพจากการเข้ามามีอิทธิพลของตะวันตกเช่นกัน ชาวเวียดนามเริ่มศึกษา

การถ่ายภาพ เริ่มทำธุรกิจการถ่ายภาพในฮานอย และเมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองเวียดนาม จนหมด เวียดนามได้กลายเป็นฐานสำคัญให้กับการครอบครองดินแดนอื่นที่อยู่ติดกัน ภาพถ่ายจากลาวโดยชาวฝรั่งเศสเริ่มปรากฏและมากขึ้นเมื่อลาวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอินโดจีน ฝรั่งเศส นอกจากนี้ ชาวเวียดนามได้เข้ามาทำงานในลาวในหน้าที่ต่าง ๆ รวมไปถึงเริ่มมีการเปิดสตูดิโอถ่ายภาพ โดยชาวเวียดนามในลาว ช่วงต้นศตวรรษที่ 20 จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า การเข้ามาของภาพถ่ายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เริ่มต้นจากการติดต่อกับชาติตะวันตก เริ่มมีภาพถ่ายปรากฏในสยามและเวียดนามแต่ไม่ปรากฏในลาว ดังนั้น การจะทำความเข้าใจการเริ่มต้นของการถ่ายภาพในลาว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเห็นภาพของการเกิดของการถ่ายภาพในสองประเทศนี้เสียก่อน เพื่อที่จะได้เทียบให้เห็นภาพของการเคลื่อนที่ของรูปแบบและเทคนิควิธีการของการถ่ายภาพที่จะก่อเกิดในลาวต่อไป

การทบทวนวรรณกรรม

เนื่องด้วยการค้นคว้าเกี่ยวกับการถ่ายภาพในลาวช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ไม่ปรากฏในการศึกษาทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ผู้เขียนจึงได้ทำการศึกษาจากเอกสารชั้นต้นที่ปรากฏภาพถ่ายในช่วง ค.ศ.1880-1890 ได้แก่ รายงานบันทึกการสำรวจ “Mission Pavie, Indo-Chine, 1879-1895” (Pavie, 1898) เป็นหนังสือที่พิมพ์จากบันทึกการเดินทางของออกุสต์ ปาวี (Auguste Pavie) เจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศสที่ทำงานให้กับสำนักงานอาณานิคมฝรั่งเศสในอินโดจีน เป็นการบันทึกรายละเอียดในกัมพูชา เวียดนามตอนใต้และลาวรวมถึงบางพื้นที่ของสยามที่ติดกับลาวตามเส้นทางแม่น้ำโขง ในการบันทึกของปาวี จะมีรายละเอียดของสภาพภูมิศาสตร์สภาพสังคมและความเป็นอยู่ความเชื่อ รวมไปถึงผู้คนในหลายระดับตั้งแต่ผู้ปกครองดินแดนไปจนถึงชนพื้นเมือง โดยมีการใช้ภาพพิมพ์ของแผนที่ ภาพวาดและภาพถ่ายแสดงรายละเอียดของแต่ละอาณาจักรในแต่ละบท ในหนังสือของปาวีปรากฏภาพถ่ายจำนวนหนึ่งที่บันทึกในพื้นที่หลวงพระบาง ซึ่งในเวลานั้นเป็นพื้นที่ควบคุมโดยสยามในรูปแบบของเมืองประเทศราช ภาพที่ปรากฏเป็นภาพของกองกำลังของทหารและเจ้าหน้าที่ระดับสูงชาวสยาม ภาพของเมืองหลวงพระบางและชนชั้นสูงในลาว ภาพทั้งหมดจะอยู่ในบทที่ 1 “หลวงพระบาง” โดยภาพถ่ายจะมีรายละเอียด คำบรรยายใต้ภาพ หนังสือเล่มนี้เป็นเอกสารที่มีภาพถ่ายของลาว ตั้งแต่หลวงพระบางไปจนถึงเชียงของ ทำให้สามารถเห็นได้ว่า ภาพถ่ายได้มีการบันทึกในดินแดนลาวในราว ค.ศ.1870 โดยช่างภาพในคณะของปาวี ต่อมาในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ปรากฏภาพถ่ายจากพื้นที่ประเทศลาวปัจจุบันใน

หนังสือ Pages Laotiennes ที่จัดพิมพ์ในภาษาฝรั่งเศสในค.ศ.1902 โดย F.-H. Schneider, Imprimeur-Éditeur ใช้ภาพถ่ายของช่างภาพชาวฝรั่งเศสชื่อ เอ ราเกซ (A. Raquez) จำนวน 200 ภาพ เป็นเนื้อหาเรื่องราวการเดินทางของคณะสำรวจและช่างภาพ ตั้งแต่เมืองเวินเวียดนามมาจนถึงพื้นที่ตอนเหนือของลาว ไปจนถึงภาคใต้ที่เป็นแขวงอัตตะปือในปัจจุบัน ในหนังสือมีการบรรยายสภาพสังคมภูมิประเทศผู้คนแต่ละชนเผ่าในประเทศลาวโดยมีภาพถ่ายประกอบจำนวนมาก ในค.ศ. 2012 สำนักพิมพ์ White Lotus ได้จัดพิมพ์เนื้อหาและภาพถ่ายขึ้นใหม่ในภาษาอังกฤษโดยใช้ชื่อว่า “Around Lao in 1900 A Photographer’s Adventures” โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 เล่ม ในเล่มที่ 1 เป็นเนื้อหา บรรยาย เรื่องราวการเดินทางตลอดระยะเวลา 2 ปี ในลาวและอีกเล่มเป็นภาพถ่ายทั้งหมด จากการเดินทางเอกสารภาพถ่ายจำนวนมากในช่วง ค.ศ.1900 จะเป็นรูปแบบภาพถ่าย postcard จากพื้นที่อาณาจักรมอญ อย่างไรก็ตามหากเป็นภาพจากพื้นที่ประเทศลาวปัจจุบันภาพถ่ายโดยส่วนมากจะพบว่าเป็นผลงานของช่างภาพชาวฝรั่งเศสได้แก่ A.Raquez และ Houel, Barbat, Mottet ซึ่งภาพถ่าย postcard เหล่านี้ได้ถูกรวบรวมในหนังสือ LAO POSTCARDS by Houel, Barbat, Mottet & Others โดยสำนักพิมพ์ White Lotus ใน ค.ศ.2017 (Ande, 2017)

เนื่องด้วยไม่พบข้อมูลของการถ่ายภาพในลาวในช่วงต้น ศตวรรษที่ 19 ซึ่งการถ่ายภาพเกิดขึ้นในยุโรปและแพร่หลายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็ว ผู้เขียนจึงได้ใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเริ่มต้นของการถ่ายภาพในประเทศเวียดนามและในประเทศไทย โดยในเวียดนาม Nguyen Duc Hiep ได้อธิบายถึง การก่อตัวและรูปแบบการทำงานของช่างภาพชาวเวียดนามในช่วงอาณาจักรมอญ (Nguyen Duc Hiep, 2014) ในบทความชื่อ “Photography in Vietnam from the End of Nineteenth Century to the start of the Twentieth”, และ เอนก นาวิกมูล (Nawigamune, 2005) ได้อธิบายถึงการเข้ามาและความแพร่หลายของการถ่ายภาพในประเทศไทย ในช่วงรัชกาลที่ 3 มาจนถึงต้นรัชกาลที่ 7 ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์การถ่ายภาพยุคแรกของไทย” และจากการค้นคว้าของ Wubin Z.(ค.ศ.2016) ในหนังสือ “Photography in Southeast Asia A Survey” ได้นำเสนอข้อมูลการถ่ายภาพในลาวไว้มาก ส่วนมากเป็นช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่อย่างไรก็ตามผู้เขียนได้ระบุว่าช่วงอาณาจักรมอญกระทั่งก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง เวลาดังกล่าว ช่างภาพที่ทำงานในพื้นที่ประเทศลาว ส่วนมากจะเป็นชาวเวียดนามที่เข้ามาทำงานในหลวงพระบางและเวียงจันทน์และได้ตั้งสตูดิโอถ่ายภาพขึ้นในเมืองใหญ่ของลาว

จากการทบทวนวรรณกรรม เอกสารที่กล่าวถึงการถ่ายภาพในลาวโดยตรงนั้น ไม่ปรากฏ การถ่ายภาพจึงต้องศึกษาจากภาพถ่ายที่ปรากฏในหนังสือและเอกสารในช่วงเวลาใกล้เคียงกันดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ผู้เขียนได้ใช้ข้อมูลของช่วงเวลาการเข้ามาของชาวตะวันตกในสยามและเวียดนามและอิทธิพลของฝรั่งเศสเพื่อนำเสนอการเกิดขึ้นของกิจกรรมการถ่ายภาพในดินแดนลาวในช่วงเริ่มมีการถ่ายภาพเกิดขึ้นในโลกมาจนถึงระยะเวลาของอาณานิคม

การเข้ามาของการถ่ายภาพและลัทธิล่าอาณานิคม

เมื่อภาพถ่ายภาพแรกได้ถูกบันทึกขึ้นที่ฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1827 โดยนักเคมีชาวฝรั่งเศสที่ชื่อ โจเซฟ นีเซพอร์ เนียซ (Joseph Nicéphore Niépce) จากนั้นได้มีการพัฒนาต่อจนเป็นระบบการถ่ายด้วยแผ่นโลหะทองแดงโดย หลุยส์ ฌาคส์ มังเด ดาแกร์ (Louis-Jacques-Mandé Daguerre) ระบบของดาแกร์เรียกว่า ดาแกร์โรไทพ์ (Daguerreotype) ที่สามารถบันทึกภาพบนแผ่นทองแดงได้อย่างคมชัดก่อให้เกิดความนิยมอย่างสูงในยุโรปและแพร่หลายต่อมาในอเมริกา ในไม่ช้าการถ่ายภาพก็เข้ามาในสยามในสมัยปลายรัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี (ค.ศ. 1788-1851) ด้วยระบบดาแกร์โรไทพ์ ที่ใช้แผ่นโลหะบันทึกภาพ (Nawigamune, 2005:18) และการถ่ายภาพเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้นจากการเข้ามาของชาวตะวันตกที่มาพร้อมกับลัทธิล่าอาณานิคม ทำให้การถ่ายภาพแพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างต่อเนื่อง ในเวลาต่อมาแม้ว่าในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีการติดต่อกับตะวันตกเป็นเวลานาน แต่การเข้ามาเพื่อครอบครองในลักษณะอาณานิคมเพิ่งจะเริ่มในช่วงศตวรรษที่ 19 โดยที่สหราชอาณาจักรเริ่มเข้าครอบครองดินแดนของอินเดียนและทำสงครามชนะราชวงศ์ชิงประเทศจีน ทำให้สหราชอาณาจักรมีอิทธิพลในเอเชียได้ ในขณะที่ฝรั่งเศสเข้ามาขยายอิทธิพล โดยเข้าติดต่อกับเวียดนามที่มีราชวงศ์เหงียน (Nguyễn) ปกครองในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 การเข้ามาของตะวันตกแบ่งเป็นการเข้ามาของชาติมหาอำนาจในขณะนั้น ได้แก่ สหราชอาณาจักรและฝรั่งเศสเริ่มมีการเข้าครอบครองดินแดนของอาณาจักรดั้งเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเต็มรูปแบบ โดยสหราชอาณาจักร ทำสงครามชนะกษัตริย์ ทิโบ (Thi-baw) แห่งพม่าแล้วผนวกพม่าเข้าเป็นดินแดนอาณานิคมในปี ค.ศ. 1885 ส่วนฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1887 สามารถยึดครองดินแดน ทั้งสามส่วนของเวียดนามอันได้แก่ เวียดนามใต้ (Cochin China) เวียดนามกลาง (Annam) และเวียดนามเหนือ (Tonkin) ได้ในที่สุดและได้ตั้งเป็นดินแดน

สหพันธรัฐอินโดจีน จากนั้นได้ผนวกดินแดนกัมพูชาใน ค.ศ. 1887 และลาวใน ค.ศ.1893 ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเพียงประเทศไทยหรือสยามในเวลานั้นที่เป็นประเทศเอกราช ชั้นกลางระหว่างดินแดนอาณานิคมของสองมหาอำนาจในเวลานั้น

ในส่วนของอาณาจักรลาวล้านช้างนั้นตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ตั้งแต่ ค.ศ. 1779 ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสิน แห่งกรุงธนบุรี กองทัพสยามเข้ายึดครองอาณาจักรล้านช้าง ที่แตกออกเป็น 3 อาณาจักร ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และ จำปาสัก ได้ทั้งหมด (Stuart, 1997:24) แต่ยังคงให้อาณาจักรษัตริย์แต่ละพื้นที่ในการปกครองตนเองในฐานะหัวเมืองประเทศราชที่ต้องส่งบรรณาการให้แก่อาณาจักรสยาม ในช่วงรัชกาลที่ 3 ของราชวงศ์จักรี อาณาจักรลาวเวียงจันทน์ โดยการนำของ เจ้าอนุวงศ์ แห่งเวียงจันทน์ ทำการต่อต้านการครอบครองของสยามที่ได้ครอบครองอาณาจักรล้านช้าง แต่ก็พ่ายแพ้อย่างเบ็ดเสร็จ ใน ค.ศ.1826-1828 และเวียงจันทน์ได้ถูกทำลาย อาณาจักรลาวล้านช้างที่เหลืออยู่ในการควบคุมของสยาม ได้แก่ อาณาจักรล้านช้างร่มขาวแห่ง หลวงพระบางและอาณาจักรล้านช้างจำปาสัก อาณาจักรสยามปกครองอาณาจักรลาว ยาวนานถึง 114 ปี ก่อนที่จะเสียดินแดนแถบฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1893 (Stuart, 1997:24)

เมื่อเทียบช่วงเวลาตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับอาณาจักรลาว ในช่วงเวลา เริ่มแรกของการถ่ายภาพ ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 อาณาจักรลาวที่เวียงจันทน์ถูกทำลาย มี อาณาจักรที่หลวงพระบางและล้านช้างจำปาสักที่เป็นประเทศราชของสยาม ในช่วงเวลา ดังกล่าวไม่พบหลักฐานที่มีการบันทึกใด ๆ ที่เกี่ยวกับการถ่ายภาพ ดังนั้นผู้เขียนจึง ทำการศึกษาเทียบเคียงกับประเทศที่อยู่ติดกับลาว อันได้แก่ สยามที่เป็นเจ้าประเทศราชในช่วงแรกและเวียดนามที่เป็นดินแดนติดกับลาวและเป็นฐานของการสำรวจดินแดนลาวและการเข้ายึดครองลาวโดยฝรั่งเศสในเวลาต่อมา

การถ่ายภาพในสยาม

การเข้ามาของภาพถ่ายในสยามเริ่มแรกตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี ที่เริ่มมีการติดต่อทำสัญญาการค้ากับชาติตะวันตก ช่วงเวลาดังกล่าวการถ่ายภาพได้พัฒนา จากการค้นพบภาพแรกของ โจเซฟ นีเชพอร์ เนียช มาสู่ระบบบันทึกภาพตาแกร์โรโทพ์ ที่มี สร้างภาพถ่ายโดยใช้แผ่นโลหะที่มีความคมชัดมากกว่าภาพถ่ายในช่วงแรก การถ่ายภาพใน ระบบนี้ เข้ามาสู่สยามเป็นระบบแรก โดยมีหลักฐานจาก จดหมายของสังฆราชปาเลกัว

(Jean-Baptiste Pallegoix) ที่มอบหมายให้บาทหลวงลาโนดี (Larnaudie) นำกล้องและอุปกรณ์ถ่ายภาพระบบดาแกร์โรไทพ์ ที่เป็นการบันทึกภาพด้วยแผ่นทองแดงเข้ามายังประเทศสยามจากประเทศฝรั่งเศส (Nawigamune, 2005:80) ซึ่งในเวลานั้นเป็นช่วงที่การถ่ายภาพด้วยระบบดาแกร์โรไทพ์ ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในยุโรป ช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ชาวสยามเริ่มมีความรู้ทางการถ่ายภาพ ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตั้งตำแหน่งช่างภาพหลวงที่มีหน้าที่บันทึกภาพพระมหากษัตริย์ ได้แก่ หลวงอัคนีนฤมิตร หรือ นายจิตร และเขายังเป็นผู้ที่ทำการเปิดสตูดิโอถ่ายภาพในกรุงเทพฯ เป็นคนแรก ดังข้อมูลในหนังสือสยามประเพณีของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ก็ได้กล่าวถึงบาทหลวง ปาเลอกัว ชาวฝรั่งเศส ท่านเขียนเอาไว้เมื่อใกล้จบเรื่องว่า

“...เพิ่งมีช่างถ่ายรูปครั้งแรกในรัชกาลที่ 3 นั้น คือ ท่านสังฆราชฝรั่งเศส ชื่อ ปาเลอกัว เป็นผู้ถ่ายรูปแผ่นเงินในกรุงเทพฯ ก่อนมนุษย์ที่ 1 ภายหลังพระยากระสาปน์กิจโกศล (โหมด) แต่ยังเป็นมหาดเล็กอยู่นั้น ได้ถ่ายรูปเป็นครั้งที่ 2 เป็นศิษย์สังฆราชด้วย พระยากระสาปน์กิจโกศล (โหมด) ผู้นี้เป็นช่างชุบแช่เงินทองก่อนมนุษย์ทั้งสิ้นในแผ่นดินสยาม เป็นผู้รู้วิชากะไหล่แช่ชุบเงินทองก่อนชาวสยามทั้งสิ้น ภายหลังพระยาปริชาทกลการ (สำออง) เป็นช่างถ่ายรูปครั้งที่ 3 ภายหลังหลวงอัคนีนฤมิตร(จิตร) เป็นช่างถ่ายรูปครั้งที่ 4” (Nawigamune, 2005:71)

นอกจากนี้ยังมีช่างภาพชาวตะวันตกและชาวญี่ปุ่น เข้ามาเปิดสตูดิโอถ่ายภาพบุคคลในกรุงเทพฯ จำนวนหนึ่งโดยช่างภาพชาวตะวันตกจะเดินทางและนำอุปกรณ์ กล้องถ่ายภาพและวัสดุเคมีต่าง ๆ มาจากสิงคโปร์ ซึ่งในเวลานั้นเป็นอาณานิคมของอังกฤษ

ในช่วงรัชกาลที่ 4 ช่างภาพชาวตะวันตกเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ และใช้เป็นต้นทางในการเข้าสำรวจดินแดนกัมพูชาและลาวผ่านสยาม ในเวลานั้นทั้งนครวัดและดินแดนลาวล้วนเป็นประเทศราชของสยาม การจะเดินทางเข้าสำรวจจะต้องได้รับอนุญาตจากสยามก่อน ในช่วงแรกของการสำรวจโดย อองรี มูโอดต์ นักสำรวจชาวฝรั่งเศส ใน ค.ศ. 1861 นั้น การถ่ายภาพแบบดาแกร์โรไทพ์มีความยุ่งยากและไม่สามารถนำออกไปถ่ายนอกสถานที่ได้สะดวกจึงยังไม่มีภาพถ่ายในการเดินทางของช่วงเวลาดังกล่าว ต่อมาเทคโนโลยีการบันทึกภาพด้วยกระจกหรือ Wet Plate ที่ใช้กระจกและสารเคมีที่เตรียมการง่ายกว่า ทำให้การถ่ายภาพนอกสถานที่เริ่มสะดวกขึ้น ทำให้มีช่างภาพนักสำรวจเดินทางเข้ามาบันทึกภาพในดินแดนประเทศราชของสยาม แต่อย่างไรก็ตาม ลาวเป็นดินแดนที่ไกล

จากการรับรู้ของตะวันตก ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ความสนใจจึงมุ่งไปที่กัมพูชา ที่มีปราสาทหินนครวัดและนครธมมากกว่าทำให้ภาพถ่ายจากลาวไม่ปรากฏ จนกระทั่งมีการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาจากเวียดนามในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีความขัดแย้งตามชายแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ก่อให้เกิดการทำสัญญาเขตแดนขึ้น ในช่วงเวลานี้ปรากฏภาพถ่ายของขุนนางและทหารสยามที่ประจำการอยู่ในดินแดนลาวบ้าง แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้ถ่ายภาพ อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาดังกล่าวการถ่ายได้แพร่หลายในสยามแล้ว

ภาพที่ 1 ภาพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกด้วยระบบกระจกเปียก (Wet Plate) ในช่วง กลางศตวรรษที่ 19 ที่การถ่ายภาพได้เริ่มแพร่หลายในสยาม (Nawigamune, 2005: 107)
ที่มา: Thai National Archives

การถ่ายภาพในเวียดนาม

การถ่ายภาพในเวียดนามเริ่มต้นในช่วงราชวงศ์เหงียน (Nguyễn) (1802-1945) ตรงกับรัชสมัยของจักรพรรดิ ดัก คุง (Tự Đức) ในช่วงแรกของการถ่ายภาพ ชาวเวียดนามเริ่มรู้จักการถ่ายภาพจากการเดินทางติดต่อกับชาติตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บันทึกที่เก่าแก่ที่สุดที่เกี่ยวกับการถ่ายภาพในเวียดนามได้แก่ บันทึกของของ Phan Thanh Giản ทูตเวียดนามในสมัยราชวงศ์เหงียนที่ กรุงปารีส ใน ค.ศ.1863 ที่ได้กล่าวถึงการถ่ายภาพ ว่า

“ในขั้นแรกกระบวนการของการถ่ายภาพเป็นการผสมน้ำยาเคมี แล้วเคลือบไปบนแผ่นกระจกจากนั้นจึงนำไปใส่ในกล่อง แบบยืนอยู่ต่อหน้ากล้อง แล้วก็เปิดให้บันทึกภาพ และภาพอัดด้วยแสงอาทิตย์บนกระจกใส

ผู้คนตะวันตกชื่นชอบการถ่ายภาพเป็นอย่างมาก โดยทั่วไปเวลาพวกเขาเจอกัน พวกเขาจะต้องการภาพถ่ายของผู้ที่เขาพบ เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกแห่งการจดจำไปตลอด ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือชนชั้นล่าง ทุกคนล้วนแสดงความจริงใจ โดยการมอบภาพถ่ายให้ผู้อื่น โดยภาพที่ถ่ายจะถูกนำมามอบให้ยังโรงแรมแล้วนำไปมอบให้ผู้อื่นอีกที่” (Nguyen Duc Hiep, 2014:5)

โดยเขาได้ถ่ายภาพตัวเองในสตูดิโอที่ปารีส และภาพถ่ายของเขาก็นับเป็นภาพถ่ายบุคคลภาพแรกของชาวเวียดนาม (ภาพที่ 2) (Nguyen Duc Hiep, 2014:5)

ค.ศ. 1865 มีชาวเวียดนามเชื้อสายจีน Dang HuyTru ศึกษาการถ่ายภาพจากฮ่องกง และนำอุปกรณ์การถ่ายภาพ เข้ามาสู่เวียดนาม หลังจากเดินทางกลับจากฮ่องกง ต่อมาในค.ศ.1867 เขาเปิดสตูดิโอในฮานอยเป็นแห่งแรก ชื่อว่า Cam Hieu Duong (The Road to Filial Piety) (Wubin, 2016:271) โดยในช่วงเวลานั้นทางใต้ของเวียดนามหรือส่วนที่เรียกว่า โคชินไชน่า (Cochin-China) ได้ถูกควบคุมโดยฝรั่งเศสแล้ว ซึ่งมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่ไซ่ง่อนทางตอนใต้ เมื่อฝรั่งเศสสามารถเข้าครอบครองเวียดนามได้อย่างเต็มรูปแบบจึงย้ายศูนย์กลางการปกครองไปที่ฮานอย แต่อย่างไรก็ตาม ไซ่ง่อนก็ยังคงเป็นเมืองที่มีความสำคัญในทางธุรกิจ ซึ่งก็รวมไปถึงธุรกิจการถ่ายภาพที่เริ่มขยายตัว ทั้งจากชาวฝรั่งเศสและชาวเวียดนามเอง

ภาพที่ 2 ภาพถ่ายของ Phan Thanh Giản ทูตเวียดนามในสมัยราชวงศ์เหงียนที่ กรุงปารีส ที่นับเป็นภาพถ่ายบุคคลภาพแรก ๆ ของชาวเวียดนามในปี ค.ศ.1863

ที่มา: https://en.wikipedia.org/wiki/Phan_Thanh (สืบค้น 21 ธ.ค.2564)

บทบาทของฝรั่งเศสต่อการถ่ายภาพในเวียดนาม

ฝรั่งเศสเริ่มส่งนักสำรวจเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 18 นักเดินทางสำรวจที่มีชื่อเสียง เช่น อองรี โมอิต ได้เดินทางจากสยามเข้ามาเยือนนครวัด กัมพูชา และได้เดินทางไปยังอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง แต่ก็ยังไม่มี การบันทึกภาพในการเดินทางแต่อย่างใด จนในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ฝรั่งเศสเริ่มขยายอิทธิพลเข้าสู่เวียดนาม และเกิดสงครามระหว่างราชวงศ์เหงียนและกองทัพฝรั่งเศสหลายครั้ง จนในที่สุดฝรั่งเศสก็สามารถเข้าควบคุมอาณาจักรเวียดนามได้ทั้งหมดใน ค.ศ. 1887 จากนั้นได้ผนวกดินแดนกัมพูชาและลาวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอินโดจีน การเข้ามาของฝรั่งเศสอย่างเต็มรูปแบบในลักษณะของเจ้าอาณานิคม นอกจากการเข้าควบคุมปกครองแล้ว ยังมีการดำเนินธุรกิจต่าง ๆ รวมไปถึงการถ่ายภาพ ดังเช่น Emile Gsell ชาวฝรั่งเศสเปิดสตูดิโอในไซ่งอน เป็นครั้งแรกในปี 1866 และดำเนินการขยายต่อไปยังฮานอยเมื่อฝรั่งเศสควบคุมเวียดนามอย่างเต็มรูปแบบ (Wubin 2016:272) จากนั้นเวียดนามกลายเป็นศูนย์กลางการถ่ายภาพในอินโดจีน ช่างภาพชาวตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสจะเดินทางจากเวียดนามเข้าไปบันทึกภาพ ทั้งในลักษณะของการสำรวจกับทางราชการและการเดินทางเพื่อธุรกิจ เมื่อลาวได้เข้าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของฝรั่งเศส ได้มีการส่งเจ้าหน้าที่ระดับสูงที่เป็นชาวฝรั่งเศสและเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการเป็นชาวเวียดนามเป็นส่วนใหญ่เข้ามาทำงานในลาว ซึ่งก็รวมไปถึงนักธุรกิจ ทั้งชาวฝรั่งเศสและเวียดนามเข้ามาทำธุรกิจการค้า รวมไปถึงการเปิดสตูดิโอถ่ายภาพขึ้นในลาว ดังนั้น เมื่อเทียบเคียงกับประเทศเวียดนามและประเทศไทย หรือสยามในเวลานั้นจะเห็นได้ว่า การถ่ายภาพได้เข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างรวดเร็ว แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับประเทศลาวที่ในช่วงแรกเป็นประเทศราชของสยามกลับไม่พบหลักฐานภาพถ่ายหรือข้อมูลใดจวบจนเข้าสู่ปลายศตวรรษที่ 19 และเช่นเดียวกับในเวียดนามที่กระแสของตะวันตกและลัทธิอาณานิคมได้นำพาชาวเวียดนามให้รู้จักการถ่ายภาพ แต่ก็ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าภาพถ่ายจากเวียดนาม ได้เข้าสู่ดินแดนลาวก่อนการเข้ามาของฝรั่งเศสแต่อย่างใด

ภาพที่ 3 ภาพถ่ายขุนนางสยาม ในช่วงที่ลาวยังคงเป็นประเทศราชของสยาม ราวปี ค.ศ.1885-1890 ภาพถ่ายนี้ อยู่ในเอกสารของ ออกุสต์ ปาวี ถูกบันทึกในช่วงเวลาที่สยามกับฝรั่งเศสกำลังทำข้อตกลงเขตแดน ที่มา: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b59683922?rk=321890;0> (สืบค้น 10 มี.ค.2563)

การถ่ายภาพในลาวช่วงอาณานิคม

ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว การถ่ายภาพเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 โดยชาวตะวันตกเข้าสู่สยามและเวียดนาม โดยการถ่ายภาพในลาวเริ่มปรากฏจากการแย่งชิงพื้นที่ดินแดนลาวระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ปรากฏภาพกองทหารของสยาม ที่ถูกส่งขึ้นไปปราบฮ่อในลาว (ภาพที่ 3) ภาพของขุนนางชาวสยามกับขุนนางชาวลาว และภาพของปาวีกับคณะ (ภาพที่4) โดยภาพของชาวลาวในช่วงแรกจะเป็นภาพของพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ระดับสูง จวบจนลาวได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอินโดจีนของฝรั่งเศส ภาพถ่ายจากลาวก็เริ่มปรากฏมากขึ้นโดยการบันทึกภาพจากชาวฝรั่งเศส

ภาพที่ 4 ภาพของ ออกุสต์ ปาวี พร้อมล่ามชาวกัมพูชา และกองทหารเวียดนาม อินโดจีนในเอกสารของ ออกุสต์ ปาวี
ที่มา: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5731043k/f400.item> (สืบค้น 10 มี.ค.2563)

การถ่ายภาพในลาวช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ที่อาณาจักรลาวได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอินโดจีน รูปแบบของภาพถ่ายจากลาวในช่วงนี้จะมี 2 กลุ่มใหญ่คือ ภาพกษัตริย์ และชนชั้นสูงของลาว ภาพผู้คนทั้งในเมืองและชนเผ่า การล่าสัตว์ป่า สถานที่ ทิวทัศน์ ภาพถ่ายจากลาวเป็นที่สนใจในยุโรปเพราะเป็นดินแดนที่ลึกลับเข้าถึงยาก

ภาพกษัตริย์ และชนชั้นสูงของลาว

ภาพกษัตริย์ และชนชั้นสูงของลาว ในช่วงก่อนเข้าเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส ใน ค.ศ. 1889 ภาพถ่ายจากลาวจะเป็นภาพที่ชาวฝรั่งเศสบันทึก ภาพถ่ายของชาวตะวันตกที่ปรากฏในช่วงปี 1889 ระหว่างที่สยามกับฝรั่งเศสเกิดความขัดแย้งกัน เป็นภาพของออกุสต์ ปาวี พร้อมกับล่ามและเจ้าหน้าที่ชาวกัมพูชา และกองทหารจากอาณานิคมเวียดนาม (ภาพที่ 4) แต่เมื่อเจ้ามหาชีวิตอุ้นคำทำข้อตกลงกับฝรั่งเศส เพื่อเข้าเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส (Evan, 2009: 6) ภาพถ่ายของชนชั้นสูงลาวก็มักจะมีลักษณะที่บันทึกร่วมกับเจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศส ดังเช่น ภาพถ่ายของเจ้ามหาชีวิตอุ้นคำ ในท้องพระโรง (ภาพที่ 5) แต่ไม่มีข้อมูลผู้บันทึกภาพ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาดังกล่าวมีอีกภาพหนึ่งเป็นภาพที่พระองค์ถ่ายภาพร่วมกับชาวฝรั่งเศสในเครื่องแบบเจ้าหน้าที่รัฐอาณานิคม ประกอบกับข้อสังเกตในภาพที่พระราชวังของเจ้ามหาชีวิตได้ถูกเผาทำลายไป เมื่อเกิดการโจมตีเมืองหลวงพระบางของพวกฮ่อในระหว่าง ค.ศ.1887-1888 (Stuart, 1997: 37) ดังนั้น พระราชวังอาจจะสร้างขึ้นใหม่ หลังจากที่ฝรั่งเศสได้เข้ามามีบทบาทในฐานะรัฐที่อารักขา อาณาจักรลาวหลวงพระบาง ภาพถ่ายจึงมีความเป็นไปได้ว่าจะบันทึกในระหว่าง ค.ศ. 1893-1894 ก่อนการสิ้นพระชนม์ของเจ้ามหาชีวิตอุ้นคำใน ค.ศ. 1894 ภาพทั้งสองภาพนี้จึงเป็นเครื่องยืนยันที่ชัดเจนว่า มีการบันทึกภาพอย่างเป็นระบบในลาว คือ มีผู้รับผิดชอบการถ่ายภาพโดยตรงมีการจัดทำทาง นอกจากนี้ในทางเทคนิคมีการสร้างพื้นที่สำหรับเตรียมการถ่ายภาพ เนื่องจากการถ่ายภาพในยุคแรกต้องนำกระจกมาเคลือบน้ำยาและถ่ายภาพทันทีและมีการล้างเพื่อให้เกิดภาพ ช่างภาพจะต้องมีทีมงานที่มีความชำนาญเพื่อทำให้กระบวนการที่ได้ภาพถ่ายที่มีคุณภาพ และการถ่ายภาพได้รับการยอมรับในหมู่ชนชั้นสูงของลาวผ่านการเข้ามาของฝรั่งเศส ภาพถ่ายในช่วงนี้ของชนชั้นสูงลาวจะพบภาพบุคคลในสตูดิโอ ภาพกิจกรรมในพระราชวัง เช่น พิธีบรมราชาภิเษกของกษัตริย์ กิจกรรมในพระราชวัง กิจกรรมทางสังคม ซึ่งหลายภาพเป็นผลงานของ เอ ราเกช ช่างภาพที่ทำงานในหลวงพระบางและมีความใกล้ชิดกับราชสำนัก (ภาพที่ 6)

ในช่วงเริ่มแรกของอาณานิคม ชนชั้นสูงในลาวยอมรับอิทธิพลของตะวันตกเริ่มมีภาพถ่ายของพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ ปรากฏให้เห็นในรูปแบบของภาพถ่ายโปสการ์ด โดยภาพถ่ายในช่วงนี้ถ่ายโดยช่างภาพชาวฝรั่งเศสและใช้การถ่ายภาพแบบกระจกเปียก (Wet Plate) ที่เป็นที่ยอมรับในเวลานั้น ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองไซ่งอน เวียดนาม นอกจากนี้ ฝรั่งเศสได้ส่งเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการชาวเวียดนามเข้าทำงานในลาวช่วงทศวรรษที่ 1930 และบุคคลในพื้นที่รัฐอินโดจีน ได้แก่ เวียดนาม ลาว กัมพูชา สามารถเดินทางในพื้นที่ได้อย่างเสรี ทำให้มีการเข้ามาตั้งสตูดิโอถ่ายภาพในลาวของชาวเวียดนามเพื่อการค้า ในช่วงเวลาดังกล่าว ดังเช่นอิทธิพลของ Nguyen Dinh Khanh ที่เปิดสตูดิโอในฮานอยใน ค.ศ.1893 และฝึกฝนคนในหมู่บ้าน Lai Xa ให้มีความรู้ทางการถ่ายภาพ จนได้ชื่อว่าเป็นหมู่บ้านช่างภาพซึ่งกลายเป็นแหล่งผลิตช่างภาพออกไปทำงานในพื้นที่อินโดจีน ที่รวมทั้งลาวและกัมพูชา (Nguyen Duc Hiep 2014:37) ซึ่งใน สปป.ลาวปัจจุบัน ผู้ดำเนินธุรกิจการถ่ายภาพหลายรายก็เป็นผู้มีเชื้อสายเวียดนาม

Wubin Zang ผู้เขียนหนังสือ ภาพถ่ายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้สัมภาษณ์ โดยอ้างอิงจากข้อมูลของ Grant Evans (1948-2014) ผู้เขียนหนังสือ The Last Century of Lao Royalty (Evan, 2009) ได้ให้ข้อมูลว่าในช่วงทศวรรษที่ 1940 มีช่างภาพเชื้อสายจีนเวียดนามชื่อ Cai Dunping หรือ Le Minh เปิดสตูดิโอถ่ายภาพที่หลวงพระบาง หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้บันทึกภาพบุคคลให้กับเจ้าศรีสว่างวงศ์ และกิจกรรมในพระราชวัง ก่อนจะปิดตัวไปในสงครามปลดปล่อยครั้งที่ 1 (The First Indochina war) หลังจากนั้น Le Minh ได้กลับไปเป็นช่างภาพให้กับสำนักข่าว AP ในระหว่างสงครามเวียดนาม และเสียชีวิตที่อเมริกาใน ค.ศ. 2014 เมื่ออายุ 93 ปี (Wubin, Interview, 2019)

ภาพที่ 5 ภาพถ่ายของเจ้ามหาชีวิตอุ้นคำในท้องพระโรง ในเอกสาร ของออกุสต์ ปาวี แต่ไม่มีข้อมูลผู้บันทึกภาพ ช่วงเวลาดังกล่าว และอีกภาพ(ล่าง)เป็นภาพที่พระองค์ถ่ายภาพร่วมกับชาวฝรั่งเศสในเครื่องแบบเจ้าหน้าที่รัฐอาณานิคม และในภาพจะเห็นธงชาติฝรั่งเศสประดับอยู่

ที่มา: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5731043k/f400.item> (สืบค้น 10 มี.ค.2563)

ภาพที่ 6 ภาพของเจ้ามหาชีวิต ศักขรินทร์(King Sakharine) และอุปราช บุญคง(Ouparat Boun Khong) ในรูปแบบ Post Card ราว ค.ศ. 1900 ถ่ายภาพโดย เอ ราเกซ จากหนังสือ “Around Laos in 1900 A Photographer’s Adventures volume 2 (Raquez, 2010b: 99)

ภาพความตื่นตื่นและความแปลกลึกลับแห่งตะวันออก

เป็นภาพผู้คนทั้งในเมืองและชนเผ่า การล่าสัตว์ป่า สถานที่ ทิวทัศน์ ภาพเหล่านี้เป็นกลุ่มภาพที่ได้รับความนิยมมากสำหรับการบินไปพิมพ์โปสการ์ด ช่วงภาพที่มีผลงานในลาว ภาพจะถูกนำไปใช้จัดทำโปสการ์ดและนำไปจัดแสดงในนิทรรศการอาณานิคมที่ฝรั่งเศส ภาพเหล่านี้ในช่วงแรกจะเป็นการใช้ระบบกระจกเปียกและเปลี่ยนมาใช้ฟิล์มกระจกแห้ง หรือ Dry Plate ที่เป็นฟิล์มกระจกอบน้ำยาเคมีสำเร็จรูปสามารถเก็บได้นานและไม่ต้องล้างภาพทันทีเมื่อบันทึกภาพเสร็จเหมือนกระจกเปียก ทำให้สะดวกในการนำออกไปถ่ายภาพนอกสถานที่ที่กว่าระบบการถ่ายภาพแบบเก่า ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 โดยรูปแบบของภาพมีลักษณะของการจัดถ่ายภาพ โดยจะให้แบบหรือบุคคลในภาพ แสดงท่าทาง ตามที่ช่างภาพต้องการ เนื่องจากช่วงที่ใช้กระจกเปียกนั้น การบันทึกภาพต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 1-5 วินาที กล้องจะตั้งอยู่บนขาตั้งกล้องเสมอทำให้การบันทึกภาพเคลื่อนไหวนั้นเป็นไปแทบไม่ได้ เมื่อเปลี่ยนมาใช้ฟิล์มกระจกแห้งหรือ Dry Plate ที่กล้องมีขนาดเล็กลง สามารถบันทึกภาพด้วยเวลาที่เร็วขึ้นภาพจึงมีความหลากหลายมากขึ้น อย่างไรก็ตามกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำเป็นกิจกรรมที่ถูกจัดให้แสดงเพื่อการบันทึกภาพ เพราะผู้คนที่ท้องถิ่นไม่รู้จักรับการถ่ายภาพแต่อย่างใด จึงไม่เข้าใจกิจกรรมการถ่ายภาพที่ปรากฏตรงหน้า การจัดแสดงท่าทาง จึงเป็นวิธีที่สะดวกที่สุดในการบันทึกภาพ ภาพถ่ายจำนวนมากจากประเทศลาวที่นำมาทำโปสการ์ดเป็นผลงานของอัลเฟรด ราเกซ (A. Raquez) เป็นนามแฝงของโจเซฟ นีโกลัน เฟอดินองด์ เจอร์เวส์ (Joseph Nicolas Ferdinand Gervais) ชาวฝรั่งเศส ที่เดินทางมาตะวันออกไกลในช่วงปลายทศวรรษ 1890 และเข้าถึง ผู้ที่มีอำนาจในอินโดจีนทำให้เขาสามารถเดินทางเพื่อบันทึกภาพในลาวทั่ว

ทั้งประเทศในช่วง ค.ศ. 1899-1900 ต่อมาใน ค.ศ. 1906 ภาพถ่ายของเขาถูกนำไปจัดแสดงใน Laos Pavilion งานนิทรรศการอาณานิคมที่เมืองมาแซย์ ประเทศฝรั่งเศส เขาได้จัดพิมพ์หนังสือ Pages Laotiennes ใน ค.ศ. 1902 โดยมีภาพถ่ายมากกว่า 200 ภาพและเรื่องราวการเดินทางจากเมืองเว้ ไปสิ้นสุดที่ชายแดนลาวภาคใต้ติดกับกัมพูชา เขาเป็นช่างภาพที่มีชื่อเสียงในลาว ในคำนำของ หนังสือ Pages Laotiennes ใน ค.ศ.1902 ที่เขียนโดยเจ้ามหาชีวิต คักซรินทร์ (H.M. Zakarine) กษัตริย์แห่งหลวงพระบาง ได้กล่าวถึงเขาว่าพระองค์ดีใจที่ได้รับรู้ว่าเขาได้จัดทำหนังสือเล่มนี้ พระองค์ทราบดีว่าเขารักดินแดนลาวและมีความเข้าใจในดินแดนแห่งนี้ และพระองค์หวังว่า เรื่องราวที่เขานำเสนอจะทำให้ประชาชนชาวฝรั่งเศสรู้จักประเทศลาวและรักประเทศลาวมากขึ้น และหนังสือของเขาจะเป็นส่วนหนึ่งของการบันทึกประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับประเทศของพระองค์ (Raquez, 2010a: xi-xii) ภาพถ่ายของราเกซ จำนวนมากถูกนำไปผลิตโปสการ์ดโดยสำนักพิมพ์ต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม ภาพของเขามีลักษณะของการสื่อความหมาย ในมุมมองของชาวตะวันตกในช่วงเวลานั้นที่มีต่อประเทศลาว

ภาพที่ 7 ภาพของเจ้าหน้าที่ชาวลาว และช่างภาพ เอ ราเกซ (Alfred Raquez) ชาวสุต ใน Laos Pavilion ที่นิทรรศการอาณานิคมที่เมืองมาแซย์ ประเทศฝรั่งเศส ปี ค.ศ. 1906
ที่มา: Postcard สะสมโดยผู้เขียน (Author 's collection)

การสื่อความหมายของภาพถ่ายในช่วงอาณานิคมโดยชาวฝรั่งเศส

เมื่อพิจารณาภาพถ่ายที่ถ่ายโดยชาวฝรั่งเศส เพื่อที่จะนำไปทำภาพโปสการ์ด มักจะนำเสนอ ในรูปแบบดังต่อไปนี้

1. นำเสนอภาพของความเป็นดินแดนที่แปลกต่อโลกตะวันตก ภาพถ่ายจากอาณานิคมเป็นสิ่งที่แปลกสำหรับยุโรปเสมอ ในยุคที่ความเจริญและกติกามาจากตะวันตก เรื่องราวที่มหัศจรรย์ ลึกลับ ของเมืองโบราณ ชาวตะวันออกที่มีประเพณีวัฒนธรรมแปลก ศาสนาพิธีกรรม รวมไปถึงกษัตริย์ ข้าราชการบริวาร และนักบวช ที่ชาวตะวันตกไม่รู้จัก นอกจากนี้

ภาพของป่าเขตร้อน ผู้คนที่อยู่ในป่า หมู่บ้าน บ้านเรือนในป่าของชนพื้นเมือง ภาพเหล่านี้เป็นสิ่งที่สะท้อนความอยากรู้อยากเห็นและมุมมองของชาวตะวันตกต่ออินโดจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งดินแดนลาวที่มีการกล่าวถึงว่าเป็นดินแดนที่เร้นลับมานับร้อยปีที่ไม่เคยมีชาวตะวันตกเข้ามาสำรวจ

2. ดินแดนดิบเถื่อน สัตว์ร้ายและความยากลำบากแต่ถูกปราบลงโดย ชาวตะวันตก ภาพโปสการ์ดในลักษณะนี้เป็นภาพที่สะท้อนถึงความลึกลับของลาว ที่เป็น ป่าดงดิบ มีสัตว์ใหญ่ที่ดุร้าย เป็นภาพที่นำเสนอการผจญภัยของชาวตะวันตก ลักษณะของภาพ จะเป็นภาพของชาวตะวันตกพร้อมอาวุธอยู่กับซากของสัตว์ขนาดใหญ่ที่ล้มจากการถูกล่า ในภาพจะมีชาวพื้นเมืองในฐานะลูกหาบ หรือผู้รับใช้เท่านั้น

3. มีการนำเสนอ แนวคิดแบบคนผิวขาวเป็นใหญ่ (white supremacy) ที่จะสื่อถึงอำนาจของชาวตะวันตกที่เหนือกว่า เป็นภาพที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญของชาวตะวันตกที่แตกต่างจากชาวพื้นเมือง ในภาพกลุ่มนี้มักจะมีลักษณะของชาวตะวันตกที่ยืนเด่น ในเครื่องแต่งกายแบบตะวันตก นอกจากนี้ ยังมีภาพของเครื่องปั้น หรือเรือกลไฟ ที่สะท้อนถึงความเจริญของตะวันตกที่เหนือกว่าคนพื้นเมือง

4. ภาพของผู้คน มักจะถูกนำเสนอในมุมมองแบบชาวตะวันตก ต่อดินแดนอาณานิคมที่ด้อยกว่าว่ามีความดั้งเดิม ซึ่งจะปรากฏในภาพที่เป็นภาพชนพื้นเมือง หรือ ภาพผู้หญิงเปลือยอก ซึ่งเป็นสิ่งต้องห้ามในฝรั่งเศส โดยมากช่างภาพจะให้หญิงสาวเหล่านั้นห่มผ้าเพื่อปกปิด เพราะภาพถ่ายจะถูกนำไปทำเป็นโปสการ์ดใช้ส่งไปใช้งานในประเทศฝรั่งเศส

ภาพที่ 8 ภาพสัตว์ใหญ่ที่ถูกล่ามีชาวตะวันตกเป็นผู้ยิงจนล้ม เป็นการแสดงท่าทางที่พบมากในโปสการ์ด โดยผู้ล่าจะแสดงท่าประกอบกับอาวุธที่ล่าสัตว์เหล่านั้นได้

ที่มา: หนังสือ “LAO POSTCARDS by Houel, Barbat, Mottet & Others (Ande, 2017: 29)

ภาพที่ 9 ภาพถ่ายในโปสการ์ดนำเสนอภาพของความเป็นดินแดนที่แปลกต่อโลกตะวันตกและนำเสนอกิจกรรมของชาวตะวันตกที่มีกิจกรรมร่วมกับชาวพื้นเมือง และปรากฏภาพถ่ายเครื่องบินของ Leon Houst พร้อมกับชาวตะวันตกที่แต่งกายหรูหรา จากหนังสือ “LAO POSTCARDS by Houel, Barbat, Mottet & Others เป็นสิ่งที่นำเสนอถึงความเจริญของเจ้าอาณานิคมในเขตลาวใต้และภาพถ่ายสถาปัตยกรรม (Ande, 2017: 98) เป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการนำความเจริญเข้ามาสู่ดินแดนลาวของชาวตะวันตก

ภาพที่ 10 ภาพของหญิงชาวลาวโดย เอ ราเกซ (A.Raquez)
ที่มา: Postcard สะสมโดยผู้เขียน (Author 's collection)

สรุป

ภาพถ่ายในลาวช่วงแรกของการถ่ายภาพราวกลางศตวรรษที่ 19 ที่การถ่ายภาพได้ก่อเกิดขึ้นในโลกนั้น เกิดขึ้นจากการเข้ามาของโลกตะวันตกที่ส่งความรู้ทางการถ่ายภาพไปสู่อาณาจักรรอบข้างลาวที่มีขนาดใหญ่กว่า ได้แก่ สยามและเวียดนามที่ได้รับเอากการถ่ายภาพมาใช้งานอย่างรวดเร็ว ในช่วงแรกภาพถ่ายของลาว ปรากฏภาพกองทัพ

ชาวสยามที่เข้าไปปกครองลาวที่เป็นประเทศราชและภาพการสำรวจของฝรั่งเศส ขณะที่เวียดนาม กำลังเกิดความขัดแย้งกับฝรั่งเศส จนในที่สุดก็ได้กลายเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้กลายมาเป็นชาติที่มีบทบาทสูงต่อการถ่ายภาพในลาวในช่วงอาณานิคม ภาพถ่ายจำนวนมากถูกผลิตจากช่างภาพชาวฝรั่งเศสและค่อย ๆ ลดลงในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ส่วนภาพถ่ายของลาวในช่วงอาณานิคมระหว่าง ค.ศ. 1893-1920 เป็นเวลาที่ภาพถ่ายเป็นที่รู้จักในหมู่ชนชั้นสูงลาวแล้ว ภาพถ่ายส่วนมากในช่วงแรกจะเป็นภาพถ่ายที่ถ่ายโดยชาวตะวันตก เช่น เอ ราเกซ (A. Raquze) ภาพถ่ายของชนชั้นสูงลาวจะเป็นภาพถ่ายในลักษณะของพิธีการต่าง ๆ เช่นการขึ้นครองราชย์ หรือกิจกรรมในพระราชวัง หลังจากนี้ฝรั่งเศสควบคุมอาณานิคมได้อย่างเบ็ดเสร็จทำให้การเดินทางในพื้นที่อินโดจีนทำได้ง่ายขึ้น ช่างภาพชาวตะวันตกเข้ามาเดินทางถ่ายภาพ ในหลายพื้นที่ของอินโดจีน รวมทั้งในดินแดนลาวซึ่งภาพถ่ายของลาวที่เป็นภาพถ่ายโดยชาวตะวันตกได้ถูกเผยแพร่ในรูปแบบของสื่อต่าง ๆ เช่นหนังสือ หรือโปสเตอร์ รวมไปถึงการจัดนิทรรศการในฝรั่งเศส จะมีรูปแบบที่คล้ายกัน คือเป็นภาพที่แสดงถึงความลึกลับของดินแดนลาวที่มีวิถีชีวิตที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมาแต่โบราณ ความน่ากลัวของป่าเขตร้อน และชีวิตของชาวป่า อีกรูปแบบจะเป็นภาพที่เสนออำนาจของคนผิวขาว ไม่ว่าจะเป็ภาพถ่ายของการล่าสัตว์ขนาดใหญ่ ภาพของคนตะวันตกที่ควบคุมชนพื้นเมือง อาคารที่ทันสมัย และวิถีชีวิตแบบยุโรปในดินแดนอาณานิคม ในช่วงเวลานั้น ภาพถ่ายเป็นสื่อที่ทำให้ชาวตะวันตกรู้จักดินแดนลาวมากขึ้นในฐานะดินแดนที่เร้นลับและมีเรื่องราวที่แปลกจากสังคมตะวันตก ภาพถ่ายทำหน้าที่ราวกับเป็นเรื่องเล่าที่สนุกสนานตื่นเต้นมากกว่าการสร้าง ความเข้าใจให้กับผู้ชมในสังคมตะวันตก

กล่าวโดยสรุปเมื่อการถ่ายภาพเกิดขึ้นในโลก เพียงชั่วระยะเวลาสั้น ๆ การถ่ายภาพก็เป็นที่ยอมรับในอาณาจักรที่ติดกับลาวและมีการถ่ายภาพเกิดขึ้นทั้งจากชาวตะวันตกเจ้าของเทคโนโลยีและคนในท้องถิ่นที่เรียนรู้จากชาวตะวันตกอีกที แต่อย่างไรก็ตาม ไม่พบภาพถ่ายที่ถ่ายในดินแดนของอาณาจักรลาวล้านช้างทั้งในเอกสารของสยามและเวียดนาม จวบจนการเข้ามาของฝรั่งเศสที่เริ่มใช้ภาพถ่ายบันทึกเพื่อเก็บข้อมูลภาพถ่ายของดินแดน และผู้คนในลาวเริ่มปรากฏ และเมื่อฝรั่งเศสเข้าควบคุมพื้นที่อินโดจีนได้ ทั้งหมดภาพถ่ายจากลาวก็มีมากขึ้นและมีเนื้อหาที่หลากหลายมากขึ้นมากกว่าเพียงเป็นการสำรวจ แต่การถ่ายภาพทั้งหมดเท่าที่มีการเผยแพร่ล้วนเป็นผลงานของช่างภาพชาวตะวันตก ดังนั้นในช่วงระยะเวลาแรกเริ่มของการถ่ายภาพตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 19 มาถึงต้นศตวรรษที่ 20

ชาวลาวไม่ได้มีส่วนร่วมในการเป็นผู้ถ่ายภาพเลยพวกเขาไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือชนเผ่าพื้นเมืองต่างมีสถานะไม่ต่างกันคือเป็นเพียงแค่แบบ (Subject) สำหรับการถูกถ่ายภาพเท่านั้น

References

- Ande, D. (2017). **Lao Postcards by Houel, Barbat, Mottet & Others.** Bangkok: White Lotus Press.
- Evans, G. (2009) **The Last Century of Laos Royalty a Documentary History.** Chiang-Mai: Silkworm book
- Nawigamune, A. (2005). **History of Early Photography in Thailand.** [In Thai] Bangkok: Sarakadee Press.
- Nguyen Duc Hiep. (2014). **Photography in Vietnam from the End of Nineteenth Century to the Start of the Twentieth.**
<https://transasiaphotography.org>
- Pavie, A. (1898). **Mission Pavie, Indo-Chine, 1879-1895.** [In French] Paris, E. Leroux
- Raquez, A. (2010a). **Around Laos in 1900 A Photographer's Adventures.** Bangkok: White Lotus Press.
- Raquez, A. (2010b). **Around Laos in 1900 Volume 2: The 288 Photographs A Photographer's Adventures.** Bangkok: White Lotus Press.
- World Bank. (2022). **Population Total-Lao PDR.**
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=LA>
- Wubin, Z. (2016). **Photography in Southeast Asia A Survey.** Singapore: Nus Press.
- Stuart, M. (1997). **A History of Laos.** Cambridge: Cambridge University Press.

Interview

- Wubin, Z. "Photography in Southeast Asia A Survey Writer" **Interview.** December 5, 2019.

ระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์: อำนาจครอบงำแบบอาณานิคมของฟิลิปปินส์ ในมหากาพย์แห่งโรซาลอสของฟรานซิสโก ซีโอนิล โฮเซ Caciquism: The Colonial Dominance of the Philippines in Francisco Sionil Jose's Rosales Saga¹

สิริฉัตร รักการ,² ทวีศักดิ์ เผือกสม,³ และสิงห์ สุวรรณกิจ⁴

Sirichat Rakkan, Davisakd Puaksom, and Sing Suwannakij

Received: December 14, 2022/ Revised: March 29, 2023/ Accepted: May 16, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ชุดมหากาพย์แห่งโรซาลอส ของฟรานซิสโก ซีโอนิล โฮเซ ซึ่งเป็นนักเขียนฟิลิปปินส์ในภาษาอังกฤษแบบหลังอาณานิคม โดยประกอบไปด้วยนวนิยาย 5 เรื่องคือ Po-on, Tree, My Brother, My Executioner, The Pretender และ Mass บทความชิ้นนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีวิจารณ์เพื่อชี้ให้เห็นว่า โครงสร้างการครอบงำของกลุ่มชนชั้นนำที่ดำรงอยู่ในการเมืองฟิลิปปินส์ร่วมสมัยนั้นเป็นส่วนต่อเนื่องของอดีตตั้งแต่สมัยอาณานิคมจนถึงหลังอาณานิคมของฟิลิปปินส์ โดยมีพัฒนาการมาจากโครงสร้าง

¹ บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร เรื่อง “มหากาพย์แห่งโรซาลอส: วรรณกรรมและความทรงจำทางประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์จากเบื้องล่างในนวนิยายของฟรานซิสโก ซีโอนิล โฮเซ” (Rosales Saga: The Philippine's Literature and Historical Memory from Below in the Novels of Francisco Sionil Jose)

² นิสิตปริญญาเอก, สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (Ph.D. Candidate, Southeast Asian Studies, Faculty of Social Sciences, Naresuan University)
Email: chatymelody@gmail.com

³ รองศาสตราจารย์, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (Associate Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University)

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (Assistant Professor, Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University)

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของศาสนจักรในช่วงสมัยอาณานิคมสเปน ซึ่งวางอยู่บนความสัมพันธ์แบบเจ้า-ไพร่อุปถัมภ์ตามระบบศักดินาแบบสเปน จนกระทั่งก่อรูปขึ้นเป็นระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์หรือเจ้าพ่อท้องถิ่นผู้มีอิทธิพลของฟิลิปปินส์ในยุคหลังอาณานิคม นอกจากนั้น ระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์ ในฐานะมรดกของจักรวรรดิยังเป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจและแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มชนชั้นนำทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติของฟิลิปปินส์ ซึ่งถือเป็นโครงสร้างอำนาจการครอบงำของชนชั้นนำคณาธิปไตยที่ดำรงอยู่ในการเมืองฟิลิปปินส์ปัจจุบัน

คำสำคัญ: ระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์ การครอบงำ คณาธิปไตย การเมืองฟิลิปปินส์ร่วมสมัย มหากาพย์แห่งโรซาลอส

Abstract

This paper aimed to analyze the Rosales Saga, a historical postcolonial English novel composed by a Filipino author, Francisco Sionil Jose which consists of five stories, i.e. Po-on, Tree, My Brother, My Executioner, The Pretenders and Mass. By using historical analysis and literary criticism, this paper reveals that the dominant structure of the elites prevalent in the contemporary Filipino societies and politics are an extension of the past, stretching from the colonial era to the post-colonial of the Philippines. Arguably, this living structure developed from the patronage structure of the Spanish churches during the Spanish colonial period that rested on the superior-subordinate relationship of Spanish feudalism. This eventually formed the cacique, or local strongman, system of the Philippines during the post-colonial period. Moreover, caciquism, as the legacy of the empire, has also become a tool for power-grabbing and exploiting Filipino society, politically and economically. This tool has been employed among political and economic elites at both local and national levels. The dominant structure of these oligarchies continue to exist in contemporary Filipino politics.

Keywords: Caciquism, Dominance, Oligarchies, Contemporary Filipino Politics, Rosales Saga

บทนำ

หลังจากที่ประธานาธิบดีผู้ได้รับการขนานนามว่าเป็น “สุดยอดเจ้าพ่อท้องถิ่น” อย่างเฟอร์ดินานด์ อี. มาร์คอส (Ferdinand E. Marcos) ได้ถูกโค่นล้มอำนาจทางการเมืองลงใน ค.ศ. 1986 จากการรัฐประหารและขบวนการเคลื่อนไหวของมวลชนทั้งในและนอกกรุงมะนิลา (Anderson, 1988) การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งประธานาธิบดีฟิลิปปินส์คนที่ 16 ของประธานาธิบดีโรดริโก อาร์. ดูเตรเต (Rodrigo R. Duterte) หลังจากนั้นอีกสามทศวรรษจึงถือเป็นการเปิดโฉมหน้าของ “ประชาธิปไตยแบบเจ้าพ่อท้องถิ่น” ขึ้นอย่างโจ่งแจ้งอีกครั้งในประวัติศาสตร์การเมืองสมัยใหม่และสื่อทางการเมืองของฟิลิปปินส์ การกล่าวเช่นนั้นคงมิได้เกินจริงหากพิจารณาจากการที่ดูเตรเตเป็นประธานาธิบดีที่มีรากฐานมาจากการเมืองท้องถิ่น ตลอดจนการมี “บุคลิกลักษณะเฉพาะในการเป็นผู้นำ” แบบเจ้าพ่อท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนจากนโยบายบริหารราชการแผ่นดินที่มีแนวโน้มเป็นเผด็จการอำนาจนิยม (authoritarianism) ดังที่อัลเฟร็ด แม็คคอย (Alfred McCoy) กล่าวว่าในรอบแปดทศวรรษของประวัติศาสตร์รัฐฟิลิปปินส์สมัยใหม่ ดูเตรเตเป็นหนึ่งในสามของประธานาธิบดีของฟิลิปปินส์ที่มีความสามารถในการยกย้ายอำนาจท้องถิ่นของตนเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจพิเศษทางการเมืองในระดับชาติ (McCoy, 2017: 514-522)

ด้วยเหตุนี้ การที่บุตรชายของสุดยอดเจ้าพ่อท้องถิ่นอย่างเฟอร์ดินานด์ บงบง มาร์คอส (Ferdinand Bongbong Marcos) สามารถขึ้นสู่จุดสูงสุดทางการเมืองระดับชาติจากการชนะการเลือกตั้งช่วงชิงตำแหน่งประธานาธิบดีในวันที่ 9 พฤษภาคม ค.ศ. 2022 ต่อจากดูเตรเตได้สำเร็จจึงสะท้อนให้เห็นว่า แม้มาร์คอสผู้พ่อได้ถูกขับไล่โดยขบวนการประชาชน แต่รากฐานความเป็นเจ้าพ่อท้องถิ่นของตระกูลมาร์คอสกลับมิได้สิ้นคลอนลงตามไปด้วย เพราะหลังจากเฟอร์ดินานด์ มาร์คอสเสียชีวิตลงไปเพียงไม่นาน อีเมลดา มาร์คอส (Imelda Marcos) และลูกหลานก็หวนเข้าสู่สังเวียนการเมืองระดับท้องถิ่นของฟิลิปปินส์ โดยเฉพาะในจังหวัดอีโลคอส นอร์เต (Ilocos Norte) และค้อย ๆ แทรกซึมเข้าสู่การเมืองระดับชาติเป็นผลสำเร็จได้อีกครั้ง

การก้าวขึ้นสู่การเมืองระดับชาติของเหล่านักการเมืองท้องถิ่นดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลทางการเมืองของตระกูลเจ้าพ่อท้องถิ่นในฟิลิปปินส์ยังคงมีการส่งถ่ายอำนาจ

จากรุ่นสู่รุ่น จนทำให้ประเด็นเรื่องเจ้าพ่อท้องถิ่นกลับมาเป็นที่สนใจมากขึ้นอีกครั้งในทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์ของฟิลิปปินส์ โดยเฉพาะคำถามสำคัญที่ว่า ระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นในสังคมฟิลิปปินส์ปัจจุบันนั้นมีรากฐานและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อย่างไร และคำอธิบายเกี่ยวกับระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นในฐานะ “วาทกรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย” ของฟิลิปปินส์ได้รับการสืบทอดกันมาในวงวิชาการทางสังคมศาสตร์ของฟิลิปปินส์เช่นไร

ทั้งนี้ การศึกษาการเมืองแบบเจ้าพ่อท้องถิ่นฟิลิปปินส์ขึ้นสำคัญที่เป็นศูนย์กลางของคำอธิบายเกี่ยวกับระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นในวงวิชาการทางสังคมศาสตร์ของฟิลิปปินส์ในปัจจุบันและยังจำเป็นต้องหยิบยกมากล่าวถึงคือ บทความของเบนดิคต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) เรื่อง “Cacique Democracy in the Philippines: Origin and Dreams” ใน ค.ศ. 1988 ซึ่งได้นำเสนอให้เห็นว่า เจ้าพ่อท้องถิ่นหรือ Cacique ที่ปรากฏในการเมืองฟิลิปปินส์นั้นมีรากฐานมาจากกลุ่ม “อิลูสตราโด” (Ilustrados) หรือปัญญาชนผู้มีการศึกษา ทั้งจากสเปนและเม็กซิโกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นลูกหลานของกลุ่มเจ้าพ่อท้องถิ่นที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ของหมู่เกาะฟิลิปปินส์ คนกลุ่มนี้มั่งคั่งขึ้นจากการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินในระบบเกษตรกรรมขนาดใหญ่หรือ “ฮาซิเอนดา” (Hacienda) และเข้าไปมีบทบาทนำในการเมืองระดับชาติของฟิลิปปินส์ในช่วงก่อตั้งสาธารณรัฐฟิลิปปินส์ที่ 1 (The First Philippines Republic) จนกระทั่งเป็นผู้นำในสงครามการต่อต้านการครองอำนาจของจักรวรรดิอเมริกา (Philippine-American War) ทว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่สถาปนาขึ้นโดยระบอบอาณานิคมของสหรัฐอเมริกากลับปูทางให้ชนชั้นนำท้องถิ่นเหล่านี้ก้าวเข้าสู่อำนาจทางการเมืองระดับท้องถิ่นและระดับชาติ โดยการถ่ายโอนอำนาจทางการเมืองที่สหรัฐอเมริกาทยอยให้กับชาวฟิลิปปินส์นั้นได้ถูกจำกัดไว้ที่กลุ่มเจ้าพ่อท้องถิ่นไม่กี่ตระกูล จนก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ราชวงศ์ทางการเมือง” (political dynasty) หรือคณาธิปไตยของตระกูลผู้ทรงอิทธิพลในระบอบประชาธิปไตยของฟิลิปปินส์ (Anderson, 1988)

อย่างไรก็ตาม แม้งานชิ้นนี้ของแอนเดอร์สันจะเป็นศูนย์กลางคำอธิบายเกี่ยวกับประชาธิปไตยแบบเจ้าพ่อท้องถิ่นฟิลิปปินส์ในยุคหลังมาร์คอสเป็นต้นมา (Karnow, 1989; McCoy, 1993; Rafael, 2022) กระนั้น คำอธิบายของแอนเดอร์สันก็ได้รับการวิพากษ์โดยกลุ่มนักประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ฟิลิปปินส์ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะบทความของนักประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์อย่างเรย์นัลโด อีเลโต้ (Reynaldo Ileto) เรื่อง “The

Centennial of ‘Cacique Democracy’: Constructing Politic in a Time of Pacification” ในค.ศ. 2014 อีเลโตได้ชี้ให้เห็นว่า รากฐานของคำอธิบายเกี่ยวกับ “ประชาธิปไตยแบบเจ้าพ่อท้องถิ่นฟิลิปปินส์” ของแอนเดอร์สันนั้นมาจาก “วาทกรรมเจ้าพ่อท้องถิ่น” หรือชุดความรู้เกี่ยวกับ “ชนชั้นนำทางการเมืองฟิลิปปินส์” ในสงครามฟิลิปปินส์-อเมริกันที่ปรากฏในเอกสารและงานวิชาการของนักอาณานิคมและนักวิชาการอเมริกันในยุคแรก (ดู Report of the Philippine Commission, 1901; 1902; Report of the General Superintendent of Education, 1903; LeRoy, 1905; Worcester, 1914; Chamberlin, 1913; Hayden, 1945) โดยงานกลุ่มดังกล่าวฉายให้เห็นว่า การเข้าร่วมต่อสู้ในการปฏิวัติ ตลอดจนสงครามฟิลิปปินส์-อเมริกันของชาวพื้นเมืองนั้นวางอยู่บนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของกลุ่มชนชั้นนำ หรือ “เจ้าพ่อท้องถิ่น” และ “ระบบเจ้าพ่อท้องถิ่น” ซึ่งเป็นระบอบการเมืองแบบเก่าของชาวฟิลิปปินส์ที่วางอยู่บนความสัมพันธ์เชิงบังคับระหว่างเจ้า-ไพร่อุปถัมภ์ โดยมีแนวโน้มของการใช้ความรุนแรงและอำนาจนอกกฎหมาย (Report of the Philippine Commission, 1901; Report of the General Superintendent of Education, 1903) อีกทั้ง ชาวอเมริกันยังเห็นว่า รัฐบาลท้องถิ่นหลายแห่งที่พวกเขาจัดตั้งขึ้นยังสนับสนุนต่อกบฏต่อต้านจักรวรรดิอเมริกาที่หลบซ่อนอยู่บริเวณท้องถิ่นอีกด้วย (LeRoy, 1905) ด้วยเหตุนี้ ระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นจึงเป็นโครงสร้างทางสังคมที่เป็นอุปสรรคต่อการปกครองแบบประชาธิปไตยที่สหรัฐอเมริกา ต้องการสร้างขึ้นในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ และถูกเปรียบให้เป็นเนื้อร้ายทำให้ชาวฟิลิปปินส์เหมือนผู้พลภาพในการปกครองตนเอง และกลายเป็นอาวุธที่จักรวรรดินิยมอเมริกาใช้กดปราบและสร้างความชอบธรรมให้การสถาปนาระบอบการปกครองแบบอาณานิคมขึ้นในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ (Cano, 2005; 2013)

ทั้งนี้ อีเลโตได้แสดงให้เห็นว่าวาทกรรมเจ้าพ่อท้องถิ่นของนักอาณานิคมและนักวิชาการอเมริกันในยุคแรกดังกล่าวคือแม่แบบเชิงประจักษ์สำหรับนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของชาวฟิลิปปินส์โดยแอนเดอร์สัน รวมถึงกลุ่มนักประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์อเมริกันในยุคหลังสงคราม (Lande, 1965; Karnow, 1989; Anderson, 1988; McCoy, 1993; May, 1997) โดยเฉพาะการชี้ให้เห็นว่า การที่ประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาขึ้นในเมืองฟิลิปปินส์อย่างแท้จริงนั้นมีบ่อเกิดมาจากชาวฟิลิปปินส์ได้สอดประสานระบบเจ้าพ่อท้องถิ่น อันเป็นคุณค่าทางการเมืองแบบจารีตที่วางอยู่บนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เข้ากับระบอบประชาธิปไตยที่สหรัฐฯ ได้วางรากฐาน

ให้กับสังคมฟิลิปปินส์ ในแง่นี้ ระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นจึงถูกสร้างให้เป็นบุคลิกลักษณะเฉพาะทางการเมืองของชาวฟิลิปปินส์ในหมู่นักวิชาการอเมริกันตั้งแต่อาณานิคมถึงหลังอาณานิคม จนก่อรูปโครงสร้างความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นและการเมืองของฟิลิปปินส์ที่อิลโตเรียกว่า “บุรพาคดีศึกษาของชาวอเมริกัน” (American orientalism) (Ileto, 2001; Rakkan, 2018)

กระนั้น เป้าหมายของการวิพากษ์คำอธิบายเกี่ยวกับเจ้าพ่อท้องถิ่นของแอนเดอร์สันในกลุ่มนักวิชาการฟิลิปปินส์นั้นยังอยู่ในประเด็นที่แอนเดอร์สันได้ลดทอนการต่อสู้เพื่อปลดแอกออกจากการเป็นอาณานิคมสเปนที่ดำเนินมาตั้งแต่ ค.ศ. 1896 ไปจนถึงสงครามฟิลิปปินส์-อเมริกัน ให้เป็นเพียงปฏิบัติการของกลุ่มเจ้าพ่อท้องถิ่นที่ต้องการเข้าไปมีตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองในช่วงหลังสงคราม ด้วยการไกล่เกลี่ยอำนาจและผลประโยชน์กับระบอบอาณานิคมอเมริกัน (Ileto, 2014) ในขณะที่นักประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์อีกกลุ่มหนึ่งกลับฉายให้เห็นภาพของขบวนการปฏิวัติในฐานะขบวนการชาวนาที่นำโดยกลุ่มชนชั้นนำผู้ตาสว่าง นักบวชอินดิโอผู้ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ หรืออดีตข้าราชการอาณานิคมผู้ทรยศ โดยคนกลุ่มนี้ก็สามารถนับอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำชาวพื้นเมือง หรือเจ้าพ่อท้องถิ่นของช่วงเวลานี้ด้วยเช่นกัน (Ileto, 1979) อีกทั้ง แม้ชนชั้นนำชาวพื้นเมืองท้องถิ่นส่วนใหญ่จะดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำระดับสูงในกองกำลังปฏิวัติ แต่พวกเขาบางกลุ่มก็ยังคงเคลื่อนไหวต่อต้านจักรวรรดิอเมริกาอย่างต่อเนื่อง โดยไม่สนใจว่าสงครามฟิลิปปินส์-อเมริกันได้ยุติลงอย่างเป็นทางการแล้วหรือไม่ (Simbulan, 1965; Ileto, 2014) ดังที่นักประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ฟิลิปปินส์ผู้สนใจต่อการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองฟิลิปปินส์อย่างปาตริซีโอ อาบินาลีส (Patricio Abinales) กล่าวว่า แม้เขาเองไม่ปฏิเสธต่อการดำรงอยู่ของระบบเจ้าพ่อท้องถิ่น (bosses) ในสังคมฟิลิปปินส์ แต่การเมืองของชนชั้นนำฟิลิปปิน์ก็ไม่สามารถผสมผสานเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับการแย่งชิงอำนาจของกลุ่มเจ้าพ่อท้องถิ่นช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นรากฐานของระบอบ “ประชาธิปไตยแบบเจ้าพ่อท้องถิ่นของฟิลิปปินส์” ในความหมายที่แอนเดอร์สันอภิปรายไว้ได้ทั้งหมด (Abinales, 2003: 176)

ในปัจจุบันคำว่าเจ้าพ่อท้องถิ่นและประชาธิปไตยแบบเจ้าพ่อท้องถิ่นถูกใช้เพิ่มขึ้นในงานเขียนทางการเมืองของฟิลิปปินส์ โดยคำว่า “เจ้าพ่อท้องถิ่น” ถูกให้ความหมายถึงตระกูลผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น (local strongman) ตลอดจนหมายถึงระบบการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยที่วางอยู่บนลัทธิเชิดชูผู้มีอำนาจในการควบคุมทางการเมืองทั้งในท้องถิ่นและระดับชาติ ทว่าความหมายของคำดังกล่าวนี้ยังถูกแช่แข็งไว้ที่ชนชั้นนำท้องถิ่น

ที่มีรากฐานมาจากกลุ่มตระกูลเจ้าพ่อท้องถิ่นในช่วงปลายอาณานิคมสเปนเพียงด้านเดียว ซึ่งถือเป็นการสืบทอดอำนาจาจากกรรมที่ถูกสร้างขึ้นจากนักวิชาการและนักอาณานิคมอเมริกันที่ให้คำอธิบายเจ้าพ่อท้องถิ่นในฐานะจารีตทางการเมืองของชนชั้นนำท้องถิ่นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ถูกฝังอยู่ในโครงสร้างทางวัฒนธรรมของฟิลิปปินส์ โดยไม่ได้กลับไปมองให้ลึกลงไปถึงพัฒนาการการก่อรูปขึ้นของโครงสร้างระบบความสัมพันธ์แบบเจ้าพ่อท้องถิ่นในทางประวัติศาสตร์

นอกจากนั้น แม้นักวิชาการพื้นเมืองอย่างอเลโต้จะวิจารณ์ข้อเสนอว่าด้วย “เจ้าพ่อ” ในการปฏิวัติฟิลิปปินส์ แต่ก็ทำเพียงวิพากษ์บุรพาคติของแอนเดอร์สันโดยไม่ได้ชี้ให้เห็นอย่างจริงจังว่ารูปร่างหน้าตาของ ‘เจ้าพ่อ’ ‘การปฏิวัติ’ และ ‘ประชาธิปไตย’ ของฟิลิปปินส์แบบพื้นวิชาวของอเมริกันชนนั้นเป็นอย่างไร ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องตั้งคำถามต่อไปว่า ระบบเจ้าพ่อในฟิลิปปินส์นั้นมีลักษณะและพัฒนาการอย่างไร แม้คำถามดังกล่าวจะย่ำรอยเดิมที่แอนเดอร์สันเคยประทับไว้ แต่ด้วยวิธีวิทยาและเนื้อหาของบทความนี้จะเผยให้เห็นถึงรายละเอียดของระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นทั้งในรูปแบบการวัดรอยเท้าแอนเดอร์สันและสร้างรอยเท้าใหม่ที่ละเอียดละออยิ่งกว่าการโต้แย้งของอเลโต้

บทความชิ้นนี้วิเคราะห์นวนิยายชุด **มหากาพย์แห่งโรซาลอส** โดยเผยให้เห็นถึงความสืบเนื่องของระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นตั้งแต่ในช่วงสมัยอาณานิคมถึงหลังอาณานิคมของฟิลิปปินส์เพื่อฉายให้เห็นว่า โครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวมีพัฒนาการมาจากโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในระบบ “ฮาซีเอ็นดา” ของกลุ่มคณะสงฆ์ในช่วงอาณานิคมสเปน โดยโครงสร้างดังกล่าวได้พัฒนาอยู่ในสังคมฟิลิปปินส์อย่างต่อเนื่อง จนก่อรูปเป็นระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นของฟิลิปปินส์ในยุคหลังอาณานิคม ทั้งยังเป็นเครื่องมือในการแสวงหาอำนาจและผลประโยชน์ของกลุ่มชนชั้นนำทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติจวบจนปัจจุบัน ซึ่งเป็นความพยายามในการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นฟิลิปปินส์ที่ก้าวพ้นไปจากคำอธิบายภายใต้กรอบบุรพาคติศึกษาแบบอเมริกันของนักวิชาการอาณานิคมอเมริกันในยุคแรกและของแอนเดอร์สันที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นผู้มุ่งค้ำตามหัวเมืองต่าง ๆ และเข้าไปมีบทบาททางการเมืองของฟิลิปปินส์ตั้งแต่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา จนอาจจะเลยความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์ของระบบเจ้าพ่อที่มีรากฐานอยู่ในสังคมฟิลิปปินส์ช่วงเวลาก่อนหน้านั้นไปอย่างน่าเสียดาย

บทความชิ้นนี้ศึกษาวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ชุด **มหากาพย์แห่งโรซาลอส** ซึ่งตีพิมพ์ออกมาระหว่างทศวรรษ 1960-1980 ของฟรานซิสโก ซี

ไอเนล โฮเซ (1924-2022) ผู้เป็นลูกหลานชาวนาโอโลคาโน (Ilocano) ที่ถูกกดขี่บนเกาะลูซอน และประพันธ์งานเขียนชุดนี้ด้วยภาษาอังกฤษที่ปลูกฝังโดยเจ้าอาณานิคมอเมริกาในระหว่างการยึดครอง เพื่อเปิดโปงโครงสร้างการครอบงำของชนชั้นนำ ตลอดจนนำเสนอเสียงและการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยจากการถูกครอบงำของชาวนาคนชั้นล่างครอบคลุมระยะเวลาหนึ่งศตวรรษของประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ตั้งแต่ ค.ศ. 1872-1972 **มหากาพย์แห่งโรซาลอส** จึงเป็นนวนิยายฟิลิปปินส์แบบหลังอาณานิคมที่ไม่เพียงใช้ภาษาอังกฤษอันเป็นภาษาที่เจ้าอาณานิคมอเมริกันเผยแพร่ให้กับชาวฟิลิปปินส์ผ่านระบบการศึกษาแบบอาณานิคมในการบอกเล่าประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของชาวนาผู้ถูกปกครองเท่านั้น ทว่าเรื่องเล่าของนวนิยายยังตอบโต้และต่อต้านอาณานิคมและมรดกของอาณานิคมที่ส่งอิทธิพลต่อสังคมฟิลิปปินส์ในยุคหลังอาณานิคม โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นและการกดขี่ชุดรีดระหว่างชนชั้นปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองอีกด้วย

การนำเสนอเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ที่มีชาวนาคนชั้นล่างเป็นศูนย์กลางทำให้ **มหากาพย์แห่งโรซาลอส** ของโฮเซมีความสำคัญในฐานะส่วนหนึ่งของกระแสการเขียนประวัติศาสตร์จากเบื้องล่าง (history from below) และโครงการเขียนประวัติศาสตร์แบบหลังอาณานิคมที่เกิดขึ้นอย่างขนานใหญ่ในวงวิชาการทางประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ในยุคหลังสงคราม เพื่อตั้งคำถามและตอบโต้ต่อการเขียนประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ด้วยกรอบคิดชนชั้นนำนิยมแบบเจ้าอาณานิคมที่ครอบงำอยู่ในประวัติศาสตร์ของเจ้าอาณานิคมและประวัติศาสตร์ชาตินิยมฉบับทางการของรัฐ

ผู้เขียนใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีวิจารณ์ โดยมองวรรณกรรมผ่านกรอบคิดวรรณกรรมในฐานะประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับที่นักประวัติศาสตร์อเมริกันอย่างเฮย์เด็น ไวท์ (Hayden White) มองความรู้ทางประวัติศาสตร์ในฐานะเรื่องเล่าที่ถูกปรุงแต่งและจินตนาการขึ้นในลักษณะเดียวกับงานกวีนิพนธ์ เนื่องจากต่างก็มีเป้าหมายในการนำเสนอความจริงในอดีตผ่านชุดอุดมการณ์และรูปแบบของภาษาที่ต่างกันของผู้แต่ง (White, 1978: p. 85) ดังนั้น นวนิยายของโฮเซจึงเป็นวรรณกรรมที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตได้เช่นเดียวกับงานประวัติศาสตร์ ดังที่โฮเซกล่าวว่า “วรรณกรรมมอบความทรงจำให้กับพวกเรา มันดูแลสำนึกเกี่ยวกับอดีตของพวกเรา และช่วยพัฒนาสำนึกของความเป็นชาติในหมู่พวกเรา” (FSJC. FSJ0100)

บทความขบขันการวิเคราะห์ข้อมูลจากตัวบทนวนิยายชุด **มหากาพย์แห่งโรซาลอส** ในฐานะหลักฐานที่เป็นตัวแทนของความทรงจำทางประวัติศาสตร์ชุดหนึ่งของ

ชวานาอีโลคาโน ด้วยกรอบคิด “การศึกษาผู้ตกอยู่ในสถานะรอง” หรือ “Subaltern Studies” ซึ่งไม่เพียงมีเป้าหมายในการทลายวิถีคิดชนชั้นนำนิยมแบบเจ้าอาณานิคม และหาทางให้คนชั้นล่างมีที่ทางในพื้นที่ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น ทว่ายังขยับเขยื้อนไปสู่การต่อต้านอำนาจการครอบงำทางความคิดแบบประจักษ์นิยมของตะวันตกอีกด้วย (Guha, 1988; Chibber, 2013) บทความชิ้นนี้จึงเป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจและขยายมุมมองเกี่ยวกับระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นฟิลิปปินส์ในฐานะการครอบงำแบบอาณานิคมที่ดำรงอยู่ในสังคมหลังอาณานิคมของฟิลิปปินส์ในแง่มุมมองที่ลุ่มลึกลงไปกว่าวาทกรรมเจ้าพ่อท้องถิ่นฟิลิปปินส์จากมุมมองแบบอาณานิคมอเมริกัน และยังไม่เคยมีการศึกษามาก่อนในคำอธิบายทางวิชาการอื่น ๆ ก่อนหน้านี้ ทั้งในโลกรวิชาการภาษาอังกฤษ หรือภาษาไทย

หน้บุญคุณและบาปทางใจ: โครงสร้างสังคมแบบอุปถัมภ์ของศาสนาจักรสเปนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในนวนิยายเรื่อง Po-on

สาธารณรัฐฟิลิปปินส์เป็นหนึ่งในรัฐชาติสมัยใหม่ที่เป็นผลผลิตของจักรวรรดิ เพราะการมีประวัติศาสตร์ของการตกเป็นดินแดนอาณานิคมของสเปนมาเป็นเวลายาวนานกว่าสามศตวรรษ จนนำมาสู่การเกิดขึ้นของขบวนการชาตินิยมในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเริ่มต้นจากการเคลื่อนไหวปฏิรูปสังคมอาณานิคมในสื่อสิ่งพิมพ์ภาษาสเปนของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า (Propaganda movement) (Majul, 1963; Schumacher, 1997a) ตามมาด้วยการต่อสู้เพื่อการปฏิวัติออกจากอาณานิคมสเปนใน ค.ศ. 1896 ของคนชั้นล่างในสมาคมคาตีปูนัน (Katipunan Revolution) (Agoncillo, 1956; Iletto, 1979; Alvarez, 1998) แม้การต่อสู้ดังกล่าวต้องล้มเหลวจากการแย่งชิงอำนาจในหมู่ผู้นำ แต่การปราชัยของสเปนต่อกองกำลังอเมริกันที่รุกคืบเข้ามาใน ค.ศ. 1898 ก็ทำให้กลุ่มผู้นำการปฏิวัติกลับเข้ามาช่วงชิงประกาศเอกราชและก่อตั้งสาธารณรัฐฟิลิปปินส์ที่หนึ่งขึ้นปกครองหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ก่อนที่จะล่มสลายลงจากสงครามการยึดครองของกองกำลังอเมริกันในช่วง ค.ศ. 1899-1902 (Agoncillo; 1960; Majul, 1960; Abinales & Quimpo, 2008)

การสถาปนาระบบการปกครองโดยการอุปถัมภ์ (benevolent assimilation) ของจักรวรรดิอเมริกาเพื่อเตรียมความพร้อมในการปกครองตนเองของชาวฟิลิปปินหลังจากนั้น ดำรงอยู่กว่าสามทศวรรษ ก่อนจะหยุดชะงักจากการยึดครองของจักรวรรดิญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (Miller, 1982; Paredes, 1989; Golay, 1998; MaCoy & Scarano, 2009) ทั้งนี้ สหรัฐอเมริกา ก็ได้เข้ามาปลดปล่อยหมู่เกาะฟิลิปปินส์หลังสิ้นสุด

สงครามและแรงสละอำนาจอียิปต์โดยเหนือดินแดนอาณานิคมของตนอย่างรวดเร็วใน ค.ศ. 1946 ช่วงเวลาดังกล่าวนี้จึงถือเป็นจุดสิ้นสุดของระบอบการปกครองแบบจักรวรรดิอย่างเป็นทางการในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ โดยการสถาปนารัฐชาติฟิลิปปินส์ที่มีอำนาจอียิปต์เป็นของตนเอง หลังจากนั้นได้พัฒนาประวัติศาสตร์การเมืองฟิลิปปินส์เข้าสู่ยุคสาธารณรัฐที่อำนาจปกครองอยู่ที่พลเมืองชาวฟิลิปปินส์

ประสบการณ์ของการเป็นอาณานิคมของสเปนและสหรัฐอเมริกา ได้ส่งผลให้ฟิลิปปินส์เป็นหนึ่งในรัฐหลังอาณานิคมที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่แม้ระบอบอาณานิคมสิ้นสุดลงไปแล้ว แต่มรดกแบบอาณานิคมยังฝังอยู่ในสังคมและสำนึกของผู้คนในยุคหลังอาณานิคมอย่างต่อเนื่อง กว่าสามศตวรรษที่หมู่เกาะแห่งนี้จมอยู่ภายใต้การปกครองของศาสนาจักรอันกดขี่ของสเปน กระทั่งนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมฟิลิปปินีนิยมเป็นช่วงเวลาของการเข้าสู่ยุคมืดทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ (Salazar, 1991; Reyes, 2002) แต่ศาสนาคริสต์แบบคาทอลิกและวัฒนธรรมอันมีรากมาจากระบอบอาณานิคมสเปนกลับส่งอิทธิพลต่อสังคมของชาวฟิลิปปิน และปรับตัวเข้ากับบริบทความเป็นท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง จนทำให้ฟิลิปปินส์กลายเป็นชาติที่มีคริสต์ศาสนิกชนขนาดใหญ่ที่สุดในทวีปเอเชีย และศาสนาคาทอลิกแบบท้องถิ่นฟิลิปปินส์ก็กลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวฟิลิปปินอันแปลกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ ของโลก (De la Costa, 1961; Bautista, 2010) เช่นเดียวกับโครงสร้างการเมืองแบบอุปถัมภ์อันมีรากมาจากกระบวนการเปลี่ยนนริตของคณะสงฆ์สเปนที่ส่งอิทธิพลและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชาวฟิลิปปินที่วิวัฒน์ต่อไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่อง แม้แต่ในบริบทของการพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยทางการเมืองปัจจุบัน โดยปรากฏการณ์นี้ได้ปรากฏในนวนิยายชุด **มหากาพย์แห่งโรซาลีส** ของฟรานซิสโก ซีโอบัส โสเซ ดังเรื่องเล่าต่อไปนี้

ในวันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1880 ณ หมู่บ้านบันตัย (Bantay) ในพื้นที่อีโลกอส ซูร์ (Ilokos Sur) ของลาส อิสลาส ฟิลิปปินาส (Las Islas Filipinas) บาทหลวงปาเดร โสเซ (Padre Jose) ตัวละครพระประจำตำบล ตัวแทนมิชชันนารีนิกายออกัสติน ผู้รับพระราชโองการในพระปรมาภิไธยของกษัตริย์และศาสนาจักรแห่งสเปนให้เข้ามาปฏิบัติศาสนกิจในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ได้ประทับตราจดหมายราชการจากบันตัยส่งตรงถึงอาร์ชบิชอปประจำกรุงมะนิลา โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับกิจการทางศาสนา ตลอดจนความเคลื่อนไหวในเขตการปกครองสังฆมณฑล (Parish) ในคาบูเกา (Cabugao) เมือง

ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกทางตอนเหนือของเกาะลูซอน (Luzon Island) ซึ่งเป็นเมืองที่พระชาวผู้นี้ถูกส่งตัวมาประจำการเป็นเวลายาวนานกว่าสี่ศตวรรษ

ในจดหมายราชการฉบับนี้ซึ่งปรากฏอยู่ในนวนิยายเรื่อง *Po-on* ได้ฉายให้เห็นบริบทสภาพแวดล้อมในกิจการทางศาสนาของระบอบอาณานิคมสเปนในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะภาวะขาดแคลนพระสเปนในการเผยแผ่ศาสนาแก่ชาวพื้นเมือง (De la Costa, 2017; Chirino, 2009) โดยส่วนหนึ่งนั้นมีเหตุมาจากจำนวนประชากรพื้นเมืองที่ “เข้ริตและแต่งงานเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่การตายลดลงเป็นอย่างมาก” (Jose, 2010: 2) ในขณะที่อีกด้านหนึ่งของจดหมายสะท้อนบริบทความตึงเครียดทางสังคมจากกระแสเรียกร้องสิทธิความเท่าเทียมกันระหว่างชาวสเปนและชาวพื้นเมืองอินดีโอ (indio) ที่สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ประหารชีวิตนักบวชชาวพื้นเมืองเมสติโซ (Mestizo) สามท่านของเมืองคาบิเต (Cavite) ในค.ศ. 1872 (เมสติโซเป็นคำเรียกกลุ่มประชากรในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ที่เป็นลูกครึ่งเลือดผสมระหว่างสเปน จีน กับชาวพื้นเมือง) ซึ่งเป็นกลุ่มพระพื้นเมืองผู้เรียกร้องให้ศาสนจักรสเปนมอบสิทธิความเท่าเทียมกันระหว่างชาวสเปนและชาวพื้นเมืองในกิจการทางศาสนา (Schumacher, 1997b; 1999; 2011) ดังนั้น เพื่อลดปัญหาการขาดแคลนพระสเปน และกระแสการต่อต้านพระในหมู่ชาวพื้นเมืองในระบอบอาณานิคม ปาเตร โยเซจึงต้องส่งจดหมายขอความอนุเคราะห์จากอาร์ชบิชอปแห่งกรุงมะนิลาให้ชาวพื้นเมืองอินดีโอและเมสติโซสามารถเข้ามาดำรงตำแหน่งเป็นพระ อันเคยสงวนไว้สำหรับชาวสเปนเท่านั้น

นอกจากนั้นแล้ว บาทหลวงปาเตร โยเซยังรายงานถึงบริบททางเศรษฐกิจที่กำลังขับเคลื่อนในเมืองคาบูกา ซึ่งเป็นฐานการผลิตและส่งออกสินค้าเกษตรและปศุสัตว์ เช่น คราม ฝ้าย ฝ้ายฝ้าย ยาสูบ และนำไปสู่ตลาดการค้าอื่นๆ ของโลก ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น เศรษฐกิจของคาบูกาวางอยู่บนการผูกขาดการค้ายาสูบของรัฐบาลและปริญชิปาเลีย (principalia) ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นนำชาวพื้นเมืองท้องถิ่นที่ทำหน้าที่ในการเก็บส่วยและค่าเช่าที่ดินจากชาวพื้นเมืองให้กับราชสำนักและคณะสงฆ์สเปน จนสามารถสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยจากการเก็บกินส่วนเกินจากชาวพื้นเมือง ในเวลาต่อมา ชนชั้นนำท้องถิ่นเหล่านี้ได้พัฒนาขึ้นเป็นเจ้าของที่ดินรายใหม่ที่เกิดขึ้นจากนโยบายการส่งออกสินค้าเกษตรในระบบเกษตรกรรมขนาดใหญ่ หรือ “ฮาซิเอนดา” ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 โดยได้เช่าที่ดินขนาดใหญ่จากคณะสงฆ์ และตัดแบ่งให้ชาวนาพื้นเมืองเช่าทำกิน อีกทั้งยังมีอำนาจในการจัดการกับผลผลิตที่ได้รับจากที่ดินผืนดังกล่าวภายใต้ระบบการแบ่งปันผลผลิต (share-

cropping system) ได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยอีกด้วย (De los Reyes, 1890; De Jesus, 1998; Abinales & Amoroso, 2005: 53-101)

อย่างไรก็ตาม การผูกขาดการค้ายาสูบ ตลอดจนการเรียกเก็บค่าเช่าที่ดิน ราคาแพงจากชาวพื้นเมืองในระบบฮาซิเอนดาของคณะสงฆ์ก็นำปัญหามาสู่ศาสนจักร และระบอบอาณานิคมสเปนอยู่กลายเป็นหนึ่ง เนื่องจากระบบฮาซิเอนดาเป็นระบบการเพาะปลูก ภายใต้โครงสร้างของระบบศักดินาแบบจารีตของสเปน ซึ่งวางอยู่บนความสัมพันธ์แบบ เจ้า-ไพร่อุปถัมภ์ที่ริเริ่มขึ้นโดยกลุ่มคณะสงฆ์ผู้เดินทางมาเผยแผ่ศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และได้พัฒนาระบบการเพาะปลูกขนาดใหญ่เพื่อตอบสนองต่อนโยบายส่งออกพืชผลทางการเกษตรไปสู่ตลาดโลกของข้าหลวงใหญ่โฮเซ เดอ บาสโก อี บาร์กัส (Governor-General Jose de Basco y Vargas) จนทำให้ระบบฮาซิเอนดากลายเป็นท่อน้ำเลี้ยงที่สำคัญของระบอบอาณานิคมสเปนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 แทนที่การค้าโดยเรือแกลเลียน (galleon trade) ดังนั้น ผู้ถือครองที่ดินขนาดใหญ่ในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเป็นคณะสงฆ์สเปนซึ่งสั่งสมที่ดินจากอำนาจทางศาสนา ร่องลงมาคือชนชั้นนำพื้นเมือง ท้องถิ่นและเมสตีโซลูกผสมที่ผันตัวมาเป็นเจ้าที่ดินรายใหม่ ในขณะที่ชาวนาพื้นเมืองนั้น ดำรงอยู่ในฐานะชาวนาผู้เช่า โดยต้องจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน หรือผลผลิตอื่นๆ ตลอดจนเป็นแรงงานในระบบฮาซิเอนดาเท่านั้น (Roth, 1977; Curpuz, 1997)

อย่างไรก็ตาม การผูกขาดการค้าและการใกล้เคียงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ระหว่างชนชั้นนำท้องถิ่นและคณะสงฆ์สเปนในระบบฮาซิเอนดาก็ได้บ่มเพาะสำนักถึงความแตกต่างทางชนชั้นและการถูกกดขี่ขูดรีดในหมู่ชาวนาพื้นเมืองให้แหลมคมขึ้นจนนำมาสู่การลุกฮือขึ้นต่อต้านในหลายพื้นที่ของระบอบอาณานิคม (Sturtevant, 1976: 81-82; Palanco, 2010; Schumancher, 2011) ดังที่เรเน เอสคาลันเต (Rene Escalante) ชี้ให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของกบฏคาลัมบา (Calamba) ของชาวนาเช่าที่ดินในค.ศ. 1891 นั้น เป็นผลมาจากการคัดค้านการเก็บค่าเช่าที่สูงเกินไปของพระ (Escalante, 2002: 2) ในลักษณะเดียวกันกับที่ตัวละครบาทหลวงปาเตร โฮเซใน *Po-on* ได้เปิดเผยว่า ระบบการผูกขาดการค้ายาสูบในเมืองคาบูเกา “ได้เปลี่ยนแปลงมโนษย์ผู้ซื่อสัตย์คนหนึ่งให้กลายเป็นโจรผู้ร้าย พวกเรามีระบบผูกขาดการค้าเหล่านี้มาหลายทศวรรษ และข้าฯ ยินดีอย่างยิ่ง หากระบบอันขูดรีดนี้จะจบลงในเร็ววัน” (Jose, 2010: 3)

บทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจของกลุ่มคณะสงฆ์สเปนในนวนิยายได้สะท้อนให้เห็นว่า ศาสนาคริสต์ได้เป็นเครื่องมือทางการเมืองในการขยายอำนาจของระบอบ

อาณานิคมสเปน การรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของศาสนจักรสเปนดังกล่าวได้ถูกนำเสนอขึ้นใน **Po-on** ผ่านกิจการทางศาสนาของมิชชันนารีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยประชากรชาวพื้นเมืองที่เขารีด เว้นก็แต่กลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นนั้นนอกจากจะมีค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงชีพแล้ว พวกเขายังมีหน้าที่ต้องจ่ายส่วย ทั้งในรูปแบบของเงินและแรงงาน ตลอดจนจ่ายค่าประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้กับคณะสงฆ์อีกด้วย ภาระค่าใช้จ่ายในระบบเศรษฐกิจของระบอบอาณานิคมที่เพิ่มพูนขึ้นทำให้ชาวพื้นเมืองจำต้องกั๊กยืมจากคณะสงฆ์ โดยที่ไม่อาจจ่ายคืนได้ตามเวลาที่กำหนด ดังนั้น พวกเขาจึงชำระหนี้ด้วยการมอบที่ดินที่เคยบุกเบิกไปเป็นกรรมสิทธิ์ของคณะสงฆ์ และกลายเป็นชาวนาติดที่ดินในระบบฮาซิเอนดาของคณะสงฆ์โดยสมบูรณ์ โดยพระและผู้ปกครองอาณานิคมก็มีหน้าที่ให้การคุ้มครองและอุปถัมภ์ชาวพื้นเมืองในสังฆมณฑลของตนในด้านต่าง ๆ แม้ว่าพวกเขา มักจะปฏิบัติต่อชาวพื้นเมืองราวกับทาสก็ตาม (Constantino, 2011: 44)

ทั้งนี้ **Po-on** ได้นำเสนอให้เห็นว่า นอกจากชาวพื้นเมืองต้องจ่ายเงินและเป็นแรงงานให้กับพระและผู้ปกครองอาณานิคมแล้ว พวกเขายังมีจารีตประเพณีในการส่งของขวัญไปยังโบสถ์ประจำเมืองคาบูเกาเพื่อแสดงการสำนึกในบุญคุณหรือ “utang na loob” (Utang na loob) ของพวกตนที่มีต่อพระอีกด้วย (Kaut, 1969; Iletto, 1979; Rafael, 1988) ด้วยเหตุนี้ จึงมีการส่งของขวัญของชาวพื้นเมืองกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ใกล้และไกลจากศูนย์กลางของเมืองมาถวายแก่พระในวาระโอกาสสำคัญต่าง ๆ ดังกรณีการส่งของขวัญในวันครบรอบวันคล้ายวันเกิดของบาทหลวงปาเตร โฮเซ ความว่า

“มีการนำอาหารและผลไม้จากภูเขาทางไกลพอๆ กับมะนิลาถวายเป็นบรรณาการ ณ ห้องโถงของโบสถ์ ผู้คนทะลักเข้ามาแย่งประตูเป็นแถวยาว โดยเริ่มที่ปรินซิปาเลีย หัวหน้าหมู่บ้านและตามมาด้วยประชาชน ผูกขมรวมตัวกันอยู่ที่นี่เพื่อจุมพิตบนหลังมือของพระชราเพื่อแสดงความเคารพและสำนึกในหนี้บุญคุณ” (Jose, 2010: 11)

นอกจากการส่งของขวัญจะเป็นการแสดงออกถึงการเป็นหนี้บุญคุณแล้ว ชาวพื้นเมืองยังมุ่งหวังว่า การส่งของขวัญจะเป็นการส่งเครื่องบูชาต่อการไถ่บาปแก่พระอันเป็นตัวแทนของพระเจ้า โดยความเชื่อเรื่องการเป็นหนี้บุญคุณและบาปทางใจถือเป็นโครงสร้างทางศีลธรรมที่ศาสนจักรสเปนใช้กล่อมเกลางชาวพื้นเมืองเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจของศาสนจักรและระบอบอาณานิคม ดังนั้น ความต้องการไถ่บาปของชาวพื้นเมืองจึงทำให้การส่งของขวัญแก่พระกลายเป็นจารีตประเพณีทางศาสนาและการเมืองในระบอบอาณานิคม

นิคม ดังที่สะท้อนอยู่ในบทสนทนาของตัวละครมายัง (Mayang) และบา-อัก (Ba-ac) ซึ่งเป็นครอบครัวชาวนาพื้นเมืองในระบบฮาซิเอ็นดาของคณะสงฆ์ว่า

มายัง: ข้าต้องการกิน พ้อ! กินและยอมรับความดีของพระเจ้า

บา-อัก: ไม่ใช่ความดีของพระเจ้า แต่เป็นความดีของเรา พวกเรา

มิใช่หรือที่ เป็นผู้ส่งไปในเมืองในวันนี้ ไก่ก็ตัวกันล่ะที่เจ้าส่งไปให้

พระใหม่ เพื่อให้พวกเขาไถ่บาปให้พวกเรา (Jose, 2010: 9)

นอกจากการสร้างศีลธรรมเรื่องการเป็นหนี้บุญคุณและบาปทางใจมากำกับชาวพื้นเมืองแล้ว พระสเปนยังได้สร้างความกลัวขึ้นในหมู่ชาวพื้นเมือง ผ่านวิธีการลงโทษอย่างรุนแรงต่อผู้ที่ละเมิดต่อกฎเกณฑ์ของพระ เพื่อป้องกันมิให้มีผู้ใดกระทำการอันเป็นกบฏต่อรัฐอาณานิคม และเป็นการรักษาโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจแบบอุปถัมภ์ตามระบบศักดินาแบบสเปนที่มีพวกเขาอยู่บนยอดสุดของสังคมอาณานิคมเอาไว้ อำนาจศีลธรรมเรื่องบาปและความกลัวต่อการลงทัณฑ์ได้แทรกซึมอยู่ในจิตวิญญาณของชาวพื้นเมืองอย่างลึกซึ้ง ดังที่มายังหวาดวิตกต่อการวิจารณ์พระของบา-อัก เพราะ “เพื่อนบ้านอาจผ่านมาได้ยินเข้า เธอมีกทวดกลัวช่วงเวลาแบบนี้ ราวกับว่าตรงได้ชายคาบ้าน...จะมีผีสาวแอบได้ยิน” (Jose, 2010: 8) ดังนั้น ชาวพื้นเมืองผู้หวาดกลัวต่อการถูกลงทัณฑ์จึงต้องสยบยอมอยู่ภายใต้ศีลธรรม กฎเกณฑ์ และความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของพระ โดยลวงละเมอมิได้ ดังที่ตัวละครลูกหลานชาวพื้นเมืองอย่างอิสตัก (Istak) กล่าวว่า “ไม่มีสิ่งใดที่พวกเราทำได้ เว้นเสียต้องทำความเข้าใจว่าพวกเราต้องมีชีวิตอยู่ และรับรู้่ว่าพวกเราต้องตายเมื่อเวลามาถึง” (Jose, 2010: 13)

กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว นวนิยายเรื่อง **Po-on** ฉายให้เห็นว่า ในระบอบอาณานิคมที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ศาสนจักรนั้น พระถือเป็นคนชั้นปกครองผู้อุปถัมภ์ที่ถือครองอำนาจในการบัญญัติศีลธรรมและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นบังคับใช้เพื่อส่งเสริมการใช้อำนาจโดยมิชอบให้กับตนและข้าราชการอาณานิคม ดังที่วีเซนเต ราฟาเอล (Vicente Rafael) เผยให้เห็นว่า ศาสนาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระเจ้านั้นเป็น “องค์อธิปัตย์ที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือการควบคุม” (supernatural sovereignty) โดยความคิดเรื่ององค์อธิปัตย์ที่มีรากฐานจากคริสต์ศาสนานี้ได้ส่งอิทธิพลต่อโครงสร้างอำนาจการครอบงำทางสังคมฟิลิปปินส์ในยุคหลังอาณานิคมอีกด้วย (Rafael, 2009)

ระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์: ระบบฮาซิเอนดาและอำนาจนำแบบอาณานิคมในสังคมหลังอาณานิคมของฟิลิปปินส์

อำนาจองค์อธิปัตย์ในยุคหลังอาณานิคมที่มีรากฐานจากศาสนจักรในช่วงสมัยอาณานิคมสเปนได้ปรากฏในโครงสร้างการเมืองและเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ในยุคหลังอาณานิคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่าง “เจ้าที่ดิน” และ “ชาวนา” ของระบบฮาซิเอนดาในช่วงทศวรรษ 1940-1950 ของฟิลิปปินส์ ระบบฮาซิเอนดาในยุคหลังอาณานิคมเป็นมรดกที่เกิดขึ้นจากนโยบายการเปิดมะนิลาเป็นเมืองท่าการค้านานาชาติและการขยายตัวของระบบเกษตรกรรมขนาดใหญ่เพื่อการส่งออกของระบอบอาณานิคมสเปนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจในระบอบอาณานิคม ทั้งชาวสเปน ชนชั้นนำชาวพื้นเมืองท้องถิ่น และกลุ่มเมสติโซผันตนเองเป็นนายทุนเจ้าที่ดิน โดยแม้ว่าระบอบอาณานิคมอเมริกันได้เข้ามาจัดสรรที่ดินใหม่ในเวลาต่อมา โดยการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินจากคณะสงฆ์สู่สาธารณชนมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงตกอยู่ในมือของชนชั้นนำทางการเมืองและเศรษฐกิจที่มีทุนมากพอในการเข้าซื้อที่ดินมาเป็นของตน (Abinales and Amoroso, 2005: 122)

ชนชั้นนำเจ้าที่ดินในระบบฮาซิเอนดานั้นได้ถูกนำเสนอขึ้นผ่านตระกูลอัสปอร์รี่ (Asperri) ใน *My Brother, My Executioner* ซึ่งเป็นตระกูลเจ้าที่ดินชาวสเปนรายใหญ่ที่สุดในเมืองโรซาลอส (Rosales) จังหวัดปังกาซินัน (Pangasinan) ของฟิลิปปินส์ ระบบฮาซิเอนดาของตระกูลอัสปอร์รี่ดำรงมาตั้งแต่ในสมัยอาณานิคมสเปนจนกระทั่งทศวรรษ 1950 ต้นตระกูลของพวกเขาเข้ามาอ้างสิทธิ์ในที่ดินของเมืองโรซาลอส ซึ่งมีชนพื้นเมืองอีโลคาโนตั้งรกรากอยู่เต็มนับร้อยครัวเรือนในนามของกษัตริย์สเปน และปล่อยให้ที่ดินดังกล่าวให้ชาวนาเช่าอาศัยและทำมาหากิน

ตระกูลอัสปอร์รี่มีมั่งคั่งขึ้นจากระบบการเพาะปลูกข้าวเพื่อการค้ามาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยในช่วงเวลานั้น พื้นที่ปังกาซินัน ตลอดจนภาคกลางและภาคใต้ของเกาะลูซอนเป็นศูนย์กลางการเพาะปลูกและการค้าข้าวที่สำคัญของกลุ่มนายทุนสเปนเมสติโซ และชาวพื้นเมือง ซึ่งเข้าไปเช่าที่ดินของคณะสงฆ์เพื่อเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่การเพาะปลูกข้าวป้อนให้กับความต้องการของพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งในและภายนอกฟิลิปปินส์ โดยจ้างชาวนาพื้นเมืองเป็นแรงงานบนฐานการแบ่งปันผลผลิต (De la Costa, 2017, p. 319)

ระบบฮาซิเอนดาของตระกูลอัสปอร์รี่วางอยู่บนโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเจ้าที่ดินและชาวนา หรือ “เป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของ

ขุนนาง (nobility) และเป็นการตอบแทนของทาสติดที่ดิน (surf)” (Jose, 1999: 223) โดยนอกจากชาวนาจะต้องจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน ผลผลิต และเป็นแรงงานให้กับชนชั้นเจ้าที่ดิน เช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นในระบบฮาซิเอนดาของคณะสงฆ์ในช่วงสมัยอาณานิคมสเปนแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขานั้นยังอยู่บนฐาน “การแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน” ซึ่งชาวนาจะได้การคุ้มครองจากเจ้าที่ดิน トラบโดที่พวกเขาจงรักภักดี ดังที่ตัวละครเจ้าที่ดินอย่างดอน ปิเซนเต อัสเพอร์รี กล่าวว่า

“หลังจากปูของพ่อบุกเบิกที่ดินแห่งนี้...พวกเรามีหน้าที่ที่จะต้องรักษามันไว้ และช่วยเหลือคนที่ช่วยเรารักษามัน พวกเราไม่สมควรได้รับเกียรติหรือ พวกเราให้ทุกอย่างที่พวกเขาต้องการ ช่วยแก้ปัญหาให้กับพวกเขา ไม่ว่ามันจะเป็นเรื่องส่วนตัวเพียงใดก็ตาม?...พ่อมองพวกเขา มากกว่าการเป็นพ่อคนหนึ่งด้วยซ้ำ...พ่อสร้างคูน้ำชลประทานเพื่อพวกเขา ส่งพวกเขาเข้าศูนย์อนุบาลเด็กเล็ก ให้ข้าวและให้เงินแก่พระ...พ่อเป็นตั้งพ่ออุปถัมภ์ของลูกหลานของพวกเขา พวกเขาทั้งหมดคือลูกของพ่อ” (Jose, 1999: 223)

ชนชั้นนำเจ้าที่ดินเปรียบความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขาและชาวนาในระบบฮาซิเอนดาเสมือน “พ่อปกครองลูก” พวกเขามองตนในฐานะ “พ่ออุปถัมภ์” โดยมีหน้าที่ในการให้สวัสดิการด้านต่าง ๆ และคุ้มครองชาวนาเช่าที่ดิน ซึ่งมีสถานะเป็น “ลูก” ของพวกเขาในทุกมิติของชีวิต ซ้ำยังมีหน้าที่ให้การอุปถัมภ์ชุมชนท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ โดยแลกเปลี่ยนกับความจงรักภักดีจากผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ของตนเช่นกัน (Sturtevant, 1976) ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พวกเขาสามารถส่งสมกำลังพลจนสามารถมีกองกำลังส่วนบุคคล (civilian guard) ซึ่งมีฐานจากผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ของตน กองกำลังนี้ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อปราบปรามชาวนาในระบบฮาซิเอนดาที่คิดกระด้างกระเดื่อง ตลอดจนกบฏฮุก (Huk Rebellion) ซึ่งเป็นกบฏชาวนาที่เคลื่อนไหวต่อต้านเจ้าที่ดินในตอนกลางและตอนใต้ของเกาะลูซอนในช่วงเวลาดังกล่าว (Lava, 2002) ดังที่นวนิยายได้นำเสนอให้เห็นว่า

“กองกำลังติดอาวุธส่วนบุคคล...เหล่านี้ไม่เคยมีอยู่เพื่อปกป้องคนจน เพราะเป็นสถาบันที่ถูกสงวนไว้เพื่ออภิสิทธิ์ชนมาโดยตลอด” (Jose, 1999: 194)

นอกจากนั้น กองกำลังส่วนบุคคลยังถูกนำไปใช้ในการแสดงอำนาจการเมือง ต่อผู้ต่อรอง และสร้างผลประโยชน์ทางการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติให้กับเจ้าที่ดินอีกด้วย (McCoy, 2017) ดังที่แมคคอยเคยกล่าวว่า เจ้าพ่อท้องถิ่นผู้มีอิทธิพลมีความสามารถในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะการเปลี่ยนนโยบายทางการเมืองของฟิลิปปินส์ให้เป็นไปตามที่ต้องการ นับตั้งแต่สถาปนาระบบประชาธิปไตยในอาณานิคมของสหรัฐอเมริกา รัฐบาลฟิลิปปินส์ได้เผชิญกับความตึงเครียดซ้ำซากระหว่างรัฐบาลกลางและชนชั้นเจ้าพ่อท้องถิ่นที่ควบคุมจังหวัดรอบนอกผ่านอำนาจทางเศรษฐกิจตำแหน่งทางการเมืองท้องถิ่น และการใช้ความรุนแรงด้วยอำนาจนอกกฎหมาย (McCoy, 2017)

เจ้าที่ดินยังใช้อำนาจทางเศรษฐกิจของตนเข้าไปสนับสนุนนักการเมืองและข้าราชการท้องถิ่น เพื่อสร้างเครือข่ายอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจในท้องถิ่นของตนบนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนระหว่างกัน ดังที่สะท้อนอยู่ในเรื่อง Tree ผ่านตัวละครดอน เอสปิริดีออน (Don Espiridion) ซึ่งนอกจากเป็นข้าราชการท้องถิ่นของโรซาลเอสแล้ว ยังเป็นผู้จัดการระบบฮาซิเอนดาให้กับดอน ปีเซนเต เพราะต้องการใช้อำนาจของบีเซนเตในการสั่งสมบารมีทางสังคมและการเมืองให้กับตน ดังที่ตัวละคร “ผม” ซึ่งเป็นบุตรของเอสปิริดีออนกล่าวว่า

“เหตุที่พ่อรับหน้าที่นี้ก็เพราะ..ทำให้พ่อสามารถสั่งสมอำนาจบารมี โดยที่เขาไม่มีทางสร้างขึ้นได้” (Jose, 1999: 15)

นอกจากมีอำนาจควบคุมชีวิตของชาวบ้านได้อุปถัมภ์แล้ว เจ้าพ่อที่ดินยังมี “อำนาจเหนือกฎหมาย” ในการเมืองท้องถิ่น ผ่านความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนกับกลุ่มข้าราชการท้องถิ่นดังกล่าว ดังกรณีที่ดอน ปีเซนเตใช้อำนาจแทรกแซงกระบวนการยุติธรรมเพื่อเอาชนะคดีมือโก่งกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ชาวบ้านยื่นฟ้องร้องต่อทางการ (Jose, 1999: 85) กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว โครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในระบบฮาซิเอนดาได้พัฒนาไปสู่ระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นผู้มีอิทธิพลของสังคมฟิลิปปินส์ในยุคหลังอาณานิคมที่ได้รับอิทธิพลมาจากโครงสร้างทางสังคมการเมืองแบบอุปถัมภ์ในระบบฮาซิเอนดาของคณะสงฆ์ในสมัยอาณานิคมสเปน โดยแม้ว่าฟิลิปปินส์ได้เปลี่ยนไปสู่ระบอบประชาธิปไตยโดยรัฐบาลอาณานิคมอเมริกันแล้ว แต่เจ้าพ่อท้องถิ่นผู้อุปถัมภ์เหล่านี้ก็ยังหาช่องทางควบคุมอำนาจในสถาบันทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในท้องถิ่น เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจให้กับตน (McCoy, 1993; Cullinane, 2003)

ระบบครอบครัวอุปถัมภ์: เครือข่ายอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของกลุ่มชนชั้นนำฟิลิปปินส์ในนวนิยายเรื่อง The Pretender

นอกจากจะใช้อำนาจทางเศรษฐกิจในการเมืองท้องถิ่นแล้ว นวนิยายเรื่อง *The Pretender* ยังได้นำเสนอให้เห็นว่า เจ้าพ่อท้องถิ่นยังเข้าไปสร้างเครือข่ายอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองระดับชาติในยุคหลังสงครามอีกด้วย โดยเครือข่ายดังกล่าวได้สะท้อนอยู่ในกระบวนการทำให้เป็นอุตสาหกรรมของฟิลิปปินส์ในยุคหลังสงคราม โดยเฉพาะนโยบายส่งเสริมธุรกิจและอุตสาหกรรมของชาวฟิลิปปินส์ ซึ่งถูกขับเคลื่อนด้วยระบบอุปถัมภ์ หรือระบบครอบครัวอุปถัมภ์ขนาดใหญ่ของกลุ่มชนชั้นนำทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ อันเป็นสภาพแวดล้อมทางการเมืองและเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ในช่วงทศวรรษ 1950-60 ซึ่งเป็นบริบทภายในตัวบทและบริบทที่นวนิยายถูกผลิตขึ้นอีกด้วย

ระบบครอบครัวอุปถัมภ์ในการเมืองและเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ยุคหลังสงครามได้ถูกนำเสนอขึ้นผ่านเครือข่ายของตัวละครดอน มานูเอล ปียา (Don Manuel Villa) ซึ่งเป็นชนชั้นนำท้องถิ่นที่ครอบครองที่ดินในระบบฮาซิเอนดา โดยเขาได้สั่งสมความมั่งคั่งจากระบบการเพาะปลูกและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเหล็กในพื้นที่ชนบท และนำผลกำไรไปซื้ออุตสาหกรรมเครือข่ายนักการเมืองระดับชาติเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจของตน ดังที่ดอน มานูเอลได้พัฒนาเครือข่ายความสัมพันธ์กับนักการเมืองระดับชาติในทำเนียบมาลาคันญัง (Malacanang) โดยแต่งตั้งให้นักการเมืองเหล่านั้นเป็นที่ปรึกษาด้านกฎหมาย ทั้งยังทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจและการเมืองของรัฐบาลให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ทางธุรกิจของตน (Jose, 2000: 107)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจในทศวรรษ 1950-60 นั้นพบว่า ฟิลิปปินส์เป็นประเทศที่ได้รับผลกระทบจากการเปิดเสรีการค้าและการครอบงำทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา ดังนั้น ประธานาธิบดีคาร์ลอส พี. การ์เซีย (Carlos P. Garcia) จึงประกาศ “นโยบายฟิลิปปินต้องมาก่อน” (The First Filipino Policy) โดยสนับสนุนการก่อตั้งธุรกิจของชาวฟิลิปปิน และควบคุมการนำเข้าจากต่างประเทศเพื่อปกป้องอุตสาหกรรมภายในประเทศจากผลประโยชน์ทางธุรกิจของชาวอเมริกัน ชาวจีน และฟิลิปปินเชื้อสายจีน อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวกลับให้ประโยชน์แก่กลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะตระกูลเจ้าพ่อท้องถิ่น โดยการเมืองระดับชาติช่วงเวลาดังกล่าวได้กลายเป็นพื้นที่ของการทุจริต การติดสินบน และเล่นพรรคพวกของกลุ่มชนชั้นนำทั้งในท้องถิ่นและระดับชาติ กลุ่มตระกูลธุรกิจใดที่สนับสนุนต่อนักการเมือง

จะได้รับการตอบแทนด้วยสิทธิพิเศษทางธุรกิจจากรัฐบาล (Abinales & Amosoro, 2005: 183)

ด้วยเหตุนี้ นโยบายทางการเมืองและเศรษฐกิจในยุคหลังสงครามจึงสัมพันธ์อยู่กับ รูปแบบประชาธิปไตยที่มีการผูกขาดทางเศรษฐกิจภายในประเทศโดยกลุ่มเครือข่ายอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของตระกูลผู้มีอิทธิพล (King, 2008: 80; McCoy, 1993) ดังที่นวนิยายได้นำเสนอให้เห็นว่า ดอน มานูเอลต้องการกีดกันการนำเข้าเหล็กจากต่างประเทศ ดังนั้น เขาจึงสนับสนุนนโยบายชาตินิยมต่อต้านอาณานิคม ตลอดจนผูกสัมพันธ์กับสื่อสิ่งพิมพ์เพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมให้กับประชาชน โดยโฆษณาชวนเชื่อให้ชาวฟิลิปปินเห็นความสำคัญของสินค้าอุตสาหกรรมที่ผลิตขึ้นภายในท้องถิ่น เพื่อเอื้อผลประโยชน์ต่อธุรกิจและอุตสาหกรรมเหล็กของเขากับด้วย ดังที่ดอน มานูเอลกล่าวว่า

“ไม่เฉพาะแต่ความรักชาติและลัทธิชาตินิยมที่พวกเราใช้ในการสนับสนุนต่ออุตสาหกรรมเหล็กในท้องถิ่น...มันจะช่วยดูดซับแรงงานส่วนเกินทางการเกษตรในชนบทที่เฉื่อยชา และเหยื่อล่อที่สำคัญคือลัทธิชาตินิยม”

(Jose, 2000: 155)

นอกจากนั้น นวนิยายยังเผยให้เห็นว่า ลัทธิชาตินิยมในช่วงหลังสงคราม โดยเฉพาะการวิพากษ์ต่อลัทธิอาณานิคมใหม่ทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจและทางทหารของอเมริกันในฟิลิปปินส์ (Racto, 1965) ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือของกลุ่มชนชั้นนายทุนชาติ (nationalist business class) ที่ก่อตัวขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นที่ได้รับผลกระทบจากการผูกขาดการค้าของสหรัฐฯ โดยมีนักการเมืองระดับชาติเป็นปากเสียงทางอุดมการณ์ให้กับตน (Abinales & Amosoro, 2005: 183) ดังที่ดอน มานูเอลได้แลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับนักการเมืองในสภาองเกรสเพื่อให้กำหนดนโยบายทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบชาตินิยม ในขณะที่พวกเขากลับเป็นกลุ่มทุนที่เข้าผูกขาดเศรษฐกิจภายในประเทศเสียเอง (Jose, 2000: 120) เครือข่ายชนชั้นนำตนเองที่เป็นผู้หยิบฉวยอุดมการณ์ชาตินิยมในยุคหลังสงครามในการมอมเมาความคิดของประชาชน เพื่อทำให้ประเด็นความขัดแย้งทางชนชั้นที่ดำรงอยู่ระหว่างพวกเขาและมวลชนคนชั้นล่างในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นถูกกลบเกลื่อนไป ดังที่ตัวบทนวนิยายนำเสนอให้เห็นว่า ประชาชนนั้น

“ไม่สามารถมีความมั่นคงในประเทศกระหายเลือดแห่งนี้...มองไปที่สภาองเกรส...เขาทำผิดซ้ำซากในนามของลัทธิชาตินิยม คนชั่วมักจะใช้ประโยชน์จากชาตินิยมราวกับเป็นทางเลือกสุดท้าย” (Jose, 2000: 157)

เครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองของชนชั้นนำจึงเสมือนระบบครอบครัวอุปถัมภ์ขนาดใหญ่ของฟิลิปปินส์ โดยไม่มีการแบ่งแยกระหว่างรัฐบาล ธุรกิจและการเมือง เพราะต่างพึ่งพันกันด้วยผลประโยชน์ ดังที่ตอน มาโนเอลกล่าวไว้ว่า “ผมไม่ได้แย้งต่อผลประโยชน์ที่ได้รับจากระบบครอบครัว...ระบบครอบครัวจะยิ่งพัฒนาต่อไปในกระบวนการทำให้เป็นอุตสาหกรรม” ของฟิลิปปินส์ (Jose, 2000: 109) กล่าวให้ถึงที่สุดระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นในฐานะมรดกของจักรวรรดิได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างเครือข่ายอำนาจและผลประโยชน์แก่กลุ่มชนชั้นนำทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติของฟิลิปปินส์ ในยุคหลังสงคราม จนก่อรูปเป็นสิ่งที่ตันเต ซิมบูลันเรียกว่า “ชนชั้นนำคาณาธิปไตย” (Simbulan, 1965) อันเป็นโครงสร้างการครอบงำและการกดขี่ชุดรีดแบบอาณานิคมของกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองและเศรษฐกิจต่อชนชั้นล่างในยุคหลังอาณานิคม

บทสรุป

หากพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ของโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในสังคมการเมืองฟิลิปปินส์ที่สะท้อนอยู่ใน **มหากาพย์แห่งโรซาลอส** พบว่าระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์ในสังคมการเมืองฟิลิปปินส์ปัจจุบันนั้นเป็นการสืบเนื่องของอดีตตั้งแต่สมัยอาณานิคมถึงหลังอาณานิคมของฟิลิปปินส์ โดยมีรากฐานมาจากโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ภายในระบบฮาซิเอนดาของคณะผู้เผยแผ่ศาสนาชาวสเปน โครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลและได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในสังคมฟิลิปปินส์ จนกระทั่งกลายเป็นระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์ที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างการเมืองการปกครองของชาวฟิลิปปิน์ในยุคหลังอาณานิคมสืบต่อมา

ระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นในฐานะมรดกของจักรวรรดิได้เป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่ชนชั้นนำของฟิลิปปินส์ทั้งระดับท้องถิ่นและในระดับชาติจนก่อรูปขึ้นเป็นกลุ่มชนชั้นนำคาณาธิปไตย ซึ่งเป็นโครงสร้างการครอบงำและการกดขี่ชุดรีดของชนชั้นนำทางสังคมต่อชาวชนชั้นล่างและผู้ตกอยู่ในสถานะरणองของสังคมฟิลิปปินส์มาอย่างยาวนาน ดังที่วีเซนเต ราฟาเอลได้ให้ความเห็นว่าการตลอดระยะเวลาสามศตวรรษของระบอบอาณานิคมสเปนนั้นได้ทิ้งร่องรอยและมรดกของอำนาจองค์อธิปัตย์ของฟิลิปปินส์ที่มีรากฐานทางความคิดมาจากคริสต์ศาสนา โดยได้มอบอำนาจให้ชนชั้นปกครองในยุคสมัยต่าง ๆ เป็นผู้ที่ยึดครองอยู่เหนือกฎหมายและยึดกุมอำนาจ

นำทางสังคม ตลอดจนสามารถใช้อำนาจในกำหนดและชี้ชะตากรรมว่าอะไรคือข้อยกเว้น เพื่อสร้างความชอบธรรมต่อการละเมิดกฎหมายของตนนั่นเอง (Rafael, 2009: 99)

การฉายให้เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของระบบเจ้าพ่ออุปถัมภ์ในสังคมฟิลิปปินส์ในฐานะ “การครอบงำแบบอาณานิคม” ที่สืบเนื่องอยู่ในสังคมฟิลิปปินส์ยุคหลังอาณานิคมจึงเป็นคำอธิบายระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นฟิลิปปินส์ที่หลุดพ้นออกไปจากชุดความรู้ที่เรย์นัลโด้อีเลได้ทำนายว่า “บูรพาคติศึกษาแบบอเมริกัน” ซึ่งเป็นวาทกรรมเกี่ยวกับ “ชนชั้นนำฟิลิปปิน” ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ถูกสร้างขึ้นโดยนักวิชาการอาณานิคมอเมริกันยุคแรกบนยุทธศาสตร์การรณรงค์ต่อต้านการก่อกบฏของชาวพื้นเมืองในช่วงสงครามการยึดครองของจักรวรรดิอเมริกา โดยชุดความรู้ดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลต่อการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับระบบเจ้าพ่อท้องถิ่นและระบบประชาธิปไตยของฟิลิปปินส์ของแอนเดอร์สัน ตลอดจนนักวิชาการอเมริกันในรุ่นต่อมาอีกด้วย

References

- Abinales, P. (2003). “Progressive-Machine Conflict in Early-Twentieth-Century U.S. Politics and Colonial-State Building in the Philippines.” In Go, J., & Foster, A., editors. **The American Colonial State in the Philippines.** (p. 176). Durham and London: Duke University.
- Abinales, P. & Amoroso, D. (2005). **State and Society in the Philippines.** Lanham: Littlefield Publishers, INC.
- Abinales, P. & Quimpo, N. (eds). (2008). **The US and the War on Terror in the Philippines.** Pasig City: Anvil Publishing, INC.
- Agoncillo, T. (1956). **The Revolt of the Masses: The Story of Bonifacio and the Katipunan.** Quezon City: University of the Philippines Press.
- Agoncillo, T. (1960). **Malolos: The Crisis of the Philippines.** Quezon City: University of the Philippines Press.

- Alvarez, S. (1998). **The Katipunan and the Revolution: Memories of a General with the Original Tagalog Text**, (Paula, M. trans.). Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Anderson, B. (1988). Cacique Democracy in the Philippines: Origins and Dreams. **New Left Review**, 169, 3-33.
- Bautista, J. (2010). **Figuring Catholicism: An Ethnohistory of the Santo Nino De Cebu**. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Cano, G. (2005). **The ‘Spanish Colonial Past’ in the Construction of modern Philippine History: A Critical inquiry into the (mis)use of Spanish Source**. PhD Dissertation, National University of Singapore.
- Cano, G. (2013). LeRoy’s The Americans in the Philippines and the History of Spanish Rule in Philippines. **Philippine Studies**, 61 (2), 3-44.
- Chamberlin, F. (1913). **The Philippine Problem, 1898-1913**. Boston: Little, Brown, and Co.
- Chibber, V. (2013). **Postcolonial Theory and the Specter of Capital**. London Verso.
- Chirino, P. (2009). **History of the Philippine Province of the Society of Jesus, Volume I**, (Arcilla, J. trans.). In Jaume, A., editor. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Constantino, R. (2011). **The Philippines: The Continuing Past**. Foundation for Nationalist Studies.
- Corpuz, O. (1997). **An Economic History of the Philippines**. Quezon City: University of the Philippines Press
- Cullinane, M. (2003). **Ilustrado politics: Filipino elite responses to American rule, 1898-1908**. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

- De Jesus, Ed. (1998). **The Tobacco Monopoly in the Philippines
Bureaucratic Enterprise and Social Change 1766-1880**. Quezon
City: Ateneo de Manila University Press.
- De la Costa, H. (1961). **The Jesuits in the Philippines, 1581-1768**.
Cambridge: Harvard University.
- De la Costa, H. (2017). **Selected Homilies and Religion Reflection**. In
Roberto, P., editor. Quezon City: Ateneo de Manila University Press
& Philippine Province of the Society of Jesus.
- De los Reyes, I. (1890). **Historia de Ilocos**. Manila.
- Escalante, R. (2002). **The American Friar Lands Policy: Its Framers,
Context, and Beneficiaries, 1898-1916**. Manila: De La Salle
University Press.
- F. Sionil Jose Collection. (n.d.). SFJ0100 Literature and Nation. Manila: De La
Salle University Library.
- Golay, H. (1998). **Face of Empire: United States-Philippine Relations,
1898-1946**. Madison, Wisconsin: Center for Southeast Asian Studies,
University of Wisconsin.
- Guha, R. (1988). "On Some Aspect of the Historiography of Colonial India". In
R. Guha & G. Spivak (Eds.). **Selected Subaltern Studies**. New York:
Oxford University Press.
- Hayden, R. (1945). **The Philippines: A Study in National Development**.
New York: The Macmillan Company.
- Ileto, R. (1979). **Pasyon and Revolution: Popular Movements in the
Philippines, 1840-1910**. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Ileto, R. (2001). Orientalism and the Study of Philippine Politic. **Philippine
Political Science Journal**, 22 (45), 1-32.

- Ileto, R. (2014). The Centennial of “Cacique Democracy”: Constructing Politics in a Time of Pacification. **Lecture at Adrian Cristobal Lecture, University of the Philippines, Diliman**, August 30, 2014. Quezon city: University of the Philippines, Diliman.
- Jose, F. S. (2000). **The Samsons**. New York: The Modern Library.
- Jose, F. S. (2010). **Poon**. Manila: Solidaridad Publishing House.
- Jose, F. S. (1999). **Don Vicente**. New York: The Modern Library.
- Karnow, S. (1989). **In our Image: America’s Empire in the Philippines**. New York: Foreign Policy Association.
- Kaut, C. (1969). Utang na Loob: A System of Contractual Obligations among the Tagalogs. **Southwestern Journal of Anthropology**, 17 (3), 256-272.
- King, B. (2008). **Politics of technology and economic development: Why the Philippines is an outlier in East Asia**. Ph.D. Dissertation, University of Alberta (Canada).
- Lande, C. (1965). **Leaders, Factions and Parties: The Structure of the Philippines Politic**. New Haven: Yale University.
- Lava. J. (2002). **Memoirs of a Communist**. Pasig: Anvil Publishing.
- LeRoy, J. (1905). **A Philippine Life in Town and Country**. New York and London: G.P. Putnam’s Sons.
- Majul, C. A. (1960). **Mabini and the Philippine Revolution**. Quezon City: University of the Philippines Press.
- Majul, C. A. (1963). A Critique of Rizal’s Concept of a Filipino Nation. In Leopoldo, Y. editor. **Jose Rizal in His Centenary**. Quezon City: University of the Philippines Press.
- May, G. A. (1997). **Inventing a Hero: The Posthumous Re-creation of Andres Bonifacio**. Wisconsin: Center for Southeast Asian Studies.
- McCoy, W. A. (1993). **An Anarchy of Families: State and Family in the Philippines**. Manila: Ateneo de Manila University Press.

- McCoy, W. A. (2017). Philippine Populism: Local Violence and Global Context in the Rise of a Filipino Strongman. *Surveillance & Society* 15 (3/4), 514-522.
- McCoy, W. A. & Scarano, A. F. (eds). (2009). *Colonial Crucible: Empire in the Making of the Modern American State*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Miller, S. (1982). “Benevolent Assimilation”: The American Conquest of the Philippines, 1899-1903. New Haven: Yale University Press.
- Palanco, F. (2010). Revolt of 1975: According to Spanish Primary Source. *Philippine Studies*, 58 (1/2), 45-77.
- Paredes, R. (1989). *Philippine Colonial Democracy*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Racto, C. (1965). *The Recto Reader: Excerpt from the Speeches of Claro M. Recto*. Manila: Recto Memorial Foundation.
- Rafael, V. (1988). *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Rafael, V. (2009). “The Afterlife of Empire: Sovereignty and Revolution in the Philippines.” In McCoy, W. A. & Scarano, A. F. editors. *Colonial Crucible: Empire in the Making of the Modern American State* (pp. 342-352). Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Rafael, V. (2022). *The Sovereign Trickster: Death and Laughter in the Age of Duterte*. Durham: Duke University Press.
- Rakkan, S. (2018). *Philippines Historiography and the Searching for the Destiny of the Nation*. [in Thai]. Bangkok: Illumination Edition.
- Report of the General Superintendent of Education. (1903). In *Reports of the Philippine Commission, Civil Government, etc. of the Philippine, 1901-1903*. Washington: government Printing Office.

- Report of the Philippine Commission. (1901). In **Report of the Philippine Commission, Civil Government, etc. of the PI, 1901-1903** (p. 144). Washington: Government Printing Office.
- Report of the Philippine Commission. (1902). In **Report of the Philippine Commission, Civil Government, etc. of the PI, 1901-1903** (p. 285). Washington: Government Printing Office.
- Reyes, P. (2002). **Pantayong Pananaw and Bagong Kasaysayan in the new Filipino Historiography as an History of Ideas**. PhD Dissertation, Universitat Breman.
- Roth. D. (1977). **The Friar Estates of the Philippines** (Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Salazar, Z. (1991). "A Legacy of the Propaganda: The Tripartite View of Philippine History." In Santillan, N. M. R & Conde, M. P. B. editors. **Kasaysayan at Kamalayan: Mga Pilang Akda ukol sa Diskursong Pangkasaysayan** (p. 19-35). Quezon City: Limbagang Pangkasaysayan.
- Schumacher, J. N. (1997a). **The Propaganda Movement, 1880-1895: The Creation of the Filipino Consciousness, the making of the Revolution**. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Schumacher, J. N. (1997b). **Revolutionary Clergy: The Filipino Clergy and the Nationalist Movement, 1850-1903**. Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Schumacher, J. N. (1999). **Burgos: A documentary History with Spanish Documents and Their Translation**. Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Schumacher, J. N. (2011). The Cavite Mutiny Toward a Definitive History. **Philippine Studies**, 59 (1), 55-81

- Simbulan, D. (1965). **The Modern Principalia: The Historical Evolution of the Philippine Ruling Oligarchy**. PhD Dissertation, the Australian National University.
- Sturtevant, R. (1976). **Popular Uprisings in the Philippines, 1840-1940**. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- White, H. (1978). **Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism**. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Worcester, C. (1914). **The Philippines past and present**. New York: Macmillan.

โลกทัศน์กับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง
ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว
Worldviews and Complex Citizenship from below
among Cross-border Families
in Thai-Lao Border Community

พลวิเชียร ภูทองไชย¹ พัชรินทร์ ลาพานันท์² และ ภาณุ สุพพัตกุล³

Phonwichian Phukongchai, Patcharin Lapanun and Panu Suppakul

Received: January 17, 2023/ Revised: March 29, 2023/ Accepted: June 22, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ต่อการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง เพื่อต่อรองกับความ เป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวของรัฐชาติที่อยู่บนฐานของกฎหมาย ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพตาม แนวทางศึกษาปรากฏการณ์วิทยา เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับการสังเกต ใน ระหว่างเดือนเมษายน 2562 ถึงเดือนมีนาคม 2563 มีผู้ให้ข้อมูล 50 คน ประกอบด้วย ตัวแทนครอบครัวข้ามแดน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐและนักพัฒนาเอกชน จากชุมชน ชายแดนไทย-ลาว แห่งหนึ่งในอำเภอนาดาล จังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัย ทำให้เห็นถึง

¹ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Ph.D. candidate, Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University), Email: boyphukongchai@gmail.com

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University), Email: lapanun@gmail.com

³ อาจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Lecturer, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University), Email: panusu@kku.ac.th

พัฒนาการของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว และรูปแบบครอบครัวลักษณะต่าง ๆ ครอบครัวเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากแต่งงานตามกฎหมายไทยและลาว จึงทำให้สมาชิกอย่างน้อยหนึ่งคนไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายของไทย กลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างที่ด้อยสิทธิและอำนาจ จนต้องประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง เพื่อต่อรองกับความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ ผ่านปฏิบัติการใช้วิถีชีวิตสองถิ่นที่ในฝั่งไทยและฝั่งลาว ภายใต้โลกทัศน์ความเป็นคนสองฝั่งโขง ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ และความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ไทย ด้วยปรารภณาให้ครอบครัวเข้าถึงทรัพยากร สิทธิและสวัสดิการ เพื่อสร้างความมั่นคงและลดความเสี่ยง ปฏิบัติการดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้บริบทที่เส้นเขตแดนรัฐชาติเปิดกว้าง และโลกที่เชื่อมโยงถึงกันจากโลกาภิวัตน์ การศึกษานี้มีข้อเสนอว่ารัฐไทยและลาวควรมีนโยบายรองรับครอบครัวข้ามแดนโดยคำนึงถึงบริบท วิธีการดำรงชีพ และโลกทางสังคมของคนท้องถิ่นในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

คำสำคัญ: โลกทัศน์ ความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ครอบครัวข้ามแดน
วิถีชีวิตสองถิ่นที่ ชุมชนชายแดน

Abstract

This article aims to explore the worldviews of cross-border families in the Thai-Lao border community towards the construction of a complex citizenship from below in order to negotiate with single citizenship of a law-based nation-state. This research applied a qualitative methodology with phenomenological approach. Data were collected from April 2019 to March 2020 through in-depth interviews and observations with 50 informants: cross-border family members, community leaders, state officials, non-government organization's staff in a border community in Natan district, Ubon Ratchathani province. The results show the developmental periods of cross-border families and patterns of marriage. Also, all these cross-border marriages are not registered under Thai and Lao law, thus at least one member in a cross-border family is not eligible for legal citizenship. Lacking right and power, they have to construct their citizenship from below to negotiate with citizenship

prescribed by the nation-state through the practices of bi-local living in both Thailand and Laos, with the perception that they are the people of both countries, the children of Prachao Yai Ong Tue and loyalty to the Thai monarchy. They wish for their families to gain access to resources, right, and social welfare to establish stability and reduce risks. Such practices take place under the context of open nation-state border and the world connected by globalization. This study suggests that Thai and Laos PDR states should has supportive policies for cross-border families. Such policies should take into consideration the context, livelihood and social world of local people in the Thai-Laos border community.

Keywords: Worldview, Complex citizenship from below, Cross-border family, Bi-local living, Border community

บทนำ

ดินแดนสองฝั่งแม่น้ำโขงเป็นถิ่นฐานของกลุ่มชนร่วมวัฒนธรรมล้านช้างที่มีรากเหง้าเดียวกันมากกว่าพันปี ก่อนสร้างบ้านแปลงเมืองและสั่งสมวัฒนธรรมขึ้นมา แล้วเรียกชนชาติตนว่า “ลาว” (Phumisak, 1992) มีวัฒนธรรมร่วมคือ ชาติพันธุ์และภาษา พุทธศาสนา ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ซึ่งเป็นจารีตประเพณีที่ผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธ การนับถือผี และความเชื่อในสิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ ในยุคอาณานิคม ดินแดนสองฝั่งโขงถูกแบ่งให้อยู่ใต้อำนาจรัฐชาติที่ต่างกัน ฝั่งซ้ายถูกผนวกเข้าเป็นอินโดจีนของฝรั่งเศส ก่อนกลายเป็นรัฐชาติลาวและคนลาวภายหลังได้เอกราช ส่วนฝั่งขวาตกเป็นของสยาม และถูกสร้างให้เป็นภาคอีสานและคนอีสาน (Stuart-Fox, 2010) ผู้ปกครองไทยและลาวทุกยุคได้พยายามปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม และความเป็นพลเมืองต่อผู้คนที่อยู่ในฝั่งตน ให้เกิดสำนึกความเป็นพลเมืองหนึ่งเดียวกัน มีความจงรักภักดีต่อรัฐชาติที่ตนสังกัด ด้วยกลไกแห่งอำนาจและวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้น เพื่อจำแนกความเป็นคนไทยกับความเป็นคนอื่น มุ่งให้คนอีสานในฝั่งไทยกับคนลาวในฝั่งลาว แยกกันเด็ดขาดในยุคสงครามเย็น และทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น หลังปี 2518 เมื่อเกิดการปฏิวัติลาว

อย่างไรก็ดี ความปรารถนาของประเทศไทยและรัฐลาวดูเหมือนไม่ประสบผลสำเร็จนัก ประจักษ์พยานชัดที่สุด ต่อสายสัมพันธ์ที่ตัดไม่ขาด คือ ครอบครัวยุโรปสองฝั่งโขง หรือครอบครัวข้ามแดนที่พบได้ทั่วไปในชุมชนชายแดนฝั่งไทยและฝั่งลาว อันเกิดจากการแต่งงานระหว่างคนไทยกับคนลาว ส่วนมากแต่งงานตามประเพณี บางส่วนอยู่กินกันฉันสามีภรรยา โดยไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว ทำให้สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนไม่น้อยกว่าหนึ่งคน เป็นคนที่ไม่มียุทธศาสตร์ความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย ตกเป็นกลุ่มคนข้างล่างในชุมชนที่พวกเขาใช้ชีวิต แต่ครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนต่างไม่ได้ยอมจำนน เพราะได้สร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ซึ่งเป็นความเป็นพลเมืองรูปแบบใหม่ เพื่อปรับใช้อย่างสลับซับซ้อนและลื่นไหล ผ่านการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว โดยไม่เลือกอยู่อาศัยเพียงฝั่งใดฝั่งหนึ่ง (Phukongchai, Lapanun & Suppatkul, 2022) ด้วยโลกทัศน์ความเป็นคนสองฝั่งโขงที่เห็นว่า ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งการค้ารุ่งเรืองที่เคลื่อนย้ายได้ง่าย (Donnan & Wilson, 1999) ชายแดนจึงไม่ใช่บริเวณที่เกิดจากการกำหนดเส้นเขตแดนตามแรงปรารถนาของรัฐชาติเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่แห่งความลื่นไหลและคลุมเครือ จนเอื้อต่อการต่อรองและสร้างความหมายใหม่ของกลุ่มคนต่างๆ ตามบริบทที่ต่างกันไป

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจโลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายแดนไทย-ลาว เพื่อตอบโต้ต่อรองกับความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวของรัฐชาติที่ยึดอยู่เฉพาะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย โดยมองว่าความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างที่ครอบครัวข้ามแดนได้สร้างขึ้นนั้น สร้างจากโลกทัศน์ของพวกเขาเพื่อเพิ่มอำนาจ พัฒนาศักยภาพ สร้างความมั่นคง ลดความเสี่ยง และความไม่แน่นอนให้ครอบครัวตน ผ่านการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว ท่ามกลางบริบทที่ทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ใหม่สู่บริเวณชายแดนไม่หยุดหย่อน

โลกทัศน์กับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง

ความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นจากการทบทวนความเป็นพลเมืองหลายรูปแบบ ประกอบด้วย ความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม ความเป็นพลเมืองข้ามแดน และความเป็นพลเมืองทางเศรษฐกิจ เพื่อถกเถียงกับความเป็นพลเมืองของรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ให้ความสำคัญเฉพาะการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับบุคคลทางกฎหมายและการเมือง จากฐานของวิธีคิด

เชิงเดี่ยว (Preechasinlapakun, 2011; Ganjanapan & Samnieng, 2016) ที่นับวันจะไม่รองรับความเป็นจริงที่อธิบายโดยของราชาธิปไตยถูกท้าทายขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่ติดแน่นกับการถือครองสัญชาติได้สัญชาติหนึ่งแบบตายตัว ไม่อาจโอนอุ้มคนข้ามแดนได้ โดยเฉพาะเมื่อคนเหล่านี้ได้เข้าไปปฏิบัติการในหลายรูปแบบและในหลายระดับ จนกลายเป็นสมาชิกทางสังคมการเมืองในอาณาเขตของรัฐชาติต่าง ๆ

รัฐชาติเป็นที่สถิตของความเป็นพลเมือง ถือเป็นโลกทัศน์ที่ยึดเป็นแนวปฏิบัติและยอมรับกันอย่างดุขณิมาแต่ยุคสมัยใหม่ เริ่มถูกท้าทายในโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และเพิ่มขึ้นหลังยุคสงครามเย็น สะท้อนจากข้อเสนอของ Yasemin Soysal (1994) ชี้ว่า ความเป็นพลเมืองควรถูกทบทวนใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ควรถูกจำกัดไว้เฉพาะความเป็นพลเมืองทางกฎหมายของรัฐชาติเท่านั้น โดยเฉพาะในบริบทโลกที่ก้าวสู่ยุคหลังความเป็นชาติ (post national) นิยามความเป็นพลเมืองควรขยายออกไป และมีลักษณะที่ไม่ติดตายอยู่กับเส้นเขตแดนรัฐชาติ การเป็นสมาชิกในสังคมใด ๆ ไม่จำเป็นต้องมีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ซึ่งจะทำให้ความเป็นพลเมืองมีขอบเขตกว้างขึ้น ไม่จำเพาะไว้เพียงรูปแบบเดียว เพื่อให้ทุกคนที่อาศัยในสังคมเดียวกัน สามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของรัฐชาติได้ ตรงกับข้อเสนอของ ยศ (Santasomba, 2008) มองว่า รัฐชาติที่เป็นเอกภาพและสมานฉันท์ เป็นมายาคติที่กำลังถูกผลักไสให้ตกเวทีทางประวัติศาสตร์ การขยับเคลื่อนจากกันระหว่างรัฐกับชาติ ดินแดนกับอำนาจอธิปไตย ทำให้แนวคิดความเป็นพลเมืองแบบดั้งเดิมที่ยึดกับความเป็นรัฐชาติ อาทิ ความเป็นไทยที่ติดแน่นอยู่กับดินแดนกลายเป็นสิ่งล้าหลังและนำไปสู่ความขัดแย้งมากกว่าความปรองดอง รัฐชาติและความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวที่ถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์ชาตินิยม ยิงจะนำไปสู่การแบ่งแยกและกีดกันระหว่างพวกเขากับพวกเรา จนไม่ช่วยให้เข้าใจโลกทัศน์และวิถีชีวิตคนชายแดนได้ ภายใต้บริบทที่ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เอื้อต่อการเจรจาต่อรอง เพื่อปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างกันและกันอยู่เสมอ

ความเป็นพลเมืองกับโลกทัศน์เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจน้อยในวงวิชาการไทย แม้งานศึกษาจำนวนหนึ่งชี้ว่า ความขัดแย้งทางสังคมการเมืองไทยที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันนั้น เกิดจากโลกทัศน์ที่ต่างกันระหว่างกลุ่มคนในสังคม เพราะโลกทัศน์ (worldview) หมายถึง วิธีที่คนหรือกลุ่มคนคิดและตีความโลกรอบตัวเขา (Bell, 2014) ซึ่งสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และจารีตประเพณี ที่สั่งสมและถ่ายทอดกันหลายชั่วคน ทำให้คนในชนบทมีโลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองที่ไม่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตย เพราะ

ตกอยู่ใต้อำนาจผู้ปกครอง จนมีลักษณะเป็นเพียงราษฎร (subject) และประชาชน (people) ที่คำนึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตน พึ่งพาตนเองได้น้อย ต้องรอคอยความช่วยเหลือ มีบทบาทเพียงคอยรับฟังคำสั่งและปฏิบัติตามคำสั่งเป็นหลัก สังคมต้องเปิดโอกาสให้พวกเขาสร้างความเป็นพลเมือง เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนให้หลุดพ้นไปจากสถานะราษฎรและประชาชน ไปสู่พลเมือง (citizen) ซึ่งจะทำให้รัฐชาติก้าวหน้า (King Prajadhipok's Institute, 2013) แต่โลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองตามมุ่งหวังของรัฐชาติ อาจต่างไปตามระบอบการปกครอง ดังปรากฏในงานศึกษาโลกทัศน์ของพลเมืองลาวที่สะท้อนผ่านคอลัมน์ “นานาสาระ” ในหนังสือพิมพ์เวียงจันทน์ใหม่ (Kongsirirat, 2015) ที่ผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นรัฐกร พบว่า เนื้อหาสำคัญมุ่งขจัดเกลียดให้คนลาวมีความเป็นพลเมืองที่สะรึกักดีต่อชาติ ภูมิใจในความเป็นลาว มีความสามัคคี ใช้ภาษาลาว ใช้เงินลาวและสินค้าลาว ทำอาชีพสุจริต ปฏิบัติตามกฎหมาย เพื่อความมั่นคงของรัฐชาติลาว ในแง่หนึ่งการปลูกฝังอุดมการณ์นี้ได้สร้างความเป็นอื่นให้กับคนลาวในฝั่งซ้ายกับคนอีสานในฝั่งขวาของแม่น้ำโขงควบคู่ไป

โลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองของคนและกลุ่มคน จึงเชื่อมโยงอยู่กับบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม หากอยู่ในระบอบเผด็จการที่ผู้ปกครองมีอำนาจเบ็ดเสร็จ รัฐชาติจะหวังให้พลเมืองปฏิบัติตามกฎหมายและคำสั่งอย่างเคร่งครัด การตรวจสอบและมีส่วนร่วมทำได้จำกัด ขณะที่หากอยู่ในระบอบประชาธิปไตย รัฐชาติปรารถนาให้พลเมืองสนใจสิทธิและเสรีภาพ กระตุ้นให้เข้าไปมีส่วนร่วมทั้งทางตรงและทางอ้อมในกิจกรรมสาธารณะ ไม่ใช่แต่เพียงปฏิบัติตามคำสั่งและกฎหมายเท่านั้น เนื่องจากความเป็นพลเมืองเป็นจินตนาการของรัฐชาติ และเป็นผลสืบเนื่องจากปฏิบัติการทางการเมืองประการหนึ่งในการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ดังนั้นเมื่อเป็นจินตนาการจึงมีสถานะที่ไม่หยุดนิ่งและตายตัว สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามแบบแผนทางสังคมและสำนึกของกลุ่มคนที่จะนำเสนอว่าตนเองคือใคร เป็นคนของใคร เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด และเป็นคนรัฐชาติใด (Keyes, 2002) โดยเฉพาะในบริเวณชายแดนที่อำนาจรัฐชาติถูกสั่นคลอนอย่างรุนแรงจากพลังของโลกาภิวัตน์ จนเอกลักษณ์ของรัฐชาติในการกำหนดสถานะบุคคลว่า ใครควรเป็นพลเมือง และใครควรเป็นคนต่างด้าว ได้ถูกท้าทายอย่างมาก แนวคิดท้องถิ่นนิยม ภูมิภาคนิยม และหลักสิทธิมนุษยชน ถูกนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมและเสริมพลังให้กับกลุ่มคนที่ตกอยู่ในสถานะรองที่ด้อยสิทธิและอำนาจที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายแดน ดังนั้นกลไกแห่งอำนาจของรัฐชาติในชายแดน จึงถูกตรวจสอบ ถ่วงดุลจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกรัฐชาติ ทำให้การละเมิด การเลือกปฏิบัติ การกดขี่และเอารัดเอา

เปรียบคนชายแดน จากเงื่อนไขความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่แสดงออกผ่านการถือสัญชาติ ไม่อาจกระทำได้ง่ายตามอำเภอใจของผู้มีอำนาจ เนื่องจากรัฐชาติยังต้องแสวงหาและสั่งสมทุนในหลายรูปแบบ ไม่เว้นแม้แต่การเป็นนายหน้าที่ดิน เพราะพลังของเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ที่ถ้าโหมเข้าสู่พื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนไทย-ลาว (Manorom, 2019)

ความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างเป็นแนวคิดที่ถูกสร้างขึ้นจากโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ในฐานะที่พวกเขาตกอยู่ในสถานะรอง ต้องกลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างในสังคม เนื่องจากครอบครัวข้ามแดนทั้งหมดไม่ได้แต่งงานข้ามแดนตามกฎหมายไทยและลาว ส่งผลให้สมาชิกในครอบครัวอย่างน้อยหนึ่งคนไม่ได้มีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย เสมือนมีชีวิตที่เปลือยเปล่า (bare life) เพราะไม่ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมาย (Agamben, 1998) แต่ครอบครัวข้ามแดนได้ต่อสู้ ต่อรอง ผ่านการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ เท่าที่พวกเขาจะปฏิบัติการได้ทั้งในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว ภายใต้โลกทัศน์ความเป็นคนสองฝั่งโขง คล้ายข้อค้นพบของ Donna Flynn (1997) ระบุว่า คนท้องถิ่นในชายแดนเบนิน-ไนจีเรีย เห็นว่า พวกเขาคือชายแดน (We are the border) ในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นที่นี้มาแต่บรรพชน และมีส่วนในการสรรค์สร้างตัวตนของชายแดนขึ้นมาร่วมกับรัฐและทุนเช่นกัน พวกเขาจึงรับรู้ว่าเป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีพ มากกว่าจะเห็นเป็นเส้นเขตแดนรัฐชาติ (Donnan & Wilson, 1999) แม้ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า การสร้างความเป็นพลเมืองของแต่ละรัฐชาติ การบ่มเพาะสำนึกชาตินิยมและความจงรักภักดีต่อรัฐชาติที่ตนสังกัด กระบวนการผลิตซ้ำความเป็นอื่น ด้วยการแบ่งแยกพวกเรากับพวกเขา ซึ่งในหลายครั้งก่อให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกระหว่างคนอีสานที่อาศัยอยู่ในชายแดนฝั่งขวากับคนลาวในชายแดนฝั่งซ้าย แต่ครอบครัวข้ามแดนก็เรียนรู้และปรับตัวที่จะเพิ่มอำนาจและพัฒนาศักยภาพตน ด้วยการสร้างปฏิบัติการอย่างซับซ้อนและยืดหยุ่น ภายใต้โลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างที่สร้างขึ้นในวิถีชีวิตประจำวัน เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้พวกเขาสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพตามแนวทางการศึกษาปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) ใช้หน่วยการวิเคราะห์ระดับครอบครัว พื้นที่วิจัย คือ ชุมชนปากแบ่ง (ชื่อสมมุติ) อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นหมู่บ้านริมฝั่งแม่น้ำโขง และมี

ประวัติศาสตร์หลายร้อยปี เก็บข้อมูลในระหว่างเดือนเมษายน 2562 ถึงเดือนมีนาคม 2563 ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับสังเกตการณ์ ผู้ให้ข้อมูล (key information) จำนวน 50 คน คัดเลือกอย่างเจาะจงตามคุณสมบัติที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ จัดเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มแรก คือ ตัวแทนครอบครัวข้ามแดน 30 คน ซึ่งต้องมีประสบการณ์ชีวิตข้ามแดน และต้องประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ผ่านวิถีชีวิตแบบสองถิ่นที่อยู่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว กลุ่มที่สอง คือ ผู้นำชุมชน 10 คน เป็นผู้นำทั้งในแบบทางการและไม่เป็นทางการ มีประสบการณ์ชีวิตและการทำงานเกี่ยวกับครอบครัวข้ามแดน มีความเข้าใจประวัติศาสตร์และบริบทของชุมชนที่เชื่อมโยงกับครอบครัวข้ามแดนอย่างแท้จริง กลุ่มที่สาม คือ เจ้าหน้าที่รัฐและนักพัฒนาองค์กรเอกชน 10 คน เป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่และปฏิบัติงานโดยตรงกับครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว แนวการสัมภาษณ์ผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญ และมุ่งไปที่โลกทัศน์กับการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดน

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่กับการเก็บข้อมูลในลักษณะเข้าไปเข้ามา ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) 2 วิธี คือ วิธีต่างแหล่งข้อมูล และวิธีต่างการเก็บข้อมูล นำเสนอผลการศึกษาด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ตามแนวคิดที่ใช้ในแนวทางการศึกษา

การวิจัยนี้ผ่านการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เลขที่ HE623021

บริบทชุมชนชายแดนไทย-ลาว

ปากแบ่งเป็นชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงที่ตั้งอยู่บนฐานของวัฒนธรรมลาว และความสัมพันธ์ทางเครือญาติทั้งทางสายเลือดและการแต่งงาน สันนิษฐานว่าก่อตั้งในสมัยอาณาจักรล้านช้าง หลักฐานที่ยืนยันความสำคัญของชุมชนนี้แต่โบราณ คือ พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อที่ประดิษฐานอยู่ในวัดประจำชุมชน ซึ่งคนสองฝั่งโขงศรัทธาเลื่อมใส แม้หลังวิกฤติ “รศ. 112” ในปี 2436 แม่น้ำโขงถูกกำหนดของเป็นเส้นเขตแดนรัฐชาติ แต่ผู้คนในชุมชนชายแดนยังติดต่อกันได้ การแต่งงานระหว่างคนไทยกับคนลาวเป็นเรื่องปกติวิสัย ในปี 2518 หลังเหตุการณ์ปฏิวัติลาว ชุมชนนี้ถูกใช้เป็นศูนย์อพยพชั่วคราวรองรับคนลาวที่อพยพเข้าสู่ไทย ทำให้เกิดการแต่งงานข้ามแดนระหว่างคนลาวอพยพกับคนในชุมชนเพิ่มขึ้น เพราะคนลาวอพยพไม่ต้องการย้ายไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่สาม ต่อเมื่อความขัดแย้งใน

ระดับโลกและภูมิภาคที่คล้ายในต้นทศวรรษ 2530 รัฐบาลไทยและลาวปรับนโยบายต่อกันใหม่ ด้านประเพณีในชุมชนได้ถูกยกระดับเป็นจุดผ่านแดนถาวร ซึ่งเอื้อให้คนลาวหลังไหลเข้ามาเป็นแรงงานข้ามแดนในไทยได้ง่าย โดยเฉพาะแรงงานนอกระบบตามฤดูกาลในชุมชน ใกล้เคียงกันยังเกิดตลาดนัดชายแดนขึ้นในชุมชนจากพ่อค้าแม่ค้าท้องถิ่น รวมถึงภาครัฐส่งเสริมให้เป็นชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว ด้วยการจัดงานนมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ และงานแข่งเรือยาวสองฝั่งโขงอย่างยิ่งใหญ่ ทำให้ในทุกปีมีคนไทย คนลาว และคนลาวอพยพที่ไปตั้งถิ่นฐานในต่างประเทศเข้าร่วมนับแสนคน งานประเพณีเหล่านี้เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวลาวไทยได้เกี่ยวพาราสีกัน จนเกิดการแต่งงานและครอบครัวข้ามแดนเพิ่มอีกตลอด

พัฒนาการของครอบครัวข้ามแดนที่อาศัยในชุมชนชายแดนแห่งนี้ แบ่งได้ 3 ยุค ประกอบด้วย ยุคดั้งเดิม (ก่อนปี 2518) ยุคสงคราม (ระหว่างปี 2518-2530) และยุคทุนนิยมชายแดน (หลังปี 2531) มีจำนวนกว่า 50 ครอบครัว ทั้งหมดล้วนไม่ได้แต่งงานข้ามแดนตามกฎหมาย เพราะไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว เนื่องจากความยุ่งยากในการปฏิบัติ เสียค่าใช้จ่ายมาก ใช้เวลานาน และคู่สมรสขาดความรู้ต่อกฎระเบียบการแต่งงานข้ามแดน อีกทั้งคนลาวมากกว่าครึ่งยังไม่มีเอกสารราชการที่จำเป็นในการจดทะเบียนสมรส นอกจากนี้ ผู้หญิงลาวบางคนยังเลือกเป็นภรรยาคนที่สองของคนไทย ทำให้ไม่สามารถจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายได้ จำแนกลักษณะครอบครัวข้ามแดนได้ 4 รูปแบบ ประกอบด้วย สามีไทยมีภรรยาเป็นคนลาวแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีลาวมีภรรยาไทยแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีไทยมีภรรยาลาวเป็นภรรยาคนที่สอง และสามีไทยมีภรรยาลาวหลายคน ดังนั้นสมาชิกในครอบครัวจึงมีสถานะทางกฎหมายที่ต่างกัน กลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างที่ต่อสิทธิและอำนาจขั้นพื้นฐานในฐานะมนุษย์ เพราะปราศจากความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ชีวิตของครอบครัวข้ามแดนจึงมีความเสี่ยงและความไม่แน่นอนสูง เนื่องจากได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม ไม่ได้รับการคุ้มครองทางกฎหมาย ต้องเผชิญกับการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์น่าอัปการ

อย่างไรก็ดี ครอบครัวข้ามแดนไม่ได้จำนนต่อการถูกบีบคั้นกดขี่ที่เกิดขึ้น พวกเขาได้ตอบโต้ ต่อรองกับความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่ผูกติดกับวิถีคิดเชิงเดี่ยว ซึ่งใช้ในการบงการชีวิตพวกเขา ผ่านวิถีชีวิตสองถิ่นที่ทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาว โดยไม่จำกัดตนเองและครอบครัว ให้ดำเนินชีวิตและอยู่อาศัยเฉพาะฝั่งใดฝั่งหนึ่ง ด้วยโลกทัศน์ที่มองว่า ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีพ สามารถเคลื่อนย้ายไปมาได้ทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง เพราะเส้นเขตแดนรัฐชาติไม่ได้ขึงตั้งอยู่ทุกเมื่อเชิ้อวัน หากมีจังหวะที่ย่อนยานลง จนเสมือนไร้อำนาจรัฐ

ในบางบริบท ภายใต้โลกทัศน์คนท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญต่อโลกทางสังคม พวกเขาไม่ค่อยกังวลใจนักต่อความถูกหรือผิดกฎหมายในการใช้ชีวิตข้ามแดน มากเท่ากับคำนึงถึงความอยู่รอดของครอบครัว การสืบสานความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ค่านิยมและความเชื่อท้องถิ่น จิตสำนึกทางชาติพันธุ์ ความทรงจำร่วมทางสังคมและประวัติศาสตร์ชุมชนสองฝั่งโขง ก่อนที่เส้นเขตแดนและความเป็นพลเมืองของรัฐชาติจะถูกสร้างขึ้น ครอบครัวข้ามแดนจึงไม่ได้อ้างอิงตนเองอยู่กับรัฐชาติและความเป็นพลเมืองทางกฎหมายเท่านั้น แต่ตอบโต้ต่อรอง ทั้งในระดับปฏิบัติการและระดับความหมายไปตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแต่ละบริบท จากการประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง จนสามารถปรับใช้ชีวิตสองถิ่นที่ได้อย่างลื่นไหลและมีชีวิตชีวา เพราะแต่ละครอบครัวไม่ได้อาศัยอยู่เพียงลำพังอย่างอิสระ แต่ยึดโยงอยู่กับเครือญาติ ชุมชน หน่วยงานรัฐและเอกชนไปในแต่ละบริบท

โลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนกับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

ความเป็นคนสองฝั่งโขง

แม่น้ำโขงในโลกทัศน์ครอบครัวข้ามแดน เฉพาะอย่างยิ่งในหมู่คนเฒ่าคนแก่ ต่างรับรู้ว่แม่น้ำโขงเป็นทุกสิ่งอย่างในชีวิต สำคัญทั้งในแง่ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรแหล่งอาหารและอาชีพ คมนาคมขนส่ง บ่อเกิดวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม และจารีตประเพณี สะท้อนได้จากคำบอกเล่าของสารธีเรือโดยสารข้ามแดน หนึ่งในครอบครัวข้ามแดนเพราะมีภรรยาลาว ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือและมีเครือญาติทั้งสองฝั่งโขง เห็นว่า

“ความคิดตา ไม่เคยมองแม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดน ไม่เคยรู้สึกว่ ฝั่งนั้นเป็นลาว ฝั่งนี้เป็นไทย แต่เห็นเป็นที่ทำกิน หาปลาในน้ำ ปลูกผักริมฝั่ง ตอนตาเป็นเด็ก พ่อชอบพาไปพายเรือข้ามฝั่งเกือบทุกวัน ตอนเป็นหนุ่มก็ไปเที่ยวงานบุญประจำ เวลามึงงานบุญฝั่งนั้นก็ไปหาเพื่อน (หมู่) บ้านเรามึงงานบุญ เพื่อนก็มาเที่ยวฝั่งเราเหมือนกัน ไปมาหาสู่กันง่าย ไม่ต้องใช้บัตรอะไร ไม่เสียเงิน ไม่มีเจ้าหน้าที่บ้านเมืองมาตรวจอะไร แต่พอลาวแตก คนฝั่งนั้นหนีมาฝั่งนี้มาก ข้ามแดนยาก ยิ่งช่วงลาวแตกใหม่ ๆ แต่ยังแอบไปมาหาสู่กันได้ พวกเรารู้ว่จะข้ามตรงไหน ตอนไหนข้ามไม่ได้ มีน้อยที่ถูกจับได้ เครือญาติติดกันไม่ได้ ต่อให้ทางการ

อยากตัด เราเห็นแต่ความเป็นพี่น้องกัน ไม่มีคนไทย ไม่มีคนลาว เรา
เป็นคนสองฝั่งโขง” (Thong [Pseudonym], Interview, 2019)

แม่น้ำโขงอันคดเคี้ยวที่ไหลผ่านบริเวณนี้ ไม่เคยถูกมองว่าเป็นอุปสรรคกีดกัน
ปฏิสัมพันธ์ของคนไทยและคนลาว แม้ในทางกฎหมายระหว่างประเทศ แม่น้ำโขงถูก
ประทับตราลงแผนที่โลกว่า เป็นเส้นแบ่งเขตแดนรัฐชาติมากกว่าหนึ่งร้อยปีแล้ว คนท้องถิ่น
ไม่ค่อยใส่ใจว่า ใครอยู่ในชุมชนชายแดนฝั่งใด ใครเป็นคนไทย ใครเป็นคนลาว มีสัญชาติไทย
หรือสัญชาติลาว เพราะตระหนักถึงเป็นคนสองฝั่งโขง ซึ่งเป็นความเป็นจริงในโลกทางสังคม
ที่พวกเขาใช้ชีวิตอยู่ และมีความสำคัญกว่าความเป็นพลเมืองทางกฎหมายไทยหรือลาว

ความเป็นคนสองฝั่งโขงถูกปรับใช้จากครอบครัวข้ามแดน เพื่อยืนยันความชอบ
ธรรมในการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง โดยเฉพาะในมิติความเป็นพลเมือง
ทางวัฒนธรรม ความเป็นพลเมืองข้ามแดน และความเป็นพลเมืองทางเศรษฐกิจ ซึ่งโลก
ทัศน์เช่นนี้ จะปรากฏชัดในกลุ่มครอบครัวข้ามแดนยุคดั้งเดิม เพราะมีความรู้สึกแนบแน่น
กับวัฒนธรรมลาว ประกอบกับทรัพยากรธรรมชาติในแถบนี้ยังอุดมสมบูรณ์ การทำมาหา
กินในชุมชนและพื้นที่สองฝั่งโขงทำได้ไม่ลำบากนัก พวกเขาส่วนใหญ่จึงไม่จำเป็นต้อง
เคลื่อนย้ายไปนอกพื้นที่นัก นาน ๆ ครั้งถึงจะเดินทางออกนอกตัวชุมชน ไกลสุดที่พวกเขา
เดินทางไปฝั่งไทย คือ ตัวเมืองอุบลราชธานี หากเป็นในฝั่งลาว คือ ภูมิลำเนาของสามี
หรือภรรยาคนลาว โดยประมาณ 3 ใน 4 อยู่ในแขวงสาละวัน สะหวันนะเขต และจำปาสัก
อีกทั้งเจ้าหน้าที่รัฐในชายแดนก็มีประจำการไม่มาก และที่มีอยู่ก็ไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับวิถี
ชีวิตประจำวัน หากไม่ใช่เรื่องความมั่นคง ดังนั้นการดำเนินชีวิตของคนสองฝั่งโขง ไม่ว่าจะ
อยู่ในลักษณะครอบครัวข้ามแดน หรือครอบครัวของคนอีสานในชุมชนจึงไม่ค่อยต่างกัน

ความเป็นคนสองฝั่งโขง ยังหมายถึงความถึง การสร้างสำนึกความเป็นท้องถิ่น
(localism) ที่พยายามข้ามพ้นไปจากความเป็นชาติ และเริ่มท้าทายความชอบธรรมของ
อำนาจรัฐแบบเดิม ที่มุ่งความเป็นหนึ่งเดียว เนื่องจากความเป็นท้องถิ่นนั้นมักวางอยู่บนการ
มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน มีสำนึกร่วมกัน มีพื้นที่ทางสังคมร่วมกัน และความผูกพันกับท้องถิ่น
นี้มักมีลักษณะเข้มข้นกว่าความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ ซึ่งในบางครั้งอาจขัดแย้งกับ
อุดมการณ์รัฐชาติได้ (Santasombat, 2008) งานศึกษาชายแดนในพื้นที่ใกล้เคียงกันของ
สุชาติดา และ สุรสุม ได้กล่าวถึงเรื่องเล่าของอดีตลาวอพยพคนหนึ่งว่า คนสองฝั่งโขงเชื่อกัน
ว่า แม่น้ำโขงตลอดสายมีประตูที่ภูพานาคสร้างไว้ เพื่อให้พี่น้องที่อาศัยอยู่กันคนละฝั่งข้าม

ไปมาได้ ที่ใดที่มีคนลาวอพยพอยู่อาศัยมาก แสดงว่าจุดนั้นเป็น “ประตูแม่น้ำโขง” ที่พญานาคได้สร้างไว้ตลอดสายแม่น้ำโขง มุขปาฐะดังกล่าวสะท้อนว่า คนท้องถิ่นในชุมชนสองฝั่งโขงได้ผสมผสานความเชื่อ ความศรัทธาในอดีตเข้ากับปรากฏการณ์ข้ามแดนที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเพื่อสื่อถึงสาระณะว่า การอพยพของผู้คนในลุ่มน้ำโขงมีมาตั้งแต่โบราณ โดยมีพญานาคที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขงเป็นผู้กำหนดช่องทางไว้ (Thaweedit & Krisnachuta, 2012) แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนที่ใช้ชีวิตในชุมชนชายแดนว่า พวกเขาให้ความสำคัญกับความจริงทางสังคมที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางจิตวิญญาณ การพึ่งพากันของคนสองฝั่งโขง มากกว่าเรื่องเส้นเขตแดน ความเป็นพลเมือง สำนึกชาตินิยมและกฎระเบียบการข้ามแดนที่รัฐชาติสร้างไว้

ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ

พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อแห่งวัดพระโต เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนสองฝั่งโขงบริเวณนี้มาหลายชั่วคน สะท้อนได้ชัดผ่านเรื่องเล่าของผู้เฒ่าสองฝั่งโขง ซึ่งอดีตคือคนไทยที่ย้ายถิ่นไปอยู่ฝั่งลาว ตั้งแต่ลาวยังเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส จนได้ตำแหน่งนายบ้านแห่งหนึ่งในเมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต ก่อนอพยพกลับฝั่งไทยหลังลาวปฏิวัติ โดยชายชราวัยเกือบร้อยปีที่แข็งแรง และมีลูกหลานกระจายอยู่ทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวนับร้อยคน ได้เล่าถึงความศรัทธาต่อพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อว่า เมื่อถึงงานบุญเดือนสามของทุกปี ผู้ปลาในแม่น้ำโขงจะว่ายทวนกระแสน้ำไปกราบไหว้พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ ก่อนจะว่ายทวนน้ำขึ้นไปอีก เพื่อกราบไหว้องค์พระธาตุพนม วัตรปฏิบัติเช่นนี้คล้ายกับคนสองฝั่งโขงแถบนี้ที่จะต้องเดินทางมากกราบไหว้พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อในงานบุญเดือนสาม ไม่ว่าจะในปัจจุบันจะมีสถานะเป็นพลเมืองไทย พลเมืองลาว และพลเมืองรัฐชาติใด ไม่ว่าจะอาศัยอยู่ใกล้และไกลแค่ไหน ทั้งที่อยู่ในไทย ในลาว หรือในต่างประเทศ ควรด้นด้นมาร่วมงานบุญประเพณีมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อให้ได้ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตตนและครอบครัว เนื่องจากพวกเขาเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อเหมือนกัน (Dom [Pseudonym], Interview, 2019)

ในทำนองเดียวกัน อดีตลาวอพยพคนหนึ่งที่มีภรรยาเป็นคนไทย และลี้ภัยมาอยู่อาศัยในชุมชนปากแบ่งได้เกือบครึ่งศตวรรษ มีลูกหลาน ญาติพี่น้อง มิตรสหายในฝั่งลาว และฝั่งไทยหลายสิบคน ได้เล่าถึงความเชื่อต่อพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ ว่า

“เราเป็นลูก เป็นหลานพระเจ้าใหญ่ (องค์ตื้อ) ช่วงบุญเดือนสาม ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ทุกคนจะพยายามเดินทางมากกราบไหว้ทุกปี พวกที่อยู่ฝั่งลาวจะถือโอกาสมาเยี่ยมพ่อแม่ พี่น้องในฝั่งไทย เป็นอย่างนี้ตั้งแต่รุ่น

ปู่ย่า เอื้อนพ่อ (ครอบครัวพ่อ) อยู่ดีมีสุขได้ เพราะบารมีพระเจ้าใหญ่
 คุ่มครอง ทั้งคนที่อยู่ไทย อยู่ลาว...อย่าว่าแต่คนเลย ปลูกในแม่น้ำของ
 ยิ่งว่ายทวนน้ำมาไหว้พระเจ้าใหญ่ แล้วค่อยไปไหว้พระธาตุพนม” (Ki
 [Pseudonym], Interview, 2020)

คำบอกเล่านี้มีความหมายที่ซ่อนเร้นไว้ คือ ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ต่อ ได้ปก
 ปกษักรักษาลูกหลานที่ศรัทธา ไม่ว่าจะเป็นคนไทย คนลาว หรือคนต่างชาติ รวมถึงทำให้รู้สึก
 เป็นพวกเดียวกัน มีรากเหง้าและบรรพชนร่วมกัน แม้จะมีสถานะความเป็นพลเมืองทาง
 กฎหมายที่ต่างกัน ซึ่งช่วยให้ครอบครัวข้ามแดนไม่รู้สึกละเลยเปล่าไร้ตัวตนมากเกินไปใน
 การใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน และเอื้อให้พวกเขาปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจาก
 ข้างล่างได้ พระเจ้าใหญ่องค์ต่อจึงเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อใช้ต่อรอง ต่อสู้กับ
 ความเป็นพลเมืองและสัญชาติ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางกฎหมายที่ตายตัวของรัฐชาติ ใน
 ขณะเดียวกันก็ค่อย ๆ ถูกประดิษฐ์เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจผ่านการจัดงานนมัสการพระเจ้า
 ใหญ่องค์ต่อ ลักษณะเช่นนี้คล้ายปฏิบัติการของคนสองถิ่นไร้สัญชาติที่ตั้งถิ่นฐานและสร้าง
 ครอบครัวอยู่ในชายแดนไทย-พม่า ได้พยายามสร้างตัวตนใหม่ผ่านการเป็นลูกศิษย์หลวงพ่อ
 อดตมะในฐานะของ “พระสองถิ่น” ที่ได้รับความเลื่อมใสจากคนไทย คนพม่า และคนกลุ่ม
 น้อย (Thongmak & Angasinha, 2017) เพื่อปรับทัศนคติต่อพวกเขาในทางสังคมจิตวิทยา
 ให้หลุดพ้นจากการถูกดูหมิ่น กดทับ และปิดกั้นให้ห่างจากสิทธิและบริการของรัฐ จนคน
 สองถิ่นไร้สัญชาติถูกนับรวมให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชายแดนแห่งนั้น

เมื่อผู้วิจัยได้สนทนากับผู้อาวุโสหลายคน (อายุ 70 ปี ขึ้นไป) ถึงการเคลื่อนย้าย
 แม่น้ำโขง ทำให้ทราบถึงมุขปาฐะอีกหลายเรื่องที่แสดงถึงสายใยความสัมพันธ์ของคนสองฝั่ง
 โขงที่แฝงในเรื่องราวต่อกันมา ซึ่งต่างกันในรายละเอียดบ้าง เพราะอาจถูกดัดแปลงและ
 เสริมแต่งไปตามคนเล่า มากบ้างน้อยบ้าง แต่จะมีแก่นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาใน
 พุทธศาสนา ธรรมชาติลึกลับของแม่น้ำโขง และความเป็นเครือญาติของคนท้องถิ่น ที่ทับซ้อน
 อยู่ในโลกทัศน์ของพวกเขา ซึ่งพ้นไปจากกรอบคิดรัฐชาติ ในงานเรื่อง *In The Elementary
 Forms of Religious Life* (Durkheim, 1912) ของ Emile Durkheim ชี้ว่า ศาสนามีความ
 จำเป็นต่อกลุ่มสังคมของมนุษย์ เพราะศาสนาทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา การเคารพนับ
 ถือ การถือปฏิบัติร่วมกันผ่านพิธีกรรมศาสนา สู่ถึงความเป็นหนึ่งเดียวของกลุ่มเครือญาติ
 และเผ่าพันธุ์ เนื่องจากสังคมจำเป็นต้องมีความเป็นปึกแผ่น มีอารมณ์ความรู้สึกร่วมและ
 แสดงออกทางเดียวกัน พิธีกรรมทางศาสนาได้กลายเป็นคุณค่าและความสุขในชีวิต

อยู่ร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็ลดทอนความทุกข์ทางจิตใจไปด้วย ศาสนาและพิธีกรรมที่ปรากฏในรูปจารีตประเพณี จึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม

ความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ไทย

รัฐไทยและรัฐลาวประสบความสำเร็จพอสมควรในการสร้างความเป็นพลเมืองให้กับคนที่อยู่ในแต่ละฝั่งของแม่น้ำโขง ท่ามกลางบริบทความขัดแย้งและสงครามในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คนฝั่งขวาถูกนิยามใหม่จากรัฐชาติไทยให้เป็น “คนอีสาน” ภายใต้ความเป็นไทย ส่วนคนฝั่งซ้ายถูกสร้างให้เป็นคนอินโดจีน หรือคนร่วมวัฒนธรรมฝรั่งเศส ก่อนจะเปลี่ยนเป็น “คนลาว” ภายใต้ความเป็นลาว หลังลาวได้เอกราชจากฝรั่งเศส การหล่อหลอมสำนึกความเป็นพลเมืองที่ต่างกันเข้มข้นยิ่งขึ้นในยุคสงครามเย็น รัฐทั้งสองยังได้จัดตั้งหน่วยงานรัฐในชายแดนสองฝั่ง พร้อมกับส่งเจ้าหน้าที่รัฐทั้งส่วนกลางและท้องถิ่นมาประจำการอย่างดาษดื่น ทำให้โลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนต่อความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ เริ่มต่างกันไปในชุมชนแต่ละฝั่ง แม้พวกเขาจะเป็นคนร่วมวัฒนธรรมลาวเดียวกันมาก่อน โดยเฉพาะในฝั่งไทยที่สถาบันกษัตริย์ไทยถูกสร้างให้เป็นศูนย์กลาง และภาพแทนหลักของความเป็นไทยอย่างเข้มข้นมาหลายทศวรรษ

คำบอกเล่าของอดีตทหารลาวฝ่ายราชอาณาจักรลาว วัย 70 ปี ที่เคยต่อสู้หลายปีกับฝ่ายรัฐบาลคอมมิวนิสต์ หลังลาวแตกจึงลี้ภัยมาอาศัยอยู่กับพี่น้องฝั่งไทย และได้แต่งงานกับภรรยาไทย แสดงถึงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของกษัตริย์ไทย ด้วยแววตาแห่งความปลื้มปิติ แต่ก็แฝงเร้นความรันทดใจอยู่ไม่น้อย เมื่อระลึกถึงเรื่องราวครั้งอดีต ว่า

“ประเทศลาวอ่อนแอ ผู้นำแตกแยก แบ่งเป็นฝ่าย ๆ ฝ่ายญวน ฝ่ายอเมริกัน รบกันเอง ลาวไม่เคยมีอิสระ เป็นเมืองขึ้นเขาตลอด ทุกวันนี้ก็ถูกรอกร้างจากต่างชาติ...ผมรบเพื่อบ้านเมือง ปกป้องกษัตริย์ แต่แม้เขาก็ต้องยอม ผมเสียใจมาก ต้องทิ้งบ้านเกิดมาอยู่ฝั่งไทย ฟังพระเจ้าแผ่นดินไทย ตอนนี้อลาวไม่มีพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ผมบูชาในหลวงไทยที่สุด ท่านรักประชาชน ท่านเคยมาหมู่บ้านนี้ด้วย (ร. 9) มาไหว้พระเจ้าใหญ่ ที่เฮือนผมมีรูปในหลวงและราชินี ผมสอนให้ลูกหลานรู้บุญคุณกษัตริย์ไทยและแผ่นดินไทย...ส่วนหนึ่งที่ผมตัดสินใจไม่ไปประเทศที่สาม เพราะอยากอยู่ไทย ยังคิดถึงบ้านในลาว มีพี่น้องอยู่ในลาวมาก ยังข้ามไปฝั่งโน้นอยู่เรื่อย ๆ ...ในความคิดผมเป็นทั้งลาวทั้งไทย เกิดในลาว แต่มาอยู่ในไทยสี่สิบกว่าปีแล้ว ผมช่วยหมู่บ้านเต็มที่

ให้ความร่วมมือกับเจ้านายทุกอย่าง แม้ไม่มีบัตรไทย” (Phon [Pseudonym], Interview, 2020)

การสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนยุคสงคราม ต้องปฏิบัติการเชื่อมต่อครอบครัวตนเข้ากับสถาบันกษัตริย์ไทย เพื่อผสมกลมกลืนสู่ความเป็นไทย การปลุกฝังให้ลูกหลานสำนึกในบุญคุณของพระเจ้าแผ่นดินไทย ในฐานะที่พึ่งในยามที่พวกเขาตกทุกข์ได้ยาก จำต้องหนีร้อนมาพึ่งเย็น จึงถือเป็นพระมหากษัตริย์ไทยของกษัตริย์ไทยอย่างหาที่สุดมิได้ เหนืออื่นใดคือพระเจ้าแผ่นดินไทยได้กลายเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในโลกทัศน์ของคนลาวไปแล้ว เพื่อทำหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ พระเจ้าแผ่นดินลาวที่ไม่หลงเหลืออยู่แล้วในโลกแห่งความเป็นจริง ในแผ่นดินบ้านเกิดของตนในปัจจุบัน การรับรู้และให้ความหมายลักษณะเช่นนี้สะท้อนมุมมองว่า ครอบครัวข้ามแดน โดยเฉพาะอดีตคนลาวอพยพที่ยังไร้สถานะพลเมืองทางกฎหมาย ได้ต่อรองและยอมรับความเป็นพลเมืองไทยทางวัฒนธรรมแล้ว พวกเขาเห็นว่าอาจจะเป็นหนทางที่นำไปสู่การได้บัตรประชาชนไทยในอนาคตอันใกล้

ปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างผ่านการแสดงแบบโจ่งแจ้งให้เห็นถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ จะปรากฏเด่นชัดในวันสำคัญของชาติ คือ วันพ่อแห่งชาติ วันแม่แห่งชาติ วันสวรรคตในหลวงรัชกาลที่ 9 และวันเฉลิมพระชนมพรรษาในหลวงรัชกาลที่ 10 ครอบครัวข้ามแดนจะอุทิศตนเป็นจิตอาสา เสียสละเวลาและทรัพย์สินเพื่อพัฒนาชุมชนและสาธารณะ การติดภาพพระบรมสาทิสลักษณ์ และพระบรมฉายาลักษณ์ กษัตริย์องค์สำคัญในบ้านเรือนตน เพื่อมุ่งสร้างความประทับใจให้ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐที่อาจพบเห็น เพราะสำคัญยิ่งต่อการได้สถานะความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย วันสำคัญแห่งชาติไทยเปิดโอกาสให้พวกเขาได้เป็นสมาชิกของชุมชนในโลกความเป็นจริง และถูกนับรวมเป็นสมาชิกชุมชนรัฐชาติในโลกจินตนาการด้วย ถือเป็นยุทธวิธีที่พวกเขาใช้ในการต่อรองกับอำนาจในชุมชนแห่งนี้ จนได้สิทธิจับจองที่ดินว่างเปล่า (ที่ดินสาธารณะ) เพื่ออยู่อาศัยในชุมชน สามารถทำมาหากินในพื้นที่เศรษฐกิจของชุมชนได้ การเปิดร้านค้าในบริเวณวัด และการขับรถรับจ้างที่จุดผ่านแดน ซึ่งสงวนสิทธิ์ให้เฉพาะคนที่มีครอบครัวอยู่อาศัยในชุมชนแบบเท่าเทียมกัน ไม่เลือกปฏิบัติว่าเป็นครอบครัวคนไทย ครอบครัวคนลาว และครอบครัวข้ามแดน ซึ่งสร้างความมั่นคงและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ให้หลายครอบครัวได้

ครอบครัวข้ามแดนรู้ว่า สถาบันกษัตริย์ไทยคือศูนย์รวมจิตใจคนไทย และเป็นสัญลักษณ์ของรัฐชาติไทย เหนืออื่นใดการพิจารณาให้สถานะความเป็นพลเมืองที่ระบุใน

พระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2551 และมติของคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2559 ระบุไว้ชัดเจนว่า ต้องเป็นคนที่มีความจงรักภักดีและเลื่อมใสต่อการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เมื่อได้รับอนุมัติสัญชาติไทยแล้ว ในวันรับมอบบัตรประชาชนไทยที่ใช้ยืนยันถึงความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ก็ต้องจัดพิธี ถวายสัตย์ปฏิญาณตนต่อหน้าพระบรมฉายาลักษณ์ของกษัตริย์ด้วย ฉะนั้นนับได้ขั้นแรกที่จะทำให้พวกเขามีโอกาสเชื่อมต่อตนเข้าสู่ความเป็นพลเมืองไทย ตามโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดน ก็คือ การแสดงเชิงประจักษ์ให้เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้นำชุมชน และคนในชุมชน เห็นว่า พวกเขาเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน มีสำนึกความเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐไทยไปพร้อมกัน นอกจากนี้ ยังช่วยลบเลือนทัศนคติเชิงลบที่พวกเขามักได้รับจากสังคม ว่าเป็นภาระทางงบประมาณ มาแย่งงานคนไทย ชอบทำผิดกฎหมาย และอาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ คล้ายกับแรงงานไทใหญ่ไร้รัฐในเมืองเชียงใหม่ (Ganjanapan & Samnieng, 2016) ต้องต่อสู้ดิ้นรนด้วยการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมขึ้นมา หรือสร้างความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม เพื่อให้ตนเองและครอบครัวสามารถอยู่รอดได้ จากการเลือกใช้ความศรัทธาในสถาบันกษัตริย์ไทยมาเป็นพื้นฐานในการสร้างตัวตน ปรับไปสู่อำนาจความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย เพื่อเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของรัฐไทยแบบทางการ

โลกทัศน์ และปฏิบัติการประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

การใช้ชีวิตสองถิ่นที่ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนฝั่งไทยและฝั่งลาว ควบคู่กัน เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่อยู่เหนือโลกทัศน์และจินตนาการของรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งหวงแหนอธิปไตยเหนือดินแดน ยึดกุมผู้คนไว้ภายใต้สถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย จนแสรมองไม่เห็นสภาพที่เป็นจริงในการดำรงชีพของพวกเขา กดทับให้กลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างที่ด้อยสิทธิและอำนาจ แม้ในบางคราวครอบครัวข้ามแดนได้ถูกนับรวมให้เป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของชุมชนชายแดนแห่งนี้ไปแล้ว จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะอย่างแข็งขัน ซึ่งช่วยให้พวกเขามีตัวตนและส่งเสียงเรียกร้องได้บ้าง ในแง่จึงเป็นปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง เพื่อตอบโต้ ต่อรองกับความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวของรัฐชาติ ดังนั้นปริภูมิพลเมืองในชุมชนชายแดน จึงไม่ใช่เวทีของการปฏิสัมพันธ์และการต่อสู้ทางการเมืองสำหรับพลเมืองทางกฎหมายเท่านั้น แต่ครอบครัวข้ามแดนที่มีวิถีชีวิตข้ามแดนอยู่เป็นกิจวัตร และไม่ติดที่ติดทางเหล่านี้ ยังสามารถฉวยใช้ทุนทาง

สังคมที่มีอยู่ให้แปรเป็นทุนประเภทอื่นได้อย่างยืดหยุ่นและสิ้นไหล เพื่อบรรลุประโยชน์สูงสุดแก่ครอบครัวตน วิถีชีวิตสองถิ่นที่ของครอบครัวข้ามแดน อาจไม่ได้มีความหมายแก่การเคลื่อนย้ายเพื่อหาโอกาสและช่องทางเข้าถึงทรัพยากร สิทธิและบริการในฝั่งไทยและฝั่งลาวเท่านั้น แต่หมายถึงแรงปรารถนา การผจญภัย ความเป็นผู้ใหญ่ การบริโภคความทันสมัย ซึ่งแฝงนัยแห่งปฏิบัติการทำลายอำนาจรัฐชาติทางสัญลักษณ์ไปพร้อมกัน

อย่างไรก็ดี ครอบครัวข้ามแดนจะถูกถามถึงความจงรักภักดีต่อรัฐชาติที่อยู่เสมอจากหน่วยงานความมั่นคงของรัฐไทย ย้ำเตือนให้พวกเขาปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด ไม่มีพฤติกรรมเป็นภัยต่อความมั่นคง ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของสถาบันกษัตริย์ไทย ขณะที่ผู้นำครอบครัวข้ามแดนยุคสงครามจะพร่ำบอกเจ้าหน้าที่รัฐทุกครั้งที่มีโอกาสว่า ได้ส่งสอนลูกหลานให้เป็นคนดี ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งผิดกฎหมาย สำนึกในบุญคุณของแผ่นดินไทย และพระเจ้าอยู่หัวของไทยไม่เสื่อมคลาย แม้ครอบครัวต้องใช้ชีวิตทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาว แต่ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาเอาใจออกห่างจากไทย แล้วหันไปจงรักภักดีต่อลาว เนื่องจากสำนึกรักต่อถิ่นฐานและสำนึกต่อรัฐชาตินั้น สามารถเกิดขึ้นและดำรงอยู่คู่กันได้ โดยเฉพาะในยุคที่เทคโนโลยีการคมนาคมและการสื่อสารก้าวหน้าจากโลกาภิวัตน์ ทำให้ผู้คนสามารถใช้ชีวิตข้ามแดนได้หลายแห่ง มีความรักความผูกพัน และความจงรักภักดีต่อหลายสถานที่ไปพร้อมกันได้ (Shaker, 2018) เงื่อนไขและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกระทบกับวิถีการดำเนินชีวิตและโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดน โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมายอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะการไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองย่อมหมายถึงสิทธิและสวัสดิการจากรัฐที่น้อยลง รวมถึงโอกาสและช่องทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของครอบครัวที่หดแคบและตีบตันตามไปด้วย

ปฏิบัติการลอตเตอรี่ ช้อนเร้นรัฐ และอำพรางรัฐ

ครอบครัวข้ามแดนที่มีฐานะดีจำนวนหนึ่งเลือกใช้ยุทธวิธี “ลอตเตอรี่แบบสุดโต่ง” (Thaweessit & Krisnachuta, 2012) ยอมจ่ายเงินใต้โต๊ะให้เจ้าหน้าที่รัฐบางคน เพื่อเข้าสู่งานทำ “บัตรไทย” แม้รู้ดีว่ามีความเสี่ยงสูง ที่เงินก้อนใหญ่ที่จ่ายไปนั้นอาจเสียเปล่า โดยไม่ได้สถานะพลเมืองทางกฎหมาย ข้อมูลวิจัยนี้พบว่า มีหนึ่งครอบครัวตัดสินใจ “ช้อนเร้นรัฐ” ด้วยการที่ผู้หญิงคนลาวให้ผู้ชายคนไทยที่เป็นเพื่อนสนิท (ในความเป็นจริง เพื่อนคนไทยมีเพศสภาพแบบชายรักชาย) มารับรองเป็นพ่อของลูกตนเอง เพราะสามีคนไทยหรือพ่อแท้จริงของลูกหนีได้ไประหว่างที่เธอตั้งครรภ์ ทำให้เธอเลือกใช้กลยุทธ์นี้ และยังคงจ่ายเงินตอบแทนน้ำใจให้เพื่อนคนไทยด้วย แม้ทราบดีว่าเป็นการปกปิดข้อเท็จจริงกับราชการไทย

ตามข้อเท็จจริงแล้วลูกของเธอคนนี้ต้องได้รับสัญชาติไทยตามหลักการสืบสายเลือด (Preechasinlapakun, 2011) หากสามีคนไทยรับผิดชอบต่อลูกในฐานะพ่อ ด้วยการรับรองลูกที่เกิดขึ้นในทางกฎหมาย สภาพเช่นนี้ตรงกับสิ่งที่ Catharine A. Mackinnon (1998) เห็นว่า ครอบครัวเป็นพื้นที่แห่งปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของชายและหญิง ซึ่งไม่ได้มีแต่ความรักใคร่กลมเกลียวกันเสมอไป แต่เต็มไปด้วยความไม่เป็นธรรมและการเอาเปรียบ โดยเฉพาะเมื่อชายและหญิงต้องสัมพันธ์กับรัฐและกฎหมาย

ในกรณีนี้ นอกจากสามีคนไทยจะหนีจากภรรยาคนลาวโดยไม่รับรองลูกแล้ว ยังได้ทิ้งภาระการเลี้ยงดูและปัญหาสถานะบุคคลทางกฎหมายของลูกไว้ให้ภรรยาคนลาว ต้องจัดการเพียงลำพังด้วย เธอจำต้องเลือกแก้ไขเท่าที่สามารถกระทำได้ ด้วยการแจ้งข้อบิดาตามกฎหมายในใบสูติบัตรของลูกไม่ตรงกับบิดาแท้จริง เพราะปรารถนาให้ลูกได้รับสัญชาติไทย ถึงแม้ทำให้เธอในฐานะคนเป็นแม่ต้องทำผิดกฎหมาย ตามมุมมองของแม่คนลาวที่เห็นว่า การมีบัตรประชาชนไทยของลูก เป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่ออนาคตลูกและครอบครัว สะท้อนผ่านประโยคที่ผู้วิจัยได้ยินเสมอ เมื่อสนทนากับภรรยาลาวหลายคนว่า “แม่ไม่ได้บัตรไทย ก็ไม่เป็นไร ขอให้ลูกได้ก็พอ” จนนำไปสู่ปฏิบัติการซ่อนเร้นรัฐ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย แม้ถูกมองว่าเป็นวิธีการละเมิดกฎหมายในสายตาคนทั่วไป

ในบางครอบครัวข้ามแดนได้เลือกที่จะ “อำพรางรัฐ” โดยสามีคนไทยขึ้นทะเบียนแรงงานต่างด้าวให้กับภรรยาคนลาว เพื่อให้ภรรยาที่ป่วยเรื้อรังเข้าถึงสิทธิการรักษาพยาบาลในโรงพยาบาลรัฐ ทั้งที่ในความเป็นจริง ภรรยาคนลาวไม่ได้มีสถานะเป็นแรงงานข้ามแดนตามกฎหมายแต่อย่างใด เพราะมองว่าเป็นหนทางที่รวดเร็วและเสียค่าใช้จ่ายไม่มากนัก เพื่อทำให้ภรรยาคนลาวได้รับการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง พวกเขารู้ดีว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกกฎระเบียบที่รัฐกำหนดไว้ แต่ตราบไต่ที่วิธีการนั้นช่วยให้สมาชิกในครอบครัวมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ พวกเขายินดีที่รับความเสี่ยงจากการละเมิดกฎหมายนั้น จากโลกทัศน์ของคนชายแดนที่เห็นว่า วิถีชีวิตข้ามแดนของพวกเขาเต็มไปด้วยความไม่แน่นอนและมีความเสี่ยงเสมอ จนถึงเป็นเรื่องปกติในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ปฏิบัติการแทรกตัวตนเข้าสู่ความเป็นไทย

ครอบครัวข้ามแดนยุคทุนนิยมชายแดนหลายครอบครัวที่สามีและภรรยาอยู่ในวัยหนุ่มสาว (ไม่เกิน 40 ปี) ทำอาชีพค้าขาย และเป็นเจ้าของร้านค้า มีรายได้ค่อนข้างมาก บางคนเรียนจบปริญญาตรี พวกเขาคิดว่าภาระจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว เป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นต่อการสร้างความมั่นคงให้ครอบครัว พวกเขาได้แสวงหาความรู้จาก

แหล่งต่าง ๆ อาทิ สอบถามกับครอบครัวที่เคยมีประสบการณ์ตรง ปรึกษาบริษัทนายหน้า และศึกษาสื่อออนไลน์ โดยเน้นเรื่องเกี่ยวกับการแต่งงานข้ามแดนระหว่างคนไทยกับคนลาว ทว่าเมื่อพวกเขาได้เข้าสู่กระบวนการจดทะเบียนสมรสแล้ว ต้องพบกับความยุ่งยากในทุกขั้นตอน เสียค่าใช้จ่ายสูง และใช้เวลามาก ทำให้ทุกครอบครัวตัดสินใจระงับการดำเนินการไว้ก่อน แต่ทุกครอบครัวยังตั้งมั่นว่าจะเข้าสู่กระบวนการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายอีกครั้ง เมื่อมีความพร้อมมากขึ้นในอนาคต เพราะจะทำให้ครอบครัวตนถูกต้องเป็นทางการ ไม่ต้องคอยกังวลในชีวิตคู่ว่าจะถูกสามีหรือภรรยาคนไหนเอาเปรียบ หากพิจารณาเชิงเศรษฐศาสตร์ยังเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าในระยะยาว เพราะไม่ต้องข้ามแดนทุกเดือน เพื่อ “จำ” หนังสือเดินทาง และไม่ต้องเสี่ยงถูกจับจากเจ้าหน้าที่รัฐไทยและลาว เหนืออื่นใดคือจะเป็นบันไดขั้นแรกที่น่าไปสู่ความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย แม้ที่ผ่านมาการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาวของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนแห่งนี้จะไม่สำเร็จเลย ขณะที่คู่สามีภรรยาในครอบครัวข้ามแดนยุคดั้งเดิม และยุคสงครามที่ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และมีฐานะยากจน เห็นว่า ในชีวิตพวกเขาปากท้องยังเป็นเรื่องสำคัญสุด การจดทะเบียนสมรสเป็นเรื่องรองลงไป แต่เกือบทุกครอบครัวต้องการจดทะเบียนสมรส โดยมีเพียงส่วนน้อยที่มองว่าการจดทะเบียนสมรสเป็นเรื่องไม่จำเป็นต่อชีวิตครอบครัวของตน

ครอบครัวข้ามแดนยุคทุนนิยมชายแดนใต้ค้นร่นหาทางกำหนดชะตาชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อแทรกตนเข้าสู่ความเป็นคนไทยผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ภรรยาคนลาวที่อายุน้อย (ไม่เกิน 30 ปี) นิยมเปลี่ยนชื่อให้ทันสมัยคล้ายชื่อคนไทยรุ่นใหม่ ขณะที่วัยรุ่นที่เป็นลูกติดมากับแม่ที่เป็นคนลาว (สามีเดิมเป็นคนลาว) และไม่มีสัญชาติไทย ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าจะชอบพูดภาษาไทยในการสนทนาทั้งกับคนที่ไปด้วยกันและกับคนอื่น เมื่อเดินทางไปต่างถิ่น หรือในระหว่างที่พูดคุยกับเจ้าหน้าที่รัฐและนักพัฒนาเอกชน มักแต่งกายด้วยเสื้อผ้าตามแฟชั่นสมัยใหม่ เมื่อไปเที่ยวในตัวเมืองอุบลราชธานี เพื่ออำพรางตัวตนไม่ให้คนในสังคมไทยรู้ว่าตนไม่ใช่คนไทย ในบางครอบครัวที่มีภรรยาคนต่างด้าวที่มีข้อควมว่า “ขอเป็นข้าราชการทุกชาติไป” ด้านหลังหรือด้านหน้ากระถกภรรยาของตนเอง ที่สำคัญ สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนทุกยุคจะนิยมใส่ด้วยเสื้อผ้าที่มีสัญลักษณ์และตราของหน่วยงานรัฐ เสื้อธงรงค์ของหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เสื้อลายพรางแบบทหาร เสื้อเหลือง หรือเสื้อที่สกรีน “เรารักในหลวง” ในเวลาที่ต้องติดต่อกับหน่วยงานรัฐ เข้าร่วมประชุมที่จัดโดยเจ้าหน้าที่รัฐ และการเดินทางไประบุที่เป็นทางการนอกชุมชน

ปฏิบัติการดังกล่าวทำให้สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนรู้สึกภูมิใจและคลายความกังวลกว่าใส่เสื้อผ้าธรรมดา ด้วยมองว่าเครื่องแต่งกายข้างต้นจะช่วยให้ตนกลายเป็นคนไทยได้สมบูรณ์ขึ้น เพื่อก้าวไปสู่ความเป็นพลเมืองไทยทางวัฒนธรรม แต่ตรงกันข้าม เมื่อครอบครัวข้ามแดนข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปใช้ชีวิตในฝั่งลาว สมาชิกไทยรุ่นใหม่จากครอบครัวข้ามแดนยุคทุนนิยมชายแดน กลับขึ้นชอบที่จะใส่เสื้อยืดที่สกรีนข้อความ เช่น สบายดีประเทศลาว จำปาเมืองลาว เบยลาว ธงชาติลาว และตัวอักษรลาว ซึ่งส่วนมากเป็นเสื้อผ้าที่ภรรยาลาวซื้อมาฝากสามีในคราวที่เดินทางกลับบ้านในฝั่งลาว สื่อนัยถึงความรักและความผูกพันต่อแผ่นดินลาวได้เช่นกัน ไม่ใช่แค่สวมใส่ตามแฟชั่นเท่านั้น เสื้อผ้าเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในอภรณ์ชั่วคราวที่ห่อหุ้มเรือนกายของสมาชิกในครอบครัวข้ามแดน ไม่ให้รู้สึกเปล่าเปลี่ยวได้ระดับหนึ่ง ในระหว่างที่ใช้ชีวิตในฝั่งไทยและฝั่งลาว แม้หลายคนไม่มีอาการทางกฎหมายจากสถานะความเป็นพลเมืองไทย ไว้คอยปกป้องคุ้มครองสิทธิความเป็นมนุษย์

ปฏิบัติการผ่านงานบุญประเพณี และจิตอาสา

เมื่อผู้วิจัยได้เรียนรู้และทำความเข้าใจวิถีชีวิตสองถิ่นที่ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนนี้มากขึ้น จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยเป็นเวลาเกือบ 1 ปี ผู้วิจัยรับรู้ว่าเขาไม่ได้ใช้ชีวิตได้เงื่อนไขและข้อจำกัดที่รัฐไทยขีดวงกำหนดไว้ตลอด แม้หลายครั้งในความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่รัฐทุกระดับและผู้นำชุมชน ดูเหมือนพวกเขาจะเชื่อฟัง ยินดีปฏิบัติตาม และให้ความร่วมมืออย่างกระตือรือร้น โดยเฉพาะในเรื่องประโยชน์สาธารณะต่อชุมชนและทางราชการ ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐและผู้นำชุมชนล้วนชื่นชมว่า ครอบครัวข้ามแดนเป็นลูกบ้านที่มีน้ำใจ เสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นกำลังสำคัญในการช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชนอยู่มิได้ขาด นอกจากครอบครัวข้ามแดนพยายามจะเชื่อมต่อกับความเป็นพลเมืองไทยผ่านสถาบันกษัตริย์ไทยแล้ว ครอบครัวข้ามแดนทุกยุคต่างยึดโยงกับพุทธศาสนาผ่านงานบุญประเพณีที่สำคัญคือ งานนมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ (บุญเดือนสาม) การทอดผ้าป่าสองฝั่งโขง ประเพณีแข่งเรือยาวสองฝั่งโขง เพื่อสื่อถึงความเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดและเต็มเปี่ยมไปด้วยพลังศรัทธาต่อพุทธศาสนา แสดงถึงความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรมร่วมกับคนไทยในชุมชนท้องถิ่น การอุทิศแรงงานจัดเตรียมงานบุญ การบริจาคสิ่งของและเงินทำบุญในแต่ละครั้งเป็นจำนวนค่อนข้างมาก เมื่อพิจารณาเทียบกับรายได้และฐานะเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัว มีหน้าซำยังเสนอตัวเป็น “สะพานบุญ” เชื่อมประสานกับญาติพี่น้องคนลาวที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่สาม ส่วนมากอยู่ในสหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศส เพื่อระดมเงินและสิ่งของในการจัดงานบุญประเพณีทุก ๆ ปี

ผู้วิจัยได้สอบถามกับผู้นำครอบครัวข้ามแดนยุคดั้งเดิมและยุคสงครามหลายคนว่าทำไมต้องทำบุญบ่อยและใช้เงินมากในแต่ละครั้ง จนรับรู้ถึงเหตุผลที่พวกเขาต้องช่วยกันทำบุญด้วยการบริจาคทรัพย์สิน อุทิศร่างกายเต็มกำลังความสามารถ เพราะเชื่อว่า ผลบุญที่สร้างไว้จะทำให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข พระเจ้าใหญ่องค์ต่อจะคุ้มครองให้ไม่พบสิ่งไม่ดี นำพาแต่สิ่งดีมาสู่ชีวิตคนในครอบครัว ในแง่ก็คือ ไม่ต้องประสบกับความยุ่งยากในการใช้ชีวิตในฝั่งไทยและฝั่งลาว (โดยเฉพาะที่มาจากอำนาจรัฐ) พร้อมกันนั้นยังทำให้ครอบครัวได้รับการยอมรับนับถือจากผู้นำและคนในชุมชนว่า เป็นครอบครัวที่ดีมีศรัทธาแรงกล้าต่อพุทธศาสนา ปฏิบัติการเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดน โดยอาศัยประเพณีดั้งเดิมและศาสนาเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม นำไปสู่ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม เพื่อช่วยให้พวกเขาได้รับการปกป้องคุ้มครองจากผู้นำชุมชนและเพื่อนบ้าน ในฐานะที่ถูกนับรวมให้เป็นส่วนหนึ่งในชุมชนแล้วสะท้อนจากเมื่อใดที่สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนถูกจับ มักได้รับความช่วยเหลือจากผู้นำชุมชน ด้วยการเข้าไปเจรจากับเจ้าหน้าที่รัฐเสมอ ในกรณีเป็นความผิดที่ไม่ร้ายแรงจะสามารถช่วยเหลือได้ ซึ่งสร้างความอุ่นใจให้กับพวกเขาได้ไม่น้อยสำหรับการดำเนินชีวิตในชุมชนชายแดนนี้ เพราะในความนึกคิดผู้นำชุมชนก็มองว่า ครอบครัวข้ามแดนเป็นสมาชิกในชุมชนของตน รวมถึงยังมีสำนึกว่า คนอีสานกับคนลาวมีชาติพันธุ์เดียวกัน

ครอบครัวข้ามแดนทุกยุคและทุกรูปแบบ ให้ความใส่ใจการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน ต่อกิจกรรมจิตอาสา ร่วมประชุมประจำเดือน การจัดเตรียมสถานที่จัดงานบุญ ทำความสะอาดและรักษาความปลอดภัยในชุมชน โดยส่วนมากจะเป็นหน้าที่ของผู้ชายในฐานะผู้นำครอบครัว ซึ่งไม่ต่างจากครอบครัวคนไทยในชุมชน แม้ผู้นำครอบครัวข้ามแดนหลายคน เป็นสามีคนลาวที่ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย บางคนยังไม่มีชื่อในทะเบียนบ้าน เพราะตามโลกทัศน์ของภรรยาในวัฒนธรรมลาวมองว่า ถือเป็นกรให้เกียรติสามี ไม่ว่าสามีจะเป็นคนไทยหรือคนลาว ยกเว้นแต่ในกรณีการประชุมหรือกิจกรรมนั้นเกี่ยวกับตัวภรรยาโดยตรง ภรรยาถึงจะเข้าไปด้วยตนเอง แต่ถ้าเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับสถานะพลเมืองทางกฎหมาย และกิจกรรมที่เป็นทางการ อาทิ ยื่นเอกสารราชการ สมัครเข้าโรงเรียนของบุตร แจกหนังสือสำคัญสูญหาย ซื้อขายอสังหาริมทรัพย์ จะเป็นหน้าที่ของภรรยาหรือสามีที่มีสัญชาติไทย ในกรณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การศึกษาของลูกหลาน การดูแลรักษาความเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัว ปกติแล้วเรื่องเหล่านี้สามีและภรรยาจะปรึกษาหารือร่วมกัน แม้บางครั้งสามีลาวหรือภรรยาลาวมักรู้สึกกว่า ตน

ด้อยอำนาจกว่าสามีไทยหรือภรรยาไทย เพราะไม่มีสิทธิกระทำหลายอย่างได้ตามกฎหมาย ในเชิงเปรียบเทียบจากกรณีดังกล่าว สามีคนลาวจะเกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจมากกว่า ภรรยาคนลาว เห็นว่าตนไม่เท่าเทียมกับคนไทย ต้องฟังฟังภรรยาคนไทย เนื่องจากตาม บรรทัดฐานทางสังคม คาดหวังให้เป็นหน้าที่สามีในฐานะผู้นำครอบครัว

สรุป: การสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างในฐานะที่เป็นปฏิบัติการของ ครอบครัวข้ามแดน

ครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว เป็นผลลัพธ์ของการแต่งงานตาม ประเพณี หรืออยู่กินฉันสามีภรรยาโดยไม่ได้แต่งงานระหว่างคนไทยกับคนลาว ทั้งหมดไม่ได้ แต่งงานข้ามแดนตามกฎหมาย เพราะไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว ครอบครัวข้ามแดนแบ่งได้ 3 ยุค ประกอบด้วย ยุคดั้งเดิม ยุคสงคราม และยุคทุนนิยม ชายแดน จำแนกเป็น 4 รูปแบบ คือ สามีไทยภรรยาลาวแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีลาวมี ภรรยาไทยแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีไทยมีภรรยาลาวเป็นภรรยาลาวคนที่สอง และสามี ไทยมีภรรยาลาวหลายคน ทำให้สมาชิกในครอบครัวอย่างน้อยหนึ่งคนไม่มีสถานะความเป็น พลเมืองตามกฎหมายของไทย ต้องตกอยู่ในฐานะคนข้างล่างที่ด้อยสิทธิและอำนาจ แต่พวกเขา ก็ไม่ได้ยอมจำนน เพราะได้สร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างขึ้น เพื่อต่อรอง กับความเป็นพลเมืองตามกฎหมาย ผ่านวิถีการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว

ปฏิบัติการของครอบครัวข้ามแดนในการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจาก ข้างล่าง ผูกพันกับบุคคล ครอบครัว คุ้มบ้าน และชุมชนอย่างแยกไม่ได้ รวมถึงยึดโยงกับ โครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ดังนั้นปัจเจกบุคคลจึงไม่ได้ ตัดสินใจปฏิบัติการได้อิสระเสมอไป พวกเขาเน้นความสัมพันธ์ในลักษณะรวมหมู่มากกว่า ปัจเจกบุคคล ให้ความสำคัญกับครอบครัวและเครือญาติ คำนึงถึงคุณภาพชีวิตและความ มั่นคงของครอบครัว มุ่งสร้างการยอมรับในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นการต่อรองและพิสูจน์ถึง คุณค่าในชีวิตพวกเขาต่อชุมชน แม้ทางกฎหมายพวกเขาไม่ได้ถูกนับรวมให้เป็นพลเมืองไทย ท่ามกลางเสียงเรียกร้องเรื่องสิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิทางการเมือง ตั้งคำถามกับความ เป็นพลเมืองของชาติที่ยึดอยู่กับกฎหมาย ซึ่งถูกมองว่าล้าหลังและมีประสิทธิผลต่ำในการ จัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคน โดยเฉพาะคนด้อยสิทธิและอำนาจในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

รัฐไทยและรัฐลาวควรเปลี่ยนทัศนคติต่อความเป็นพลเมือง มีนโยบายและมาตรการ รองรับครอบครัวข้ามแดนที่เกิดจากการแต่งงานข้ามแดนอย่างสอดคล้องกับโลกทางสังคมของ

คนในชุมชนชายแดนฝั่งไทยและฝั่งลาว ตระหนักถึงบริบทแวดล้อม วิธีการดำรงชีพ โลกทัศน์คนท้องถิ่น และความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับปัจเจกบุคคล เพราะครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญต่อชีวิตมนุษย์ทุกคน การกำหนดความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่อยู่บนหลักการคนต่างชาติมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพลเมืองของรัฐชาตินั้น ๆ ถูกใช้ในยุโรปหลายประเทศ ซึ่งการแต่งงานข้ามแดนก็ถูกจัดอยู่ในความสัมพันธ์นี้ด้วย (De Hart, 2015) อาทิ เนเธอร์แลนด์มีนโยบายบูรณาการพลเมือง คู่สมรสคนต่างชาติที่ประสงค์ขอสัญชาติต้องพัฒนาภาษา ความรู้ต่อสังคมดัตช์พื้นฐาน และทักษะแรงงาน เพื่อให้การเข้าสู่ความเป็นพลเมืองทางกฎหมายเป็นไปตามที่รัฐพึงปรารถนา (Lapanun, 2018) ขยายนิยามความเป็นพลเมืองให้มีขอบข่ายตรงกับสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น จะช่วยโอบอุ้มผู้คนให้หลุดพ้นสภาวะด้อยสิทธิและอำนาจตามไปด้วย อีกด้านหนึ่งยังจะเป็นดัชนีชี้วัดว่า ไทยและลาวใส่ใจต่อปัญหาความเป็นพลเมืองที่มาพร้อมกับการแต่งงานข้ามแดน และนับเป็นความก้าวหน้าทางสิทธิมนุษยชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะแม้แต่รัฐชาติที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่า เช่น สิงคโปร์ และมาเลเซีย ก็ยังไม่มีนโยบายและมาตรการรองรับเรื่องนี้อย่างเป็นทางการ แม้มีผู้ชายสิงคโปร์ไม่น้อยแต่งงานกับผู้หญิงชาวเกาะในอินโดนีเซีย (Ford & Lyons, 2012) และผู้ชายมุสลิมมาเลเซียจำนวนไม่น้อยนิยมแต่งงานกับผู้หญิงไทยเชื้อสายมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (Zubir, Marzuki & Abu Bakar, 2016)

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

โลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว พวกเขาไม่ได้ติดยึดกับรัฐชาติในฐานะที่เป็นศูนย์กลางชีวิต แต่ให้ความสำคัญกับความเป็นคนสองฝั่งโขง ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ ซึ่งมีรากฐานทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เดียวกัน ความศรัทธาต่อพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อลี้ลับเหนือธรรมชาติ ในขณะเดียวกันก็เรียนรู้จะเชื่อมต่อครอบครัวตนเข้ากับสถาบันกษัตริย์ไทย เพื่อความมั่นคง ปลอดภัย และยกระดับชีวิตความอยู่ให้ดีขึ้น ปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนจึงสัมพันธ์กับชุมชน และสำนึกร่วมของคนท้องถิ่นในชุมชนลุ่มน้ำโขงต่างรู้ว่า ความเป็นพลเมือง สัญชาติ และเส้นเขตแดน เป็นสิ่งสร้างจากจินตนาการของรัฐชาติ

การใช้ชีวิตสองถิ่นที่ไขว้สลับไปมาระหว่างฝั่งไทยกับฝั่งลาวของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ย้ำให้เห็นว่า แม้ในเชิงอุดมคติรัฐชาติปรารถนาจะควบคุมพลเมืองตนไว้ในเส้นเขตแดนที่สร้างขึ้นอย่างเบ็ดเสร็จ แต่ในโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นกลับ

ระลึกอยู่ในจิตสำนึกเสมอว่า ชุมชนสองฝั่งโขงเป็นดินแดนที่แบ่งไม่ได้ และความสัมพันธ์ของ
ผู้คนสองฝั่งก็ไม่อาจตัดขาดได้เช่นกัน มีหน้าซำยังถูกปลูกฝังและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และ
ประยุกต์ให้เหมาะสมไปตามบริบท คล้ายกับงานศึกษาความสัมพันธ์ของคนท้องถิ่นใน
ชายแดนไทย-มาเลเซีย (Pawakapan, 2013) ชายแดนไทย-พม่า (Pocapanishwong,
2016) และชายแดนไทย-กัมพูชา (Raluk, 2013) ค้นพบตรงกันว่า ปฏิบัติการกีดกันพวก
เขากับพวกเราจากอำนาจรัฐชาติ ไม่อาจขวางกั้นความเป็นเครือญาติของคนชายแดนได้

อย่างไรก็ดี ผู้คนที่ดำรงชีวิตในชุมชนชายแดนไทยโดยรอบ มักถูกตั้งคำถามถึง
ความจงรักภักดีต่อรัฐชาติไทย ดังกรณีคนสองสัญชาติในชายแดนภาคใต้ถูกเพ็งเล็งจาก
เจ้าหน้าที่ความมั่นคงว่า อาจเป็นส่วนหนึ่งของสถานการณ์ความไม่สงบ (Ngamlertsupon,
2010) คนสองน้ำเชื้อสายจีน (จีนไทย-จีนพม่า) ในเมืองระนองของไทยกับเกาะสองของพม่า
ถูกเปรียบเปรยว่า “ปลาสองน้ำ หมาสองราว” (Pocapanishwong, 2016) คนหมู่บ้าน
ภูมิซรอลถูกโจมตีว่า “คนไทยหัวใจเขมร” จากความขัดแย้งเรื่องปราสาทพระวิหารและ
พื้นที่ทับซ้อนชายแดนไทย-กัมพูชา (Raluk, 2013) เนื่องจากรัฐชาติเป็นชุมชนการเมืองที่
คาดหวังให้คนในสังกัดจงรักภักดีต่อรัฐชาติอย่างที่สุดเพียงหนึ่งเดียว ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติ
ที่รัฐชาติจะตั้งข้อสงสัยต่อวิถีชีวิตสองถิ่นที่ของคนชายแดนเหล่านี้ แม้รัฐชาติก็รู้ทั้งรู้ว่า
การโยกย้ายระหว่างสองฝั่งชายแดนเป็นสิ่งที่คนท้องถิ่นปฏิบัติมานาน เนื่องจากชายแดน
เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม พื้นที่ทางเศรษฐกิจ และพื้นที่การดำรงชีวิต

ครอบครัวข้ามแดนได้สร้างความเป็นพลเมืองแบบใหม่ภายใต้โลกทัศน์ความเป็น
คนสองฝั่งโขง ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ และความจงรักภักดีต่อสถาบัน
กษัตริย์ไทย เพื่อผลักดันครอบครัวตนเป็นที่ยอมรับ หลุดจากสถานะที่ตกเป็นชนข้างล่างที่
ด้อยสิทธิและอำนาจ จนแสดงศักยภาพได้ไม่เต็มที่ และเป็นช่องทางการสะสมทุนเพื่อ
บรรเทาความไม่แน่นอนในการดำรงชีพ รัฐชาติจึงไม่ใช่ผู้ทรงอำนาจแต่ผู้เดียวในการนิยาม
ความหมายและสร้างความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวอีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชน
ชายแดนริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งผู้คนเห็นว่า ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีพ ที่สามารถฉวย
ใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาวได้ ทว่าก็ไม่ได้หมายความว่าครอบครัวข้ามแดน
แต่ละยุค แต่ละรูปแบบ จะมีโลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองเหมือนกันไปเสียทั้งหมด เพราะ
แต่ละครอบครัวข้ามแดนต่างมีประสบการณ์และเงื่อนไขทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจ
อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองที่ไม่เท่ากัน ในแต่ละครอบครัวชายและหญิง สามีและ
ภรรยาที่มีอำนาจต่างกัน และมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและกฎหมายที่ไม่เหมือนกันด้วย สิ่งเหล่านี้

สำคัญต่อการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ดังนั้นปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองควรถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นปฏิบัติการของครอบครัว ไม่ใช่เฉพาะปฏิบัติการของปัจเจกบุคคล และวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงกับบริบทชุมชนที่พวกเขาอยู่อาศัยและใช้ชีวิตด้วย

รัฐไทยควรใส่ใจต่อครอบครัวข้ามแดนที่เกิดขึ้นจากการแต่งงานข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว โดยเฉพาะในกลุ่มคนที่ยังไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย คำนึงถึงโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นในชุมชนสองฝั่งโขง เจือปนไขทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ การดำรงชีพและชีวิตทางสังคม ด้วยการพิจารณาความเป็นพลเมืองทางกฎหมายในมิติที่กว้างและซับซ้อนขึ้น น่าจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยในระยะยาว ดีกว่าปล่อยให้พวกเขาไปตามชะตากรรม ซึ่งอาจสร้างความยุ่งยากให้แก่รัฐไทยได้ง่าย ผ่านการมีนโยบายและมาตรการเป็นรูปธรรมต่อความเป็นพลเมืองที่มาจากการแต่งงานข้ามแดน เช่น ให้สิทธิและสวัสดิการขั้นพื้นฐาน การพัฒนาทักษะด้านต่างๆ ของคู่สมรสชาวต่างชาติ การสนับสนุนให้สามีและภรรยาต่างชาติเข้าสู่การจดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย การขอสัญชาติทำได้ง่ายขึ้น ใช้เวลาและเงินน้อยลง ซึ่งเป็นประโยชน์ไม่เฉพาะแต่ครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทยและลาวเท่านั้น แต่สามารถประยุกต์ใช้กับครอบครัวข้ามแดนที่เกิดขึ้นในชุมชนทั่วไประหว่างคนไทยกับคนต่างชาติ และปรับใช้ในชุมชนชายแดนไทยโดยรอบได้

References

- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bell, K. (2014). "worldview." In *Open Education Sociology Dictionary*. Retrieved August 12, 2022, from <https://sociologydictionary.org/worldview/>.
- De Hart, B. (2015). Regulating Mixed Marriages through Acquisition and Loss of Citizenship. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 662, 170-187.
- Donnan, H. & Wilson, T. M. (1999). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford and New York: Berg.

- Durkheim, E. (1912). **The Elementary Forms of Religious Life**. Swain, J. W. (Trans). Retrieved January 20, 2022, from <https://www.gutenberg.org/files/41360/41360-h/41360-h.htm>.
- Flynn, D. (1997). “We are the border”: identity, exchange, and the state along the Benin-Nigeria border. **American Ethnologist**, 24(2), 311–330.
- Ford, M. & Lyons, L. (2012). Smuggling Cultures in the Indonesia-Singapore Borderlands. In Kalir B., & Sur M. (Eds.). **Transnational flows and permissive polities: Ethnographies of human mobilities in Asia**, (pp. 91-108). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ganjanapan, A. & Samnieng, C. (2016). Livelihood of Thi Cross-border migrant: construction of identities and citizenship in cultural space. [in Thai]. **Journal of Social science**, 28(1), 111-153.
- Keyes, C. (2002). The people of Asia: Science and politics in classification of ethnic groups in Thailand, China, and Vietnam. **Journal of Asian Studies**, 61(4), 1163-1203.
- King Prajadhipok's Institute. (2013). **Project Citizen**. [in Thai]. Retrieved December 24, 2022, from https://kpi.ac.th/media/pdf/M10_622.pdf.
- Kongsirirat, S. (2015). **The Laotian's worldview from “Nanasara” Column in The Vientiane Mai Newspaper**. [In Thai]. Retrieved December 24, 2022, from <https://www.academia.edu/34838657/%E0%B9%82>.
- Lapanun, P. (2018). Transnational Marriage and Migration: Conceptual frameworks and the state of knowledge. [in Thai]. **Journal of Sociology and Anthropology**, 37(1), 9-42.
- Mackinnon, C. (1998). **Toward a Feminist Theory of the State**. Harvard University Press.
- Manorom, K. (2019). Isan Border Special Economic Zone under Neo-liberalism and the State as “a land broker”: A case study of Mukdahan special

- economic zone. [in Thai]. **Journal of Social Sciences and Humanities**, 45(1), 269-299.
- Ngamlertsupon, J. (2010). **Dual Citizenship and Thai-Malaysian Border Security**. [in Thai]. Retrieved December 16, 2022, from file:///C:/Users/User/Downloads/Policy-Brief-1-1%20(2).pdf.
- Pawakapan, N. (2013). The Colors of Local Lives. [in Thai]. **Journal of Social Sciences**, 25(2), 205-235.
- Phukongchai, P., Lapanun, P. & Suppatkul, P. (2022). Complex Citizenship from Below among Cross-border Families in a Thai-Lao Border Community. **Journal of Mekong Societies**, 18(1), 198-223.
- Phumisak, J. (1992). **The development of Words Siam, Thai, Lao and Khom and the Identity of Race Completed Edition of Khom's Race**. [in Thai]. Bangkok: Siam.
- Preechasinlapakun, S. (2011). **100 years of Thai nationality**. [in Thai]. Retrieved March 13, 2022, from <https://www.law.cmu.ac.th/law2011/journal/e1459405188.pdf>.
- Pocapanishwong, N. (2016). The Dynamic of 'People with Dual Nationality' in the Borderland of Ranong Province. [in Thai]. **Journal of Social Sciences**, 12(1), 175-196.
- Raluk, K. (2013). "Phromsaral": Development the Making of Border Community Identity From traditional community to community of the Thai with Khmer heart. [in Thai]. **Journal of Mekong Societies**, 9(2), 139-166.
- Shaker, S. (2018). A Study of Transnational Communication among Iranian Migrant Women in Australia. **Journal of Immigrant & Refugee Studies**, 16(3), 293-312.
- Santasombat, Y. (2008). **Power, Space and Ethnic Identities: Cultural Politics of Nation-State in Thai Society**. [in Thai]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation.

- Soysal, Y. (1994). **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**. University of Chicago Press.
- Stuart-Fox, M. (1997). **A History of Laos**. Cambridge University Press.
- Thaweessit, S. & Krishnachuta, S. (2012). **Lives of stateless people and ethnic minorities along the Thai-Lao and Thai-Cambodian borders in Northeastern Thailand**. [in Thai]. Mekong Sub-region Social Research Center Faculty of Liberal Arts, Ubon Rutchathani University.
- Thongmak S. & Angasinha. C. (2017). Social Innovation of Living Standard Improvements of Dual Non-citizens Living Along the Thai-Myanmar Border, Kanchanaburi Province. [in Thai]. **SDU research journal humanities and social science**, 13(3), 165-185.
- Zubir, A., Marzuki, N., & Abu Bakar, M. (2016). Factors and Implications of Cross-Border Marriage among Malaysian Citizens. **International Journal of Humanities and Social Sciences Invention**, 5(10), 13-17.

Interviews

- Dam. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. July 1, 2019.
- Ki. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. January 10, 2020.
- Phon. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. March 20, 2020.
- Thong. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. June 17, 2019.

บริการสุขภาพข้ามแดนในเขตอีสานใต้ท่ามกลางสถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องของประเทศต้นทาง (กัมพูชาและ สปป. ลาว)¹

Transborder Health Services in Southern Isan amid the Situations and Contexts Relevant to the Countries of Origin (Cambodia and Lao PDR)

สมหมาย ชินนาค² และ กาญจนา ชินนาค³

Somma Chinnak and Kanjana Chinnak

Received: October 5, 2022/ Revised: December 8, 2022/ Accepted: March 3, 2023

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการสุขภาพในพื้นที่ชายแดนกัมพูชาและลาว 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้คนกัมพูชาและลาวข้ามพรมแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง และ 3) เพื่อศึกษารูปแบบการข้ามแดนของชาวกัมพูชาและลาวที่ใช้บริการสาธารณสุขในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิจัยพบว่า 1) สถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการสุขภาพในพื้นที่ชายแดนกัมพูชาและลาวมี 2 ประการคือ ลักษณะทางภูมิศาสตร์และยุทธศาสตร์และนโยบายด้านการสาธารณสุขของประเทศ โดยลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นทั้งปัจจัยผลักดัน

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การศึกษาสถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการด้านสุขภาพของพื้นที่ชายแดนประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจาก สกสว. ปี 2564

² Corresponding author, รองศาสตราจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (Associate Professor, Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University), Email: sommai.c@ubu.ac.th

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี (Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Ubon Ratchathani Rajabhat University), Email: kanjana.c@ubru.ac.th

และปัจจัยดึงดูด ส่วนยุทธศาสตร์และนโยบายด้านสาธารณสุขนั้นเป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้เกิดการข้ามแดนเพื่อรับบริการสุขภาพ 2) ปัจจัยที่ทำให้คนกัมพูชาและลาวข้ามพรมแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงนั้นประกอบด้วยปัจจัยด้านภูมิศาสตร์สังคมและปัจจัยส่วนบุคคลคือการแสวงหาระบบบริการสุขภาพที่เหมาะสมกับตนและความยินดีที่จะซื้อบริการสุขภาพในประเทศปลายทาง และ 3) รูปแบบการข้ามแดนเพื่อใช้บริการสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาวนั้นมี 2 รูปแบบ คือ การใช้เอกสารทางการที่ประเทศต้นทางออกให้ได้แก่หนังสือเดินทาง บัตรผ่านแดน และหนังสือผ่านแดนชั่วคราว ซึ่งมักเป็นกลุ่มที่ประสงค์จะเข้ารับบริการสุขภาพในพื้นที่ตอนในของประเทศปลายทาง และการข้ามแดนที่ไม่ต้องใช้เอกสารทางการ ซึ่งมักเป็นกลุ่มที่ประสงค์เข้ารับบริการสุขภาพในสถานบริการสุขภาพที่อยู่ตามแนวชายแดน

คำสำคัญ: บริการสุขภาพข้ามแดน อีสานใต้ กัมพูชา สปป. ลาว

Abstract

This research has three objectives1): to study the situations and contexts related to health services in the Cambodia and Lao PDR border areas; 2) to study the factors causing Cambodians and Laotians to cross the border into Ubon Ratchathani province and nearby provinces to seek health services, and 3) to study the patterns of the Cambodians' and Laotians' border crossings for health services in Ubon Ratchathani and nearby provinces. This research used a qualitative research methodology. The study participants consisted of public health personnel from Cambodia and Lao PDR, the patients, and their relatives or people who have close relationships with the Lao and Cambodian patients.

The results are as follows. Firstly, the region's geographical characteristics and the countries' national health strategies and policies are the two main situations and contexts related to health services in the border areas of Cambodia and Laos. Geography is both a push factor and a pull factor, while the local public health strategies and policies are the

factors driving border crossings to seek health services. Secondly, the factors that led Cambodian and Laotian people to cross the border into Ubon Ratchathani and neighboring provinces to seek health services consisted of geographical, social, and personal factors, such as seeking a health service system that suits them and their willingness to purchase healthcare services in the destination country. Lastly, two forms of border crossings for seeking health services in Ubon Ratchathani Province and the nearby provinces were identified among the Cambodian and Laotian patients. One of them is the use of official documents provided by the country of origin, namely passports, border passes, and temporary border passes. They are mostly used by the group that wishes to receive health services in the inland areas of the destination country. The second form of border crossing preferred by the group that wishes to receive health services in health facilities located along the border is the bordercrossings that do not require formal documents.

Keywords: Transborder Health Service, Southern Isan, Cambodia, Lao PDR

บทนำ

“...[นับวัน การศึกษาภาคสนามของนักมานุษยวิทยาจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคนที่อยู่อาศัยติดถิ่นที่อยู่บ่อยลงแต่กลายมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเดินทางติดต่อกันมากขึ้น ทุกคนเดินทางคลื่อนย้ายอยู่ตลอดเวลา/ชีวิตผู้คน] ได้เป็นเช่นนี้มาเนิ่นนานหลายศตวรรษแล้ว นั่นคือ มีชีวิตอยู่ในการเดินทาง (dwelling-in-travel)”(Kitiasa, 2002: 110)

ทัศนะของเจมส์ คลิฟฟอร์ดในหนังสือ *Routes: Travel and Transition in the Late Twentieth Century* (1997) ที่ Kitiasa (2002) นักมานุษยวิทยาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ที่ข้ามแดนรัฐชาติไปเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ยกมาอ้างอิงในบทความชิ้นหนึ่งของเขานั้นไม่เพียงแต่เน้นย้ำถึงความสำคัญ

ของมิติการเดินทางข้ามแดนของผู้คนเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในโลกสมัยใหม่เท่านั้น หากยังเน้นถึงกระแสการศึกษาภาคสนามของนักมานุษยวิทยาที่จะเปลี่ยนจากการศึกษาผู้คนที่อาศัยอยู่ติดที่ไปเป็นผู้คนที่มีการเดินทางเคลื่อนย้ายมากขึ้น ดังนั้นปัจจุบันนักมานุษยวิทยาจึงต้องมองโลก ผู้คน และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับสากลในลักษณะที่ไม่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ พื้นที่ และท้องถิ่นอีกต่อไป เช่นเดียวกับการศึกษาภาคสนามของนักมานุษยวิทยาที่ต้องเปลี่ยนไปตามบริบทของคนที่เดินทาง ย้าย อพยพ และข้ามพรมแดนรัฐชาติตลอดเวลาด้วย

มุมมองเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายข้ามแดนรัฐชาติของผู้คนของคลิฟฟอร์ดดังกล่าวข้างต้นนั้น สอดรับกับปรากฏการณ์ข้ามแดนเพื่อรับบริการสุขภาพที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณชายแดนทุกแห่งทั่วโลก ดังเช่น งานศึกษาของ Dejun et al. (2011: 859–876) ที่พบว่าพลเมืองในเขตชายแดนจำนวนไม่น้อยทางตอนใต้ของรัฐเท็กซัส ประเทศสหรัฐอเมริกาจะข้ามแดนไปใช้บริการสุขภาพในเม็กซิโก ซึ่งมีชายแดนติดกัน เนื่องจากเข้าถึงระบบสุขภาพ รวมทั้งความไม่พึงพอใจกับคุณภาพของการดูแลสุขภาพของสหรัฐฯ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Arturo (2019: 4230-4247) ที่พบว่า พลเมืองตามชายแดนตอนใต้ของสหรัฐฯ มักจะข้ามแดนไปใช้บริการสุขภาพที่ ในเขต Baja California ของเม็กซิโก เพราะไม่สามารถเข้าถึงบริการสุขภาพของสหรัฐฯ รวมทั้งค่าใช้จ่ายในการใช้บริการที่ถูกกว่าและทัศนคติที่มองว่าระบบการบริการสุขภาพของเม็กซิโกมีคุณภาพมากกว่า เช่นเดียวกับในงานศึกษาของ Freddie et al. (2021: 1-12) ที่พบว่าพลเมืองตามแนวชายแดนของอุกันดา เคนยา และรวันดาจะข้ามแดนไปใช้บริการสุขภาพในอาฟริกาตะวันออกเพราะมีมีปัจจัยที่ดึงดูดให้ผู้อยู่อาศัยตามแนวชายแดนเข้ามาขอรับการรักษาข้ามพรมแดน โดยปัจจัยเหล่านี้เน้นที่จุดบริการใกล้ ความพร้อมของบริการและบริการด้านสุขภาพที่มีคุณภาพ เป็นที่ยอมรับข้ามพรมแดน เมื่อเทียบกับประเทศบ้านเกิด

ขณะที่อาณาบริเวณชายแดนไทยกับเพื่อนบ้านปัจจุบัน ในยุคโลกาภิวัตน์ที่รูปแบบการเดินทางของผู้คนจากทั้งสองฝั่งมีความซับซ้อนมากขึ้น นับตั้งแต่ประเทศไทยดำเนินนโยบายส่งเสริมการค้าขายกับประเทศเพื่อนบ้านและประกาศใช้นโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้าในสมัยรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ในปี 2531 ในขณะเดียวกัน ประเทศเพื่อนบ้านก็มีนโยบายส่งเสริมการค้าและเปิดประเทศของตนมากขึ้น พวกเขาจึงอาศัยปัจจัยที่สนับสนุนความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันภายใต้แรงผลักดันของโครงการพัฒนาประเทศเพื่อนบ้านที่ก่อให้เกิดความร่วมมือทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค

ของกลุ่มน้ำโขงซึ่งเรียกว่า GMS (Greater Mekong Subregion) ซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2535 นอกจากนี้ยังมี ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิระวดี - เจ้าพระยา - แม่น้ำโขง (Ayeyawady- Chao Phraya- Mekong Economic Cooperation Strategy: ACMECS) ซึ่งไทยเป็นผู้ริเริ่มเมื่อปี 2546 รวมทั้งยุทธศาสตร์และนโยบายการพัฒนาเส้นทางคมนาคมระดับภูมิภาคและการบูรณาการเข้าสู่ประชาคมอาเซียนในปี 2558

ยุทธศาสตร์และนโยบายการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นนั้น ได้ส่งผลให้มีการเคลื่อนย้ายผู้คนในพื้นที่ชายแดนเพิ่มมากขึ้น ความสะดวกในการเดินทางข้ามพรมแดนมายังประเทศไทยทำให้เกิดผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่ชายแดนไทยในด้านต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือบริการสุขภาพข้ามแดน

จากการลงพื้นที่ภาคสนามเบื้องต้นของผู้วิจัยในพื้นที่ชายแดนภาคเหนือของประเทศไทยที่ติดกับอีสานใต้ของไทย ระหว่างวันที่ 9-11 พฤศจิกายน 2559 พบว่านับตั้งแต่มีการบูรณาการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) เมื่อปี 2558 ทำให้มีผู้ป่วยชาวกัมพูชาเข้ามาใช้บริการสาธารณสุขในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้นทั้งในโรงพยาบาลของรัฐและของเอกชน เนื่องมาจากการติดต่อระหว่างไทย-กัมพูชาสามารถทำได้ง่ายขึ้นเนื่องจากมีหลายช่องทาง ส่งผลให้ประชาชนเดินทางไปมาหาสู่กันได้ง่ายสะดวก โดยเฉพาะในแถบจังหวัดชายแดนอีสานใต้ คือ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ทั้งนี้ผู้ป่วยเหล่านี้ไม่ใช่แรงงานต่างด้าวที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยที่มีการลงทะเบียนอย่างถูกต้องและมีระบบการจ่ายเงินสนับสนุนเมื่อเกิดปัญหาสุขภาพ แต่เป็นกลุ่มที่เข้ามาเพื่อใช้บริการทางสุขภาพ โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณจังหวัดที่ชายแดนไทย-กัมพูชา อาทิ พระวิหาร, อุดรมิชัย, เสียมเรียบ, พระตะบอง และบันเตียเมียนเจย (Mui, Interview, 2016)

ยิ่งไปกว่านั้น อุบลราชธานีไม่เพียงแต่เป็นจังหวัดที่มีขนาดใหญ่กว่าศรีสะเกษและสุรินทร์ ทั้งในแง่ของพื้นที่และระดับเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นจังหวัดที่มีพรมแดนติดกับประเทศเพื่อนบ้าน 2 ประเทศ คือ สปป. ลาวและกัมพูชา อีกทั้งตั้งอยู่ไม่ไกลจากชายแดนประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามเท่าใดนัก เป็นที่ตั้งของสถาบันอุดมศึกษาที่ผลิตบุคลากรทางการแพทย์พยาบาลและการสาธารณสุข มีสถานพยาบาลของรัฐและเอกชนหลายแห่ง ทั้งโรงพยาบาลขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก มีผู้ป่วยข้ามแดนจากประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาใช้บริการเพิ่มมากขึ้นทุกปี ดังข้อมูลตัวเลขการรับบริการของผู้ป่วยชาวกัมพูชาและชาวลาวในจังหวัดอุบลราชธานีในช่วงปี 2558-2560 ของสำนักงาน

สาธารณสุขจังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้ ปี 2558 ผู้ป่วยชาวกัมพูชา 444 คน ผู้ป่วยชาวลาว 16,156 คน ปี 2559 ผู้ป่วยชาวกัมพูชา 1,099 คน ผู้ป่วยชาวลาว 13,383 คน และปี 2560 ผู้ป่วยชาวกัมพูชา 2,333 คน ผู้ป่วยชาวลาว 15,116 คน (Ubon Ratchathani Provincial Health Office, 2021) ทั้งนี้ เฉพาะตัวเลขของคนไข้จากสองประเทศที่มาใช้บริการของโรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ ซึ่งเป็นโรงพยาบาลประจำจังหวัดนั้น ในช่วงระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2561 ถึง กันยายน พ.ศ. 2562 เป็นชาวกัมพูชาถึง 16,098 คน และชาวลาว 5,994 คน (Foreign Patient Service Center, Sappasitthiprasong Hospital, 2019) อย่างไรก็ตาม ยังไม่พบว่า ในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา มีงานศึกษาเกี่ยวกับสถานการณ์การข้ามแดนเพื่อรับบริการสุขภาพในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงในเขตอีสานใต้แต่อย่างใด

จากเหตุผลข้างต้น ทำให้การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการด้านสุขภาพของพื้นที่ชายแดนประเทศเพื่อนบ้านที่มีอาณาเขตติดกับจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงคือ สปป. ลาว และราชอาณาจักรกัมพูชาเป็นประเด็นการศึกษาเร่งด่วนที่สำคัญยิ่ง เพราะจะทำให้มีข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการด้านสุขภาพของประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว ในฐานะปัจจัยผลักดันที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์บริการสุขภาพข้ามแดนในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดในเขตอีสานใต้ ที่จะนำมาใช้ในการวางแผนหรือกำหนดยุทธศาสตร์ด้านการรองรับการให้บริการสุขภาพข้ามแดนของโรงพยาบาลในเขตอีสานใต้ของประเทศไทย เพราะการที่ประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่งของอาเซียน (ASEAN) จำเป็นที่จะต้องเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับการเป็นประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) โดยเฉพาะด้านการบริการด้านสุขภาพ ซึ่งเป็นสาขาที่น่ารุ่งในการดำเนินงาน ทั้งยังเป็นประโยชน์ทั้งต่อประเทศไทยในการนำข้อมูลมาวางแผนการจัดการด้านสาธารณสุขชายแดน รวมทั้งการเป็นศูนย์กลางบริการสุขภาพ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศ และต่อประเทศเพื่อนบ้านอาเซียนอย่าง สปป. ลาวและกัมพูชา ในด้านการนำข้อมูลไปพัฒนาระบบการบริการสุขภาพของประเทศ รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาความร่วมมือในด้านสาธารณสุขของทั้งสามประเทศไปพร้อม ๆ กันอีกด้วย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการด้านสุขภาพของพื้นที่ชายแดนประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ก่อให้เกิดการข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาว
3. เพื่อศึกษารูปแบบการข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาว

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยอาศัยข้อมูลทั้งในระดับปฐมภูมิ (Primary Data) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ซึ่งวิธีการวิจัยประกอบด้วยการศึกษาเอกสาร (Documentary Study) และการวิจัยภาคสนาม (Field Work) โดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการและการสังเกตในภาคสนาม (Field Observation) และใช้กรอบและแนวคิดทางมานุษยวิทยาในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์

กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากการดำเนินโครงการวิจัยอยู่ในช่วงของการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 มีการประกาศปิดชายแดน จึงทำให้นักวิจัยชาวไทยเข้าไปเก็บข้อมูลไม่ได้ ส่วนในพื้นที่ของ สปป. ลาว และกัมพูชาก็มีประกาศห้ามการเดินทาง นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐในส่วนของทั้งสองประเทศเกือบทั้งหมดก็ไม่สะดวกและยินดีที่จะให้ข้อมูล โดยให้เหตุผลเรื่องการต้องมีหนังสือสั่งการมาจากกระทรวงสาธารณสุข (กรณีของกัมพูชา) หรือให้รอสถานการณ์แพร่ระบาดของโรคโควิด 19 คลี่คลาย (กรณีของ สปป. ลาว) ที่มิวิจัยจึงต้องใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวผ่านเครือข่ายในพื้นที่เพื่อให้สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายนี้ได้ สำหรับกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย (1) ผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ รองผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี รองผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดศรีสะเกษ นายอำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี รองนายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดสุรินทร์ หัวหน้าด้านควบคุมโรคติดต่อระหว่างประเทศช่องสง่างา หัวหน้าด้านควบคุมโรคติดต่อระหว่างประเทศช่องจอม และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอน้ำยืน รวม 9 ราย (2) เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคลากรที่ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุขในแขวงจำปาสัก สปป. ลาว 3 ราย (3) เจ้าหน้าที่

รัฐระดับสูงของกัมพูชาที่ดูแลด้านความมั่นคงชายแดนกัมพูชา-ไทย 1 ราย (4) ญาติของผู้ป่วยชาวกัมพูชา 1 ราย เจ้าของรถแท็กซี่ชาวกัมพูชาที่เคยพาผู้ป่วยข้ามแดน 1 ราย หัวหน้าฝ่ายต้อนรับของโรงพยาบาลเอกชนแห่งหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี 1 ราย และไกด์ชาวไทยที่พาผู้ป่วยชาวกัมพูชามารักษา 1 ราย (5) ผู้ป่วย ญาติของผู้ป่วยหรือผู้ที่พาผู้ป่วยข้ามแดนมารักษา แยกเป็นกัมพูชา 25 ราย (ชาย 9 ราย หญิง 16 ราย) และชาวลาว 31 ราย (ชาย 10 ราย หญิง 21 ราย) พื้นที่เก็บข้อมูลสนามคือ แขวงจำปาสัก เซกอง อັตตะปือ สาละวัน สะหวันนะเขต ในประเทศ สปป. ลาว ส่วนกัมพูชา ได้แก่ จังหวัดพระวิหาร อุดรมีชัย เสียมเรียบ พระตะบองและบันเตียเมียนเจย ในประเทศไทย ได้แก่ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ และสุรินทร์

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

พวกเราในฐานะนักวิจัยมีความเชื่อว่าปรากฏการณ์ “บริการสุขภาพข้ามแดน” ที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงในเขตอีสานใต้ เป็นผลมาจากหลายปัจจัยประกอบกัน ทั้งนี้อาจจะจำแนกปัจจัยดังกล่าวออกเป็น 2 ประการด้วยกันคือ ปัจจัยดึงดูด (pull factors) หรือปัจจัยภายนอกและปัจจัยผลักดัน (push factors) หรือปัจจัยภายใน โดยปัจจัยดึงดูด (pull factors) หรือปัจจัยภายนอกอันเป็นปัจจัยของประเทศปลายทาง ในที่นี้ก็คือ โลกาภิวัตน์และการบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกันกับการเคลื่อนย้ายข้ามแดน และการเป็นศูนย์กลางบริการสุขภาพ (Medical Service Hub) ที่ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นในคุณภาพของระบบบริการสุขภาพ (confidence in the quality of the health service systems) ส่วนปัจจัยผลักดัน (push factors) หรือปัจจัยภายใน อันหมายรวมถึงปัจจัยทางกายภาพ (ภูมิศาสตร์) เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการเมืองของประเทศต้นทาง รวมทั้งความรู้สึกไม่เชื่อมั่นในคุณภาพของระบบบริการสุขภาพของประเทศต้นทาง (confidence in the quality of the health service systems) ด้วย ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอเรียกรวม ๆ ว่า “ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์สังคม” (Social Geography Factors) นอกจากนี้ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการข้ามแดนเพื่อใช้บริการสุขภาพนั้น ยังเกี่ยวข้อง กับพฤติกรรมส่วนบุคคลคือ การแสวงหาการรักษาพยาบาลที่เหมาะสมกับตน (Health Seeking Behavior- HSB) อันหมายถึง การกระทำใด ๆ ของบุคคลที่รู้ว่าตนเองมีปัญหา ด้านสุขภาพหรือเจ็บป่วยเพื่อค้นหาวิธีการรักษาที่เหมาะสม (Ward, Mertens & Thomas, 1997: 22) และความยินดีที่จะซื้อบริการสุขภาพในประเทศปลายทางของผู้ป่วยอีกด้วย

ทบทวนวรรณกรรม

งานศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายของประชากรเพื่อไปรับบริการบริการสุขภาพข้ามแดนต่างระดับถึงปัจจัยว่าเกิดจากทั้งปัจจัยดึงดูดและปัจจัยผลักดัน (pull and push factors) ทั้งนี้ การข้ามพรมแดนเพื่อมารับบริการสุขภาพที่ประเทศเพื่อนบ้าน (cross border health) เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก พรมแดนประเทศไม่ใช่แค่สิ่งที่แบ่งแยกพื้นที่ระหว่างสองประเทศให้แยกขาดกันชัดเจน แต่พรมแดนระหว่างสองประเทศที่แม้จะแบ่งแยกกันชัดเจนยังมีระหว่างกันและส่งผลกระทบต่อกันอีกด้วย เช่น โรคติดเชื้อที่เกิดในประเทศหนึ่งอาจส่งผลกระทบต่อประเทศเพื่อนบ้าน ดังนั้น “สุขภาพข้ามพรมแดน” หรือ the cross-border health ในการศึกษาครั้งนี้ก็คือการเคลื่อนย้ายของประชากรข้ามพรมแดนระหว่างประเทศเพื่อเป้าหมายในการแสวงหาบริการสุขภาพนั่นเอง

ปรากฏการณ์ “สุขภาพข้ามพรมแดน” ได้ทำให้มุมมองที่มีต่อชายแดนหรือพรมแดนที่มีจะจำกัดอยู่เฉพาะการมองในมิติเชิงการเมืองการปกครองตามแนวทางของนักรัฐศาสตร์แบบจารีตนั้นถูกท้าทายด้วย เพราะคำว่าชายแดนหรือพรมแดนระหว่างประเทศในการรับรู้ของผู้คนท้องถิ่น มีนิยามที่ล้นหลามมากกว่าการเป็นแค่พื้นที่ทางกายภาพหรือภูมิศาสตร์ หากพรมแดนระหว่างประเทศเป็นผลผลิตของความขัดแย้งทางการเมืองและอิทธิพลจากทุนนิยมโลกาภิวัตน์ (Alvarez, 1995 อ้างถึงใน Haritavon & Sukkasem, n.d.: 11) ซึ่งในอีกด้านหนึ่งส่งผลให้นิยามและปฏิบัติการทางการเมืองและการสาธารณสุขของงานสุขภาพชายแดนมีมิติที่กว้างขวางกว่าแค่การควบคุมป้องกันโรคติดต่อหรือโรคระบาดตามแนวชายแดนแบบเดิม

Pearson (2011: 1-15) อธิบายว่าการเชื่อมโยงและการแลกเปลี่ยนทางการเมืองการแพทย์ (medical connection and exchange) ระหว่างผู้คนในประเทศต่าง ๆ มีมาตลอดประวัติศาสตร์มนุษยชาติ (ibid) อย่างไรก็ตาม ตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมากระบวนการโลกาภิวัตน์ส่งอิทธิพลต่อการเพิ่มจำนวนของประชากรที่อพยพข้ามพรมแดนระหว่างประเทศเพื่อแสวงหาบริการสุขภาพ ดังนั้นจึงไม่เพียงแค่ว่าปริมาณการเดินทางหรืออพยพข้ามประเทศเพื่อใช้บริการทางการแพทย์ที่ประเทศเพื่อนบ้านจะทวีจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่รวมถึงนำมาสู่ความท้าทายใหม่ ๆ ในการที่เราจะเข้าใจปรากฏการณ์นี้ไม่ว่าจะเป็นการออกแบบแผนงานพัฒนาด้านการสาธารณสุขชายแดน และประเด็นสิทธิสุขภาพของผู้ป่วยที่เดินทางข้ามพรมแดนประเทศ (Carrillo, 2011: 1-7)

Thompson (2011: 205-213) อธิบายว่า ปรากฏการณ์การเดินทางเพื่อใช้บริการทางการแพทย์ข้ามประเทศ (medical migrations) ว่าเป็นปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งของลักษณะระเบียบโลกใหม่ของการข้ามชาติ (transnational world order) ปรากฏการณ์นี้ไม่เพียงเป็นปรากฏการณ์ใหม่ทางการเมือง แต่มีความสำคัญในทางทฤษฎีการศึกษาการเดินทางข้ามประเทศในลักษณะการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อใช้บริการสุขภาพที่ประเทศอื่นที่มีต้นทุนและราคาค่าบริการทางการแพทย์ที่ถูกกว่าประเทศต้นทาง (medical travel) กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภายใต้บริบทโลกาภิวัตน์ “สุขภาพ” ไม่เพียงกำลังกลายเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายในตลาดเสรีนิยมโลกาภิวัตน์ แต่ขณะเดียวกัน สิทธิด้านสุขภาพของผู้คนไม่เว้นแม้กระทั่งสิทธิของผู้ป่วยจากประเทศเพื่อนบ้านที่เดินทางข้ามพรมแดนมาใช้บริการสุขภาพที่ประเทศปลายทางก็กำลังได้รับความตระหนักเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน นอกจากนี้ งานสาธารณสุขชายแดนยังนำมาสู่การพัฒนาารูปแบบใหม่ของการพัฒนาการแพทย์และการสาธารณสุข ที่ไม่ได้จำกัดบทบาทอยู่เฉพาะบทบาทของหน่วยงานสาธารณสุขภาครัฐ หากเน้นการประสานความร่วมมือช่วยเหลือกันเป็นเครือข่ายระหว่างองค์กรภาครัฐและองค์กรภาคเอกชนด้านสุขภาพทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศเช่น แนวคิดความร่วมมือระหว่างรัฐกับเอกชนในด้านสุขภาพ (Public Private Partnerships in Health) อีกด้วย (Mitchell, 2008 อ้างถึงใน Haritavon & Sukkasem, n.d.: 11)

ทั้งนี้งานศึกษาเกี่ยวกับการแสวงหาบริการสุขภาพข้ามแดนมีปรากฏในหลาย ๆ ภูมิภาคของโลก ในทวีปอเมริกานั้นงานศึกษาของ Katz, Verrilli and Barer (1998: 225-235) พบว่า ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนชาวคานาดาข้ามชายแดนไปใช้บริการสุขภาพในประเทศสหรัฐอเมริกาคือการหลีกเลี่ยงระยะเวลาการรอคอยบริการ เช่นเดียวกับประชาชนที่มีรายได้และการศึกษาสูงของประเทศเม็กซิโกมักแสวงหาการบริการสุขภาพในประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีคุณภาพและศักยภาพสูง ทั้งในแง่ของผู้เชี่ยวชาญ เทคโนโลยีการรักษา และมีการดูแลรักษาที่ดีกว่าประเทศเม็กซิโก (Rivera, Ortiz & Cardenas, 2009: 167-173) ในทางกลับกันประชาชนของสหรัฐอเมริกาที่มีรายได้น้อยกลับข้ามพรมแดนเพื่อไปใช้บริการสุขภาพที่มีราคาต่ำกว่าในเม็กซิโก (Byrd & Law, 2009: 95-100)

ในกรณีของประเทศไทยนั้น งานศึกษาของ Souksakit (2017: 39-51) เกี่ยวกับการเป็นศูนย์กลางบริการสุขภาพของประเทศไทยก็พบว่า ปัจจัยที่ชาวต่างชาติเลือกมารักษาพยาบาลในประเทศไทย คือ คุณภาพการรักษา ความเชี่ยวชาญเฉพาะของแพทย์ นัดพบแพทย์เฉพาะทางได้เร็ว เจ้าหน้าที่ให้บริการด้วยความเป็นมิตร ยืดหยุ่น ค่าใช้จ่ายในการ

รักษาถูกกว่าประเทศในทวีปยุโรป สิงคโปร์ เกาหลี ญี่ปุ่น ส่วนความคาดหวังของชาวต่างชาติต่อบริการรักษาพยาบาลของไทย พบว่า ต้องการรักษาให้หายจากโรคหรืออาการดีขึ้น ฟื้นตัวเร็ว ได้รับความรู้กับแพทย์เฉพาะทางที่เก่ง เปิดโอกาสให้ซักถาม วินิจฉัยโรคได้เร็ว ถูกต้อง ผู้ให้บริการให้เกียรติ ดูแลดี ไม่มีปัญหาการสื่อสาร การบริการมีความน่าเชื่อถือ (Reliability) เครื่องมือ/อุปกรณ์ทางการแพทย์ทันสมัย คิดค่าใช้จ่ายตามจริง รักษาโรคตามใบสั่งตัว มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน

ส่วนบริการสุขภาพบริเวณจังหวัดชายแดนนั้น Buadoktoom (2020) ได้ศึกษาการขยายตัวของธุรกิจสถานพยาบาลเอกชนในจังหวัดเชียงรายและปฏิบัติการเคลื่อนย้ายข้ามแดนของผู้ใช้บริการจากพม่าและลาว ผลการศึกษพบว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เมื่อเริ่มมีโครงการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ประเทศไทยได้หันมามุ่งให้ความสำคัญต่อยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่เมืองชายแดนเชียงรายและการเชื่อมโยงระหว่างเมืองชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้าน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานระหว่างเมืองตอนในและเมืองชายแดน ผ่านเส้นทางขนส่งทางบกที่ขยายตัวหลังทศวรรษที่ 1990 การตัดเส้นทางเลียบบแม่น้ำโขงจากแม่สายกับเชียงแสน (ทล. 1290) และจากเชียงแสนเมืองชายแดนเชียงของ (ทล. 1129) ได้เปลี่ยนการเดินทางทางน้ำของผู้คนให้มาใช้เส้นทางถนนเพื่อเข้าสู่ตอนในเชียงราย สำหรับการขยายตัวของสถานพยาบาลที่ให้บริการสุขภาพข้ามแดนในแง่ของการเข้าถึงบริการในพื้นที่จังหวัดชายแดนเชียงราย เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ คือ (1) เมืองชายแดนเชียงราย เป็นเมืองยุทธศาสตร์สำคัญในอาณาบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนบน ที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของการเดินทางค้าขายกับเมืองชายแดนข้างเคียงและเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ไกลออกไป (2) การมีระบบที่ทำให้ผู้คนเดินทางจากพื้นที่ตอนล่างของลาวจากแขวงหลวงน้ำทา แขวงอุดมไซ และจากพม่าที่มาจากตองจี และเมืองยองซึ่งอยู่ไกลออกไปจากเมืองชายแดนสามารถเดินทางเข้าถึงสถานพยาบาลในเมืองเชียงราย (3) การขยายตัวของการลงทุนทางด้านโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ชายแดนที่เริ่มต้นจากโครงการความร่วมมือระหว่างประเทศ (นับตั้งแต่โครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ) กว่า 30 ปีที่ผ่านมา ทำให้ผู้คนต่างมีปฏิสัมพันธ์ผ่านพัฒนาเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันในระดับระหว่างประเทศ ทำให้เห็นภาพของความเป็นอาณาบริเวณชายแดน

จากการสำรวจงานศึกษาเกี่ยวกับระบบสุขภาพข้ามแดนของไทยที่ผ่านมา พบว่า มักจะถูกนำไปเชื่อมโยงกับการศึกษาการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ โดยเฉพาะในแง่ที่เป็นปัญหาซับซ้อน อาทิ การลักลอบเข้าเมือง การค้ามนุษย์ สิทธิแรงงาน รวมทั้งการเข้าถึง

บริการสุขภาพ เป็นต้น งานศึกษาส่วนใหญ่มักชี้ให้เห็นว่าระบบบริการสุขภาพข้ามพรมแดน นั้น ส่งผลทั้งทางบวกและทางลบ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาทั้งในประเทศต้นทางและปลายทาง ดังเช่นงานศึกษาของ Charoenmukyanand et al. (2013) Srithongtham et al. (2013) เป็นต้น อันเป็นการมองปรากฏการณ์บริการสุขภาพข้ามแดนในเชิงที่เป็น “ปัญหา” ที่ภาครัฐต้องเข้ามาแก้ไข ขณะที่ยังไม่มียานศึกษาเกี่ยวกับการเสริมสร้างศักยภาพของ จังหวัดชายแดนให้เป็นเมืองต้นแบบด้านบริการสุขภาพข้ามแดนในเขตอีสานใต้แต่อย่างใด ฉะนั้น งานวิจัยชิ้นนี้นอกจากจะชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของชาติในมิติเชิง สุขภาพแล้ว ยังจะมีประโยชน์ต่อความร่วมมือเพื่อพัฒนาและยกระดับขีดความสามารถด้าน สาธารณสุขระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว ในฐานะเพื่อนบ้าน อาเซียนที่ใกล้ชิดอีกด้วย

ผลการศึกษา

1. สถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการด้านสุขภาพของพื้นที่ ชายแดนประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว

1.1. สถานการณ์และบริบทด้านภูมิศาสตร์

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์คือการเป็นประเทศที่มี พรมแดนติดกันเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชาวกัมพูชาและชาวลาวข้ามแดนมารับ บริการสุขภาพในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียง พื้นที่ชายแดนของกัมพูชาที่ติดกับ ภูมิภาคอีสานใต้ของประเทศไทยนั้นเป็นภูมิภาคที่ค่อนข้างห่างไกลจากเมืองหลวงคือ พนมเปญ และหลายพื้นที่ก็เป็นป่าเขา อีกทั้งในอดีตเป็นพื้นที่ของการสู้รบระหว่างกองกำลัง เขมรแดงกับกองกำลังของรัฐบาล จึงทำให้โครงสร้างพื้นฐานหลายส่วนยังไม่ได้รับการ พัฒนา รวมทั้งการเดินทางของประชาชนไปยังสถานบริการด้านสุขภาพซึ่งมักจะตั้งอยู่ในตัว จังหวัด ที่ต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายมาก เช่นเดียวกับพื้นที่ชายแดนของ สปป. ลาว ที่ติด กับจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งประกอบด้วย 5 แขวงคือ สະหวันนะเขต ສາລະວັນ ຈຳປາສັກ ເສກອງ และອັຕຕະປື ອันเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขาและที่ราบสูง และที่ติดกับแม่น้ำโขง ประกอบกับ สปป. ลาว ก็เป็นประเทศที่กำลังพัฒนา จึงทำให้การพัฒนาด้านโครงสร้าง พื้นฐานซึ่งต้องอาศัยเม็ดเงินจำนวนมากยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่ จึงต้อง อาศัยการลงทุนและความช่วยเหลือจากต่างประเทศเป็นหลัก เหตุนี้ องค์การสหประชาชาติและ

ประเทศผู้บริจาคจึงจัดให้ สปป. ลาว เป็นประเทศที่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือ (aid dependent countries) (Phraxayayong, 2009)

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันโครงข่ายเส้นทางคมนาคมในพื้นที่ชายแดนของกัมพูชา และ สปป. ลาว กำลังได้รับการพัฒนาและปรับปรุงขึ้นตามลำดับ อันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลแต่ละประเทศ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และแนวคิดการบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกัน ทำให้การเดินทางสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น และเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการข้ามแดนของผู้คนทั้งที่อยู่บริเวณชายแดนและตอนในของประเทศมาใช้บริการสุขภาพในประเทศเพื่อนบ้านอย่างประเทศไทยมากขึ้น เนื่องจากระบบการคมนาคมที่สะดวก รวมทั้งเสียเวลาและค่าใช้จ่ายน้อยกว่า (Keowmanee (pseudonym), Interview, 2021)

1.2 สถานการณ์ และบริบทด้านยุทธศาสตร์และนโยบายด้านสาธารณสุข

ผลการศึกษาพบว่า ในแง่ยุทธศาสตร์และนโยบายบริการสุขภาพหรือสาธารณสุขของประเทศกัมพูชานั้น พบว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา กัมพูชาได้ดำเนินการตามขั้นตอนและยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการปรับปรุงระบบและนโยบายด้านการดูแลสุขภาพเพื่อเป็นหลักประกันความเป็นอยู่ที่ดีของพลเมือง อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนด้านภาวะสุขภาพโดยรวมของประชากรในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา แต่ความเหลื่อมล้ำและความท้าทายที่สำคัญคือความเป็นอยู่ที่ดีของพลเมืองยังคงอยู่ รัฐบาลกัมพูชาจึงได้ดำเนินนโยบายด้านสาธารณสุขใหม่เพื่อปรับปรุงการให้บริการด้านสุขภาพ โดยการจัดหาเงินทุนเพื่อการดูแลด้านสุขภาพ ผลก็คือรัฐบาลกัมพูชาสามารถเพิ่มเงินทุนการดูแลด้านสุขภาพจาก 1,057 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปี 2557 (เนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ) เป็น 1,207 ล้านดอลลาร์สหรัฐในปี 2560 แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ในส่วนของโรงพยาบาลหรือสถานบริการด้านสุขภาพก็ยังมีจำนวนไม่มาก และกระจุกตัวอยู่เฉพาะพนมเปญและเมืองใหญ่ ๆ ไม่กี่แห่ง เช่นเดียวกับบุคลากรทางการแพทย์ที่กล่าวได้ว่ายังมีภาวะขาดแคลนค่อนข้างมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากบริบททางการเมืองของประเทศด้วย กล่าวคือ หากย้อนไปเมื่อช่วงหลังสมัยรัฐบาลเขมรแดงปกครองประเทศ (ค.ศ. 1975–1979 หรือตรงกับปี พ.ศ. 2518–2522) กัมพูชาก็เหลือแพทย์เพียง 25 คนเท่านั้น (Heng & Key, 1995: 435-437) แม้ว่าจะระยะเวลาจะผ่านมารวมสี่สิบปีแล้ว แต่ด้วยปัจจัยทางการเมืองภายในประเทศ ทำให้การผลิตบุคลากรทางการแพทย์เพิ่มเริ่ม

ได้มาไม่นานนี้เอง ดังในบทความของ Hfocus (2015) ที่ว่า “แพทย์ของกัมพูชาส่วนใหญ่จะเรียนจบมาจากประเทศฝรั่งเศส เช่นเดียวกับการนำเข้าอุปกรณ์ทางการแพทย์และยารักษาโรค แต่ความทันสมัยของการรักษาพยาบาลยังคงกระจุกตัวอยู่ในเขตเมืองใหญ่ การใช้บริการทางการแพทย์ของกัมพูชาจึงค่อนข้างแบ่งแยกในเรื่องชนชั้นทางสังคม” ซึ่งชี้ให้เห็นถึงบริการทางการแพทย์และสาธารณสุขของกัมพูชาที่ยังประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำและขาดแคลนบุคลากร ดังตัวเลขเมื่อปี พ.ศ. 2558 ที่ระบุว่าขณะที่กัมพูชามีจำนวนประชากรประมาณ 14.86 ล้านคน แต่มีสัดส่วนแพทย์อยู่ในระดับ 1 คนต่อประชากร 5,000 คนเท่านั้น ขณะที่ของไทยอยู่ที่ 0.5 คนต่อประชากร 1,000 คน (ibid)

ส่วน สปป. ลาว นั้น พบว่างานด้านสาธารณสุขเป็นภารกิจสำคัญที่พรรคและรัฐให้ความสำคัญเช่นกัน โดยยุทธศาสตร์และนโยบายด้านการสาธารณสุขของ สปป. ลาว ได้รับการชี้แจงโดยวิสัยทัศน์ระยะยาว 2030 (Vision 2030) ซึ่งดำเนินการผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 5 ปี แผนเหล่านี้มีรายละเอียดเพิ่มเติมในระดับแขวง เมืองและภาค โดยวิสัยทัศน์ 2030 ตั้งเป้าว่าสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวจะเป็นประเทศที่มีรายได้ปานกลางถึงสูง (a middle-to high-income country) ด้วยการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมที่สมดุล มีเสถียรภาพทางการเมืองและการจัดระเบียบสังคมและสังคมปลอดภัย ปัจจุบันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2564–2568) ยังคงมุ่งเน้นการลดความยากจน การหลุดพ้นจากสถานะประเทศรายได้ต่ำ (least developed country – LDC) ในปี 2020 การจัดการและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และบูรณาการในระดับภูมิภาคและระหว่างประเทศที่แข็งแกร่ง โดย สปป. ลาว ได้จัดทำยุทธศาสตร์และกรอบการปฏิรูปภาคสุขภาพ (Health Sector Reform Strategy and Framework till 2025 – HSRF) ซึ่งมีเป้าหมายที่จะบรรลุหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า (universal health coverage – UHC) ภายในปี พ.ศ. 2568 การเสริมสร้างระบบสุขภาพที่ถือเป็นหัวใจสำคัญของยุทธศาสตร์และกรอบการปฏิรูปนี้ ได้แก่ การจัดหาเงินทุนด้านสุขภาพ ธรรมาภิบาลด้านสุขภาพ ทรัพยากรมนุษย์เพื่อสุขภาพ การจัดส่งบริการสุขภาพและระบบข้อมูลสุขภาพ โดยดำเนินการผ่านแผนพัฒนาภาคสุขภาพห้าปี (Health Sector Development Plan – HSDP) (WHO, 2017)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลลาวจะมียุทธศาสตร์และนโยบายบริการสุขภาพ แต่ด้วยข้อจำกัดเรื่องงบประมาณ จึงทำให้ระบบบริการสุขภาพของประเทศยังมีอาจ

ตอบสนองต่อประชากรทุกกลุ่มได้ ดังข้อมูลจำนวนโรงพยาบาลศูนย์ทั่วประเทศที่มีเพียง 10 แห่งเท่านั้น ฉะนั้น ความท้าทายของระบบบริการสุขภาพของ สปป. ลาว ก็คือความต้องการคุณภาพของระบบบริการสุขภาพที่สูง ข้อจำกัดของทรัพยากรมนุษย์และการกระจายของมนุษย์ด้านการแพทย์ งบประมาณที่จำกัด การกระจุกตัวมากเกินไปของผู้ป่วยในโรงพยาบาลส่วนกลาง ขณะที่โรงพยาบาลระดับอำเภอ (เมือง) และระดับชุมชน (สุขศาลา) ไม่ได้รับความสนใจจากผู้ป่วย ยังผลให้ประชาชนขาดความเชื่อมั่นในระบบบริการสุขภาพภายในประเทศตนเอง ผู้ป่วยหรือญาติของผู้ป่วยจำนวนหนึ่งจึงเลือกที่จะใช้บริการสุขภาพข้ามแดนที่ประเทศไทย ทั้งในระดับชุมชน (โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบล - รพ.สต.) โรงพยาบาลชุมชน โรงพยาบาลจังหวัด โรงพยาบาลศูนย์ รวมทั้งโรงพยาบาลและคลินิกเอกชน เป็นต้น

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาว

จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาวนั้น มีทั้งที่เป็นปัจจัยผลักดัน (push factors) และปัจจัยดึงดูด (pull factors) ที่อาจจะเรียกรวม ๆ ว่า ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์สังคม (Social Geography Factors) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับระยะทาง ระยะเวลาในการเดินทาง และความสะดวกในการเดินทางที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อการใช้บริการสุขภาพ ผลการศึกษาพบว่า นอกเหนือไปจากสภาพภูมิศาสตร์จะเป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้ชาวกัมพูชาและชาวลาวในพื้นที่บางแห่งเข้าถึงบริการด้านสุขภาพในประเทศของตนได้ยากลำบาก ไม่ว่าจะเป็นเพราะเป็นพื้นที่ห่างไกลทุรกันดาร ลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าเขา เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางแล้ว ในทางกลับกัน การที่มีสถานบริการด้านสุขภาพในประเทศไทยที่ตั้งอยู่ใกล้ในพื้นที่ชายแดน ประกอบกับเส้นทางคมนาคมขนส่งในอาณาบริเวณพื้นที่ชายแดนได้รับงบประมาณจำนวนมากเพื่อทำการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และยิ่งทวีความเข้มข้นขึ้นเมื่อแนวคิดการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจระดับภูมิภาค (Economic Corridor) ซึ่งเสนอโดยธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) ได้รับการชานรับจากรัฐบาลต่าง ๆ ในกลุ่มภูมิภาคกลุ่มนี้โขงที่มีไทย กัมพูชา และ สปป. ลาว รวมอยู่ด้วย ซึ่งทำให้ผู้คนทั้งสามประเทศสามารถ

เดินทางติดต่อกันได้สะดวกและรวดเร็ว กลายเป็นปัจจัยดึงดูด ที่ทำให้ก่อให้เกิดการข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคมขนส่งในปัจจุบัน โดยเฉพาะถนนหนทางในพื้นที่ชายแดนของประเทศเพื่อนบ้านไทยทั้งสองประเทศ ทั้งเส้นทางสายเก่าและเส้นทางสายใหม่ที่เกิดขึ้นและถูกเชื่อมโยงกัน ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะเส้นทางภายในประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว เท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณชายแดนของประเทศไทยด้วย เพราะรัฐบาลทั้ง 3 ประเทศ พยายามทุ่มงบประมาณรวมทั้งเปิดให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนพัฒนาถนนและโครงสร้างพื้นฐานอื่น ๆ เพื่อยกระดับการคมนาคมในประเทศให้ดีขึ้น เพราะมองว่าโครงสร้างพื้นฐานเป็นสิ่งสำคัญในการกระตุ้นการเติบโตของเศรษฐกิจ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคมขนส่งในพื้นที่ชายแดนทั้งของไทย กัมพูชา และ สปป. ลาว จึงก่อให้เกิดการเชื่อมโยงเส้นทางระหว่างประเทศ ส่งผลให้การเดินทางในพื้นที่ชายแดนของทั้งสองประเทศที่เดิมถูกจำกัดด้วยอุปสรรคจากลักษณะของภูมิประเทศหมดสิ้นไป ทั้งนี้การพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมขนส่งที่เกิดขึ้นนี้ เป็นแรงผลักดันจากยุทธศาสตร์การเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมขนส่งหรือระเบียงเศรษฐกิจ (economic corridor) ของอาเซียนเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community – AEC) และความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (GMS) ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นนั่นเอง

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจุบันพบว่า ทั้งประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว มีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดดซึ่งเป็นผลพวงของความสำเร็จจากการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจรวมศูนย์ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ประกอบกับการปฏิรูปรับนโยบายด้านการค้าและการลงทุน การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของภาคอุตสาหกรรมและการบริการ ตลอดจนเสถียรภาพทางการเมือง ส่งผลให้เศรษฐกิจทั้งของกัมพูชาและ สปป. ลาว มีอัตราการเจริญเติบโตสูง

ในกรณีของกัมพูชานั้น พบว่า เศรษฐกิจกัมพูชามีอัตราการเจริญเติบโตสูงถึงร้อยละ 7.0 โดยเฉลี่ยตั้งแต่ปี 2537 ถึงปี 2559 ทำให้รายได้เฉลี่ยของประชากรต่อคนเพิ่มจากประมาณ 650 เหรียญสหรัฐ ในปี 2550 เป็น 1,435 เหรียญสหรัฐ ในปี 2560 ซึ่งทำให้กัมพูชาเปลี่ยนสถานะเป็นประเทศที่มีรายได้ปานกลางระดับล่าง สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากเกษตรกรรมไปสู่เศรษฐกิจแบบผสมผสานมากขึ้น เป็นการเกษตร การอุตสาหกรรม และการบริการ (Department of

International Trade Promotion, Ministry of Commerce, 2018) ดังนั้น ชาวกัมพูชาจำนวนไม่น้อยจึงแสวงหาและยินดีที่จะจ่ายค่าบริการสำหรับสุขภาพของตนและครอบครัว โดยการข้ามแดนมาใช้บริการที่ประเทศไทย ทั้งที่มาด้วยตนเองและผ่านนายหน้าหรือที่เรียกว่าโบรกเกอร์ (Nokkeow, Interview, 2021)

ส่วน สปป. ลาว นั้น นับเป็นประเทศหนึ่งในภูมิภาคอาเซียนที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างสูง เพราะนับตั้งแต่ สปป. ลาว ได้ปฏิรูประบบเศรษฐกิจสู่กลไกตลาดตามนโยบาย “จินตนาการใหม่” (New Economic Mechanism) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 โดยเน้นการค้าเสรี เปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศ และขับเคลื่อนประเทศด้วยการเป็นผู้ผลิตและส่งออกพลังงานไฟฟ้าในภูมิภาคอาเซียน จนได้ชื่อว่าเป็น “แบตเตอรี่แห่งอาเซียน” ส่งผลให้อัตราการขยายตัวของ GDP ของลาวมีอัตราการขยายตัวสูงกว่าอัตราเฉลี่ยของอาเซียนโดยรวม ประกอบกับนโยบายการพัฒนาระบบคมนาคมเพื่อให้ สปป. ลาว เป็นศูนย์กลางด้านโลจิสติกส์เชื่อมโยงประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาค ทำให้เปลี่ยนจากประเทศ landlocked มาสู่ประเทศ landlink ดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศจำนวนมาก ขณะที่รัฐบาลก็กำลังปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานด้านการดูแลสุขภาพโดยได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านในเอเชียผ่านการลงทุนที่สำคัญและหน่วยงานให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศ (Pacific Bridge Medical, 2017) ส่งผลต่อพฤติกรรมบริการบริโภคของชาวลาวที่เปลี่ยนไปตามรายได้ที่เพิ่มขึ้น อันหมายรวมถึงพฤติกรรมด้านการใช้บริการด้านสุขภาพด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่มีชาวลาวจำนวนไม่น้อยที่ข้ามแดนมาใช้บริการสุขภาพที่ประเทศไทย โดยเฉพาะโรงพยาบาลเอกชนที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณน้อง หัวหน้าฝ่ายบริการลูกค้าของโรงพยาบาลเอกชนแห่งหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานีที่ว่า ทางโรงพยาบาลไม่มีปัญหาเรื่องหนี้สูญ เนื่องจากคนไข้ไม่ว่าจะเป็นชาวลาวหรือชาวกัมพูชา จะถือเงินไทยเข้ามาเพื่อมารับบริการสุขภาพ (Khun Nong, Interview, 2021) สะท้อนให้เห็นว่าผู้รับบริการสุขภาพชาวลาวและกัมพูชายินดีที่จะจ่ายค่าบริการสุขภาพที่ตนแสวงหา

จากผลการศึกษาค้างต้นนั้นชี้ให้เห็นว่าปัจจัยด้านการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศต้นทาง นอกเหนือไปจากมีการลงทุนด้านโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานรวมทั้งระบบคมนาคมขนส่งรองรับการเติบโตด้านเศรษฐกิจซึ่งส่งผลต่อการจับจ่ายใช้สอยในประเทศแล้ว ยังรวมถึงการจับจ่ายใช้สอยในเรื่องของการดูแลสุขภาพ (healthcare) อีกด้วย ดังนั้นจึงพบว่าผู้ที่เดินทางข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดใกล้เคียงจากประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาวจำนวนหนึ่ง เป็นผู้ที่มีกำลังทาง

เศรษฐกิจที่สามารถจ่ายค่ารักษาพยาบาลได้ การเดินทางไปรับการรักษาและตรวจสุขภาพในต่างประเทศ จึงเป็นการสะท้อนสถานะทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย ในแง่นี้ปัจจัยด้านเศรษฐกิจจึงจัดเป็นปัจจัยผลักดัน ที่ทำให้ชาวกัมพูชาและชาวลาวบางกลุ่มเดินทางข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง

ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม จากการศึกษาพบว่า ทักษะคิดและค่านิยมเกี่ยวกับความเชื่อมั่นในระบบบริการสุขภาพของประเทศปลายทาง การมีเครือข่ายทางสังคม และภาษาที่ใกล้เคียงกันนั้น เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์บริการสุขภาพข้ามแดน ดังจากการสัมภาษณ์ชาวกัมพูชาที่เคยเข้ามาใช้บริการสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงที่พบว่า ปัจจัยหรือเงื่อนไขสำคัญคือทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับความเชื่อมั่นในระบบบริการสุขภาพของไทย ทั้งระบบการแพทย์ที่มีการรักษาที่ดี ผลการรักษาคุณภาพของยาที่ใช้รักษา การให้บริการ และถนนหนทางที่ทำให้การเดินทางไปมาสะดวก รวมทั้งการมีเครือข่ายญาติหรือเพื่อนที่ฝั่งไทย เช่นเดียวกับคำให้สัมภาษณ์ของหัวหน้าหน่วยประสานงานชายแดนกัมพูชา-ไทย ประจำพื้นที่โอรเสม็ด อำเภอสำโรง จังหวัดอุดรธานี ที่ว่า “คนเหล่านั้นบางคนก็มีญาติพี่น้องอยู่ฝั่งโน้น (หมายถึงจังหวัดสุรินทร์) บางคนญาติพี่น้องก็เอารถมารอรับที่หน้าด่านเลยก็มี หรือถ้าจะเดินทางไปเองก็พูดคุยกับรถรับจ้างรู้เรื่อง เนื่องจากพูดเขมรเหมือนกัน จริง ๆ แล้วคนสองฝั่งก็มีความสัมพันธ์ญาติพี่น้องกันมาแต่อดีตแล้ว อาหารการกิน วัฒนธรรมประเพณีก็คล้ายคลึงกัน ฉะนั้น คนกัมพูชาจึงมักถือว่าคนสุรินทร์เป็นญาติพี่น้องกัน การไปมาหาสู่กันจึงไม่ต้องมีพิธีรีตองหรือตะขิดตะขวงใจแต่อย่างใด” (Peng, Interview, 2021) ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของนายเสริมศักดิ์ สีสันต์ รองผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ และนายแพทย์อภิสรณ์ บุญประดับ รองนายแพทย์สาธารณสุขสุรินทร์ (Srisan, and Boonpradub, Interview, 2021)

ในส่วนของ สปป. ลาว ก็เช่นเดียวกัน ชาวลาวที่ข้ามแดนเข้ามาใช้บริการสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง ส่วนใหญ่ให้เหตุผลว่า เพราะการให้บริการดี เครื่องมือทางการแพทย์ได้มาตรฐานและความเชี่ยวชาญของแพทย์เป็นที่ยอมรับ รวมทั้งทัศนคติและค่านิยมของชาวลาวเกี่ยวกับความเชื่อมั่นในระบบบริการสุขภาพของไทย (Manager Online, 2005) ตลอดจนการมีเครือข่ายทางสังคมและภาษาที่ใกล้เคียงกัน ล้วนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์บริการสุขภาพข้ามแดน

ปัจจัยด้านการเมือง คำว่าปัจจัยด้านการเมืองในการศึกษานี้หมายถึง การที่รัฐบาลมียุทธศาสตร์และนโยบายการพัฒนาระบบสุขภาพเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของ

ประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มงบประมาณ การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานด้านการบริการสุขภาพทุกระดับ ตลอดจนการฝึกอบรมบุคลากรด้านสาธารณสุขทุกสาขาวิชาชีพ และการกระจายบุคลากรเหล่านั้นไปยังพื้นที่ชนบทและพื้นที่ขาดแคลน เพื่อขยายความครอบคลุมไปยังประชากรเป้าหมายกลุ่มต่าง ๆ ในประเทศ ซึ่งนับว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับบริการสุขภาพข้ามแดนในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงด้วยเช่นกัน

สำหรับกัมพูชานั้น แม้ว่าจะมียุทธศาสตร์และนโยบายการพัฒนาาระบบสุขภาพที่ชัดเจนแต่นโยบายดังกล่าวจะต้องใช้เม็ดเงินมหาศาลและใช้ระยะเวลาในการดำเนินการ อีกทั้งสถานบริการสุขภาพและบุคลากรทางการแพทย์ก็ยังคงกระจุกตัวอยู่ในเมืองใหญ่ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร ฉะนั้นยุทธศาสตร์และนโยบายการพัฒนาาระบบสุขภาพย่อมจะยังไม่สามารถตอบสนองต่อประชากรทุกกลุ่มได้ (Oversen & Trankell, 2010: 246) ดังคำกล่าวของบอง เมา (Mao) คนขับรถแท็กซี่ป้ายดำวัย 30 ปีเศษ ชาวจังหวัดเสียมเรียบ ที่เคยบอกเล่ากับผู้วิจัยระหว่างที่รอรับผู้โดยสารที่ข้ามแดนกลับมารักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลรวมแพทย์ (หมอนันต์) จังหวัดสุรินทร์อยู่บริเวณหน้าคาสีโน O-Smach Resort ใกล้ ๆ กับที่ทำการด่านพรมแดนโอรส์เสม็ดว่า “คนกัมพูชาที่ข้ามไปรักษาที่โรงพยาบาลในจังหวัดสุรินทร์นั้น เพราะที่บ้านของเขาโรงพยาบาลมันยังไม่ทันสมัย เครื่องไม้เครื่องมือแพทย์ก็ไม่ค่อยมี ฉะนั้นคนที่พอจะมีเงินก็จะข้ามมารักษาที่เมืองไทยมากกว่า จะไปพนมเปญมันก็ไกลค่าใช้จ่ายพอ ๆ กับไปรักษาที่ไทย บางทีอาจจะถูกกว่าด้วย และเครื่องไม้เครื่องมือของหมอก็ดีกว่ากัมพูชา พอ ๆ กับโรงพยาบาลใหญ่ ๆ ในกรุงเทพมหานคร แต่สะดวกเร็วกว่า” (Mao, Interview, 2018)

ในกรณีของ สปป. ลาว แม้ว่ารัฐบาลจะมียุทธศาสตร์และนโยบายบริการสุขภาพแต่ด้วยข้อจำกัดเรื่องงบประมาณ (Keowmanee, Interview, 2021) จึงทำให้ระบบบริการสุขภาพของประเทศยังมีอาจที่จะตอบสนองกับประชากรทุกกลุ่มได้ ดังข้อมูลจำนวนโรงพยาบาลศูนย์ทั่วประเทศมีเพียง 10 แห่งเท่านั้น ฉะนั้น ความท้าทายของระบบบริการสุขภาพของ สปป. ลาว ก็คือความต้องการคุณภาพของระบบบริการสุขภาพที่สูง ข้อจำกัดของทรัพยากรมนุษย์และการกระจายของมนุษย์ด้านการแพทย์ งบประมาณที่จำกัด การกระจุกตัวมากเกินไปของผู้ป่วยในโรงพยาบาลส่วนกลาง ขณะที่โรงพยาบาลระดับอำเภอ (เมือง) และระดับชุมชน (สุขศาลา) ไม่ได้ได้รับความสนใจจากผู้ป่วย ยังผลให้ผู้ป่วยหรือญาติของผู้ป่วยจำนวนหนึ่งเลือกที่จะใช้บริการสุขภาพข้ามแดนที่ประเทศไทย ทั้งในระดับชุมชน

(โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบล – รพ.สต.) โรงพยาบาลชุมชน โรงพยาบาลจังหวัด โรงพยาบาลศูนย์ รวมทั้งโรงพยาบาลและคลินิกเอกชน เป็นต้น

นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์และนโยบายด้านการสาธารณสุข ของ สปป. ลาว ก็กับกัมพูชายังไม่มีนโยบายการส่งต่อผู้ป่วยข้ามแดนมารับบริการสุขภาพในประเทศไทย ทำให้การข้ามแดนมารับบริการในฝั่งไทยจะเป็นความต้องการหรือความยินยอมของผู้ป่วยหรือญาติ รวมทั้งยินดีที่จะเสียค่าใช้จ่ายบริการสุขภาพเอง⁴

3. รูปแบบการข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาว

รูปแบบการข้ามแดนในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบคือ รูปแบบที่หนึ่ง เป็นการข้ามแดนโดยมีเอกสารที่ประเทศต้นทางออกให้ เช่น หนังสือเดินทาง (passport) บัตรผ่านแดน (border pass) หรือบัตรผ่านแดนชั่วคราว (temporary border pass) ซึ่งจะใช้สำหรับเข้า-ออกบริเวณจุดผ่านแดนสากลหรือจุดผ่านแดนถาวร โดยกลุ่มคนที่ใช้เอกสารผ่านแดนรูปแบบนี้จะเป็นกลุ่มคนที่ส่วนใหญ่ประสงค์จะเดินทางไปใช้บริการสุขภาพในเขตตอนในของตัวจังหวัดชายแดน ซึ่งจะต่างจากรูปแบบที่สองเป็นการข้ามแดนโดยไม่ต้องใช้เอกสารดังเช่นรูปแบบแรก อาจมีเพียงการจดบันทึกรายชื่อผู้เข้า-ออกเท่านั้น ซึ่งได้แก่จุดผ่อนปรน จุดผ่านแดนชั่วคราว และช่องทางธรรมชาติหรือที่รู้จักกันในชื่อด่านประเพณี ซึ่งจะเป็นกลุ่มคนที่ต้องการข้ามแดนเพื่อเข้าใช้บริการสุขภาพในสถานบริการสุขภาพที่ตั้งอยู่ใกล้หรือติดกับชายแดนเป็นหลัก

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบการข้ามแดนของชาวกัมพูชาและชาวลาวที่มารับบริการด้านสุขภาพในพื้นที่ตอนในของจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดในเขตอีสานใต้ของประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นแบบที่ 1 คือใช้หนังสือเดินทาง ซึ่งสามารถพำนักได้ครั้งละ 14 วัน รองลงมาคือบัตรผ่านแดนหรือบัตรผ่านแดนชั่วคราว ที่สามารถพำนักอยู่ได้ถึง 3 วัน ในกรณีของชาวกัมพูชา คุณสมภารู ธาณี หัวหน้าควบคุมโรคระหว่างประเทศช่องจอมได้ให้ข้อมูลว่า หลังจากผ่านกระบวนการตรวจคนเข้าเมืองของไทยแล้ว หากเป็นการเข้าไป

⁴ แม้ว่าปัจจุบันสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดอุบลราชธานี กำลังร่วมมือกับสาธารณสุขแขวงจำปาสักและแขวง สาละวัน สปป. ลาว และจังหวัดพระวิหาร ประเทศกัมพูชา ในการพัฒนาระบบส่งต่อผู้ป่วยข้ามแดนอยู่ก็ตาม แต่ยังไม่ได้รับการกำหนดเป็นยุทธศาสตร์และนโยบายสาธารณสุขของทั้งสองประเทศแต่อย่างใด

รักษาพยาบาลในตัวจังหวัดสุรินทร์แบบไปเข้า-เย็นกลับ ผู้ป่วยพร้อมญาติส่วนหนึ่งก็ใช้บริการรถตู้ประจำทาง หรืออาจจะเช่ารถปิ๊กอัพหรือรถตู้ หรือถ้าหากเป็นคนที่มีฐานะก็จะมักจะเช่ารถเหมาจากกัมพูชาข้ามไปเลย หลังจากเสร็จธุระในการไปโรงพยาบาลก็จะมีการไปท่องเที่ยวหรือช้อปปิ้งตามห้างต่าง ๆ กระทั่งถึงเย็นก็จะกลับมาที่ด่าน โดยราคาเช่ารถปิ๊กอัพ อยู่ที่ 1,500 บาท/วัน และรถตู้อยู่ที่ 2,500 บาท/วัน ราคาโดยรวมค่าน้ำมันแล้ว แต่ถ้าต้องการไปรักษาที่ยังจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมักจะใช้เวลามากกว่าหนึ่งวัน ส่วนหนึ่งก็จะใช้บริการรถโดยสารประจำทางช่องจอม-อุบลฯ หรือเช่ารถปิ๊กอัพ และหากมากันเป็นกลุ่มใหญ่ก็จะใช้วิธีเช่ารถตู้ไปแทน ยกเว้นกลุ่มที่ใช้บริการของบริษัททัวร์ ก็จะมีไกด์และรถมารับจากด่านเพื่อพาไปยังสถานพยาบาลเลย (Samran, Interview, 2021) เช่นเดียวกับชาวลาวที่ข้ามแดนมาใช้บริการในพื้นที่ตอนในของจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียง ส่วนใหญ่ก็จะใช้เอกสารที่ทางการออกให้เช่นเดียวกับกรณีของกัมพูชา แต่จะเป็นบัตรผ่านแดนมากที่สุด โดยจะมาใช้บริการสุขภาพที่ตัวจังหวัดอุบลราชธานีในลักษณะไปเข้า-เย็นกลับมากที่สุด และเนื่องจากตัวจังหวัดอุบลราชธานีอยู่ไม่ไกลจากชายแดนมากนัก จึงพบว่าผู้ใช้บริการสุขภาพชาวลาวส่วนใหญ่มักจะนำรถยนต์ข้ามแดนมาเองมากกว่า รองลงมาก็คือการเช่ารถรับจ้างในอัตราวันละ 1,200 บาท และไม่พบว่ามีผู้ใช้บริการของบริษัททัวร์ตั้งเช่นกรณีของชาวกัมพูชาแต่อย่างใด อนึ่งกลุ่มผู้ป่วยที่ข้ามแดนมาใช้บริการสุขภาพรูปแบบที่ 1 นี้ จัดเป็นกลุ่มที่ “มีกำลังจ่ายสูง” เพราะเป็นการเข้าไปใช้บริการสุขภาพทั้งในสถานพยาบาลของรัฐและของเอกชนในพื้นที่ตอนใน ซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างมาก

อย่างไรก็ตาม เราพบว่า ตามแนวชายแดนไทย-ลาว-กัมพูชา ที่มีจุดผ่อนปรน จุดผ่านแดนชั่วคราว และช่องทางธรรมชาติ ก็มีการข้ามพรมแดนมาใช้บริการสุขภาพในประเทศไทยของคนทั้งสองประเทศอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้จะเป็นชาวลาวมากที่สุด โดยมากเป็นการข้ามมารับบริการที่สถานบริการสาธารณสุขของรัฐ โดยเฉพาะโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพชุมชน (รพ.สต.) และคลินิกของเอกชน ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้ชายแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชายแดนไทย-ลาวบริเวณพื้นที่ที่ติดแม่น้ำโขงที่มีจุดผ่อนปรนถึง 4 แห่ง อีกทั้งผู้คนทั้งสองฝั่งก็มักจะเป็นเครือญาติกันที่มีการข้ามไปมาหาสู่กันเป็นประจำ ทั้งนี้ผู้ป่วยที่ข้ามแดนมาใช้บริการสุขภาพกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จัดเป็นกลุ่มที่ “มีกำลังจ่ายต่ำ” ทำให้บางครั้งไม่สามารถชำระค่ารักษาพยาบาลได้ครบถ้วน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อค่าใช้จ่ายของสถานพยาบาลของรัฐในพื้นที่ชายแดน (Weerasaengpong, Interview, 2021)

สรุปผลการศึกษา

จากผลการศึกษาที่ได้นำเสนอไปข้างต้นนั้น สามารถสรุปผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง สถานการณ์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับบริการด้านสุขภาพของพื้นที่ชายแดนประเทศกัมพูชาและ สปป. ลาว ที่ติดกับจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงในเขตอีสานใต้มี 2 ประการหลัก ๆ คือ ประการแรก สถานการณ์และบริบทด้านภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยผลักดันและปัจจัยดึงดูดให้เกิดการข้ามแดนมาใช้บริการสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาว กล่าวคือ อาณาบริเวณชายแดนดังกล่าวของประเทศกัมพูชาและ สปป.ลาว เป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขา ทำให้เป็นอุปสรรคในการเดินทางไปรับบริการสุขภาพในสถานพยาบาลที่ตั้งอยู่ในตัวเมืองหรือเมืองหลวง จึงเป็นปัจจัยผลักดันให้ประชาชนบางส่วนเลือกที่จะข้ามแดนมาใช้บริการสุขภาพที่ประเทศไทย ขณะเดียวกันการพัฒนาโครงข่ายเส้นทางคมนาคมในพื้นที่ชายแดนของทั้ง 3 ประเทศ อันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลแต่ละประเทศ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และแนวคิดการบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกัน ทำให้การเดินทางสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น ก็เป็นปัจจัยดึงดูดทำให้เกิดการข้ามแดนของผู้คนที่อยู่บริเวณชายแดนและตอนในของประเทศมาใช้บริการสุขภาพในประเทศเพื่อนบ้านอย่างประเทศไทยมากขึ้น ประการที่สอง สถานการณ์และบริบทด้านยุทธศาสตร์และนโยบายด้านการสาธารณสุข นั่นก็คือทั้งกัมพูชาและ สปป. ลาว แม้จะมีและให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์และนโยบายด้านการสาธารณสุข แต่ด้วยข้อจำกัดเรื่องงบประมาณ จึงทำให้ระบบบริการสุขภาพของประเทศยังมีอาจที่จะตอบสนองกับประชากรทุกกลุ่มได้ ทำให้ประชาชนขาดความเชื่อมั่นในระบบบริการสุขภาพของประเทศตนเอง ยังผลให้ผู้ป่วยหรือญาติของผู้ป่วยจำนวนหนึ่งเลือกที่จะใช้บริการสุขภาพข้ามแดนที่ประเทศไทย

ประการที่สอง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการข้ามแดนมาใช้บริการด้านสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาวนั้น มีทั้งปัจจัยด้านภูมิศาสตร์สังคมและปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์สังคมประกอบ (1) ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับระยะทาง ระยะเวลา และความสะดวกในการเดินทาง (2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ อันหมายถึงการเติบโตของระบบเศรษฐกิจในประเทศต้นทาง ซึ่งเป็นผลพวงของความสำเร็จจากการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจรวมศูนย์ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ประกอบกับการปฏิรูปนโยบายด้านการค้าและการลงทุน ก็ทำให้

ประชากรส่วนหนึ่งมีกำลังซื้อบริการสุขภาพข้ามแดนได้ (3) ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับความเชื่อมั่นในระบบบริการสุขภาพของประเทศปลายทาง การมีเครือข่ายทางสังคมและภาษาที่ใกล้เคียงกันนั้น เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์บริการสุขภาพข้ามแดน (4) ปัจจัยด้านการเมือง ได้แก่ ยุทธศาสตร์และนโยบายการพัฒนาาระบบสุขภาพของประเทศต้นทางที่ยังไม่สามารถตอบสนองต่อประชากรทุกกลุ่มได้ จึงทำให้ประชากรบางกลุ่มพยายามหาช่องทางในการข้ามแดนไปใช้บริการสุขภาพในประเทศไทย ขณะที่ปัจจัยส่วนบุคคล คือ เป็นพฤติกรรมแสวงหาบริการสุขภาพที่เหมาะสมกับตนเอง และความยินดีที่จะจ่ายค่าบริการสุขภาพของผู้บริโภคหรือผู้ป่วยชาวลาวและกัมพูชาที่ข้ามแดนมารับบริการสุขภาพนั่นเอง

ประการที่สาม รูปแบบการข้ามแดนมาใช้บริการสุขภาพในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดใกล้เคียงของชาวกัมพูชาและชาวลาวนั้น มี 2 รูปแบบคือ รูปแบบที่หนึ่ง เป็นการข้ามแดนโดยมีเอกสารที่ประเทศต้นทางออกให้ เช่น หนังสือเดินทาง บัตรผ่านแดน หรือบัตรผ่านแดนชั่วคราว ซึ่งจะใช้สำหรับเข้า-ออกบริเวณจุดผ่านแดนสากลหรือจุดผ่านแดนถาวร โดยกลุ่มคนที่ใช้เอกสารผ่านแดนรูปแบบนี้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่ประสงค์จะเดินทางไปใช้บริการสุขภาพในเขตตอนในของตัวจังหวัดชายแดน รูปแบบที่สองเป็นการข้ามแดนโดยไม่ต้องใช้เอกสารดังเช่นรูปแบบแรก อาจมีเพียงการจดบันทึกรายชื่อผู้เข้า-ออกเท่านั้น ซึ่งได้แก่จุดผ่อนปรน จุดผ่านแดนชั่วคราว และช่องทางธรรมชาติหรือที่รู้จักกันในชื่อด่านประเพณี ซึ่งจะเป็นกลุ่มคนที่ต้องการข้ามแดนเพื่อเข้าใช้บริการสุขภาพในสถานบริการสุขภาพที่ตั้งอยู่ใกล้หรือติดกับชายแดนเป็นหลัก

อภิปรายผลการศึกษา

ปรากฏการณ์บริการสุขภาพข้ามแดนในการศึกษาคั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่าในศตวรรษที่ 21 ที่กระแสโลกาภิวัตน์ อันหมายถึงการเชื่อมโยงกันทั่วทั้งโลกหรือข้ามเขตแดนต่าง ๆ ไร้ชาติ ทั้งทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม อุดมการณ์ ความรู้และเทคโนโลยีนั้น ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ของการเดินทางและเคลื่อนย้าย (mobilities) ของผู้คน สิ่งของ ภาพลักษณ์ข่าวสาร วัฒนธรรมและค่านิยมบนความสัมพันธ์ชุดใหม่ ซึ่งนำมาสู่กระบวนการกลายเป็นภูมิภาคเดียวกัน (regionalization) อันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงทางภูมิศาสตร์ที่เกิดจากเส้นทางคมนาคมทั้งทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ ส่งผลให้มีผู้กล่าวกันว่าทำให้โลกใบนี้เล็กลงและแคบลง ซึ่งผลพวงของโลกาภิวัตน์และกระบวนการกลายเป็นภูมิภาค

นี้กล่าวได้ว่ามีผลกระทบกับทุก ๆ วงการ ซึ่งรวมถึงพฤติกรรมด้านสาธารณสุขด้วย เพราะยุคโลกาภิวัตน์ที่ซึ่งรัฐไม่ได้ผูกติดกับพื้นที่หรืออาณาเขตอีกต่อไป (deterritorialized state) และพรมแดนได้กลายเป็นพื้นที่ที่ทะลุผ่านได้ (porous) โดยที่รัฐจะลดบทบาทลงมาเพียงเฝ้าอำนวยความสะดวกและช่วยกำกับดูแลเท่านั้น (regulatory role) (Laungaramsri, 2002: 1-16)

ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายผู้คนข้ามแดนเพื่อใช้บริการสุขภาพข้ามแดนในจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงในเขตอีสานใต้ในวงการศึกษาชั้นนี้ จึงสอดคล้องกับงานศึกษาของ Österle (2007) ที่ทำการศึกษาการข้ามแดนไปใช้บริการสุขภาพของชาวออสเตรียในกลุ่มประเทศอียู ซึ่งพบว่า การใช้บริการสุขภาพข้ามแดนเป็นสถานการณ์ส่งผลกระทบต่อทั้งในด้านดีและก่อให้เกิดปัญหาทั้งประเทศต้นทางและปลายทางของการใช้บริการสุขภาพ ในประเทศสหภาพยุโรปมีการศึกษาอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากการที่มีประเทศสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้นในสหภาพยุโรป เช่น สาธารณรัฐเชค (Czech Republic) สโลวาเกีย (Slovakia) สโลวีเนีย (Slovenia) โครเอเชีย (Croatia) เนื่องจากประเทศเหล่านี้มีศักยภาพการให้บริการที่น้อยกว่าและมีปัญหาด้านการเข้าถึงบริการทำให้มีการใช้บริการข้ามพรมแดนเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในเขตชนบทที่ไม่สามารถเข้าถึงบริการสุขภาพในประเทศของตน จึงต้องพึ่งพาบริการสุขภาพจากต่างประเทศที่อยู่ใกล้กว่า

งานวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ Chin Ting (2020) เกี่ยวกับการข้ามแดนมารับบริการสุขภาพของชาวกัมพูชาที่จังหวัดสุรินทร์ ที่ระบุว่า ในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาการดูแลสุขภาพกลายเป็นปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์มากขึ้นเนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ ประเด็นของการดูแลสุขภาพไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ในขอบเขตของรัฐชาติอีกต่อไป สถานะการรักษาพยาบาลในประเทศหนึ่งอาจส่งผลกระทบต่อประเทศอื่น ดังกรณีการข้ามพรมแดนของชาวกัมพูชาเข้าสู่จังหวัดสุรินทร์ของประเทศไทยเพื่อแสวงหาการรักษาพยาบาล ทั้งนี้เหตุผลสำคัญประการหนึ่งก็คือ การขาดความเชื่อมั่นต่อระบบบริการสุขภาพของกัมพูชาเอง ก็เป็นแรงผลักดันที่สำคัญสำหรับชาวกัมพูชาในการแสวงหาการดูแลสุขภาพในต่างประเทศ ประกอบกับไทยกับกัมพูชาเป็นประเทศที่มีพรมแดนติดกัน มีความสะดวกสบายในระบบลอจิสติกส์ การมีระบบเครือข่ายทางสังคม และระบบการสื่อสารที่ทันสมัย จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้อุตสาหกรรมการแพทย์ข้ามพรมแดนเติบโตขึ้นเช่นเดียวกันกับงานศึกษาของ Mahaphon, Pattarakulvanich and Rakphao (1999)

ที่ระบุว่า ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ทำให้ปัญหาสาธารณสุขชายแดนทวีความรุนแรง และงานศึกษาของ Rattanawong (2015) ที่ระบุว่า ปัจจุบันประเทศกัมพูชามีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดดมาก ซึ่งส่งผลต่อการใช้จ่ายใช้สอยในประเทศเช่นกัน รวมไปถึงการใช้จ่ายใช้สอยในเรื่องของการดูแลสุขภาพ (healthcare) ถึงแม้จะมีความต้องการในเรื่องของการดูแลสุขภาพสูงขึ้น แต่ยังมีปัญหาในเรื่องของพื้นที่ชนบทหรือพื้นที่ห่างไกลที่ไม่ได้รับการดูแลรักษาอย่างดี และถึงแม้ว่ารัฐบาลจะมีข้อกำหนดมาแล้วว่าไม่เสียค่าใช้จ่าย แต่ก็ไม่สามารถทำได้จริง เนื่องจากยังมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ นอกเหนือจากค่ารักษาอีก และเมื่อยาหมด ผู้ป่วยต้องออกไปหาซื้อเองข้างนอกโรงพยาบาล สุดท้ายผลการศึกษาก็สอดคล้องกับ Buadoktoom (2020) ที่ศึกษาการขยายตัวของธุรกิจสถานพยาบาลเอกชนในจังหวัดเชียงรายและปฏิบัติการเคลื่อนย้ายข้ามแดนของผู้ใช้บริการจากพม่าและลาว พบว่า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางการคมนาคมคือเงื่อนไขเชิงโครงสร้างสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการก่อตัวและการพัฒนาของพื้นที่ทางการแพทย์นโยบายของรัฐ การกำกับควบคุม การเดินทางข้ามพรมแดน และกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางข้ามแดนของชาวลาวและพม่า นำไปสู่การขยายตัวของธุรกิจการบริการสุขภาพและวัฒนธรรมการเดินทางเคลื่อนย้ายข้ามแดนเพื่อใช้บริการสุขภาพในพื้นที่อาณาบริเวณชายแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน (ไทย พม่า ลาว)

งานวิจัยนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า โลกาภิวัตน์ส่งผลสะท้อนต่อพรมแดน/ชายแดนทุกแห่งทั่วโลก เพราะโลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกยุคใหม่ที่ตั้งอยู่บนฐานของเทคโนโลยีอันนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่เร่งเร็วขึ้นในทุกระดับของสังคมมนุษย์รวมทั้งนำมาสู่การเคลื่อนย้ายผู้คนด้านการบริการสุขภาพอย่างเสรีหรือโลกาภิวัตน์ด้านบริการสุขภาพ ที่เรียกว่าสาธารณสุขข้ามแดนหรือบริการสุขภาพข้ามแดนด้วย แต่ถึงกระนั้นก็ตาม การเคลื่อนย้ายดังกล่าวก็มีมิติที่ซับซ้อนและมีความไม่เท่าเทียม อันเนื่องมาจากการเข้าถึงศักยภาพในเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนที่ไม่เท่ากันนั่นเอง ดังจะพบว่าผู้ที่เคลื่อนย้ายไปรับบริการสุขภาพในเขตพื้นที่ตอนในของจังหวัดชายแดนก็คือกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงกว่ากลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายไปรับบริการสุขภาพในสถานบริการที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ “ชายขอบ” ของชายแดน ดังนั้น การอธิบายหรือทำความเข้าใจปรากฏการณ์บริการสุขภาพข้ามแดนจึงควรให้ความสำคัญกับกลุ่มคนทั้งสองกลุ่ม ไม่ละเลยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งนั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1) ข้อเสนอแนะสำหรับการนำไปใช้ ประกอบด้วย

1.1 จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงในเขตอีสานใต้ ควรมีการจัดประชุมหน่วยงานทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการบริการสุขภาพข้ามแดน เพื่อจัดทำยุทธศาสตร์และแผนงานเกี่ยวกับการเป็นศูนย์กลางด้านบริการสุขภาพข้ามแดนในเขตอีสานใต้

1.2 จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงในเขตอีสานใต้ ควรมีการจัดประชุมกับ 2 จังหวัดชายแดนของกัมพูชา คือจังหวัดพระวิหารและจังหวัดอุดรเม็ชัย และ 4 แขวงในเขตภาคใต้ของ สปป.ลาว คือ สาละวัน จำปาสัก เซกองและอัตตะปือ เพื่อประสานความร่วมมือและวางกรอบแนวทางการดำเนินงานร่วมกันในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์และแผนงานการเป็นเมืองต้นแบบด้านบริการสุขภาพข้ามแดน ในอันที่จะยกระดับมาตรฐานสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ชายแดนของทั้ง 3 ประเทศ

1.3 จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงในเขตอีสานใต้ ควรจัดตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การเป็นเมืองต้นแบบด้านบริการสุขภาพข้ามแดน

2) ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ประกอบด้วย

2.1 ควรสนับสนุนให้มีการทำวิจัยในประเด็นการเตรียมความพร้อมของจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงในเขตอีสานใต้ เพื่อรองรับการเป็นเมืองต้นแบบด้านบริการสุขภาพข้ามแดน

2.2 ควรสนับสนุนให้มีการทำวิจัยเกี่ยวกับกฎหมายข้ามแดนสำหรับผู้ใช้เส้นทางไปใช้บริการสุขภาพข้ามแดน

References

- Arturo, V. B. (2019). Mexican border cities in the state of Baja California address unmet healthcare needs from US residents. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(20), 4230-4247.
- Buadoktoom, K. (2020). The Expansion of Private Clinic in Chiang Rai Province and the Practice of Cross Border Mobility Among the

- Customers from Myanmar and Laos.** [in Thai]. Master thesis, Chiang Mai University.
- Byrd, T. L. & Law, J. G. (2009). Cross-Border Utilization of Health Care Services by United States Residents Living Near the Mexican Border. **Pan American Journal of Public Health, 26(2)**, 95-100.
- Carrillo, G. B. (2011). Health and Borders Across Time and Cultures: China, India and the Indian Ocean Region Special Issue: Introduction. **Journal of Multidisciplinary International Studies, 8(2)**, 1-7.
- Charoenmukyanand, S. et al. (2013). **A Study of the Situation of Health Service Use with Cambodians on the Thai-Cambodian Border: a Case Study of Sa Kaeo, Chanthaburi and Trat Provinces.** Bangkok: Research Office for the Development of Thai Health Security, Research Institute Health system.
- Chin Ting, Trivia Y. (2020). **Lifeline on the Other Side: Medical Travel of Cambodians to Surin, Thailand.** BA. Thesis (Global Studies), National University of Singapore, Academic Year 2019-2020.
- Dejun, S. et al. (2011). Cross-Border Utilization of Health Care: Evidence from a Population-Based Study in South Texas. **Health Service Research, 46(3)**, 859–876.
- Department of International Trade Promotion Ministry of Commerce. (2018). **Handbook of Opportunity and Direction Trade and investment in Cambodia.** Nonthaburi: Department of International Trade Promotion.
- Foreign Patient Service Center, Sappasitthiprasong Hospital. (2019). **Foreigner’s Patient information between October 2018 to September 2019.**
- Freddie, S. et al. (2021). Experiences of seeking healthcare across the border: lessons to inform upstream policies and system developments on cross-border health in East Africa. **BMJ Journal, 11(12)**, 1-12.

- Haritavon, N. & Sukkasem, Ch. (n.d.). **Border Health: Crossing Borders to Receive Health Services in Thailand for Patients from Myanmar, Laos, and Cambodia**. [in Thai]. Bangkok: Institute of Health Systems Research.
- Heng, M. B. & Key, P. J. (1995). Cambodian health in transition. **British Medical Journal**, 311(7002), 435–437.
- Hfocus. (2015). **Cambodia's Health Business**. [in Thai].
<https://www.hfocus.org/content/2015/08/1063>
- Katz, S. J., Verrilli, D. & Barer, M.L. (1998). Canadians' Use of U.S. Medical Services. **Health Affairs**, 17(1), 225-235.
- Kitiasa, P. (2002). People Across the Border: The Drama of Life and Crossing Borders in Isan Culture. [in Thai]. **Journal of Social Sciences, Chiang Mai University**, 15(1/2002), 109-166.
- Laungaramsri, P. (2002). Crossing Borders with Questions of Identity, Culture, Space, and Nationality. [in Thai]. **Journal of Social Sciences, Chiang Mai University**, 15(1/2002), 1-16.
- Mahaphon, N., Pattarakulvanich, S. & Rakphao, S. (1999). Border health care Cooperation Strategies. [in Thai]. **Journal of Public Health**, 8(3), 287–298.
- Manager Online. (2005). **Doctor Complains the Laotian's Fashion Enthusiast Crosses the Mekong to Find Thai Doctor**. [in Thai].
<https://mgronline.com/indochina/detail/9480000007698>
- Österle, A. (2007). Health care across borders: Austria and its new EU neighbours. **Journal of European Social Policy**, 17(2), 112–124.
- Oversen, J. & Trankell, Ing-B. (2010). **Cambodians and Their Doctors: A Medical Anthropology of Colonial and Post-Colonial Cambodia**. Copenhagen: NIAS Press.
- Pacific Bridge Medical. (2017). **Healthcare in Laos**.
<https://www.pacificbridgemedical.com/publication/healthcare-in-laos/>

- Pearson, M. (2011). Medical Connections and Exchanges in the Early Modern World. *Journal of Multidisciplinary International Studies*, 8(2), 1-15.
- Phraxayayong, V. (2009). **History of Aid to Laos: Motivations and Impacts**. Chiang Mai: Mekong Press Foundations.
- Rattanawong, M. (2015). **Factors in attracting investment to Cambodia: a case study of Bangkok Dusit Medical Services Public Company Limited**. [in Thai]. BA thesis (Southeast Asian Studies), Thammasat University. <https://km-ir.arts.tu.ac.th/>
- Rivera, J.O., Ortiz, M. & Cardenas, V. (2009). Cross-border purchase of medications and health care in a sample of residents of El Paso, Texas, and Ciudad Juarez, Mexico. *Journal of Natural Medical Association*, 101(2), 167-173.
- Souksakit, T. (2017). Health care Service Center to Increase Competitiveness of National Economy. [in Thai]. *Ratthapirak Journal*, 58(2), 39-51.
- Srithongtham et al. (2013). **Impact of Lao, Cambodian, and Burmese migrant workers on the health service workload of hospitals along the border of Thailand**. [in Thai]. Bangkok: Thailand Research Fund.
- Thompson, C. (2011). Medical Migrations Afterword: Science as a Vacation?. *Body & Society*, 17(2-3), 205-213.
- Ubon Ratchathani Provincial Health Office. (2021). **The information on Service Usage for Foreign Patients**. <http://www.phoubon.in.th>
- Ward, H., Mertens, T. & Thomas, C. (1997). Health seeking behavior and the control of sexually transmitted disease. *Health Policy and planning*, 12(1), 19-28.
- World Health Organization (WHO). (2017). **Overview of Lao Health System Development 2009–2017**. <https://apps.who.int>

Interviews

- Boonpradab, A. Deputy Director of Public Health, Surin Province and Director of Kab Choeng Hospital, Surin Province. **Interview.** June 9, 2021.
- Keowmanee. (pseudonym). Deputy Head of Administration, Provincial Public Health Office, Lao PDR. **Interview.** September 6, 2021.
- Khun Nong. (pseudonym). Head of Customer Service, Private Hospital. **Interview.** February 24, 2021.
- Mao, B. Taxi Driver at O-Smach Resort, Samrong District, Oddor Meanchey Province. **Interview.** December 19, 2018.
- Mui, P. Teacher at the Secondary School in Kabal Sapien District, Oddor Meanchey Province. **Interview.** November 10, 2016.
- Nokkeow. (pseudonym). Thai-Cambodia Guide. **Interview.** March 29, 2021.
- Peng, P. Head of the Cambodia-Thai Border Coordination Unit, O-Smach Area, Oddor Meanchey Province. **Interview.** March 25, 2021.
- Samran, T. Head of Chong Chom International Communicable Disease Control Checkpoint. **Interview.** March 25, 2021.
- Srisan, S. Deputy Governor of Surin Province. **Interview.** June 9, 2021.
- Weerasaengpong, T. Sisaket Provincial Chief of Public Health. **Interview.** June 10, 2021.

งานแพลตฟอร์มกับความเสี่ยงด้านสุขภาพ และความปลอดภัยในการทำงาน Platform Work and Risks to Occupational Health and Safety

พฤกษ์ เกาถวิล¹ และ วรดุลย์ ตุลารักษ์²

Preuk Taotawin and Woradul Turarak

Received: October 31, 2022/ Revised: February 13, 2023/ Accepted: May 25, 2023

บทคัดย่อ

การขยายตัวอย่างรวดเร็วของงานแพลตฟอร์ม ทำให้ประเทศต่าง ๆ เกิดความตื่นตัวในการวิจัยและการกำหนดนโยบายสาธารณะ ในสหภาพยุโรป และสหรัฐอเมริกา หัวข้อสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ซึ่งมีความเป็นมายาวนานจนกลายเป็นบรรทัดฐานเชิงสถาบันในการกำกับดูแลแรงงานกำลังได้รับความสนใจ การวิจัยที่ผ่านมามีความเข้าใจเบื้องต้น ต่อผลกระทบของงานแพลตฟอร์มต่อสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ช่วยระบุและจำแนกประเด็นปัญหาให้ชัดเจนขึ้น และทำให้เห็นว่ามีช่องว่างความรู้ที่มากที่ควรเร่งทำความเข้าใจ บทความนี้เริ่มต้นด้วยการนำเสนอสถานการณ์ต่างประเทศ เริ่มจากลักษณะของงานแพลตฟอร์ม ความเป็นมาของหัวข้อสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน และความคืบหน้าการวิจัยผลกระทบของงานแพลตฟอร์มต่อสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน และช่วงหลังของบทความ นำเสนอสถานการณ์ในประเทศไทย บทความแสดงให้เห็นว่าการวิจัยเรื่องงานแพลตฟอร์มในประเทศไทยอยู่ในขั้นเริ่มต้น โดยเฉพาะประเด็นผลกระทบของงานแพลตฟอร์มต่อสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานอยู่ในขั้นขาดแคลน การขาดแคลนงานวิจัยด้านนี้ในขณะที่งานแพลตฟอร์มกำลังขยายตัว และปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยจากการทำงานแพลตฟอร์ม โดยเฉพาะงาน

¹ Corresponding author, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (Assistant Professor, Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University),

Email: pruektt@gmail.com

² นักวิจัยอิสระ (Independent Researcher), Email: woradule@gmail.com

เกี่ยวกับการขนส่งกำลังเกิดขึ้นแพร่หลาย ทำให้เห็นความจำเป็นเร่งด่วนในการวิจัยเรื่องนี้ เพื่อการกำกับดูแลแรงงานอย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: งานแพลตฟอร์ม สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การกำกับดูแลแรงงาน

Abstract

The rapid expansion of platform work has brought attention from researchers and policymakers across various fields in many countries. Health and safety issues regarding platform work are a prominent topic in the field of labor research. Occupational health and safety (OHS) has long been recognized and established as a norm in labor regulations in the European Union and the United States. Previous studies have provided a preliminary understanding of the impacts of platform work on OHS, and have identified and clarified the problems that derive from platform work but there is still a wide gap in knowledge in this regard. This article begins by discussing the foreign situations and backgrounds of OHS, as well as the impacts of platform work on OHS, and then discusses the situation in Thailand. The article shows that the research on platform work in Thailand is still in its early stages, with particular shortages on OHS-related issues. As platform work is increasingly growing, especially in the transportation sector, research on platform work and OHS in this sector is urgently needed to provide proper labor regulations.

Keywords: Platform Work, Occupational Health and Safety, Labour Regulation

บทนำ

การชมภาพยนตร์ซีรีส์ต่างประเทศผ่านบริการสตรีมมิ่ง การติดตามคอนเทนต์ของยูทูปเบอร์คนดัง การสั่งซื้อสินค้าและบริการผ่านแพลตฟอร์ม เช่น ซื้อของกินของใช้ เรียกรถแท็กซี่ จองที่พัก จ้างคนทำความสะอาด การโพสต์ข่าวสารในเฟซบุ๊ก การทำเวปเพจขายสินค้า ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้กลายเป็นเรื่องปกติในยุคดิจิทัล กล่าวในเชิงเศรษฐกิจ การบริโภคสินค้าและบริการผ่านระบบเทคโนโลยีดิจิทัล ซึ่งก่อให้เกิดวงจรรายตัวของการผลิต การบริโภค การกระจาย และการแลกเปลี่ยน ถูกเรียกว่า “เศรษฐกิจดิจิทัล” (Digital Economy) และหากเจาะจงไปที่กิจกรรมสำคัญทางเศรษฐกิจคือ “การจ้างงาน” เศรษฐกิจดิจิทัลเป็นปัจจัยขับเคลื่อนให้ตลาดแรงงานขยายตัวอย่างไร้ขอบเขต ช่วยลดข้อจำกัด และลดต้นทุนการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ (Schmidt, 2017) สภาวะเช่นนี้ทำให้ “งานแพลตฟอร์ม” (Platform Work) ซึ่งหมายถึง การจ้างงานที่มีแพลตฟอร์มออนไลน์เป็นสื่อกลางเชื่อมต่อระหว่างแรงงาน/คนทำงานกับผู้ว่าจ้าง/ลูกค้า ขยายตัวอย่างกว้างขวางในระดับโลกไปพร้อมกัน (Eurofound, 2018)

การเกิดขึ้นและขยายตัวของงานแพลตฟอร์มเป็นปรากฏการณ์ระดับนานาชาติ ซึ่งนำมาทั้งโอกาสและความท้าทาย ประเมินการว่าปัจจุบันประชากรทั่วโลกประมาณ 10 ล้านคนทำงานภายใต้เศรษฐกิจแพลตฟอร์ม แม้เป็นสัดส่วนไม่มากหากเปรียบเทียบกับงานตามแบบแผนเดิม แต่งานแพลตฟอร์มกำลังขยายตัวอย่างมีนัยสำคัญ (Heeks. et al., 2021) นักคิดส่วนหนึ่งมองเห็นด้านบวกของงานแพลตฟอร์ม ซึ่งเทคโนโลยีเชื่อมต่อผู้คนทั้งโลกเข้าหากัน ช่วยลดต้นทุน ลดอุปสรรคการเข้าถึงงานจากการกีดกันทางเพศชาติพันธุ์ การศึกษา อายุ ความห่างไกลเชิงภูมิศาสตร์ ทำให้ตลาดแรงงานขนาดใหญ่เชื่อมโยงกันบนฐานของ “เศรษฐกิจแบ่งปัน” (Sharing Economy) (Sundararajan, 2016) แต่หลายสถาบันมองสถานการณ์นี้ด้วยความห่วงใย จริงอยู่ว่างานแพลตฟอร์มสร้างโอกาส และเพิ่มความยืดหยุ่นในการทำงาน แต่การเข้าสู่ตลาดซึ่งมีอุปทานแรงงานระดับโลก สัมพันธ์กับผู้จ้างผ่านตัวกลาง ในขณะที่ผู้จ้างมีอิสระที่จะจ้างหรือเลิกจ้างได้ตามความต้องการ ทำให้คนทำงานแพลตฟอร์มกลายเป็นกำลังแรงงานตามเวลาที่ผู้จ้างต้องการ (Just-in-time Workforce) ซึ่งอยู่ท่ามกลางความไม่แน่นอน เข้าไม่ถึงการคุ้มครองแรงงาน (De Stefano, 2016) กล่าวอย่างครอบคลุม งานแพลตฟอร์มคือโฉมหน้าใหม่ของงานที่ไม่มั่นคง (Precarious Work) ความเสี่ยงจากความไม่มั่นคงของงานแพลตฟอร์ม ประกอบด้วยหลาย

มิติทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน (Hauben, Lenaerts & Waeyaert, 2020)

แม้ว่างานแพลตฟอร์มมีความเสี่ยงจากความไม่มั่นคงหลายมิติ บทความนี้มุ่งพิจารณาประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน³ (Occupational Health and Safety, OHS) ของงานแพลตฟอร์มเป็นสำคัญ ด้วยเหตุผลหลายประการ นับจากสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน เป็นปัญหาเรื้อรังใกล้ตัวคนงาน และเป็นประเด็นใจกลางของการเคลื่อนไหวปกป้องสิทธิในประวัติศาสตร์ขบวนการกรรมกรสากล (History of Occupational Safety and Health, n.d.) ประการต่อมา เรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานแพลตฟอร์ม มีความซับซ้อน เชื่อมโยงหลายมิติ แต่ยังไม่มีการศึกษาทำความเข้าใจดีพอ (MacEachen, et al., 2019; EU-OSHA, 2021b) และประการสุดท้าย เกี่ยวกับสถานการณ์ในประเทศไทย คืองานแพลตฟอร์มขยายตัวอย่างรวดเร็วในประเทศไทยในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะงานขับซักรถจักรยานยนต์ส่งอาหาร และสินค้าอื่นๆ งานในกลุ่มนี้มีความเสี่ยงสูงด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน แต่ยังไม่มีการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้น้อยมาก บทความนี้จึงต้องการให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องงานแพลตฟอร์ม ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ประเมินสถานการณ์ปัญหาเรื่องนี้ในประเทศไทย และเสนอแนะประเด็นสำคัญที่ควรได้รับความสนใจมากขึ้นในอนาคต

บทความนี้เป็นบทความวิชาการ ซึ่งเป็นผลจากการวิจัยเอกสาร โดยเจาะจงที่เอกสารทางวิชาการที่ผลิตโดยนักวิชาการ สถาบันวิจัย หรือสถาบันนโยบาย ทั้งต่างประเทศและในประเทศไทย และดังได้กล่าวไว้ งานแพลตฟอร์มส่งผลกระทบต่อทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ แต่ที่ผ่านมามีงานศึกษางานแพลตฟอร์มในเชิงบวก โดยเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจแบ่งปัน ที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพและโอกาสทางเศรษฐกิจอยู่จำนวนไม่น้อยแล้ว (e.g. Sundararajan, 2016; IE University, 2020) ดังนั้นเพื่อสร้างความสมดุลทางความรู้ บทความนี้มุ่งคัดสรรและศึกษาเอกสารวิชาการที่พิจารณางานแพลตฟอร์มในฐานะปรากฏการณ์อันท้าทาย และบทความนี้ใช้กรอบคิดเชิงวิพากษ์ ซึ่งเป็นการพิจารณางาน

³ Occupational Health and Safety แปลเป็นไทยว่า “อาชีวอนามัยและความปลอดภัย” ซึ่งนิยมใช้ทางราชการ และทางวิชาการด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ แต่บทความนี้แปลข้อความนี้ว่า “สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน” เพื่อลดความเป็นทางการให้สื่อสารในวงกว้าง โดยเฉพาะในแวดวงขบวนการแรงงาน

แพลตฟอร์ม ในฐานะรูปแบบใหม่ของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์อันไม่เท่าเทียมระหว่างทุนกับแรงงาน ในอีกขั้นตอนหนึ่งของระบบทุนนิยมในยุคปัจจุบัน (Haidar and Keune, 2021) กรอบคิดดังกล่าวใช้ในการวิเคราะห์ เชื่อมโยง และเรียบเรียงเป็นเนื้อหาของบทความนี้

การนำเสนอบทความเริ่มจากทำความเข้าใจบริบทและสถานการณ์เกี่ยวกับงานแพลตฟอร์มในต่างประเทศ ความเป็นมาของประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในบริบทการเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานสากล กรณีศึกษาและข้อเสนอเชิงนโยบายของประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานในต่างประเทศ ช่วงหลังของบทความทำความเข้าใจสถานการณ์งานแพลตฟอร์มในประเทศไทย ช่องว่างความรู้เกี่ยวกับสุขภาพและความปลอดภัยของแรงงานแพลตฟอร์ม และปิดท้ายด้วยการอภิปราย สรุป และข้อเสนอแนะ

งานแพลตฟอร์ม

กว่าทศวรรษที่ผ่านมา ในประเทศผู้นำทางเศรษฐกิจ อย่างยุโรปตะวันตก สหรัฐอเมริกา และหลายๆ ประเทศทั่วโลก คำ (หรือถ้ากล่าวอย่างเคร่งครัดคือ-วลี) ว่า Gig Economy ปรากฏแพร่หลายในแวดวงสื่อมวลชน นิตยสาร และวงวิชาการ Gig Economy มักใช้เพื่อสื่อความหมายถึงไลฟ์สไตล์ของคนยุคใหม่ที่หันหลังให้กับงานประจำแบบเดิม แต่หันมาให้ความสนใจกับงานอิสระ งานรายชิ้น การทำงานชั่วคราวให้กับผู้จ้างหรือลูกค้าหลากหลายกลุ่ม และการใช้คำนี้ แม้ไม่จำกัดว่าเป็นการจ้างงานผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัล แต่โดยส่วนใหญ่ “งานกิ๊ก” (Gig Work) เป็นการดำเนินการผ่านแพลตฟอร์ม หากกล่าวโดยเปรียบเทียบกับการจ้างงานตามมาตรฐาน (Standard Employment - งานเต็มเวลา, กำกับด้วยกฎระเบียบ, งานสม่ำเสมอ และระยะเวลาแน่นอน) งานกิ๊กจัดเป็นการจ้างงานไม่มาตรฐาน (Non-standard Employment - งานชั่วคราว, ไร้กฎระเบียบองค์กร, งานขึ้นกับความต้องการของผู้จ้าง และระยะสั้น) (Fox, Webster & Joneset, 2019) งานกิ๊กอาจจำแนกได้ 2 ประเภท ประเภทแรก ได้แก่ “Crowdwork” ซึ่งเป็นการจ้างงานผ่านแพลตฟอร์ม โดยผู้รับจ้างสามารถทำงานผ่านระบบออนไลน์อยู่ที่ใดก็ได้ เช่น งานออกแบบสถาปัตยกรรม คอมพิวเตอร์ หน่วยงาน ที่ปรึกษาธุรกิจ ไปจนถึงการตรวจคำสั่งซื้อสินค้า หรือตอบแชทข้อความลูกค้า ประเภทที่สอง ได้แก่ “Work-on-demand via Apps” เป็นการจ้างงานผ่านแพลตฟอร์ม แต่เป็นงานที่ทำบนสถานที่กายภาพ (on-

location) และมักเป็นงานที่คุ้นเคยกันมาก่อน เช่น ส่งอาหาร ส่งพัสดุ แแท็กซี ทำความสะอาด ช่างซ่อมแซมบ้าน งานชั่วคราว หรืองานกิ๊ก มีงานในรูปแบบต่างๆ แตกต่างกันอย่างมากมาย อีกทั้งเงื่อนไขการจ้างงานก็แตกต่างกัน รวมทั้งรายได้จากการทำงานก็แตกต่างกัน ตั้งแต่รายได้มหาศาล อย่างงานออกแบบโปรแกรมคอมพิวเตอร์ หนายความ ที่ปรึกษา และงานค่าจ้างต่ำและสภาพการทำงานอันตราย อย่างอาชีพขับรถส่งสินค้าต่างๆ (De Stefano, 2016; Schmidt, 2017)

ในขณะที่คำว่างานกิ๊ก (Gig Work) ใช้กันแพร่หลายมาก่อน คำว่างานแพลตฟอร์ม (Platform Work) เป็นที่รู้จักในภายหลัง และมักใช้ในวงวิชาการและกำหนดนโยบาย คำว่า “งานแพลตฟอร์ม” หรือบางหน่วยงานใช้คำว่า “งานแพลตฟอร์มดิจิทัล” (Digital Platform Work) ถูกใช้เพื่อเน้นบทบาทของแพลตฟอร์ม ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นตัวกลางเชื่อมความต้องการในตลาดแรงงานเท่านั้น แต่แพลตฟอร์มมีบทบาทในการเปลี่ยนเงื่อนไขรูปแบบและความสัมพันธ์ในการจ้างงานด้วย (EU-OSHA, 2021a) หน่วยงานในสหภาพยุโรปให้คำจำกัดความงานแพลตฟอร์มว่า “งานที่เกิดจากการจัดหางานโดยดิจิทัลแพลตฟอร์มเป็นตัวกลาง ซึ่งมีทั้งงานตามมาตรฐาน และไม่เป็นไปตามมาตรฐาน...” (EU-OSHA, 2017) หรือ “รูปแบบการจ้างงานที่ใช้ระบบออนไลน์แพลตฟอร์มเพื่อให้องค์กรหรือบุคคลสามารถเข้าถึงองค์กรหรือบุคคลเพื่อแก้ปัญหาปัญหาหรือให้บริการ...” (Eurofound, 2018) จากนิยามของทั้งสองหน่วยงาน สามารถจำแนกองค์ประกอบหลักของงานแพลตฟอร์มได้ 3 ประการคือ 1) ความสัมพันธ์ระหว่าง 3 ฝ่าย ได้แก่ บริษัทแพลตฟอร์ม แรงงาน และผู้ว่าจ้าง 2) เทคโนโลยีสื่อกลางซึ่งมีบทบาทสำคัญ เรียกว่า “การจัดการโดยอัลกอริทึม” (ขยายความข้างหน้า) และ 3) การจัดหางาน ซึ่งเป็นงานตามความต้องการแบบชั่วคราวชั่วคราว หรือเฉพาะกิจ (EU-OSHA, 2021a: 4)

การจัดการโดยอัลกอริทึม (Algorithmic Management) เป็นหัวใจของเศรษฐกิจและงานแพลตฟอร์ม อัลกอริทึมคือ “โปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อแปลง (transform) ข้อมูลนำเข้าให้ได้ผลลัพธ์ตามประสงค์” (Kellogg, Valentine & Christin, 2020: 341) เมื่อก้าวไปในบริบทงานแพลตฟอร์ม การจัดการโดยอัลกอริทึมหมายถึง การจัดการโดยใช้อัลกอริทึมรวบรวมข้อมูล และติดตามการทำงานของแรงงาน เพื่อให้เกิดการสั่งงานในระบบอัตโนมัติหรือกึ่งอัตโนมัติ (Mateescu & Nguyen, 2019: 1) อัลกอริทึมทำหน้าที่จัดสรร (allocate) ติดตาม (monitor) และประเมินงาน (evaluate) และ/หรือตรวจสอบและประเมินพฤติกรรมและประสิทธิภาพของแรงงานแพลตฟอร์ม (EU-

OSHA, 2021a: 2) ตัวอย่าง เช่น เมื่อบุคคลหนึ่งสมัครเข้าทำงานภายใต้แพลตฟอร์มเพื่อรับจ้างทำภารกิจ (เป็นแรงงาน) เช่น ออกแบบอินโฟกราฟิก หรือส่งอาหาร แพลตฟอร์มจะจัดสรรงานจากผู้จ้างให้กับแรงงาน เมื่อรับงานและเริ่มทำงาน แพลตฟอร์มจะติดตามการทำงานให้เสร็จตามเวลากำหนด และเมื่อแรงงานทำงานเสร็จและส่งงานให้กับผู้จ้างแล้ว แพลตฟอร์มมีระบบให้ผู้จ้างประเมินผลการทำงานของแรงงาน ผลการประเมินของผู้จ้างร่วมกับการประเมินของแพลตฟอร์ม เป็นคะแนนชี้วัดโอกาสการได้รับจัดสรรงานในครั้งต่อไปของแรงงาน การติดต่อสื่อสารทุกชั้นตอนมีแพลตฟอร์มเป็นสื่อกลาง และแพลตฟอร์มเป็นตัวกลางจ่ายค่าจ้างจากผู้จ้างให้แก่แรงงาน โดยหักค่าดำเนินการไว้จำนวนหนึ่ง

งานแพลตฟอร์มซึ่งจัดการโดยอัลกอริทึมนำมาสู่ประเด็นท้าทาย ประเด็นสำคัญคือสถานะคนทำงานแพลตฟอร์มมีความคลุมเครือว่ามีสถานะเป็นแรงงาน/ลูกจ้าง หรือผู้รับจ้างอิสระ ด้วยเหตุที่เป็นความสัมพันธ์สามฝ่ายผ่านตัวกลางคือแพลตฟอร์มที่เชื่อมคนทำงานกับผู้ว่าจ้าง/ลูกค้า แพลตฟอร์มจึงถือตัวว่าเป็นผู้ให้บริการเทคโนโลยี คนทำงานแพลตฟอร์มเป็นผู้ใช้บริการเทคโนโลยี แพลตฟอร์มมีรายได้จากการเก็บค่าบริการเทคโนโลยี ไม่ได้เป็นผู้จ้างงานคนทำงานแพลตฟอร์มแต่อย่างใด ตามมุมมองแบบนี้กล่าวได้ว่า คนทำงานแพลตฟอร์มเป็นผู้จ้างงานตัวเอง (Self-employed) หรือผู้ทำสัญญาอิสระ (Independent Contractor) ประเด็นท้าทายในประการต่อมาซึ่งเกี่ยวข้องกับข้อแรกคือเมื่อไม่ได้เป็นนายจ้าง แพลตฟอร์มจึงปฏิเสธความรับผิดชอบในการปฏิบัติตามกฎหมายแรงงานว่าด้วยการคุ้มครองแรงงาน เช่น ค่าจ้างขั้นต่ำ ชั่วโมงทำงาน วันหยุด การประกันสังคม และด้วยการถือสิทธิว่าเป็นเจ้าของเทคโนโลยี จึงมีสิทธิขาดในการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขการให้บริการโดยไม่จำเป็นต้องฟังเสียงผู้ใช้บริการ การยึดถือสถานะเช่นนี้ทำให้คนทำงานแพลตฟอร์มซึ่งพึ่งพาแพลตฟอร์มในการหาเลี้ยงชีพ ตกอยู่ในความเสี่ยงจากการทำงานที่ไร้ความคุ้มครองทางสังคม และเป็นงานที่ไม่มั่นคงเนื่องจากเงื่อนไขการทำงานภายใต้แพลตฟอร์มอาจถูกปรับเปลี่ยนไปอย่างไรก็ได้ (Hauben, Lenaerts & Waeyaert, 2020)

สถานการณ์ดังกล่าวทำให้คนทำงานภายใต้แพลตฟอร์มหรือแรงงานแพลตฟอร์ม (Platform Labour) เป็นแรงงานกลุ่มใหม่ที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางความไม่มั่นคง (precarity) และประเด็นท้าทายที่สำคัญคือความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน แต่ก่อนจะทำความเข้าใจว่าแรงงานแพลตฟอร์มเผชิญกับปัญหาสุขภาพและความปลอดภัย

อย่างไร จะทำความเข้าใจความเป็นมาของเรื่องสุขภาพความปลอดภัยในการทำงาน ซึ่งมีรากฐานมานานในประวัติศาสตร์ขบวนการแรงงานสากล

ความเป็นมาของประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน

ความสำคัญของประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน แยกไม่ออกจากประวัติศาสตร์ขบวนการแรงงาน และสหภาพแรงงาน นับจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในปลายศตวรรษที่ 18 ซึ่งคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมได้ขยายตัวเป็นคนกลุ่มใหม่ในสังคม การรวมตัวในรูปแบบสหภาพคนงาน (Union Worker) เกิดขึ้นครั้งแรกในสหราชอาณาจักร เหตุการณ์นัดหยุดงาน การเรียกร้องค่าแรงที่เป็นธรรม และการเรียกร้องให้ออกกฎหมายคุ้มครองคนงานเกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย (Cole, 1952) ในปี ค.ศ. 1802 กฎหมายเกี่ยวกับความปลอดภัยในการทำงานฉบับแรกได้เกิดขึ้น รัฐสภาอังกฤษผ่านกฎหมายสุขภาพและศีลธรรมของคนฝึกงาน (Health and Morals of Apprentices Act) เนื่องจากในโรงงานสิ่งทอมีเด็กจำนวนมากทำงานในฐานะคนฝึกงาน กฎหมายฉบับนี้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจำกัดชั่วโมงการทำงาน โดยกำหนดให้เด็กทำงานได้ไม่เกิน 12 ชั่วโมงต่อวันและห้ามไม่ให้ทำงานตอนกลางคืน ด้านสุขภาพและสภาพแวดล้อม กำหนดให้มีการรักษาความสะอาด การรักษาสุขลักษณะ และให้เด็กฝึกงานได้รับการดูแลอย่างเหมาะสม (History of Occupational Safety and Health, n.d.)

กฎหมายสุขภาพและศีลธรรมของคนฝึกงาน ซึ่งให้ความสำคัญกับชั่วโมงทำงาน ได้ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานเรื่องชั่วโมงการทำงาน ในอังกฤษเกิด “ขบวนการ 10 ชั่วโมง” (Ten Hours Movement) สร้างแรงกดดันให้รัฐสภาออกกฎหมายโรงงานในปี ค.ศ. 1833 (The 1833 Factory Act) ห้ามมิให้เด็กอายุต่ำกว่า 9 ขวบทำงานในโรงงาน ผู้มีอายุ 9 ถึง 13 ปีให้มีการทำงานสูงสุดที่ 48 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ วันละไม่เกิน 8 ชั่วโมง และอายุ 13 ถึง 18 ปี จำกัดเวลาไม่เกินที่ 12 ชั่วโมงต่อวัน (UK Parliament, n.d.) และริเริ่มข้อกำหนดให้นายจ้างจัดสวัสดิการด้านสุขภาพให้คนงาน เช่น จัดให้มีโรงอาหารที่คนงานสามารถซื้อหรือนำมากินเองได้อย่างถูกสุขลักษณะ (Long, 2014) ในประเทศออสเตรเลียปี ค.ศ. 1856 คนงานก่อสร้างในเมลเบิร์น นัดหยุดงานและประสบความสำเร็จเป็นครั้งแรกในโลก ในการเรียกร้องให้มีกฎหมายคุ้มครองการทำงาน 8 ชั่วโมงต่อวัน (Australian Trade Union Institute, 2021) สหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1886 สหพันธ์แรงงานสหรัฐอเมริกาและแคนาดา กำหนดให้วันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1886 เป็น

วันชุมนุมใหญ่เรียกเรียกร้องกฎหมายคุ้มครองการทำงานวันละ 8 ชั่วโมง การชุมนุมใหญ่มีศูนย์กลางที่เมืองชิคาโก พร้อมกับการชุมนุมคูนานในเมืองใหญ่อีกหลายเมืองมีแรงงานเข้าร่วมหลายแสนคน การชุมนุมจบลงด้วยการสูญเสียเลือดเนื้อเมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมที่จัตุรัสเฮย์มาร์เก็ตชิคาโก แต่ภายหลังจากนั้นได้มีการเจรจากำหนดข้อตกลงการจ้างงานที่เป็นธรรม สวัสดิการที่เหมาะสมทั้งด้านความปลอดภัยและด้านสุขภาพ รวมทั้งจำกัดเวลาทำงานต่อวันไม่เกินวันละ 8 ชั่วโมง หลังจากนั้นวันที่ 1 พฤษภาคมของทุกปีได้ถูกกำหนดให้เป็นวันแรงงานสากล (May Day) เพื่อระลึกถึงการต่อสู้เพื่อสิทธิอันพึงมีพึงได้ของขบวนการแรงงาน (Roediger & Foner, 1989)

ในศตวรรษที่ 20 หัวข้อสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน มีความสำคัญมากขึ้นกระทั่งกลายเป็นหลักการพื้นฐานในการกำกับดูแลแรงงาน (Labour Regulation) ในประเทศอุตสาหกรรมต่างๆ ดังเหตุการณ์ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 หลายมลรัฐในสหรัฐอเมริกาประกาศใช้กฎหมายหลายฉบับว่าด้วยการป้องกันอุบัติเหตุในสถานประกอบการ ในปี ค.ศ. 1912 สหรัฐฯ ก่อตั้งคณะกรรมการความปลอดภัยอุตสาหกรรมระดับชาติ (National Council for Industrial Safety) เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับอุบัติเหตุและจัดทำโครงการป้องกันอุบัติเหตุจากการทำงาน และออกกฎหมายบังคับใช้ทั่วประเทศ (Safety Management Insights, 2014) ในปี ค.ศ. 1970 กฎหมายความปลอดภัยและสุขภาพ (Occupational Safety and Health Act of 1970) ผ่านความเห็นชอบจากสภา กฎหมายฉบับนี้ได้จัดตั้งหน่วยงานทำหน้าที่ 3 ด้าน ได้แก่ 1) ฝ่ายบริหารความปลอดภัยและอาชีวอนามัย (Occupational Safety and Health Administration, OSHA) สังกัดกระทรวงแรงงาน ทำหน้าที่บังคับใช้มาตรฐานสุขภาพความปลอดภัยในโรงงานทั่วประเทศ 2) สถาบันระดับชาติด้านสุขภาพความปลอดภัย (National Institute for Occupational Safety and Health, NIOSH) สังกัดกระทรวงสุขภาพ การศึกษา และสวัสดิการ ทำหน้าที่ด้านการวิจัยเกี่ยวกับสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน และ 3) คณะกรรมการทบทวนด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน (Occupational Safety and Health Review Commission, OSHRC) ทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินกรณีการอุทธรณ์จากนายจ้างต่อการปฏิบัติในการบังคับใช้กฎหมายของหน่วยงานด้านสุขภาพความปลอดภัยทั้ง 3 หน่วยงาน ได้ปรับปรุงและขยายขอบเขตงานด้านสุขภาพความปลอดภัยในการทำงานออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเก็บข้อมูล การเข้าถึงข้อมูลของเอกชนและคนงาน การจัดอบรมให้ความรู้ด้านสุขภาพความปลอดภัยในอุตสาหกรรมต่างๆ

ทำให้มีการพัฒนามาตรฐานสุขภาพความปลอดภัยในแต่ละอุตสาหกรรมออกมาเป็นจำนวนมาก (Occupational Safety & Health Administration, n.d.)

ในระดับนานาชาติ การเกิดขึ้นขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organization, ILO) ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสิทธิแรงงานในระดับสากล ILO มีบทบาทสำคัญในการกำหนดมาตรฐานแรงงานระหว่างประเทศในหัวข้อต่างๆ รวมทั้งเรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน อนุสัญญา ILO ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานมีจำนวนมากกว่า 40 อนุสัญญา เช่น อนุสัญญาที่ 155 (ค.ศ. 1981) สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ซึ่งมุ่งสร้างมาตรฐานสุขภาพความปลอดภัยทั้งทางสุขภาพและสุขภาพจิต ผลกระทบต่อความปลอดภัยและชีวอนามัยในการทำงานครอบคลุมทุกอุตสาหกรรม กำหนดให้นายจ้างตรวจสอบสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัย พร้อมระบุปัญหาและแนวทางการแก้ไขให้นายจ้างจัดให้มีกระบวนการและขั้นตอนในการแจ้งอุบัติเหตุรวบรวมข้อมูลอุบัติเหตุ ทั้งนี้ ILO ได้พัฒนาอนุสัญญาเป็นจำนวนมากเพื่อคุ้มครองคนงานในสภาพแวดล้อมการทำงานที่ต่างกัน ทำให้เกิดอนุสัญญาแยกเฉพาะเจาะจงตามลักษณะเฉพาะกิจการ เช่น ฉบับที่ 176 (ค.ศ. 1995) ความปลอดภัยในงานเหมือง ฉบับที่ 167 (ค.ศ. 1988) ความปลอดภัยในงานก่อสร้าง ฉบับที่ 120 (ค.ศ. 1964) ความปลอดภัยในงานสำนักงาน ฉบับที่ 170 (ค.ศ. 1990) อนุสัญญาว่าด้วยสารเคมี เป็นต้น (ILO, n.d.)

ประเด็นที่จะละเอียดได้ คือบทบาทของสหภาพแรงงานต่อการผลักดันการคุ้มครองสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ด้วยเหตุที่สหภาพแรงงานเป็นองค์กรของคนงาน มีความใกล้ชิดกับข้อมูลขั้นต้นเกี่ยวกับความเสี่ยงและอุบัติเหตุต่อคนงาน ทำให้สหภาพมีบทบาทสำคัญในการออกแบบมาตรการป้องกันที่มีประสิทธิภาพ ดังกรณีตัวอย่างสหรัฐอเมริกา ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาสหภาพแรงงานสามารถเจรจากับนายจ้างให้ได้มาซึ่งข้อตกลงการต่อรองแบบกลุ่ม (Collective Bargaining Agreement) นำไปสู่ต้นแบบ “คู่มือการทำงานของสหภาพแรงงานด้านสุขภาพและความปลอดภัย” (Collective Bargaining for Health and Safety: A Handbook for Unions) ซึ่งถูกใช้แพร่หลายในสหรัฐฯ ในกรณีอื่นๆ สหภาพแรงงานหลายแห่งสามารถเจรจาข้อตกลงสภาพการจ้างกับนายจ้างโดยระบุว่า สหภาพแรงงานจะมีส่วนร่วมในสถานประกอบการในประเด็นสุขภาพและความปลอดภัย นับตั้งแต่สิทธิของสหภาพในการได้รับการเปิดเผยข้อมูลจากนายจ้าง เช่น รายงานอุบัติเหตุ การใช้สารเคมีชนิดใหม่ในกระบวนการผลิต รายละเอียดการจ่าย

ค่าชดเชยผู้ได้รับผลกระทบ รายงานผลการสอบสวนของนายจ้าง รวมทั้งการจ่ายค่าชดเชย การประกันอุบัติเหตุ การประกันสุขภาพ การตรวจสุขภาพประจำปี ฯลฯ (Labor Occupational Health Program, 2000)

กรณีศึกษาและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในต่างประเทศ

ปัจจุบัน ท่ามกลางการขยายตัวของงานแพลตฟอร์ม ซึ่งนำมาซึ่งโอกาสและความท้าทายในหลายมิติ กว่าทศวรรษที่ผ่านมา มีงานวิชาการเกี่ยวกับงานแพลตฟอร์มจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม งานศึกษาในประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน แพลตฟอร์มมีไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นอื่นๆ (EU-OSHA A, 2021) ในเบื้องต้น มีงานศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพการทำงานกับสุขภาพและความปลอดภัยจำนวนหนึ่ง เช่น Fox, Webster & Joneset, (2019) ศึกษาการขยายตัวของงานกิ๊กในสหราชอาณาจักร ครอบคลุมงานหลายประเภท พบว่างานกิ๊กซึ่งเป็นงานชั่วคราว ไม่แน่นอน ไม่มั่นคง ค่าตอบแทนต่ำ งานด่วน และไม่ได้รับการคุ้มครองทางสังคม นำไปสู่ปัญหาสุขภาพกายภาพและสุขภาพจิตของคนทำงานอย่างมาก สอดคล้องกับ Hauben, Lenaerts & Waeyaert (2020) ที่เห็นว่างานแพลตฟอร์มคืองานที่ไม่มั่นคง มีความเสี่ยงสูงด้านปัญหาสุขภาพและความปลอดภัย พร้อมกับความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและสังคม ขณะที่ Glavin & Schieman (2022) พิสูจน์ให้เห็นว่า มีความเชื่อมโยงอย่างมีนัยสำคัญของสุขภาพจิตกับระดับความพึงพอใจต่องานแพลตฟอร์ม คือคนงานยิ่งพึงพารายได้จากงานแพลตฟอร์มมาก ยิ่งมีความเครียดสะสมและปัญหาสุขภาพจิตมาก รวมทั้งกรณีศึกษาของ Bajwa et al. (2018) ในประเทศแคนาดาซึ่งให้ข้อสรุปไว้อย่างรอบด้านว่า ความเปราะบางด้านสังคมและสุขภาพ (Health and Social Vulnerabilities) ของแรงงานในงานกิ๊ก ประกอบด้วย 3 ด้านคือ 1) ความเปราะบางจากการทำงาน งานแพลตฟอร์มมีความเปราะบางที่มีลักษณะร่วมกับงานที่ไม่ได้เป็นงานแพลตฟอร์ม เช่นงานในภาคขนส่ง ซึ่งไม่ว่าเป็นงานประจำหรืองานชั่วคราวก็มีความเสี่ยงด้านอุบัติเหตุเหมือนกัน แต่งานกิ๊กมีความเสี่ยงมากกว่า เพราะขาดการคุ้มครองด้านสุขภาพ 2) ความเปราะบางจากชีวิตที่ขาดความมั่นคง การทำงานแบบกิ๊กเป็นงานชั่วคราว ไม่แน่นอน งานบางประเภทค่าตอบแทนสูง บางประเภทค่าตอบแทนต่ำ และยังมีค่าตอบแทนต่ำยิ่งเผชิญความไม่มั่นคงสูง นำไปสู่การมีปัญหาสุขภาพและสุขภาพจิตสูง และ 3) ความเปราะบางตามลักษณะเฉพาะของงานแพลตฟอร์ม เนื่องจากการจำแนกประเภทการจ้างงานที่ผิดพลาดให้คนทำงานแพลตฟอร์ม

เป็นผู้ทำงานอิสระ การถูกควบคุมและให้ข้อมูลแบบปิดบัง และการถูกจับจ้องควบคุมการทำงานอย่างใกล้ชิดผ่านอัลกอริทึม

งานวิชาการส่วนหนึ่งมุ่งไปที่แรงงานในอาชีพเสี่ยงโดยตรง ได้แก่ งานในภาคการขนส่ง งานวิจัยของหน่วยงานของสหภาพยุโรปด้านสุขภาพและความปลอดภัยในปี ค.ศ. 2010 ซึ่งศึกษาคณงานขับขี่จักรยานยนต์ส่งสินค้า ทั้งส่งพัสดุ เอกสาร และอาหาร พบว่าคนกลุ่มนี้มีความเสี่ยงต่อการเกิดอุบัติเหตุสูงอย่างมีนัยสำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับงานประเภทอื่น ด้วยหลายปัจจัย ทั้งสภาพแวดล้อมบนท้องถนน สภาพการจราจร ยานพาหนะของผู้ขับขี่ ความพร้อมของร่างกาย ความกดดันในการทำงาน รวมทั้งการขาดการคุ้มครองการทำงานในฐานะลูกจ้าง (EU-OSHA, 2010) ในขณะที่งานของ Christie and Ward (2019) กรณีศึกษาในสหราชอาณาจักร มุ่งไปที่คนงานในภาคขนส่งในงานกึ่ง โดยเฉพาะกลุ่มผู้ขับรถแท็กซี่ และผู้ขับขี่จักรยานยนต์ส่งอาหาร ได้ข้อสรุปปัจจัยเสี่ยง 4 ประการคือ 1) ความกดดันในการทำงานที่เร่งรีบและการทำงานภายใต้แอปพลิเคชัน 2) การถูกเบียดเบียนความสนใจในการขับขี่ เนื่องจากต้องจดจ่อกับคำสั่งงานผ่านแอปพลิเคชัน 3) ความเหนื่อยล้าจากชั่วโมงทำงานที่สูงกว่าปกติ และ 4) การเลือกที่จะขับขี่ด้วยความเสี่ยง เพราะต้องการทำงานให้ได้มากขึ้น จึงขับขี่ในยามสภาพอากาศไม่อำนวย หรือขับขี่ผิดกฎจราจร และงานของ Gregory (2021) ในประเทศสกอตแลนด์ ศึกษากลุ่มคนงานขับขี่จักรยานยนต์ส่งอาหาร ภายใต้แพลตฟอร์ม โดยใช้มุมมองทางสังคมวิทยาความเสี่ยงพบว่า คนงานเผชิญความเสี่ยง 3 ด้านคือ 1) ความเสี่ยงด้านสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ จากสภาพการทำงานที่เร่งรีบบนท้องถนน 2) ความเสี่ยงทางด้านเศรษฐกิจ จากงานที่มีรายได้ไม่แน่นอนและงานที่ไม่มั่นคง และ 3) ความเสี่ยงด้านการขาดความโปร่งใสของข้อมูล ภายใต้การควบคุมของอัลกอริทึม ซึ่งเป็นความเสี่ยงที่ทำให้ความเสี่ยงในสองข้อแรกมีมากขึ้น

เมื่อเปรียบเทียบกับงานศึกษาที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่าข้อสรุปเชิงนโยบายของหน่วยงานสหภาพยุโรปด้านสุขภาพและความปลอดภัยในปี ค.ศ. 2021 เป็นบทวิเคราะห์ความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัย โดยครอบคลุมงานแพลตฟอร์มทุกประเภท เป็นข้อเสนอที่เป็นระบบและชัดเจนที่สุด (EU-OSHA, 2021b) ประการแรก ความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยในงานแพลตฟอร์ม โดยพื้นฐานเป็นไปในลักษณะเดียวกับงานที่ไม่ได้เป็นงานแพลตฟอร์ม ประการที่สอง งานแพลตฟอร์มจำนวนมากเป็นงานที่มีความเสี่ยงมากกว่างานปกติ เช่น งานในภาคขนส่ง หรืองานเสี่ยงอันตรายอื่นๆ ทำให้แรงงานแพลตฟอร์มเป็นกลุ่มที่เผชิญความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานใน

สัดส่วนสูง ประการที่สาม นอกจากที่กล่าวมาแรงงานแพลตฟอร์มมีความเสี่ยงเพิ่มขึ้นจากลักษณะเฉพาะของงานแพลตฟอร์มคือ ก) สภาพการจ้างซึ่งมีความคลุมเครือ ทำให้แพลตฟอร์มถือตัวว่าไม่ได้เป็นนายจ้างของคนทำงาน และผลทำให้คนทำงานมีสถานะเป็นผู้จ้างงานตัวเอง หรือผู้ทำสัญญาอิสระ ทำให้แรงงานแพลตฟอร์มไม่อยู่ภายใต้การคุ้มครองตามกฎหมายแรงงาน การทำงานขาดการสอดส่องดูแลสภาพการทำงานจากหน่วยงานกลาง ข) การจัดการโดยอัลกอริทึม ทำให้แพลตฟอร์มมีอำนาจสูงในการควบคุมแรงงาน นับตั้งแต่การแจกจ่าย ติดตาม ประเมินการทำงาน ทำให้แรงงานเหมือนถูกสอดส่องและควบคุมอย่างใกล้ชิด และแพลตฟอร์มยังไม่เปิดเผยข้อมูลเกี่ยวข้องกับการทำงานและการตัดสินใจให้แรงงานทราบอย่างครบถ้วน ทำให้แรงงานทำงานด้วยความกดดัน เคร่งเครียด นำไปสู่ปัญหาทั้งสุขภาพกาย จิต และการเกิดอุบัติเหตุ และ ค) การทำงานที่แยกตัวจากเพื่อร่วมงาน การขาดสนับสนุนทางสังคม การขาดความสมดุลระหว่างชีวิตและการทำงาน ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของงานแพลตฟอร์ม ทำให้คนงานในกลุ่มนี้ขาดการรวมกลุ่ม ขาดโอกาสในการช่วยเหลือกันและการรวมพลังต่อรอง ข้อสรุปดังกล่าวมา ทำให้เห็นว่างานแพลตฟอร์มมีความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยสูงกว่างานปกติ ขณะที่การกำกับดูแลแรงงานเข้าไม่ถึง จึงมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะทำความเข้าใจปัญหาที่ยังไม่ถูกเปิดเผย และปรับเปลี่ยนกฎหมายและนโยบายให้เหมาะสม

จากกรณีศึกษาต่างประเทศที่กล่าวมา ลำดับต่อไปจะนำเสนอกรณีศึกษาในประเทศไทย โดยเริ่มจากความเป็นมาของประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การขยายตัวของงานแพลตฟอร์มในประเทศไทย และช่องว่างความรู้ในเรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในงานแพลตฟอร์ม ตามลำดับ

สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน งานแพลตฟอร์มและช่องว่างความรู้ในประเทศไทย

10 พฤษภาคม พ.ศ. 2536 เกิดโศกนาฏกรรมครั้งใหญ่ในประเทศไทย โรงงานผลิตตุ๊กตาเคเดอร์อินดัสเตอเรียล อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม เกิดเหตุเพลิงไหม้ในพื้นที่อาคาร 5 ชั้น 4 อาคาร ขณะเกิดเหตุมีคนงานทำงานในโรงงานประมาณ 2,000 คน เพลิงเริ่มลุกไหม้จากด้านล่าง และลุกลามอย่างรวดเร็วเพราะมีเศษผ้าซึ่งเป็นวัสดุไวไฟ เมื่อทราบเหตุ คนงานพยายามวิ่งหนีไฟจากอาคาร แต่ด้วยสภาพอาคารที่ไม่มีระบบหนีภัยที่เป็นมาตรฐาน เกิดความวุ่นวายคนงานแตกตื่นเบียดเสียดกันออกจากอาคาร มีผู้ถูกเหยียบ

เสียชีวิตระหว่างหนีไฟ และบางส่วนกระโดดหนีไฟจากอาคารกระทั่งบาดเจ็บหรือเสียชีวิต ในกองเพลิงที่ลุกโชนอาคารโรงงานซึ่งก่อสร้างด้วยวัสดุไม่ได้มาตรฐาน ถล่มลงราบเป็นหน้ากลอง เหตุการณ์ครั้งนี้คร่าชีวิตคนงานซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง 188 ราย บาดเจ็บ 469 ราย บาดเจ็บสาหัสหลายราย บางรายกลายเป็นคนพิการอัมพาตตลอดชีวิต (Kortbutra, 2012) ความตายของคนงานเคเดอร์ ก่อให้เกิดกระแสเรียกร้องความปลอดภัยในที่ทำงาน ขบวนการแรงงานกดดันให้บริษัทผู้ลงทุนรับผิดชอบเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบอย่างเป็นธรรม และให้รัฐบาลมีมาตรการป้องกันแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม ในปี พ.ศ. 2540 รัฐบาลประกาศให้ทุกวันที่ 10 พฤษภาคมของทุกปีเป็นวันความปลอดภัยแห่งชาติ เพื่อรำลึกถึงโศกนาฏกรรมที่เป็นบทเรียนครั้งสำคัญ และหลังจากนั้นอีก 18 ปีต่อมา พ.ร.บ.ความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อม พ.ศ. 2554 ได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย (Phothisarn, 2022)

กฎหมายดังกล่าวแม้จะเกิดขึ้นล่าช้า แต่ไม่ได้หมายความว่าประเทศไทยไม่ให้ความสำคัญเรื่องนี้เสียทีเดียว อาจย้อนไปได้ถึงปี พ.ศ. 2462 ซึ่งประเทศไทยเข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) จากนั้นกฎหมายแรงงานได้ถูกบัญญัติและมีพัฒนาการเป็นลำดับ กล่าวเฉพาะที่เกี่ยวกับสุขภาพและความปลอดภัย ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 103 พ.ศ. 2515 เป็นกฎหมายคุ้มครองความปลอดภัย สุขภาพอนามัย และสวัสดิการของลูกจ้างฉบับแรก หากนับจากปี พ.ศ. 2547 ถึงปี พ.ศ. 2554 กระทรวงแรงงานได้ออกกฎกระทรวงด้านความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงานจำนวน 9 ฉบับ จนนำมาสู่ พ.ร.บ.ความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อม พ.ศ. 2554 (Sintuprasit, 2011) ภายใต้อำนาจ พ.ร.บ. ดังกล่าว มีการจัดตั้งคณะกรรมการความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน กำกับติดตามและพัฒนารากิจด้านความปลอดภัยฯ การจัดตั้งพนักงานตรวจความปลอดภัย มีอำนาจหน้าที่เข้าไปในสถานประกอบการของนายจ้างตรวจสอบสภาพความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน ต่อมาได้มีการจัดตั้งสถาบันส่งเสริมความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน มีฐานะเป็นองค์กรมหาชน ทำหน้าที่ศึกษาวิจัย ส่งเสริมและพัฒนา เกี่ยวกับความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน เป็นการเฉพาะ

สำหรับงานแพลตฟอร์มในประเทศไทยมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา หากมองในภาพกว้างโดยพิจารณาจากมูลค่าเศรษฐกิจดิจิทัลของไทยในปี พ.ศ.

2563 มีมูลค่าเท่ากับ 5.4 แสนล้านบาท โดยมีอัตราการเติบโตจากปี พ.ศ. 2562 ร้อยละ 7 รายงานของ Google คาดการณ์ว่าในปี พ.ศ. 2568 เศรษฐกิจดิจิทัลของไทยจะขยายตัวจนมีมูลค่ามากกว่าปัจจุบันเกือบสามเท่าที่ 15.9 แสนล้านบาท สำหรับมูลค่าการลงทุนในเศรษฐกิจดิจิทัลของประเทศไทยนั้นในปี พ.ศ. 2562 อยู่ที่ 5.5 พันล้านบาท โดยเพิ่มจากปี พ.ศ. 2561 ที่มีมูลค่าอยู่ที่ 3.8 พันล้านบาท (Pitidhon, 2022) ในอีกแห่งหนึ่งอาจพิจารณาการขยายตัวของอุตสาหกรรมดิจิทัล จากการสำรวจของสำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล ซึ่งรวมเอาธุรกิจบริการหลายประเภท⁴ พบว่ามูลค่าตลาดธุรกิจบริการดิจิทัลในปี พ.ศ. 2560 มีจำนวน 1.23 แสนล้านบาท ปี พ.ศ. 2562 จำนวน 1.69 แสนล้านบาท มูลค่าตลาดขยายตัวเทียบกับปีก่อนหน้า (พ.ศ. 2561) ร้อยละ 10.45 ด้านตลาดแรงงานพบว่าเติบโตอย่างก้าวกระโดด โดยปี พ.ศ. 2561 มีกำลังแรงงาน 12,799 คน ปี พ.ศ. 2562 มีกำลังแรงงาน 71,054 ขยายตัวจากปีก่อนหน้ากว่า 5 เท่า กลุ่มบุคลากรที่มีการเติบโตสูงคือกลุ่มบริการทำธุรกรรมผ่านระบบออนไลน์ (e-Transaction) ซึ่งการขนส่งผู้โดยสาร สินค้า และอาหารอยู่ในกลุ่มนี้ด้วย (Digital Economy Promotion Agency, 2021: 5)

ภายใต้การขยายตัวอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจดิจิทัล/แพลตฟอร์ม การวิจัยในหัวข้อนี้ยังมีไม่มากนัก โดยส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงสำรวจเพื่อเข้าใจลักษณะ แนวโน้ม และสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เช่น งานวิจัยของสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (Tupchumphon et al., 2021) ศึกษาการเปลี่ยนผ่านสู่ค้าปลีกดิจิทัลในประเทศไทย ซึ่งมีข้อดีคือทำให้การเข้าสู่ตลาดของผู้ประกอบการรายย่อยเป็นไปได้ง่ายขึ้น แต่ต้องเผชิญกับการแข่งขันสูง ในแง่การจ้างงานแม้เปิดโอกาสให้มีการจ้างงานมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่เป็นงานชั่วคราว แรงงานจึงเผชิญความไม่มั่นคง ด้านสังคม ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงเทคโนโลยีซึ่งมีมาก่อน อาจทำให้ความเหลื่อมล้ำขยายตัวมากขึ้นอีก งานวิจัยของสถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (Manachotipong et al. 2019) วิเคราะห์ภัยของเศรษฐกิจแพลตฟอร์มต่อความเหลื่อมล้ำ โดยเจาะจงแพลตฟอร์มที่ยึดโยงกับการจ้างงานบริการ เช่น การส่งอาหาร การใช้บริการที่พัก การใช้บริการขนส่ง

⁴ การบริการดิจิทัลแบ่งเป็น 6 ประเภท ประกอบด้วย 1) บริการด้านเนื้อหา (e-Content) 2) บริการด้านสื่อบันเทิง (e-Entertainment) 3) บริการด้านการค้าขายผ่านระบบออนไลน์ (e-Retail) 4) ผู้ให้บริการเทคโนโลยีเพื่อธุรกรรมการเงิน (FinTech) 5) บริการด้านการโฆษณา ผ่านระบบออนไลน์ (e-Advertise) และ 6) บริการด้านการทำธุรกรรมผ่านระบบออนไลน์ (e-Transaction) (Digital Economy Promotion Agency, 2021: 5)

สาธารณสุข พบว่าแม่แพลตฟอร์มเพิ่มโอกาสสร้างรายได้ และความยืดหยุ่นในการทำงาน แต่โอกาสจำกัดเฉพาะกลุ่มแรงงานที่มีทักษะเพียงพอจะใช้เทคโนโลยีใหม่ แรงงานดิจิทัลส่วนใหญ่ไม่ได้รับสวัสดิการ หรือหลักประกันการจ้างงาน นอกจากนี้ ในทางธุรกิจ แพลตฟอร์มรายใหญ่ยังมีอำนาจกีดกันการเข้ามาแข่งขันของแพลตฟอร์มรายเล็ก ซึ่งอาจนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมากขึ้น งานของนักวิจัยจากสถาบันแรงงานและเศรษฐกิจที่เป็นธรรม (Wantanasombat & Terakovitkajorn, 2018) ศึกษาแพลตฟอร์มการให้บริการ 3 ประเภทคือ รถขนส่งสาธารณะ ที่พัก และการทำความสะอาด ทั้ง 3 ประเภทมีจุดร่วมกันเป็นโอกาสในการทำงานหารายได้ แต่มีความเสี่ยงจากการเป็นงานชั่วคราว งานที่ไม่แน่นอน มีฐานะเป็นผู้ทำสัญญาจ้างอิสระ (Independent Contractor) จึงไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายแรงงาน บางกรณีเป็นงานที่มีความเสี่ยงต่อความปลอดภัย

สำหรับงานวิจัยเศรษฐกิจแพลตฟอร์มที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน เท่าที่ผู้เขียนสำรวจพบมี 3 ชิ้น และทั้ง 3 ชิ้นเป็นกรณีศึกษาผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์ส่งอาหาร ซึ่งเป็นงานในภาคขนส่งที่มีความเสี่ยงสูงด้านสุขภาพและความปลอดภัย อาชีพนี้ขยายตัวอย่างก้าวกระโดดในช่วงการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ (COVID-19) งานทั้ง 3 ชิ้นไม่ได้ศึกษาเรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานโดยตรง แต่พิจารณาประเด็นนี้ในฐานะส่วนหนึ่งของผลกระทบจากงานแพลตฟอร์ม งานทั้งหมดเรียงตามลำดับเวลามีสาระสำคัญในประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน ดังนี้

Terakovitkajorn and Tularak (2020) ศึกษากลุ่มผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์ส่งอาหารภายใต้แพลตฟอร์ม แสดงให้เห็นกลยุทธ์ควบคุมคนงานของบริษัทแพลตฟอร์ม โดยเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ของนายจ้างและลูกจ้างเป็นหุ้นส่วนธุรกิจ การสร้างอุปทานส่วนเกินโดยรับคนทำงานไม่จำกัด การใช้อัลกอริทึมซึ่งเป็นระบบอัตโนมัติในการมอบหมายงาน คำนวณค่าตอบแทน และการลงโทษที่ซับซ้อนและขาดความโปร่งใส การสร้างแรงจูงใจด้วยโบนัสพิเศษ สร้างความตื่นเต้นทำลายให้กับคนทำงานไม่ต่างจากการเล่นเกม กลยุทธ์ดังกล่าวประกอบกับระบบการจ่ายค่าตอบแทนตามชิ้นงาน ซึ่งอัตราค่าตอบแทนต่อชิ้นงานที่บริษัทให้มีแนวโน้มลดลง ทำให้คนงานต้องทำงานในชั่วโมงการทำงานที่ยาวนานกว่าปกติ และเมื่อประกอบกับการทำงานในสภาพแวดล้อมบนท้องถนน ซึ่งมีปัจจัยเกี่ยวข้องกับสุขภาพและความปลอดภัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นสภาพการจราจร สภาพอากาศ การไม่มีที่พักระหว่างการทำงานที่ถูกสุขลักษณะ การทำงานที่เร่งรีบแข่งกับเวลา

ปัจจัยทั้งหมดสร้างแรงกดดันในการทำงาน ส่งผลต่อสภาพร่างกายที่เหนื่อยล้า ผู้ทำงานในอาชีพนี้จึงมีความเสี่ยงสูงต่อการเกิดปัญหาสุขภาพ สุขภาพจิต และอุบัติเหตุ

Wantanasombat and Pitakthamin (2021) ศึกษาสภาพการทำงานและหลักประกันทางสังคมของแรงงานส่งอาหาร พบว่าจากสภาพการทำงานของแรงงานส่วนใหญ่ที่มีชั่วโมงการทำงานมากกว่าปกติ โดยเฉลี่ยอยู่ที่ 9-10 ชั่วโมงต่อวัน และสภาพการทำงานบนท้องถนน ทำให้ผู้ประกอบการอาชีพนี้มีปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยสูง กล่าวเฉพาะด้านอุบัติเหตุจากการทำงาน พบว่าร้อยละ 33.5 ของกลุ่มตัวอย่างเคยประสบอุบัติเหตุ และภายใต้กลุ่มที่ประสบอุบัติเหตุนี้ ร้อยละ 40 ได้รับความบาดเจ็บสาหัส ร้อยละ 12 เสียชีวิต ในขณะที่มีความเสี่ยงสูงด้านอุบัติเหตุ แต่บริษัทแพลตฟอร์มกลับให้การคุ้มครองอุบัติเหตุแก่คนงานอย่างมีเงื่อนไข โดยปกติเมื่อเกิดอุบัติเหตุแรงงานใช้สิทธิรักษาพยาบาลจากการประกันภัยภาคบังคับ คือ พ.ร.บ. รัถจักรยานยนต์ ให้ความคุ้มครองค่ารักษาพยาบาล การสูญเสียชีวิต อวัยวะหรือทุพพลภาพ แต่การคุ้มครองมีวงเงินจำกัด ผู้ที่ประสบอุบัติเหตุร้อยละ 54 ได้รับการช่วยเหลือในทางใดทางหนึ่งจากบริษัท แต่อีกร้อยละ 46 ไม่ได้ได้รับการช่วยเหลือ ซึ่งมีสัดส่วนมากกว่าครึ่ง ที่เป็นเช่นนั้นเนื่องจากบริษัทตั้งเงื่อนไขการช่วยเหลือ เช่นแรงงานต้องทำงานตามระดับที่กำหนด ต้องเป็นอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ด้านสุขภาพ กรณีเจ็บป่วย บริษัทไม่มีประกันสุขภาพ เมื่อมีปัญหาแรงงานส่วนใหญ่ คือร้อยละ 43 ใช้สิทธิหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า (บัตร 30 บาท) บริษัทไม่มีวันลา วันหยุด หากหยุดงานแรงงานจะขาดรายได้

Chaiwat et al. (2022) โครงการขับเคลื่อนข้อเชิงนโยบายคุณภาพชีวิตของคนทำงานแพลตฟอร์ม ศึกษาคนทำงาน 3 กลุ่มคือ กลุ่มบริการส่งอาหาร กลุ่มขับชี่ยานพาหนะรับจ้าง และกลุ่มรับจ้างทำงานบ้าน กล่าวเฉพาะกลุ่มบริการส่งอาหาร จากกลุ่มตัวอย่างที่สำรวจพบว่า ร้อยละ 39.8 เคยเจ็บป่วยจากการทำงาน อาการหลักๆได้แก่ ปวดเมื่อยตามร่างกาย และใช้หวัด ร้อยละ 10.4 เคยประสบอุบัติเหตุระหว่างทำงานจนต้องไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล ในภาพรวมร้อยละ 78.9 ไม่เคยได้รับการช่วยเหลือจากบริษัท สำหรับค่าสินไหมชดเชยการบาดเจ็บจากการทำงาน สภาพปัญหาทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการได้ค่าตอบแทนหรือ “ค่ารอบ” ที่ลดลง ทำให้มีชั่วโมงการทำงานสูง การทำงานบนท้องถนนที่ต้องสูดมลพิษทางอากาศขณะทำงาน การทำงานที่เร่งรีบและต้องดูหน้าจอสื่อโทรศัพท์ขณะทำงาน นอกจากนี้การทำงานในเวลายาวนานยังทำลายสมดุลระหว่างชีวิตกับการทำงาน ในช่วงโควิด-19 ระบาด คนทำงานส่งอาหารยังเป็นด่านหน้าที่ต้องแบกรับความเสี่ยงจาก

โรคติดต่อ โดยแพลตฟอร์มผลึกภาระทั้งหมดไปที่คนทำงาน งานชิ้นนี้จึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อการพัฒนาสุขภาพของคนทำงานแพลตฟอร์ม บนหลักการสำคัญ 3 ด้านคือ งานที่เป็นธรรม (Fair Work) ค่าตอบแทนที่เป็นธรรม (Fair Reward) และ การแข่งขันที่เป็นธรรม (Fair Competition)

โดยสรุป ท่ามกลางการขยายตัวของงานแพลตฟอร์มในประเทศไทยในทศวรรษที่ผ่านมา การวิจัยในหัวข้อนี้ยังมีไม่มากนัก โดยส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงสำรวจเพื่อเข้าใจลักษณะ แนวโน้ม และสร้างข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย โดยมุ่งไปที่ธุรกิจประเภทต่างๆที่กำลังเป็นปรากฏการณ์ เช่น การเปลี่ยนผ่านของการค้าปลีกสู่ระบบดิจิทัล การจ้างงานบริการ ได้แก่ การส่งอาหาร การใช้บริการที่พัก การใช้บริการขนส่งสาธารณะ และการทำความสะอาด ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสุขภาพและความปลอดภัย เท่าที่สำรวจพบมี 3 ชิ้น ทั้งหมดเป็นกรณีศึกษาผู้ขับซักรถจักรยานยนต์ส่งอาหาร โดยไม่ได้ศึกษาเรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานโดยตรง แต่พิจารณาประเด็นนี้ในฐานะส่วนหนึ่งของผลกระทบจากงานแพลตฟอร์ม ทั้งหมดสะท้อนให้เห็นความจำเป็นในการศึกษาวิจัยเรื่องงานแพลตฟอร์มมากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานแพลตฟอร์มโดยตรง

อภิปรายและสรุป

การขยายตัวอย่างรวดเร็วของงานแพลตฟอร์ม ซึ่งทำให้เกิดทั้งโอกาสทางเศรษฐกิจ และความท้าทายในการกำกับดูแลแรงงาน ทำให้หลายๆประเทศ โดยเฉพาะในสหภาพยุโรป และสหรัฐอเมริกา เกิดความตื่นตัวในการศึกษาวิจัยและการกำหนดนโยบายสาธารณะที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง กล่าวเฉพาะประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยจากการทำงานแพลตฟอร์ม เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในแง่มุมอื่น นับว่าการศึกษาในประเด็นนี้ยังมีไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามีน้อยกว่าประเด็นอื่น แต่จะเริ่มมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจมายาวนานในประวัติศาสตร์ และเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ของขบวนการแรงงาน จนสามารถผลักดันให้เกิดบรรทัดฐานเชิงสถาบันในการกำกับดูแลด้านสุขภาพความปลอดภัยในการทำงาน ดังเห็นได้จากอนุสัญญาระหว่างประเทศ กฎหมายหลากหลายฉบับ และการจัดตั้งหน่วยงานกำกับดูแลและพัฒนาในเรื่องนี้เป็นการเฉพาะในประเทศต่างๆ จากสถานการณ์ดังกล่าว เมื่อพิจารณาข้อเสนอแนะเชิงนโยบายของหน่วยงาน

สหภาพยุโรปด้านสุขภาพและความปลอดภัย (EU-OSHA B, 2021) ซึ่งอาจกล่าวว่าเป็นการระบุและแยกแยะ (identify) ประเด็นปัญหาที่ชัดเจนที่สุด ทำให้เห็นว่าแม้งานแพลตฟอร์มมีมากมายหลายประเภท แต่งานแพลตฟอร์มจำนวนมากเป็นงานที่มีความเสี่ยงสูงด้านสุขภาพและความปลอดภัย เช่นงานในภาคขนส่ง นอกจากนั้นงานแพลตฟอร์มโดยรวมมีความเสี่ยงสูงกว่างานประเภทเดียวกันที่ไม่ได้เป็นงานแพลตฟอร์ม เนื่องจากงานแพลตฟอร์มถูกควบคุมโดยระบบอัตโนมัติที่เรียกว่าอัลกอริทึม ในขณะที่มีความเสี่ยงสูง แต่งานแพลตฟอร์มถูกทำให้เป็นพื้นที่ที่กฎหมายแรงงานเข้าไปดูแลไม่ถึง ด้วยการที่บริษัทแพลตฟอร์มยึดถือว่าการทำงานแพลตฟอร์มคือผู้จ้างงานตัวเอง/ผู้ทำสัญญาอิสระ ไม่ใช่แรงงาน ข้อสรุปนี้เป็นโจทย์สำคัญที่วงวิชาการและกำหนดนโยบายพยายามเปิดเผยให้เห็นข้อเท็จจริงและผลกระทบ เพื่อปฏิรูปการกำกับดูแลแรงงานให้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่ลูกอำนาจด้วยม่านของความคลุมเครือ

ในประเทศไทย แม้ว่ามิวันความปลอดภัยแห่งชาติ กฎหมายความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน มีหน่วยงานกำกับดูแลและพัฒนาเรื่องสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน เป็นเวลากว่า 1-2 ทศวรรษแล้วก็ตาม แต่ผลกระทบจากการทำงานต่อสุขภาพและความปลอดภัยยังเกิดขึ้นไม่ขาดสาย ยกตัวอย่างความสูญเสียขนาดใหญ่ เช่น กรณีถึงสารเคมีของโรงงานบริษัทบีเอสทีระเบิด เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2555 โรงงานดังกล่าวอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง ทำให้คนงานเสียชีวิต 12 คน บาดเจ็บกว่าร้อยคน และเกิดมลพิษจากควันไฟของสารเคมีมีพิษร้ายแรงส่งผลกระทบต่อชุมชนรายรอบ เหตุการณ์รั่วไหลของสารเคมีอันตรายในนิคมมาบตาพุดไม่ใช่ครั้งแรก ในช่วง 5 ปีย้อนหลังมีการรั่วไหลของสารเคมีอันตรายของโรงงานต่างๆ ในนิคมแห่งนี้มาแล้ว 4 ครั้ง (Sreyai, 2012) การที่ปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยยังเกิดขึ้นเรื่อยๆ อาจเกิดได้จากหลายสาเหตุ นับตั้งแต่ปัญหาในระดับกฎหมายหรือนโยบาย การบังคับใช้กฎหมาย การหลีกเลี่ยงกฎหมายของโรงงาน ไปจนถึงปัญหาระดับตัวบุคคล แต่ที่ยกประเด็นนี้ขึ้นมาเพื่อชี้ให้เห็นว่า ทั้งที่เป็นงานในโรงงานอุตสาหกรรมตามแบบแผนเดิมซึ่งไม่ใช่เรื่องใหม่ของประเทศไทย อีกทั้งมีกฎระเบียบ หน่วยงาน และเจ้าหน้าที่ดูแลอย่างเป็นระบบ ปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานยังเกิดขึ้นโดยตลอด ถ้าหากว่าเป็นงานแพลตฟอร์ม ซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับสังคมไทย ปัญหานี้จะนำกังวลสักเพียงใด

เมื่อกล่าวถึงงานแพลตฟอร์มในประเทศไทยซึ่งกำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว งานแพลตฟอร์มมีหลากหลายประเภท มีลักษณะการทำงาน และเงื่อนไขการทำงานที่แตกต่าง

กันมาก แต่เมื่อพิจารณางานวิจัยโดยเฉพาะในประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานแพลตฟอร์ม กล่าวได้ว่ายังอยู่ในขั้นเริ่มต้น และหากพิจารณางานแพลตฟอร์มที่มีความเสี่ยงสูง คืองานในภาคการขนส่ง โดยเฉพาะผู้ขับขีโมเตอร์ไซด์ส่งอาหาร จะพบว่า คนทำงานกลุ่มนี้มีความเสี่ยงต่ออุบัติเหตุมากเป็นพิเศษ งานวิจัยชิ้นหนึ่งอ้างสถิติจากการสำรวจขององค์การอนามัยโลกระบุว่า ในปี พ.ศ. 2560 ประเทศไทยมีการเสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุทางท้องถนนจากรถจักรยานยนต์สูงสุดเป็นอันดับหนึ่งของโลก ขณะที่ในปี พ.ศ. 2561 มีผู้เสียชีวิตจากอุบัติเหตุทางถนนรวมทั้งสิ้น 20,169 ราย ในจำนวนทั้งหมดนี้ประมาณร้อยละ 71 เป็นผู้ใช้จักรยานยนต์ (Terakovitkajorn & Tularak, 2020: 42) ภายใต้สถิติที่น่าวิตกนี้ ผู้ขับขีรถจักรยานยนต์ส่งอาหารซึ่งใช้เวลาวันละหลายชั่วโมงบนท้องถนน ย่อมเป็นส่วนหนึ่งตัวเลขดังกล่าว การเกิดอุบัติเหตุไม่ได้สร้างความสูญเสียแก่คนส่งอาหารเท่านั้น แต่ยังเกิดความสูญเสียต่อคู่กรณีซึ่งเป็นคนใช้รถใช้ถนนทั่วไป นอกจากนี้ในกรณีปัญหาสุขภาพและสุขภาพจิตคนทำงานในอาชีพนี้ไม่มีการคุ้มครองจากบริษัท ส่วนใหญ่รักษาการเจ็บป่วยด้วยสิทธิประกันสุขภาพถ้วนหน้า หรือ ประกันสังคม (Wantanasombat & Pitaktharmin, 2021; Chaiwat et al., 2022) ซึ่งหลักประกันสุขภาพดังกล่าวใช้งบประมาณส่วนหนึ่งจากเงินภาษีประชาชน สถานการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่า คนทำงานแพลตฟอร์มตกอยู่ในสถานการณ์ความเสี่ยงสูงด้านสุขภาพและความปลอดภัย ผลกระทบไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะคนงานเท่านั้น แต่เป็นผลกระทบต่อสังคมโดยรวม

ดังนั้น การวิจัยเรื่องสุขภาพและความปลอดภัยของแรงงานในงานแพลตฟอร์มจึงเป็นเรื่องจำเป็น ประเด็นต่างๆ เช่น งานแพลตฟอร์มทำให้แรงงานมีความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยแตกต่างกับการทำงานตามแบบแผนดั้งเดิมหรือไม่ อย่างไรก็ตาม แพลตฟอร์มสร้างผลกระทบและทำให้เกิดความพลิกผันต่อการกำกับดูแลแรงงานในยุคงานแพลตฟอร์มเพื่อประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและความเป็นธรรมทางสังคมควรเป็นอย่างไร เป็นหัวข้อการวิจัยสำคัญ โดยเฉพาะความเข้าใจเรื่องความเสี่ยงด้านสุขภาพและความปลอดภัยในงานภาคขนส่ง ซึ่งงานแพลตฟอร์มได้ทำให้ท้องถนนเป็นพื้นที่อันตรายมากขึ้นสำหรับทุกคน เป็นเรื่องที่ต้องคมกำลังรอคำตอบอย่างเร่งด่วน.

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการรูปแบบการสร้างอำนาจต่อรองเพื่อสุขภาพของแรงงานแพลตฟอร์มส่งอาหารและแรงงานในกิจการขนส่ง ภายใต้ “โครงการพัฒนาความรู้และความเข้มแข็งกลุ่มแรงงานนอกระบบเพื่อสุขภาพ” มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนาเป็นหัวหน้าชุดโครงการ โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ความเห็นในบทความนี้เป็นของผู้เขียน มูลนิธิฯ และ สสส. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วย

References

- Australian Trade Union Institute. (2021). **1856: The Eight-Hour Day Strike**.
<https://atui.org.au/2021/04/21/1856-the-eight-hour-day-strike/>
- Bajwa, U. et al., (2018). The Health of Workers in the Global Gig Economy. **Global Health**. 14(1), 1-4.
- Chaiwat, T. et al. (2022). **The Project Drives Policy Proposals on the Quality of Life of Platform Workers**. [in Thai]. Research Report. Faculty of Economics Chulalongkorn University.
- Christie, N & Ward, H. (2019). **The Health and Safety Risks for People Who Drive for Work in the Gig Economy**. Centre for Transport Studies, Dept. Civil, Environmental & Geomatic Engineering, University College London.
- Cole, G.D.H. (1952). **A Short History of the British Working Class Movement: 1789-1947**. George Allen & Unwin LTD.
- De Stefano, V. (2016). The Rise of the "Just-in-Time Workforce": On-Demand Work, Crowdwork, and Labor Protection in the "Gig Economy". **Comparative Labor Law Journal**: a publication of the U.S. National Branch of the International Society for Labor Law and Social Security and the Wharton School, and the Law School of the University of Pennsylvania. 37, 471-504.

- Digital Economy Promotion Agency. (2021). **Summary of the Survey Results and Assessment of the Status of the Digital Service Industry for the Year 2020, Forecasting the Trend for 3 Years.** Ministry of Digital Economy and Society.
- EU-OSHA. (2010). **Delivery and Despatch Riders' Safety and Health: A European Review of Good Practice Guidelines.** European Agency for Safety and Health at Work.
- EU-OSHA. (2017). **Protecting Workers in the Online Platform Economy: An Overview of Regulatory and Policy Developments in the EU.** <https://osha.europa.eu/en/publications/protecting-workers-online-platform-economy-overview-regulatory-and-policy-developments>
- EU-OSHA. (2021a). **Digital Platform Work and Occupational Safety And Health: A Review.** <https://osha.europa.eu/en/publications>
- EU-OSHA. (2021b). **Digital Platform Work and Occupational Safety And Health: A Policy Brief.** <https://osha.europa.eu/en/publications/digital-platform-work-and-occupational-safety-and-health-policy-brief>
- Eurofound. (2018). **Employment and Working Conditions of Selected Types of Platform Work.** <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2018/employment-and-workingconditions-of-selected-types-of-platform-work>
- Fox, D., Webster, J. & Joneset, A. (2019). **Understanding the Health and Safety Implications of the Gig Economy.** Health and Safety Executive, Harpur Hill, Buxton.
- Glavin, P. & Schieman, S. (2022). Dependency and Hardship in the Gig Economy: The Mental Health Consequences of Platform Work, **Socius: Sociological Research for a Dynamic World**, 8:1–13.
- Gregory, K. (2021). 'My Life Is More Valuable Than This': Understanding Risk among On-Demand Food Couriers in Edinburgh. **Work, Employment and Society**, 35(2), 316– 331.

- Haidar, J., & Keune, M. (2021). Introduction: Work and Labour Relations in Global Platform Capitalism. In Haidar, J & Keune, M. (Eds.). **Work and Labour Relations in Global Platform Capitalism**. (pp. 1-27). (ILERA publications series). Edward Elgar.
- Hauben, H., Lenaerts, K. & Waeyaert, W., (2020). **The platform Economy and Precarious Work**. Publication for the committee on Employment and Social Affairs, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg.
- Heeks, R., et al. (2021) Systematic evaluation of gig work against decent work standards: The development and application of the Fairwork framework, **The Information Society**, *37*(5), 267-286.
- History of Occupational Safety and Health. (n.d.). **Timeline**.
<https://www.historyofosh.org.uk/timeline.html>
- IE University. (2020). **What are the Advantages of the Sharing Economy?**
<https://drivinginnovation.ie.edu/what-are-the-advantages-of-the-sharing-economy/>
- ILO. (n.d.). **Conventions and Recommendations**.
<https://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/conventions-and-recommendations/lang-en/index.htm>
- Kellogg, KC., Valentine, M. & Christin, A. (2020). Algorithms at Work: The New Contested Terrain of Control. **Academy of Management Annals**. *14*(1), 366–410.
- Kortbutra, C. (2012). **Tragedy from Kader to BST Marp Ta Phut**. [in Thai].
<https://www.tcijthai.com/news/2012/07/scoop/560>
- Labor Occupational Health Program. (2000). **Collective Bargaining for Health and Safety: A Handbook for Unions**, School of Public Health, University of California, Berkeley.

- Long, V. (2014). Situating the Factory Canteen in Discourses of Health and Industrial Work in Britain (1914-1939). *Mouv Soc.* 2(247), 65-83.
- MacEachen, E. et al. (2019). **Driving for Uber: A Developmental Evaluation of Occupational Health and Safety Conditions of Ride-Share Work.** University of Waterloo.
- Manachotipong, V. et al. (2019). **Reducing Inequality and Creating Fairness: The Implications of Technological Change on Inequality - Lessons from the Platform Economy.** [in Thai]. Research report. Research and Consulting Institute of Thammasat University.
- Mateescu, A. & Nguyen, A. (2019). **Explainer Algorithmic Management in the Workplace.** New York: Data & Society.
- Occupational Safety & Health Administration, U.S. Department of Labor. (n.d.) **OSHA at 30: Three Decades of Progress in Occupational Safety and Health.** <https://www.osha.gov/aboutosha/30-years>
- Phothisarn, K. (2022). **The Deaths of 188 People in a Doll Factory: Commemorating 29 Years of the Tragedy of the Kader Worker.** [in Thai]. <https://waymagazine.org/kader-industrial-fire-in-1993/>
- Pitidhon, T. (2022). **Platform Economy and the Challenges of Thai Economy (1): to the World of Platform Economy.** [in Thai]. <https://www.the101.world/platform-econ-challenge-thai/>
- Roediger, D.R. & Foner, P.S. (1989). **Our Own Time: A History of American Labor and the Working Day.** New York: Verso.
- Safety Management Insights. (2014). **3 Turning Points in The History Of Workplace Safety.** <https://info.basicsafe.us/safety-management/blog/3-turning-points-in-the-history-of-workplace-safety>
- Schmidt, F. (2017). **Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work.** Friedrich-Ebert-Stiftung.

- Sintuprasit, C. (2011). **Catch up with the Laws Related to Occupational Health, Safety and Environmental Changes.**
[in Thai]. http://nurse.buu.ac.th/Document/lecture_chamaipron.pdf
- Sreyai, V. (2012). **EIA 'BST' Does Not Assess Risks, No Accident Prevention Plan - Toxic Distribution.**
[in Thai]. <https://www.tcijthai.com/news/2012/05/scoop/561>
- Sundararajan, A. (2016). **The Sharing Economy: The End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism.** The MIT Press.
- Terakovitkajorn, K. & Tularak, W. (2020). **New Forms of Platform Mediated Work for On-demand Food Delivery.** [in Thai]. The Friedrich Ebert Foundation and Just Economy and Labor Institute.
- Thailand e-economy SEA. (2020). **Resilient and Racing Ahead.** [in Thai]. https://storage.googleapis.com/gweb-economy-sea.appspot.com/assets/pdf/Thailand-e-Conomy_SEA_2020_Country_Insights.pdf
- Tupchumphon, N. et al. (2021). **Digital Economy and Future of Jobs.**
[in Thai]. Research report. Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.
- UK Parliament. (n.d.). **The 1833 Factory Act.** <https://www.parliament.uk/about/living-eritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/factoryact/>
- Wantasanombat, A. & Pitaktharnin, A. (2021). **Rider-Hero-Shackles: Working Conditions and Social Security of Food Delivery Workers on Platform Economy in the Situation of COVID-19 Epidemic.** [in Thai]. Institute of Asian Studies Chulalongkorn University.
- Wantasanombat, A & Terakovitkajorn, K. (2018). **Economy Platform and its Impact on Labor in the Service Sector: A Case Study of Thailand.** [in Thai]. The Friedrich Ebert Foundation and Just Economy and Labor Institute.

สุพรหมโมกขากับหมาเก้าหาง: นัยยะการกินในฐานะบททดสอบ ตัวเอกและนิเวศสำนึกในนิทานชาดกอีสาน

Subarhamamokkha and the Nine-tailed Dog: the Implications of Eating Test for the Hero and Ecological Consciousness in the Isan Jataka Tale

ชัยยนต์ ทองสุขแก้ง¹

Chaiyon Tongsuksaeng

Received: January 30, 2023/ Revised: March 29, 2023/ Accepted: May 22, 2023

บทคัดย่อ

สุพรหมโมกขาชาดก ถือเป็นชาดกนอกนิบาตพื้นบ้านอีสานที่แสดงหลักธรรมและแนวปฏิบัติโดยการดำเนินเรื่องของตัวละครเอกผู้เอาชนะบททดสอบและอุปสรรคต่างๆ ทั้งร่างกายและจิตใจอันแสดงถึงคุณลักษณะอันประเสริฐของมหาบุรุษตามขนบในวรรณกรรมชาดก การกินในเรื่องนี้ถือเป็นบททดสอบซึ่งเปิดเผยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอาหารอีสาน ตลอดจนความหมายเชิงปรัชญาและนัยยะทางวัฒนธรรมท้องถิ่น สุพรหมโมกขากับหมาเก้าหาง ผสมผสานระหว่างชาดกกับนิทานพื้นบ้านอีสานที่สะท้อนความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติผ่านองค์ประกอบของสัตว์ที่เป็นตัวละครสำคัญหลายตัว อันนำไปสู่การคลี่คลายปมขัดแย้งหรือบททดสอบตัวเอกในฐานะพระโพธิสัตว์ตามความเชื่อของชาวพุทธ บทความนี้นำเสนอการอ่านชาดกพื้นบ้านอีสานผ่านมุมมองนิเวศวิจารณ์ โดยมีวัตถุประสงค์สองประการ ได้แก่ 1) การพิจารณา การกินหรืออาหารในฐานะเครื่องทดสอบปัญญาของตัวเอกในนิทานชาดกพื้นบ้านและการกินในฐานะเหตุแห่งทุกข์ โดยการอ่านอาหารและการกินสะท้อนบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีมิติหลากหลายและ 2) การพินิจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สัตว์และธรรมชาติที่เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น สะท้อนนิเวศสำนึกที่เกื้อกูลในจินตนาการของวรรณกรรมคำสอน การอ่าน

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University), Email: chaiyon.t@msu.ac.th

วรรณกรรมด้วย แนวนุศาสตร์ศึกษายังเปิดเผยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์อื่น ๆ

คำสำคัญ: สุพรหมโมกขา หมาเก้าหาง นิเวศน์วิจารณ์ การกิน นิทานพื้นบ้านอีสาน

Abstract

The Subarhamamokkha Jataka is regarded as an Isan folktale that employs the Buddhist Dharma and guidelines for daily life. The plot depicts the protagonist physically and mentally triumphing over tests and obstacles. Those virtues signify the traditional characteristics of a Buddhist hero based on the Jataka Tales. In this tale, eating is one of the tests which reveal Isan folkways of life traditions and food as well as philosophical implications and local culture. Subarhamamokkha and the Nine-tailed Dog is a combination of a Jataka Tale and an Isan folktale that reflects the intertwined relationship between humans and nature through the depiction of folktale elements including magical animals, contributing to the resolution of the conflict in the plot. In this light, eating is also a test of the Jataka hero as a bodhisattva according to Buddhist belief. This article offers a new way of reading the Isan folktale through an ecocritical lens to examine eating and food as a test of wisdom for the folktale hero and to examine eating as a cause of suffering. Viewing the act of eating with the idea of gastronomy can reflect the dynamic social and cultural contexts. Second, studying the close relationship between humans, animals, and nature implicates the ecological consciousness of the tale through the imagination of didactic literature. Reading literature through an animal studies approach can also reveal the interconnection between humans and other species.

Key Words: Subarhamamokkha, The Nine Tailed Dog, Ecocriticism, Eating, Isan Folktale

บทนำและทบทวนวรรณกรรม

สุพรมโหมกขาภิพหมาเก้าหาง เป็นชาตคนนอกนิบาตที่แสดงนัยยะเชิงนิเวศที่ น่าสนใจหลายประการ อาทิ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสัตว์ โดยเฉพาะสัตว์เลี้ยง อัญวืเศษคือ หมาเก้าหาง ที่เกิดมาพร้อมกับตัวละครเอกและอยู่ในสถานะคล้ายคลึงกันคือ กำพรั้ามารดา อืกประการหนึ่งคือความเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติแวดล้อมที่ดำเนินเรื่อง ผ่านตัวละครสำคัญได้แก่ ภรรยาของตัวละครเอกที่สืบเชื้อสายมาจากสัตว์ อาทิ นางไข่ฟ้า นางมดงาม และนางนาค เป็นต้น ความเชื่อมโยงกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ในโลกธรรมชาติ ถูกสร้างขึ้นมาตามรูปแบบของนิทานชาตคทให้สิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์มีบทบาทในการ คลี่คลายปม ในฐานะผู้ช่วยเหลือวิเศษหรือสัตว์วิเศษตามองค์ประกอบของนิทานและเหนือ สิ่งอื่นใดคือ สัตว์เหล่านั้นมีบทบาทในข้อขัดแย้งในเรื่องระหว่างตัวเอกและตัวร้ายโดยผ่าน การกินอาหารซึ่งเป็นอุปลักษณ์สำคัญในการทดสอบการบำเพ็ญบารมีของมหาบุรุษหรือ พระโพธิสัตว์และสะท้อนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในด้านการบำเพ็ญเพียร ความ อดทนอดกลั้น ตลอดจนจรรยาภการเผยแผ่ธรรมะ การนำเสนอความสัมพันธ์ ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาตินี้แสดงความหมายที่ต้วบตต้องการขับเน้น ความหลากหลาย ของ สิ่งมีชีวิตและความเชื่อมโยงกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์และสิ่งที่มีไข่มนุษย์อื่น ๆ ซึ่งการอ่าน วรรณกรรมชาตคทนี้ด้วยแว่นสัตว์ศึกษาอาจเปิดเผยความซับซ้อนและจินตนาการ ทาง วรรณศิลป์ที่ปรากฏในมุมมองใหม่

การศึกษานิทานชาตคทพื้นบ้านอีสานเรื่อง สุพรมโหมกขาภิพหมาเก้าหาง มีความ หลากหลายทั้งรูปแบบความเชื่อมโยงของชาตคท องค์ประกอบของนิทาน การปริวรรต ตัวอักษรที่จารจารึกเรื่อง ตลอดจนความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมร่วมของนิทานชาตคทเรื่อง นี้ ที่แพร่หลายในอุษาคเนย์และทวีปเอเชีย สุพรมโหมกขาภิพหมาเก้าหาง มีลักษณะเด่น ของ ชาตคทนอกนิบาตที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ จันทิมมา อัมฤทธิ (Amarit, 1987) ได้ศึกษา องค์ประกอบของนิทานชาตคทเรื่องนี้หลายแง่มุมทั้งการเล่าเรื่อง การสร้างตัวละคร ภาษา วรรณศิลป์ ตลอดจนอักขรวิธีอักษรธรรมและวัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏ ในขณะที่ อัมพวรรณ สุริยะไชย (Suriyachai: 2003, บทคัดย่อ) วิเคราะห์ องค์ประกอบที่คล้ายกัน ในงานวิจัยด้านวรรณกรรมแต่ผู้เขียนเน้นสำนวนสำนวนโดยเปรียบกับชาตคทนอกนิบาตอืก 8 เรื่องที่มีเนื้อหาล้ายคลึงกันที่มีการแพร่หลาย ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีบุคลิกภาพในการ วิเคราะห์การเปลี่ยนผ่านพระเอกจากทุกตะหรือชายกำพรั้าไปสู่การเป็นกษัตริย์และสรุปว่า สิ่งที่ทำให้พระเอกพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นได้คือความสามารถ สติปัญญา ความอดทน

และความเชื่อมั่นในคำสั่งสอนของพ่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเชื่อมั่นในภรรยาของตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความมั่นคงในครอบครัวทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่น เข้มแข็งและสามารถทำให้คนประสบความสำเร็จได้

ในขณะที่ ทิพย์วารี สงนอก (Songnok, 2009) เปรียบเทียบและจัดหมวดหมู่ของวรรณกรรมอีสานที่จารีกลงใบลาน โดยเฉพาะสำนวนการปริวรรตของพระอริยานุวัตร เขมจารี วัดมหาชัย พระอารามหลวง จ.มหาสารคาม ผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมอีสาน ทั้งนี้งานศึกษาให้รายละเอียดของตัวละครที่มีการเปลี่ยนแปลงเพศสถานะและกระบวนการทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ² สุทธินันท์ ศรีอ่อน (Srion, 2017) พิจารณาการสร้างตัวละครพระโพธิสัตว์ ในนิทานชาดกนอกนิบาตอีสานเพื่ออธิบายพลวัตในการสร้างตัวละครที่เป็นทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นสามัญอันแสดงให้เห็นคุณค่าทางพระพุทธศาสนาที่สังคมอีสานยึดถือเกี่ยวกับโอกาสคนสามัญที่สามารถบำเพ็ญเพียรได้ เช่นเดียวกับมหาบุรุษเพื่อโปรดสัตว์โลกก่อนจะเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า การศึกษาลักษณะตัวละครพระโพธิสัตว์ เปิดเผยลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมชาดกอีสานที่ส่งเสริมธรรมะผ่านการใช้วรรณกรรมคำสอนที่มีทั้งปรับเปลี่ยนมาจากชาดกและนิทานพื้นบ้านที่แพร่หลายในภูมิภาคดังกล่าว

นอกจากนี้ การศึกษาวรรณกรรมเรื่องสุพรมหมอกขายังมีการลงรายละเอียดเกี่ยวกับการปริวรรต ในบทความเรื่อง คัมภีร์สุพรมหมอกขา: การแปล การตรวจชำระและการวิเคราะห์ พระครูโสภาสธรรมพิทักษ์(เดชธมฺโม), สมิตธิพล เนตรนิมิตรและพระราชวิมลโมลี (Phrakru Opasdhampitak, Netnimit, S. and Phraratchawimonmoli, 2020) ได้แสดงการเปรียบเทียบการแปลตัวบทและแสดงให้เห็นคุณค่าหลักพระพุทธศาสนา ที่ลุ่มลึกและเหมาะสมแก่ศาสนิกชนที่จะนำไปปฏิบัติ ทั้งนี้ สุพรมหมอกขาชาดก เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานที่แสดงความเชื่อในกุศโลบายปฏิบัติซึ่งป้องกันอุปสรรคในทางชั่ว เช่น การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักขโมย การผิดลูกเมียผู้อื่น ล้วนเป็นบาปที่ทำให้ตกนรก จึงทำให้คนไม่กล้าประพฤติดีตู่ ส่วนการทำความดี เช่น การทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม การบริจาคทาน การเสียสละหรือการช่วยเหลือผู้ประสบเคราะห์กรรม จะได้บุญหรือขึ้นสวรรค์ กุศโลบายที่เน้นย้ำใน **สุพรมหมอกขา** คือหลักธรรม

² ดู Prasertsang, Ninlawannapha, Salee (2015) ในบทความเรื่อง รูปแบบและการนำเสนอนิทานพื้นบ้านชาดกอีสานของพระอริยานุวัตร เขมจารี

ในพุทธศาสนาที่สอดแทรกเข้ามาเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติของชาวบ้าน จนกลายเป็นประเพณีตลอดจนขนบจารีตอิสานเช่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ที่ผู้นำเช่นพระราชอาพิงดำรงไว้ เช่นเดียวกับทศพิธราชธรรม (Phrakru Opasdhampitak, Netnimit, S. and Phraratchawimonmoli, 2020: 628-629)

ในการศึกษา **สุพรหมโมกขา** ในมุมมองที่ต่างออกไป คือ การเปรียบเทียบเชิงวัฒนธรรมผ่านการวิเคราะห์ตัวละครสัตว์ อารมณ์ ธิรากันต์ (Thiragun, 2021) เปรียบเทียบหมาเก้าหางใน สุพรหมโมกขากับหมาจิ้งจอกในวรรณกรรมจีน ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า “วรรณกรรมที่เกี่ยวกับนิทานข้าวของชาวอีสานกับชาวจ้วงมีชื่อที่ต่างกันหลายชื่อ แต่เนื้อหากที่เหมือนกัน ในวรรณกรรมนิทานข้าวของชาวอีสาน มีหลายชื่อ ได้แก่ ควายกินข้าว หมาเก้าหาง (ปิยา วัชระสวัสดิ์, 2547) และ ข้าวปลา หมาเก้าหาง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546) ส่วนวรรณกรรม นิทานข้าวของชาวจ้วงใช้ชื่อว่า เมล็ดข้าวและหางสุนัข (เมล็ดข้าว และหางสุนัข, 2507)” (Thiragun, 2021: 82)

การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึง ความสำคัญของหมาจิ้งจอกของนิทานจีนกับหมาเก้าหางของตำนานไทยซึ่งหมาจิ้งจอกไม่ได้แสดงความเชื่อมโยงที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่ชัดเจน แต่องค์ประกอบของเรื่องเล่าของหมาเก้าหางสะท้อนความผูกพัน อันแนบแน่น และการให้คุณกับมนุษย์ซึ่งแตกต่างจากหมาจิ้งจอกที่ถูกนำเสนอในลักษณะของปีศาจหรือตัวละครฝ่ายร้าย จะเห็นได้ว่าสัตว์เลี้ยงประเภทหมามีความสัมพันธ์กับตัวละครในฐานะสัตว์วิเศษที่ช่วยให้ตัวละครฝ่าฟันอุปสรรคไปได้ ดังจะเห็นได้ในอนุภาคนิทานต่าง ๆ ในคติชนวิทยาซึ่งเป็นผลพวงของการถ่ายเทแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมมุขปาฐะในอาณาบริเวณที่ใกล้เคียง

จากวรรณกรรมศึกษาที่ผ่านมาจะพบว่า การศึกษา **สุพรหมโมกขากับหมาเก้าหาง** ส่วนใหญ่พิจารณาองค์ประกอบของชาดก การสร้างตัวละคร ตลอดจน การปริวรรตเอกสารโบราณประเภทใบลานที่นำไปสู่ความแพร่หลายของนิทานเรื่องดังกล่าว ทว่าผู้เขียนบทความนี้เห็นว่า การพินิจความสัมพันธ์ของตัวละครเอกกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์จะเปิดมุมมองความสัมพันธ์และมโนทัศน์ธรรมชาติที่วรรณกรรมชาดกในฐานะผลผลิตทางวัฒนธรรมจากพระพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญกับสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์ที่หลากหลายผ่านมุมมองแวนวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศหรือนิเวศวิจารณ์ และสัตว์ศึกษา อนึ่ง ข้อโต้แย้งที่สำคัญในบทความนี้อันจะนำไปสู่การวิพากษ์องค์ประกอบ

ของนิทานชาดกพื้นบ้านในการทดสอบมหาบุรุษตัวเองซึ่งบำเพ็ญเพียรบารมี คือ การกินที่ถือเป็นบททดสอบปัญญาของตัวละครเอกและเป็นปมความขัดแย้งที่นำไปสู่การคลี่คลายของเรื่องเล่าอันสะท้อนคุณค่าและอัตลักษณ์วิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรมอีสาน ทั้งนี้ การวิเคราะห์ความหมายและองค์ประกอบของชาดก โดยเฉพาะการสร้างตัวละครมีความสำคัญยิ่งในการวิเคราะห์บททดสอบด้วยการกินในเรื่อง **สุพทมโมกขา** บทความนี้เป็นการวิเคราะห์และพรรณานี้เนื้อหา โดยอาศัยตัวบทที่ปริวรรตมาจากเอกสารโบราณสำนวนของพระอริยานุวัตร เขมจารี (1969) อดีตเจ้าอาวาส วัดมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม และเอกสาร อัตสำเนาสำนวนการปริวรรตของนัฐพงษ์ ภูภักดี (2022) ผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งปริวรรตมาจากเอกสารโบราณวัดแกดำ จ.มหาสารคาม

ชาดกและพระโพธิสัตว์

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า รูปแบบของชาดกมีความสำคัญในการ เล่าเรื่อง เพื่อสอนศีลธรรม เนื่องจากมีองค์ประกอบและวิธีการเล่าเรื่องที่เชื่อมโยงกับขนบวรรณกรรม พุทธศาสนาและการสร้างตัวละครที่มีความมุ่งหมายเพื่อบรรลุธรรม ดังนั้น การศึกษาที่มาที่ไปของชาดกทั้งในนิบาตและนอกนิบาตจึงช่วยอธิบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และกระบวนการขัดเกลาทางสังคมได้อย่างสอดคล้องกัน โดยทั่วไป ชาดก หมายถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็น พระพุทธเจ้า (ณ บางช้าง, 1990 อ้างใน Songnok, 2009: 26) ชาดกแบ่งออกเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่ 1) นิบาตชาดก ได้แก่ อรรถกถาชาดกและฎีกาชาดกในพระไตรปิฎก 2) ปัญญาชาดก (ชาดกนอกนิบาต) และ 3) ชาดกมาลาของมหายาน ในส่วนของปัญญาชาดกหรือชาดกนอกนิบาต กล่าวกันว่าแต่งโดยภิกษุชาวเชียงใหม่ในราว พ.ศ. 2000-2200 นั้นเป็นเรื่องราวท้องถิ่น มีประมาณ 547 เรื่อง (อัคนิจ และคณะ, 1998 อ้างใน Songnok, 2017: 33) การถ่ายทอดเรื่องราวของปัญญาชาดกในกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น มีการปรับแต่ง เปลี่ยนแปลงและถ่ายทอดผสมกลมกลืนกัน จนมีข้อคำถามว่ามีลักษณะหลายประการคล้ายกับนิทานท้องถิ่น กล่าวคือนิทานหรือวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านั้น ได้รับอิทธิพลมาจากชาดกนอกนิบาตหรือชาดกนอกนิบาตได้รับการสร้างสรรค์แต่งใหม่ โดยอิงโครงเรื่องมาจากนิทานพื้นบ้าน อย่างไรก็ตามนิทานชาดกพื้นบ้านบางเรื่องมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น อาทิ

นิทานชาดกอีสานที่มีลักษณะคล้ายปัญญาสชาดกในภูมิภาคอื่น ๆ แต่มีลักษณะเฉพาะของการสร้างเรื่องและตัวละคร อาทิ สินไซ กระจก นกกระจาบ เป็นต้น นิทานพื้นบ้านชาดกอีสานมีลักษณะร่วมคล้ายแบบเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ คือตัวละครเอกมีบุญญาบารมีปราบต่อสู้อริศัตรู ต้องตกเงี้ยวกำล่ำบากฝ่าภัยอันตรายนานา เมื่อปราบเหล่าอธรรมสำเร็จก็จะกลับคืนครองบ้านเมืองอย่างสงบสุข

ในนิทานชาดกพื้นบ้านอีสาน ตัวละครเอกมีลักษณะของมหาบุรุษหรือพระโพธิสัตว์ซึ่งบำเพ็ญเพียรก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็นพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ในพระพุทธรูปศานานิกายมหายานและนิกายเถรวาทมีลักษณะที่แตกต่างกันบางประการ กล่าวคือ ในคติมหายานที่มักจะรู้จักกันคือ พระอวโลกิเตศวรและพระศรีอริยเมตไตรย ถือเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะช่วยให้สัตว์โลกพ้นทุกข์จึงสละอหัตผล (พระยาอนุমানราชธน, 1988 อ้างใน Srion, 2017: 60) ซึ่งจะแตกต่างกับคติเถรวาทที่มุ่งการเป็นพระอรหันต์และการเข้านิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด มหาบุรุษในชาดกที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายคือในเรื่อง **เวสสันดรชาดก** ที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติก่อนประสูติเป็นพระพุทธรูป ทั้งนี้พระเวสสันดรเน้นบำเพ็ญทานบารมีและการตัดกิเลส ถือเป็นบททดสอบที่สำคัญในการละซึ่งทรัพย์สมบัติและคนที่รัก ในงานวิจัยที่สำคัญ Srion (2017: 114) ได้แสดงลักษณะของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดกไว้ 3 ประการ ได้แก่ 1) พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติ ส่วนใหญ่มักไม่อยู่ในลักษณะต่ำต้อย หากเป็นผู้ต่ำต้อยเช่นฉันทาลหรือคนจนก็มักมีปัญหา หากเสวยพระชาติเป็นสัตว์ มักเป็นจำฝูง อาทิ พญาช้างและพญาวานร เป็นต้น 2) พระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดกมักเป็นเพศชาย ไม่ปรากฏดำรงสภาพเพศสตรี ไม่เปลี่ยนแปลงรูปร่างและสถานะ และ 3) การเปิดเรื่องนำเสนอชาดกโดยบทสนทนาของพระภิกษุในสมัยพุทธกาลเพื่อเล่าเรื่องในอดีต จากนั้นปิดเรื่องหรือประชุมชาดกด้วยการอธิบายว่าตัวละครฝ่ายดีและฝ่ายร้ายกลับชาติมาเกิดเป็นใครในสมัยพุทธกาล

ทว่า ในนิทานชาดกพื้นบ้านอีสาน มีลักษณะที่แตกต่างจากนิบาตชาดก ได้แก่ 1) พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ เป็นทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นสามัญ หรือขอทาน เช่นในนิทานเรื่อง กำพรวัดน้อย การขอทานนั้นนำไปสู่การเลื่อนสถานะเป็นชนชั้นสูงภายหลัง หรือหากตัวละครเอกมีร่างกายประหลาดไม่สง่างามก็สามารถถอดคราบรูปอัปลักษณ์เดิมออกไปได้ 2) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นได้ทั้งชายและหญิง นางสีดาจันทะแจ่ม ในพระลักพระลาม ลงมาใช้ชาติเวรก็มีลักษณะเพศสภาพที่แตกต่างจากพระโพธิสัตว์องค์อื่น ๆ อย่างชัดเจน (ดู พระอริยานุวัตร, อ้างใน Srion, 2017) และ 3) นิทานชาดกพื้นบ้าน

อีสานไม่มีการเปิดเรื่องด้วยนิทานกथा ผู้แต่งชาวบ้านดำเนินเรื่องด้วยตัวละครอย่างตรงไปตรงมา พระโพธิสัตว์มักจะได้รับบัญชาจากพระอินทร์หรือเทวดาให้ลงมาจุติในโลกมนุษย์เพื่อใช้ชาติเวรและบำเพ็ญบารมี อย่างไรก็ตามนี้ นิทานชาดกพื้นบ้านอีสานมีโครงเรื่องช่วงท้ายตอนประชุมชาดกแบบนิบาตชาดก นอกจากนี้ จุดเด่นอีกประการคือ พระโพธิสัตว์ในนิทานชาดกอีสานอยู่ทั้งในสภาวะของมนุษย์และสัตว์ที่มีลักษณะเฉพาะ เช่นเป็นคนต้อยต่ำ ไร้คุณค่า หรือกำพร้าเข็ญใจ (Srion, 2017: 115)

บทบาทของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญเพียรบารมีในวิธีที่หลากหลายนำไปสู่การเสวยพระชาติเป็นพระพุทธรเจ้า ตัวอย่างของพระโพธิสัตว์ในนิทานชาดกอีสาน ได้แก่ ท้าวกาฬเกษ ท้าวกำพริ้า (กำพริ้าผีน้อย) มะณีโชติกุมาร (พญาคันคาก) สุพรหมโมกขา เป็นต้น มหาบุรุษเหล่านี้ล้วนแต่ต้องบำเพ็ญบารมี ความเมตตา ความพากเพียร ความอดทน ต่อความแค้นแค้นและการประพฤตินิสัยธรรม เป็นต้น ทว่าในโครงเรื่องนิทานชาดกพื้นบ้านเหล่านี้มักนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเอกและโลกธรรมชาติน่าสนใจ โดยเฉพาะการสร้างตัวละครที่กำเนิดมาพร้อมกับสัตว์วิเศษ หรือตัวละครอมมนุษย์ฝ่ายดี (กึ่งสัตว์กึ่งมนุษย์) ที่คอยสนับสนุนช่วยเหลือตัวเองให้ผจญอันตราย เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครพระโพธิสัตว์กับสัตว์เหล่านั้นเปรียบเสมือนอุปลักษณ์ของโลกมนุษย์กับธรรมชาติที่ผูกพันแน่นแฟ้นและพึ่งพาอาศัยกันดังจะแสดงในความรักและความผูกพันระหว่างสุพรหมโมกขากับหมาเก้าหางในเรื่องนี้

นอกจากลักษณะสำคัญของมหาบุรุษในชาดกพื้นบ้านอีสานแล้ว บทความนี้ตั้งข้อสังเกตบททดสอบของตัวละครเอก สุพรหมโมกขา ผ่านการกินในการทดสอบจากตัวละครฝ่ายร้ายจนเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ กล่าวได้ว่า อาหารการกินมีความสำคัญยิ่งที่สะท้อนปรัชญา แนวคิด และวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติในชาดกพื้นบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างโครงเรื่องให้การกินกลายมาเป็นบททดสอบปัญญาของมหาบุรุษ การกินดังกล่าวสะท้อนนัยยะเชิงนิเวศที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและคุณค่าในวัฒนธรรมอาหารของสังคมอีสาน การกินเนื้อสัตว์บางชนิดในนิทานชาดก อาทิ มด และงู เกี่ยวพันกับปมขัดแย้งในชาดกที่คลี่คลายด้วยการช่วยเหลือจากตัวละครสัตว์วิเศษ การผจญภัยเอาชนะอุปสรรคจากตัวละครฝ่ายร้าย ทว่าการบริโภคอาหารที่ได้จากธรรมชาติหรือสัตว์เหล่านี้ยังคงปรากฏในวัฒนธรรมอาหารอีสานที่ได้รับความนิยมจากอดีตและอาจเปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่อง **สุพรหมโมกขากับหมาเก้าหาง** อาจสื่ออัยยะหรือแสดงมุมมองความยั่งยืนทางอาหารและความสัมพันธ์

ระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่พึงพิจารณาในมุมที่แตกต่างออกไปผ่านการอ่านวรรณกรรมด้วยการวิพากษ์การกินอาหารและวิถีวัฒนธรรม

การศึกษาอาหารการกินและนัยยะเชิงนิเวศ

การศึกษาอาหารและการกินถือเป็นแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมแขนงหนึ่ง โดยบูรณาการศาสตร์หลายสาขาทั้งมานุษยวิทยา วัฒนธรรมศึกษา วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ศาสนา วรรณกรรม และอื่น ๆ ที่มุ่งเน้นการวิเคราะห์หน้าที่ของอาหาร การกินหรือการบริโภค ตลอดจนความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมหรืออุปลักษณ์ (metaphor) ในการเปรียบเทียบที่เกี่ยวข้องในหนังสือ **Literary Gastronomy** David Bevan (1988) ได้สำรวจวัฒนธรรมการกินในวัฒนธรรมตะวันตกผ่านการวิพากษ์ด้วยทศโดยเฉพาวรรณกรรมจากหลายมุมมอง อาทิ สตรีนิยมศึกษา จิตวิเคราะห์ การเมือง แนวคิดโครงสร้างนิยม เป็นต้น การวิพากษ์สังคมและวัฒนธรรมโดยเฉพาวรรณกรรมว่าด้วยอาหารและการกินทำให้ผู้อ่านถอดรหัสวัฒนธรรมอาหารที่สะท้อนเชื้อชาติ เพศสถานะ ชนชั้น อัตลักษณ์ ความทรงจำ ประสบการณ์ส่วนบุคคล และวัฒนธรรมร่วมในสังคมหนึ่ง ๆ ในตัวบทวรรณกรรมหลายเรื่องให้ความสนใจเกี่ยวกับการกินที่แปลกประหลาด เช่น การกินสัตว์ที่แปลกหรือการกินเนื้อมนุษย์ (cannibalism) ซึ่งผู้เขียนตั้งคำถามกับการกินในฐานะการบริโภคเรื้อรัง โดยเฉพาะเพศสภาพของผู้หญิง นอกจากนี้ หัวข้อเกี่ยวกับอาหารยังเชื่อมโยงประเด็นอื่น ๆ อาทิ การเสพสม (intercourse) การหลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (union/ communion) การกินกับการเป็นพิษ (poisoning) การเลี้ยงดูและการปรนนิบัติ (nurturing) เป็นต้น ทั้งนี้การศึกษาอาหารและการกิน (gastronomy) แสดงนัยยะทางการเมือง สังคม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ซับซ้อนและควรขยายพื้นที่การศึกษาออกไปอย่างกว้างขวาง

Panaik (1988) ยกตัวอย่างการวิเคราะห์การกินกับการเมืองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเพศสถานะของชายกับหญิง และได้กล่าวว่า “From time immemorial the female has been identified with edible commodities.” (อ้างใน Bevan, 1988: 59) กล่าวคือ เรือนร่างของเพศหญิงมักจะถูกมองเป็นเสมือนโภคภัณฑ์ในการกินดื่มใช้สอยของเพศชาย เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ วัฒนธรรมได้กำหนดบทบาทของผู้หญิงตามขนบในฐานะวัตถุที่อยู่ในการครอบครองของเพศชาย หากพิจารณาสังคมมนุษย์ในฐานะวัฒนธรรม เราอาจเห็นการเสพสมร่างกายของเพศหญิง คือความ

พยายามสองประการ ประการแรก คือ การรวมเป็นหนึ่งกับธรรมชาติ (ชาย=วัฒนธรรม หญิง=ธรรมชาติ) ประการที่สอง คือ ความพยายามควบคุมกดทับเพศหญิงเมื่อมองผ่าน แว่นสตรีนิยมเชิงนิเวศ (ecofeminism) ดังนั้น การกินกับการพิจารณาร่างกายเพศสภาพของผู้หญิงจึงสะท้อนคุณค่าวัฒนธรรมและเพศสถานะหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ชั่วตรงข้ามระหว่างวัฒนธรรมกับธรรมชาติได้อีกประการหนึ่ง

เมื่อพิจารณาการกินในตัวบรรณกรรมบางเรื่อง การกินคือความเพลิดเพลิน การเติมเต็มความหิวกระหาย ความอยากอาหาร หรือการบำรุงให้ร่างกายเติบโตงอกงาม ทว่าในเรื่องเล่าบางเรื่อง การกินเป็นเสมือนความทุกข์ การกินคือการลงโทษหรืออันตรายผ่านอาหาร ดังที่พบได้ในวรรณคดีไทย เรื่อง **มหาเวสสันดรชาดก** เมื่อชูชก กินอาหารด้วยความตะกละจนท้องแตกตาย หรือ ในตำนานพื้นบ้านอีสาน โทสะที่เกิดจากความหิวทำให้นายทองต้องกระทำมาตุฆาตซึ่งอธิบายที่มาของ ธาตุกองข้าวน้อยฆ่าแม่ที่จังหวัดยโสธร หรือแม่แต่บททดสอบคุณลักษณะบางประการของตัวละคร เช่น การกินเนื้อมนุษย์ เพื่อความอยู่รอดของนางสิบสอง ในเรื่อง **พระรถเมรี** ดังนั้นการกินไม่ใช่เพียงกริยาหรือการกระทำเพื่อให้อาหารผ่านเข้าไปในร่างกายเท่านั้น แต่การกินเปิดเผยนัยยะความสัมพันธ์หรืออำนาจระหว่างคน สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมรอบตัว

การวิเคราะห์วรรณกรรมผ่านประเด็นอาหารอาจสำรวจตั้งแต่ที่มาของอาหาร เช่น ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับอาหารและการกำเนิดโลก เกษตรกรรม การเพาะปลูก วิถีชีวิต การหาอาหารจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งพืชและสัตว์ การประกอบอาหาร โภชนาการ การเปลี่ยนแปลงของร่างกายจากอาหาร เช่น การเติบโต โรคภัยไข้เจ็บและการเป็นพิษ ตลอดจนพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ทั้งนี้ เมื่ออ่านวรรณกรรมด้วยการพิจารณาอาหารและการกิน ผู้อ่านอาจตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับบทบาทของอาหารทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม เช่น วัฒนธรรมอาหารที่มีการแลกเปลี่ยนจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง ในสมัยแห่งการล่าอาณานิคมโดยชาวยุโรป อาหารอินเดียได้รับการถ่ายทอดไปยังสังคมอังกฤษ และได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางจนถึงปัจจุบัน หรือการสืบทอดตำราอาหาร ตลอดจนการกินที่สื่อนัยยะพฤติกรรมหรือความทรงจำร่วมทางสังคม เป็นต้น บ่อยครั้งการกินเป็นอนุภาคหลักในเรื่องเล่าเพื่อสร้างเงื่อนไขหรือปมปัญหาให้ตัวละครเอกต้องแก้ปัญหาหรือเอาชนะอุปสรรค การกินเหล่านั้นเปิดเผยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธรรมชาติที่รวมเอาสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ทั้งสัตว์และพืชที่กลายมาเป็น

อาหารให้มนุษย์บริโภค ในนิทานชาดกหลายเรื่องปรากฏพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีทั้งความอดทน การเสียสละและปัญญา โดยเกี่ยวข้องกับการกิน ทั้งนี้หากเราวิเคราะห์การสร้างตัวละครในเรื่อง **สุพรหมโมกกับหมาเก้าหาง** จะพบว่าตัวละครสัตว์ทั้งหมาเก้าหางและภรรยาทั้งสองที่มีเชื้อสายสัตว์ของตัวเอกต่างก็ทำหน้าที่สนับสนุนพระโพธิสัตว์ให้เอาชนะอุปสรรคและบรรลุนิพพาน ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นไปแบบต่างตอบแทนและมีความซับซ้อนซึ่งอาจจะซ่อนมุมมองเชิงนิเวศได้

ในการศึกษาวรรณกรรมไทยที่เกี่ยวข้องกับอาหารและการกิน รัชนิกร รัชตรศรตระกูล (Ratchatakorntrakoon, 2013) ได้แสดงให้เห็นว่า ความเปรียบ (metaphor) เกี่ยวกับอาหารเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่นในอรรถกถาชาดก สามารถแบ่งหมวดหมู่ความเปรียบเกี่ยวกับอาหารนั้น ได้แก่ อาหารคือกาม เคนอาหารคือความน่ารังเกียจของกาม อาหารคือความตระหนี่ อาหารคือสติ อาหาร คือบุญบารมี อาหารคือศรัทธา ในการทำทาน อาหารที่ไม่เปียดเบียนคือศีล อาหารคือปิตักการบำเพ็ญญาณ ผู้เขียนสรุปว่า อาหารถูกใช้สื่อสารธรรมะโดยถูกเปรียบ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ที่มาจากความเพิดเพลินในกามและตัณหา และอาหารมีความหมาย แทนทุกข์หรือปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ ทั้งนี้อาหารก็ยังนำไปเปรียบกับหนทางดับทุกข์ เมื่อถูกนำเสนอแทนความศรัทธาในการทำงาน แสดงการรักษาศีลอันบริสุทธิ์ แสดงการละกิเลสในกาม และที่สำคัญคือแนวทางการดับทุกข์ด้วยปัญญา (Ratchatakorntrakoon, 2013: 345) ในนิทานชาดกอีสานในบทความนี้ ตัวละครเอก สุพรหมโมกขา กินอาหารที่ภรรยาตนเองขอให้ตวัน กล่าวคือ เป็นอาหารที่ได้จากสัตว์ และมนุษย์ที่มีเชื้อสายเผ่าพันธุ์เกี่ยวข้องกันภรรยาตนได้แก่ ไช้ มด งู และเนื้อยักษ์ ซึ่งลักษณะอาหารทั้งหมดเป็นของต้องห้ามที่ภรรยาทั้งสองได้ร้องขอให้สามีสัญญาว่า จะไม่ปรุงและกินอาหารเหล่านั้นเข้าไปเด็ดขาด ท้ายที่สุดการกินด้วยความไม่รู้ และภาวะบีบบังคับด้วยอำนาจของฝ่ายตัวร้าย นำไปสู่ทุกข์ภัยแก่นางทั้งสองจึงต้องระหกระเหินกลับสู่บ้านเกิด นอกจากนี้การที่ตัวละครร้าย คือ กษัตริย์ศตวรรษนครบังคับชูเชิญ หรือทำทนายให้สุพรหมโมกขา กินอาหารที่ปรุงขึ้นในปริมาณมหาศาล ได้แก่ แกงหมื่นหม้อให้หมดภายในหนึ่งวัน กับอีกหนึ่งคืน จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากสำหรับปุถุชนธรรมดา ทว่าด้วยปัญญาและความช่วยเหลือของภรรยาชายยักษ์ที่สั่งให้บริวารมากินอาหาร ทั้งหมดในตอนกลางคืนก็ทำให้ สุพรหมโมกขาผ่านการทดสอบนั้นมาได้ กล่าวได้ว่า การกินทั้งสองเหตุการณ์ในเรื่องเป็นตัวอย่งบททดสอบที่สำคัญที่เชื่อมโยงในการ ประกอบสร้างคุณลักษณะ

มหาบุรุษในการบำเพ็ญเพียรบารมี และในขณะเดียวกันก็เป็น การฝึกฝนปัญญา บรรลุธรรมด้วย

นอกจากการกินอาหารในฐานะบททดสอบปัญญาของมหาบุรุษที่จะเกี่ยวเนื่อง กับภรรยาทั้งสิ้น ได้แก่ นางไขฟ้า นางมดง่าม นางยักษ์และนางนาคแล้ว ความผูกพัน อันแน่นแฟ้นและการอุทิศตนของหมาเก้าหางจนกระทั่งตายไปก็แสดงนัยยะเชิงนิเวศ อย่างสำคัญเพราะการเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์อื่นนำไปสู่ ภาพรวมของมนทัศน์ความสมดุลในระบบนิเวศที่อาจอธิบายความยั่งยืนทางอาหาร รวมไปถึง วัฒนธรรมการกินสัตว์บางประเภทในสังคมอีสานเช่นกัน

ลำดับต่อไปจะเป็นการเกริ่นนำแนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิจารณ์เพื่อแสดงความสัมพันธ์ ที่ซับซ้อนระหว่างตัวละครเอกที่เป็นมนุษย์กับตัวละครสัตว์ที่เป็นกลไกสำคัญที่ดำเนินเรื่อง ในชาดกนี้

การอ่านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมในบริบทวรรณกรรม หรือนิเวศวิจารณ์ (Ecocriticism) ถือเป็นแนวทางการศึกษาด้วยทฤษฎีนิเวศที่เน้น การพิจารณาคุณค่าของธรรมชาติ ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมที่พยายามออกจากกรอบ มานุษยนิยม (Anthropocentrism) ไปสู่นิเวศนิยม (Ecocentrism) เพื่อศึกษา ความหมาย และให้คุณค่าที่วัฒนธรรมประกอบสร้างชาติกายภาพขึ้นมาในงาน วรรณกรรม Glotfelty (1996: xviii-xix) นิยามนิเวศวิจารณ์ไว้ว่า เป็นการศึกษาร่วมกันระหว่างวรรณกรรมกับ สภาพแวดล้อมกายภาพ ในขณะที่ ธัญญา สังขพันธ์านนท์ (Sangkhaphanthanon, 2013: 32-33) มองว่าการศึกษานำเสนอธรรมชาติในวรรณกรรมผ่านนิเวศวิจารณ์เป็นการปรับ กระบวนทัศน์มาสู่องค์รวมที่มองว่าโลกมิได้อยู่แยกต่างหากแต่รวมกันอยู่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาสถานการณ์วิกฤตสิ่งแวดล้อม³ ทั้งนี้ ในประเด็นว่าด้วยโลก ธรรมชาติกับเพศสถานะ ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ (Praditthatsanee, 2017: 262) อ้างถึง Westling (2000) ที่แสดงทรรศนะเกี่ยวกับวัฒนธรรมตะวันตกที่มีฐานจากเพศชายและ แนวคิดเจ้าจักรวรรดิในฐานะที่ธรรมชาติถูกเชื่อมโยงกับเพศหญิงและร่างกาย ดังนั้นการ ครอบครองดินแดนจึงเสมือนการครอบครองธรรมชาติที่ถูกมองว่าเป็นทรัพยากรเท่านั้น กล่าวได้ว่า บทบาทของเพศหญิงกับโลกธรรมชาติที่ถูกนำเสนอในวัฒนธรรมจึงสะท้อน ตรรกะและความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของมนุษย์ผ่านนิเวศวิจารณ์

³ ดู ชัยยนต์ ทองสุขแก้ง (Tongsukkaeng, 2021). ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมอีสานของ พระ สุธรรม

ทั้งนี้การศึกษาเรื่องเล่าที่ตัวละครเป็นสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นโดยวิพากษ์ความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อสัตว์เหล่านั้นอยู่ในแนวคิด สัตว์ศึกษา (Animal Studies) ซึ่งอาจวิพากษ์ประเด็นการนำเสนอภาพแทนความสัมพันธ์หรือการปฏิบัติต่อสัตว์ที่ไม่เป็นธรรมผ่านการทารุณกรรม การปลุสสัตว์หรือการใช้แรงงานสัตว์ในบริบทต่าง ๆ (Sangkaphanthanon, 2017: 328-407) อย่างไรก็ตาม การศึกษาทางมานุษยวิทยาที่ผนวกเอาวรรณกรรมศึกษาเข้าด้วยโดยการศึกษาความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตระหว่างมนุษย์กับสัตว์ขยายวงออกไปกว้างขวางขึ้นโดยรวมเอาสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่สัตว์เช่น เห็ด รา แบคทีเรีย จุลชีวินในระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมเพื่อปฏิบัติสัมพันธ์ทั้งกับมนุษย์กับองค์ประกอบทางกายภาพและชีววิทยาอื่น ๆ

ในมุมมองความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต van Dooren, Kirksey, และ Munster (2016) ได้ให้นิยามการศึกษาดังกล่าวนี้นี้ว่าเป็นการศึกษาความหลากหลายของสายพันธุ์ (Multispecies Studies) ซึ่งตั้งคำถามเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์และจริยธรรม ความรับผิดชอบต่อสิ่งมีชีวิต อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างแยกไม่ได้ มนุษย์กับ สิ่งมีชีวิตอื่นมีวิวัฒนาการ และประวัติศาสตร์ร่วมกันมาอย่างยาวนาน มีพลวัต หรือการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และมีความซับซ้อนที่ตรรกะหรือภาษาของเรา อาจไม่สามารถอธิบายได้หมด ผู้เขียนเสนอว่า การศึกษาความหลากหลายของ สายพันธุ์สัตว์จะต้องอาศัยหลักสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ความพยายามแทรกซึม (passionate immersion) เข้าไปสังเกตศึกษา สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ว่ามี ประเภทและ รูปแบบการดำรงอยู่ในสิ่งแวดล้อมอย่างไร (van Dooren, et al., 2016: 6) และอีก ประการหนึ่ง คือ ความเอาใจใส่ซึ่งขยายความได้สอง ความหมาย อย่างแรกคือ ทำความเข้าใจ สิ่งที่ศึกษาให้ละเอียดโดยการสังเกตและสองคือเรียนรู้ที่จะตอบสนอง ความต้องการของผู้อื่นหรือสิ่งมีชีวิตอื่นให้ดีขึ้น ถือเป็นจริยธรรม (ethics) ที่ทำให้ วัฒนธรรมของมนุษย์ขยายขอบเขตความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ไม่ใช่มนุษย์ ในที่นี้ การศึกษาความหลากหลายของสายพันธุ์โดยเฉพาะสัตว์จะเปิดเผยมิติ ความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและให้เห็นคุณค่าและประสบการณ์ที่วัฒนธรรมที่ยึดมนุษย์เป็น ศูนย์กลางตีกรอบไว้ ทั้งนี้ใน **สุพรหมโมกขชาต** แสดงให้เห็นถึงการสร้างตัวละครเอกที่

แก้ปัญหาปมขัดแย้งกับฝ่ายร้ายโดยได้รับการช่วยเหลือจากสัตว์วิเศษ ทั้งหมาเก้าหางและเมี่ยงสี่ที่เกี่ยวข้องกับอนุภาคนิทานที่มีสัตว์วิเศษคอยค้าจุนตัวละครเอก⁴

นิเวศสำนึก ใน สุพรมโมกขากับหมาเก้าหาง

สุพรมโมกขาชาดก เปิดเรื่องด้วยการสร้างเงื่อนไขโดยให้ตัวละครเอกปฏิบัติตามคำสอนที่บิดาฝากไว้ก่อนเสียชีวิต กล่าวคือ สุพรมโมกขาต้องนำร่างของบิดาที่เสียชีวิตแล้วไปวางไว้ที่หัวไร่ปลายนาและปล่อยให้เปื่อยเน่า จากนั้นให้นำหวัะทะเลกสิระษะบิดาไปยังที่เหมาะสมและเลือกที่แห่งนั้นทำการเพาะปลูก การปฏิบัติตามเงื่อนไขดังกล่าวนำไปสู่การช่วยเหลือจากพระอินทร์ซึ่งประทานนางไขฟ้าลงมาให้ปรนนิบัติและครองคู่กับตัวเอก ทั้งนี้การกระทำดังกล่าวแสดงนัยยะทางนิเวศสำนึกที่บุคคลจะรู้สึกผูกพันกับพื้นที่ (sense of place) หรือแผ่นดินที่บิดาของตนพำนักอยู่ ในที่นี้การนำหวัะทะเลกสิระษะของบิดาไปไว้ด้วยความเคารพนำไปสู่การมีนางแก้วเสริมบารมีและความมั่งคั่งของเรือกสวนไร่นาของตน แม้อ่อนตันตัวเองจะเกิดมาเป็นลูกกำพร้าหวัะทะเลกสิระษะที่มารดาเสียชีวิต ในขณะที่กำเนิดและต้องอยู่อาศัยด้วยความลำบากกับบิดาผู้ตกทุกข์ได้ยาก การทำกสิกรรมในผืนดินรกร้างที่บูชาหวัะทะเลกสิระษะของบิดาได้นำพาสุพรมโมกขาไปสู่การตั้งถิ่นฐานนั้นแสดงถึงการดำรงอยู่และความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ (dwelling) ในตัวบทโบราณ ผูกที่ 1 กล่าวว่า

“เมื่อไปถึงป่าช้าฝังบิดาไปตองปักไว้ ให้เจ้าไปหาผลไม้ปักบังศพพออย่าให้กาและแอ้งกินได้บ่ตี อย่าฝิงพอเที่ยงแท้ให้ลูกจ้อจำเอา พอถึงเจ็ดวันให้เที่ยวไปหลิงเยี่ยม จนกว่าหัวพอหล่อน เหลือตายแต่กระดูกคือหมากน้ำเต้าสังแท้ บ่ต่างกัน... พอถึงเดือนหกมาทำนาจ้งค้อยเอา มาไว้ ให้เจ้าแก่หัวพอไปไว้ หัวนาตกแต่งดีเทอญ พอพอสั่งลูกแล้วได้เดือนบอกอักษะหมา มันเกิดพร้อมบาคานอย่าโลวางถืม มีเก้าหางแถมมองเห็นเป็นต่าง มันซิคุนให้เจ้าของผองทั่วซิวัง... ท้าวเอาไปในดงห่างไกลเมืองบ้าน สิลาก่อนหินดานแผ่นใหญ่ ป่อนคนบไปพ้อผ้อบาท้าวเชียงตี...” (Phra Ariyanuwat Khemmajari, 1969: 4)

⁴ อนุภาค (motif) คือองค์ประกอบเล็กๆ ในนิทานเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งมีลักษณะเด่นเป็น พิเศษจนทำให้เกิดการจดจำและเล่าสืบทอดต่อกันมาองค์ประกอบที่จัดเป็นอนุภาคเป็นได้ทั้งตัวละคร วัตถุ/สิ่งของ และเหตุการณ์/พฤติกรรม ดู นิตยา วรณกิตต์ (Wannakit, 2012)

นอกจากสำนึกในพื้นที่ซึ่งตัวเอกนำตัวแทนของบิดาไปจัดไว้บูชาแล้ว การกำเนิดพร้อมกับหมาเก้าหาง (สหชาติ) ก็ถือเป็นหนึ่งอนุภาคนิทานที่สัตว์พิเศษจะคำจูนตัวละครเอก ดังจะเห็นได้จากนิทานชาดกอีสานเรื่อง สินไซ ที่มีหอยสังข์และข้างเป็นสัตว์พิเศษเกิดมาร่วมด้วย ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า ผู้แต่งนิทานดังกล่าวให้ความสำคัญกับหมาที่เป็นสัตว์เลี้ยงเก่าแก่ของมนุษย์ที่วิวัฒนาการมาพร้อมกัน การสร้างตัวละครหมาเก้าหางนอกจากทำให้เกิดความพิเศษในตัวเอกแล้วยังเป็นการทำให้ตัวละครหมาบุรุษในชาดกกลายเป็นสามัญชนด้วยความทุกข์ยากเสมอเหมือนกับสถานะต่ำต้อยที่ไม่ต่างจากหมาเก้าหางที่ไม่ได้แสดงอิทธิฤทธิ์หรือความพิเศษนั้นจนกระทั่งสุพรหมโมกขผจญภัยไปตามนางไข่ฟ้ากลับบ้านเมืองตน

อนึ่ง การกำเนิดของนางไข่ฟ้าในห้วงกะโหลกนั้นเชื่อมโยงตำนานการกำเนิดโลกของชนชาติไทยอยู่ส่วนหนึ่ง เนื่องจากห้วงกะโหลกมีลักษณะคล้ายน้ำเต้า ทั้งนี้อาจตีความได้ว่า การกำเนิดของนางเพื่อมาปรนนิบัติเป็นคู่ครองของสุพรหมโมกขา มีลักษณะของอนุภาคนิทานคือ นางแก้วผู้วิเศษที่มาเติมเต็มบทบาทของพระโพธิสัตว์เพื่อปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ด้วยปัญญา ความเชื่อมโยงของนางไข่ฟ้านำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากนางเป็นผู้เนรมิตให้เรือกสวนไร่เนาของสามีอุดมสมบูรณ์และคอยหาวิธีแก้ปัญหา ที่สุพรหมโมกขาต้องเอาชนะเงื่อนไขของพระราชตัวร้าย ความพิเศษของนางไข่ฟ้าปรากฏ ที่นางสร้างความมั่นคงทางอาหารให้ตัวเอกด้วยการสร้างเหยี่ยว (ยุง) ชาวใหญ่โตสามารถ เลี้ยงคนทั้งเมืองได้ ทั้งนี้การครองคู่ของสุพรหมโมกขากับนางไข่ฟ้าถูกทำลายโดยเจ้าเมืองตฺตระนคร ผู้มักมากในกามและแสดงความหยาบช่าใช้อ่านาจากคชี่ เจ้าเมืองตฺตระนคร ต้องการเอานางไข่ฟ้าไปเป็นภรรยาของตนจึงได้ทำชนไก่ ชนวัวและชนช้างกับสุพรหมโมกขา ผู้ต่ำต้อย อย่างไรก็ตาม ด้วยบุญบารมีของตัวเอกและความช่วยเหลือของนางไข่ฟ้าทำให้ สุพรหมโมกขาเอาชนะเหล่ากลของพระราชไปได้

การเดินทางของสุพรหมโมกขาไปเอาของวิเศษยังเมืองบาดาลตามเงื่อนไขของตัวร้ายทำให้ตัวเอกต้องผ่านเมืองมดงามซึ่งเขาได้รับการช่วยเหลือจากภูที่นางไข่ฟ้าอาศัย ไหว้วานให้ช่วยไปส่งสามีและงูดังกล่าวก็ได้มอบยาวิเศษไว้ให้สุพรหมโมกขา ด้วยโครงเรื่องในตัวบทฉบับโบราณ นางมดงามหรือชื่อเดิมในฉบับวัดแกดำคือ นางจันทากุฐี ด้รับความทุกข์ทรมานจนสิ้นใจตายเนื่องจากการกินเนื้อฟาน (กวาง) สุพรหมโมกขาใช้ยาวิเศษที่ ด้รับจากงูรักษา นางมดงามให้ฟื้นคืนชีพ และพระราชาก็ได้มอบธิดาของตนเป็นภรรยา

ของตัวเอก ลักษณะของการปฏิบัติภารกิจดำเนินต่อไปเมื่อตัวเอกเดินทางไปยังเมืองบาดาล ได้ผ่านเข้าไปยังเมืองยักษ์และบททดสอบความเก่งกล้าของตัวเอกคือ การรักษานางจันทพรหมาธิดาของเมืองยักษ์ที่ตาบอดเนื่องจากได้รับพิษของงูที่พันใส่ตุ๊กแกที่พยายามเอาตัวรอด ด้วยยาวิเศษที่ได้รับจากนางไขฟ้า สุพรหมโมกขาก็รักษาธิดายักษ์ให้ดวงตากลับมามองเห็นเช่นเดิมและเจ้าเมืองก็ได้มอบธิดายักษ์เป็นภรรยาลำดับที่สามท้ายที่สุดในการกิจตามหาดอกบัวหอมในเมืองบาดาล สุพรหมโมกขาก็เดินทางเข้าเมืองไปพบพ่อค้านำงูมาขายให้ชาวเมืองเพื่อปรุงอาหารและได้ช่วยซื้องูตัวนั้นด้วยความกรุณาให้พันทุกข์เพราะสังเกตเห็นว่า งูตัวดังกล่าวไม่กินสัตว์อื่นเป็นอาหาร กล่าวคือ บำเพ็ญศีลกินเพียงข้าวตอกเท่านั้น ทำให้ตัวเอกปล่อยนางงูเป็นอิสระ ทว่าจากนั้นไม่นานเขาก็พบว่า งูเพศเมียตัวดังกล่าวเป็นนางจันทิกิดาธิดาของพญานาคเมืองบาดาลผู้ขุนบำเพ็ญความดีความชอบด้วยการยกธิดานาคให้เป็นเมียของสุพรหมโมกขาลำดับที่สี่

การกินในฐานะบททดสอบตัวเอกในฐานะมหาบุรุษนำไปสู่การแก้ปัญหาด้วยปัญญาของนางไขฟ้า เมื่อสุพรหมโมกขาพามาเมียที่ได้จากการปฏิบัติภารกิจยังเมืองบาดาล ทั้งสามคนคืนสู่เรือนตน เจ้าเมืองตุดระนนครแม้จะเห็นความสามารถบุญญาบารมีของตัวเอกก็ไม่ได้ละความพยายามที่จะชิงเอานางไขฟ้ามาครอบครอง เขาสร้างเงื่อนไขที่ยากยิ่งให้แก่สุพรหมโมกขาไปปฏิบัติ กล่าวคือเจ้าเมืองสั่งให้พ่อครัวทำแกงหมื่นหม้อ และให้สุพรหมโมกขา กินให้หมด มิเช่นนั้นจะถูกฆ่าเสีย การทดสอบสุพรหมโมกขาดังกล่าวได้รับการช่วยเหลือโดยนางยักษ์ผู้เป็นภรรยา โดยเงื่อนไขของพระราชาคือตัวเอกถูกคาดโทษ ให้กินอาหารให้หมดภายในหนึ่งวันมิเช่นนั้นจะถูกริบภรรยาไป ด้วยปัญญาของนางไขฟ้าจึงได้ ขอให้นางยักษ์เรียกบรรดาบริวารให้มากินแกงหมื่นหม้อในตอนกลางคืน เมื่อชาวเมืองหลับไหล รุ่งเช้าเจ้าเมืองตุดระนนครก็ผิดหวังอย่างยิ่งที่ตัวเอกแก้ปัญหาดังกล่าวได้ ทว่าเจ้าเมืองก็ยังสร้างปัญหาต่อไปคือ ให้ภารกิจสุพรหมโมกขาแยกเมล็ดถั่วเมล็ดดำ ที่ปะปนกันหนึ่งคันเกวียนให้เสร็จภายในหนึ่งวัน เช่นเคย เมื่อนางไขฟ้าขอให้นางมดง่าม เรียกบริวารมดมาช่วยกันแยกเมล็ดถั่วง่าสำเร็จภายในหนึ่งคืน ทำให้เจ้าเมืองโกรธ แค้นเป็นอย่างยิ่ง

การเพิ่มความยากลำบากของบททดสอบด้วยการกินแสดงถึงข้อจำกัดของมหาบุรุษที่ถูกกดขี่ด้วยอำนาจความไม่รู้ การกินในที่นี้เป็นการเหตุแห่งการเกิดทุกข์ดังที่ Ratchakomtragoon (2013) ได้กล่าวไว้ เจ้าเมืองตุดระนนครผู้ชั่วร้ายไม่ละความพยายามแม้เหล่าเสนาอำมาตย์และชาวเมืองรู้สึกชื่นชมบุญญาบารมีของสุพรหมโมกขาแล้ว

เจ้าเมืองคิดอุบายให้คนเข้าไปสืบหาว่าสุพรรณโหมกขามีคุณวิเศษประการใดทำให้เขาเดินทางไปปฏิบัติภารกิจได้สำเร็จ อีกทั้งยังได้หญิงงามมาเป็นเมียถึงสี่คน อุบายดังกล่าวคือให้ช่างสร้างกลองขนาดใหญ่แล้วเอาไปไว้ในเรือนของสุพรรณโหมกขา ภายในกลองนั้นมีสายลับหลบซ่อนอยู่ ตกยามวิกาลในขณะที่สุพรรณโหมกขาพูดคุยกับ ภรรยา ทั้งสี่คนของพระราชินีที่หลบอยู่ในกลองจึงแอบฟังได้ความว่า เมียของเขาได้ขอให้เขา *คะล่ำ* หรือไม่ให้เขาทำอาหารที่เกี่ยวข้องกับไข่ มด งู และยั๊กษ์ (*ชะล่ำ* หรือ *คะล่ำ* ในภาษาอีสานหมายถึง การงดเว้น) จากนั้นจึงรีบไปบอกพระราชินีซึ่งตั้งใจจะทำลายสุพรรณโหมกขา และภรรยาทั้งสี่ด้วยการสร้างทำอาหารแล้วบังคับให้กิน ทำให้นางทั้งสี่เจ็บป่วย ต้องหนีไปดังที่ปรากฏในเรื่อง

“สั่งให้พ่อครัวแต่งอาหารสี่ประการดาด่วนคือแปงแกงขึ้นหัวใจยั๊กษ์ใหญ่ คือให้แกงขึ้นจุ่มอมไว้ตีถั่วกลินหอม คือให้ทอดไข่มดแดงไว้ ก้อยไข่มดแดงกิน คือทอดไข่เปิดแต่งดีทั้งขี้สุพรรณโหมกขาขาบู้ แกงขึ้นอ่อมงู แกงขึ้นขี้หัวใจยั๊กษ์ใหญ่ ทั้งไข่ทอดน้ำมันหมูอยู่ถ้วยแฮไว้ กลินหอม ท้าวก็กินเหมิดเสี้ยงอาหารจน อิ่ม...พอสุพรรณโหมกขา กิน อาหาร อิ่มดีกินน้ำ แมนนางให้เมียแพงทั้งสี่เกิดพยาธิฮ้ายเป็นไข้ต่างหลัง คนหนึ่งนั้นเจ็บอุทรท้องเทโรฮ้องโห่ เจ็บปวดเนื้อคือผ้าใส่หนอง คนหนึ่งนั้นเจ็บอกฮ้อนหัวใจเป็นต่าง คือตั้งเอาหอกร้างแหงเข้าหว่างใจ คนหนึ่งนั้น เจ็บหัวฮ้อนคือตาจ๊กแตก คือชมรมิ่งเมี้ยนตายแท้ เป่าสงค์แห่งทอคอง คอยถ้ำสุพรรณโหมกขามาฮอด คงบได้ดังแท้ บล่ำคอย จึงลานางไขฟ้าเมียเก่าบาบุญ นองขอลาพี่คินเมื่อเมืองดวน พระลันเดียนี่ โรคาเข้าโภยเซ็น บังเปียด” (น.29)

การกินของสุพรรณโหมกขาด้วยความไม่รู้และความเกรงกลัวต่ออาชญาของพระราชนำไปสู่ ความเจ็บป่วยทุกข์ทรมานของภรรยาทั้งสี่ผู้ที่คอยช่วยเหลือให้สามีของตนแก้ปัญหาในคราว ต่าง ๆ จนลุล่วง ทว่าการกินดังกล่าว กลับเป็นทุกข์ภัยอันสำคัญที่ทำให้ชีวิตของทุกคนต้อง เผชิญวิบากกรรมติดตามหานางเพื่อคืนเรือน การกินในที่นี้อาจสะท้อน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศได้ว่า ตัวละครเอกฝ่ายชายได้กลืนกินร่างกาย (เนื้อสัตว์ที่เกี่ยวข้อง กับสายตระกูลหรือสายพันธุ์เดียวกับเมียทั้งสี่) ของตัวละครหญิง สาเหตุจากความไม่รู้ เล่ห์กลและอำนาจขู่เข็ญของกษัตริย์ทำให้สุพรรณโหมกขาต้องละเมิด *คะล่ำ* ขอดต้องห้าม และสัจย์สาบานที่ให้ไว้แก่นางทั้งสี่ ทุกข์ที่เกิดจากการกินครั้งนี้

นำไปสู่ความทุกข์ทรมาน ของนางไข่ฟ้า นางมดง่าม นางยักษ์ และนางนาค ทำให้ทุกคนต้องระหกระเหินหนีเอาชีวิตรอดจากพยาธิตหรือความเจ็บป่วยนั้นไปยังบ้านเมืองเกิดของตน ทว่านางไข่ฟ้า ต้องเดินทางไปรอดชีวิตและได้รับการช่วยเหลือจากเจ้าเมืองอุทุมมัทวัตติ หลังจาก ที่สุพรหมโมกษาทราบว่าภรรยาของตนหนีไปแล้วก็ได้เดินทางตามหานางไข่ฟ้าด้วยการช่วยเหลือจากหมาเก้าหางในการนำทางไป

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์โดยเฉพาะหมาหรือสุนัขแสดงความผูกพันที่แนบแน่นระหว่างสิ่งมีชีวิตสองสายพันธุ์ที่วิวัฒนาการร่วมกันมาอย่างยาวนาน ดังที่แสดงในเบื้องต้นว่า หมาเก้าหางเป็นสหชาติ คือเกิดมาพร้อมกับสุพรหมโมกษากและกำพร้ามารดาในวัยเยาว์ การเติบโตขึ้นมาพร้อมกันทำให้ตัวละครเอกมีความรักและผูกพันอย่างแนบแน่นเสมือนพี่น้องสมาชิกในครอบครัว เป็นลักษณะหนึ่งของอนุภาคนิทานตามที่ Thompson (1955 อ้างใน Na Thalang, 2014: 129) ได้เสนออนุภาคนิทานต่าง ๆ ไว้ในหนังสือ *The Motif-Index of Folk-Literature* ในอนุภาคหนึ่งที่โดดเด่นที่แสดงความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่าง มนุษย์กับ สิ่งมีชีวิตอื่นคือ อนุภาคสัตว์วิเศษที่ช่วยเหลือตัวเองของนิทาน B100-B199 Magic Animals ในที่นี้หมาเก้าหางมีบทบาท สำคัญในการนำพาตัวเองไปยังจุดหมายเพื่อตามนางไข่ฟ้า การเดินทางฝ่าอันตรายเป็นไป ด้วยความยากลำบาก ด้วยการช่วยเหลือของหมาเก้าหาง ก่อนนางไข่ฟ้าจะหนีไป นางได้มอบแหวนแสดงความรักไว้กับหมาเก้าหางหากสามีของนางต้องการติดตาม หาในการเดินทางดังกล่าว ทั้งตัวเองและสหายสัตว์เลี้ยงต้องข้ามแม่น้ำเชี่ยวกรากหลายครั้ง ทุกครั้งหมาเก้าหางได้ให้สุพรหมโมกษากะหางของตนข้ามน้ำข้ามภูเขาด้วยความทุกข์ ทรมาน หมาเก้าหางสูญเสียหางของตนทีละหางจนกระทั่งเดินไปถึงปลายทางมันจำต้อง สละหางที่เก้า และสิ้นชีวิต ทว่า จุดเด่นหนึ่งที่เป็นข้อโต้แย้งของบทความนี้คือนัยยะ เชิงนิเวศหรือความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างคนกับสัตว์ที่ซาดกนี้สะท้อนในเรื่องจะเห็นได้จาก บทกำสรวลาลักษณ์หลังจากหมาเก้าหางสิ้นลมหายใจ ดังที่ตัวเองว่า

“อ้ายมองไปไม่เห็นไผแล้วสหายแพงทุกซึกยก เจ้าลำบากคอบอ้าย จึงตายค้ำงแค้พร ท้าวก็หักพดไม้ปัดเป่าแมงวันเขียว เจ็ดวันถึงไค่พองโตเนี้ย บ่ให้สัตว์มาใกล้บาบุญกินทราก นิ่งฮักษาคอบท้าวในด้าวด่านดง ไปบ่ได้คืดฮอดเพื่อนหมาตาย บ่มีหายทุกซึโรกรใจแสนซิ้น ยังมีแมงวันเขียวเดินดินพอนตั้งหมื่น บินมาตอม ซากเจ้าหมาท้าวเน่าเหม็น ท้าวก็หักพดไม้ปัดไล่ แมงวันเขียว พญาแมงวันจึงกล่าวจาตอม

ท้าว เจ้าสังมาหวงห้ามหมาตายเฝ้าทราก ข้าขอกินคาบเน่าบูติแล้ว
 ตนเจ้ามัดไล่หนี เจ้านี้ไปไสแต่เดินทางกลางป่า หาเพื่อนพ้องตามข้าง
 แม่นบมี สุพรหมโมกขาท้าวจาความบ่นบอก เขาเป็นก่าพรั้าเดินตัน
 เทียวจร บมีเพื่อนพ้องหมาได้จากตายไป แม่นเขาตายไปยังเป็นเพื่อน
 สุขทุกข์เบ็งแยงเคียงข้าง เขาบู้ฮ้างเส้นเอาหมาเป็นเพื่อน” (น.36)

จากบททำสรวลดังกล่าว จะสังเกตได้ว่าพระอริยานุวัตรผู้ปริวรรตพยายามขบขัน
 อารมณ์ความโศกอาศูรของมนุษย์ที่สูญเสียไม่เพียงเพื่อนร่วมทางแต่ยังเป็นเสมือน
 ญาติพี่น้อง ด้วยความที่ทั้งสองเกิดมาพร้อมกันและเป็นก่าพรั้าจึงเข้าใจความรู้สึกของ
 การ สูญเสียและการใช้ชีวิตลำพัง ทั้งนี้การเสียสละของหมาเก้าหวงในการเดินทาง
 ผจญภัยอันตรายเพื่อติดตามนางไซฟ้าอาจเรียกได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสะสมบารมี
 ด้วยความเพียร ความซื่อสัตย์ที่สัตว์วิเศษในชาดกได้อุทิศตนเพื่อการบรรลุนิพพาน
 ของมหาบุรุษ ในที่นี้คือการที่สุพรหมโมกขาพยายามที่จะแก้ปัญหาอันเกิดจากความโลภ
 ตัณหาและอาฆาตมาดร้ายของเจ้าเมืองตฺตระนคร

ทั้งนี้ผู้เขียนต้องการเน้นย้ำประเด็นนัยยะเชิงนิเวศที่ปรากฏในเรื่องดังกล่าวผ่าน
 ความสัมพันธ์ระหว่างตัวเอกที่เป็นมนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน เมื่อพิจารณาความเศร้าโศกของ
 ตัวเอกแล้ว เราเห็นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นของทั้งสอง แต่เมื่อพิจารณาบทสนทนา
 ระหว่างพญาแมลงวันที่ขอให้สุพรหมโมกขาปล่อยวางความเศร้าโศกและหวงแหนชากศพ
 ของหมาเก้าหวงแล้ว จะพบแนวคิดที่แสดงกลไกของธรรมชาติผ่านการเวียนว่ายตายเกิด
 ผ่านการมองภาพของระบบนิเวศที่พึ่งพาอาศัยกันเป็นห่วงโซ่อาหารโดยที่แมลงวันอาศัย
 ชากสัตว์เป็นอาหาร ดังนั้น วาทศิลป์ของพญาแมลงวันที่แสดงความเป็นไปของสัตว์โลก
 และการตายทำให้ตัวเอกขาซึ่งถึงธรรมะว่าด้วยอนิจจังหรือความไม่เที่ยงดังว่า

“แมงวันเขี้ยวกล่าว่ว่าจาท่อความงาม ข้าขอกินคาบเน่าเหม็นแสดแล้ว
 ขาพาจอมบุญกว้างเดินทางมาฮอด ชิพาไปเถิงเมืองคนเที่ยงแท้ ตนเจ้า
 อย่าแหง ท้าวฮู้แจ้งอนุญาตแมงวันเขี้ยว หลายหมื่นโตบินเจาะคูดกิน
 โตเนื้อ เหลือที่บาบุญท้าวคณิงคุมหมาทอก เหลือแต่กระดูกหล่อนแล้ว
 พาเจ้าตัวบิน ท้าวได้หักพดไม้สุ่ม จูดหมาแพง แมงวันเขี้ยวออกหน้าบา
 ท้าว่างเดิน คือแม่เผ็งมีมบ่ได้ห่างสองวา ท้าวเดินตามแมงวันเขี้ยววน
 ทาง ฮอดดอยผากว้าง จึงไปเห็นเจ้าพระรัศสีถ้ำใหญ่” (น. 36)

แมลงวันเขียวทั้งพญาและเหล่าบริวารล้วนแล้วแต่เป็นตัวแทนของสรรพสัตว์ที่เชื่อมโยงกับหมาเก้าหางในระบบนิเวศที่เกื้อกูล เมื่อพิจารณาความอภิปรัชญาของสุพรหมโมกขาในการยึดติดซากศพที่เน่าเปื่อยของสหายสัตว์จะพบว่าขาดเรื่องนี้เน้นย้ำกฎของไตรลักษณ์คือความเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะความตาย ทั้งที่ปรากฏในร่างกายอันเปื่อยเน่า คือ กะโหลกศีรษะของบิดาและซากศพของหมาเก้าหาง การให้แมลงวันแทะกินซากถือเป็นการปล่อยวางและการเข้าใจความเชื่อมโยงของวงจรรธรรมชาติ กล่าวได้ว่าการกินซากศพของแมลงวันก็ถือเป็นการเปลี่ยนถ่ายสถานะในระบบนิเวศที่ซากของหมาเก้าหางจะไปบำรุงร่างกายของแมลงวันเพื่อเติมเต็มวงจรสัตว์ในระบบธรรมชาติต่อไป ทั้งนี้การย่อยสลายซากสัตว์โดยผู้กระทำการในระบบนิเวศคือการกินที่เปรียบเสมือนหนทางดับทุกข์ของสุพรหมโมกขาซึ่งต่างจากการกินจากความไม่รู้ก่อนหน้า โครมเรื่องแมลงวันเสนอเงื่อนไขให้สุพรหมโมกขาแลกเปลี่ยนซากหมาเก้าหางเป็นอาหารและตนเองนำพาตัวเอกไปพบภานีและนางไขฟ้าในเมืองอุทุมมัททวดี เมื่อเจ้าเมืองรับเอานางไขฟ้าเป็นธิดาบุญธรรมแล้ว สุพรหมโมกขาติดตามนางไปจนพบ เจ้าเมืองทราบเรื่องทั้งหมดและได้จัดพิธีสมรสให้ทั้งสองพร้อมยินยอมให้ทั้งสองเดินทางกลับคืนสู่บ้านเกิด

ปมปัญหาระหว่างเจ้าเมืองตุดระนครและสุพรหมโมกขานั้นจบลงผ่านสงครามกับตัวเอกที่ได้กำลังสนับสนุนจากบิดาบุญธรรมเจ้าเมืองอุทุมมัททวดี นางไขฟ้าแสดงปัญญาในการช่วยเหลือสามีกระทำความดีครั้งนี้ด้วยการขอความช่วยเหลือจากเมืองมดงาม เมืองยักษ์ และเมืองนาค จนในที่สุดก็เอาชนะเจ้าเมืองตุดระนครได้ และพระราชผู้โหดเหี้ยมก็ได้ถูกรณีสืบเพราะความชั่วร้าย เมื่อเมืองตุดระนครขาดเจ้าเมือง เหล่าเสนาอำมาตย์จึงได้เสียดราชรถเคลื่อนที่ไปรอบเมืองจนถึงบ้านของสุพรหมโมกขาและชาวเมืองจึงได้อยู่เชิญตัวเอกมาเป็นกษัตริย์ครองเมืองอย่างร่มเย็นพร้อมกับการอภิเษกหมั้นเสด็จแก่และให้กำเนิดบุตร ซากส่วนแรกจบลงที่ผูก 5 ด้วยการครองนครของตัวเอกพร้อมด้วยนางไขฟ้า ส่วนหลังของขาดกเล่าเรื่องราวของสุพรหมโมกขา กษัตริย์ที่ปลอมตัวเป็นชาวบ้านออกเดินทางไปพร้อมกับบัณฑิตหนุ่มทั้ง 4 คนเพื่อไปสั่งสอนธรรมะให้แก่ผู้คนทั้งหลาย

นัยยะเชิงนิเวศปรากฏอีกครั้งในเรื่องเล่าซ้อนในขาดกตอนที่ฉบับดั้งเดิม (วัดแกด้าชำระโดย นัฐพงษ์ ภูภักดี (2022) แทรกนิทานในโครงเรื่องหลัก กล่าวคือทำวอุทุมมัททวดีก่อนที่ จะมากำเนิดเป็นกษัตริย์นั้นได้บำเพ็ญบุญบารมีอย่างยิ่งยวด โดยเฉพาะเมตตาที่แผ่ไปถึง สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และพระโพธิสัตว์ที่แสดงความเมตตาอย่างใหญ่หลวง นิทานซ้อนในขาดก เล่าถึงชาวบ้านที่อดอยากหาอาหารในป่า

และไปพบรังมดแดงใหญ่ ด้วยความหิวโหย จึงตัดสินใจตัดต้นไม้เพื่อเอารังมดแดงลงมา ประกอบอาหารเลี้ยงปากท้อง ทว่าบรรดามดแดงทั้งหลายก็พยายามต่อสู้ด้วยความกล้าตาย การร่วมมือกันเข้าไล่กัดตามร่างกาย หู ตา ปาก ของชาวบ้านเหล่านั้น แสดงถึงความสามัคคีและความไม่ย่อท้อจำนนต่ออันตราย ทันใดนั้นก็ปรากฏว่ามีภรรยาคนหนึ่งกำลังจะไปซูดเผือกมันในป่าก็เข้ามาเห็นชาวบ้าน ตัดต้นไม้ใหญ่เพื่อเอามดแดงมาปรุงอาหารก็เกิดความสงสารเหล่าสัตว์แมลงตัวน้อย เหล่านี้พร้อมกับมอบอาหารให้ชาวบ้านกิน ต้นฉบับอธิบายการเกิดใหม่ของตัวเอกว่า

“โสราชา อันว่าพญามดสัมนั้น ก็ได้มาเป็นพระยาในเมืองอุทุมมมันทวดี นครตอนนี้แล อันว่ามดสัมทั้งหลายก็หากได้มาเป็นชาวเวียงแล ชาวเมืองอุทุมมมันวัตดินครบัดแล ชาวชนบทสองฝั่งเมียนั้น หากได้มาเป็นสุพรหมโมกขาแลนางไขฟ้า บัดนี้แล บุคละหญิงชายทั้งหลายอันเกิดมาเป็นคนนี่ย่านตัวตนอันเป็นทุกข์ ภายหน้า ควรเว้นกรรมอันฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต มีมดเป็นต้นนั้นแท้ดีหลีแล...” (ผูก 5/8/2 ถึง 5/9/1 ส่วนนวนวัด แกดำ Phupakdee, 2022)

สิ่งที่พึงพิจารณานอกเหนือจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนาว่าด้วยการละเว้นจากการฆ่า เอาชีวิตสิ่งมีชีวิตอื่นแล้วขาดเรื่องนี้แสดงความเชื่อมโยงระหว่างสรรพสัตว์ในระบบนิเวศ ธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากมดแดงที่พยายามเอาตัวรอดจากการเป็นอาหารของมนุษย์ ทั้งนี้สามีภรรยาที่แบ่งปันอาหารให้ชาวบ้านที่เดือดร้อนเพื่อรักษาชีวิตของมดสัมหรือมดแดงก็ได้แสดงความเมตตากรุณาต่อสัตว์โลกสายพันธุ์อื่น ๆ ดังที่สุพรหมโมกขาได้แสดงความรักความผูกพันต่อหมาเก้าหางและแสดงความเมตตากรุณาต่อนางนาคที่ถูกกักขังทรมาน ให้เป็นอิสระ ทั้งหมดนี้แสดงหลักธรรมความเมตตาและนัยยะเชิงนิเวศของการรักษาสมดุล ธรรมชาติด้วยการละเว้นเบียดเบียนสัตว์อื่นและช่วยสงเคราะห์ไม่ให้ตกอยู่ในความลำบาก

นอกจากความสัมพันธ์ของสัตว์กับมนุษย์ที่ซับซ้อนโครงเรื่องหลักแล้ว **สุพรหมโมกขาขาดก** แสดงความสำคัญของการกินและอาหารที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานอย่างน่าพิเนจ ปมความขัดแย้งที่ภรรยาทิ้งสี่ของตัวเอกขอร้องให้สามิ่งหรือ “คะลำ” การกินอาหารที่เกี่ยวข้องกับนาง อันได้แก่ ไช้สัตว์ปีก มดแดง งู (หรือนาค) และเนื้อยักษ์ สื่อถึงสัญลักษณ์สำคัญคือความเป็นเชิงวงศ์สายตระกูล (species) เดียวกัน แม้ว่าเนื้อยักษ์อาจจะอยู่ในบริบทของจินตนาการเรื่องเล่านิทาน แต่ไข้ของสัตว์ปีก

มดแดงและงู ถือเป็นส่วนประกอบของอาหารอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน Amarit (1987: 196) อ้างถึงการกินอยู่ของชาวอีสานว่า สัตว์ที่นำมาบริโภคสามารถแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์เลื้อยคลานและสัตว์ปีก ซึ่งสัตว์ที่ปรากฏใน **สุพรมโหมกขาขาด** ในฐานะตัวละครสำคัญและมีบทบาทต่อโครงเรื่อง ได้แก่ นางไขฟ้าที่กำเนิดจากไข่และเป็นตัวแทนของสัตว์ปีก นางมดงามตัวแทนสัตว์จำพวกแมลง นางนาคตัวแทนสัตว์เลื้อยคลานและนางยักษ์ตัวแทนมนุษย์ในจินตนาการ ภรรยาของสุพรมโหมกขาทั้งสองคนนั้นมีบทบาทต่อโครงเรื่องในการเอาชนะด้วยเล่ห์อุบาย ทั้งนี้ปมขัดแย้งหลักที่สุพรมโหมกขาจำต้องคลี่คลายหรือการเอาชนะกษัตริย์ผู้โหดเหี้ยมด้วยการกิน

หากพิจารณาการกิน ประการแรก ไข่ไก่หรือไข่เป็ดเป็นอาหารพื้นฐานที่ให้สารอาหารสำคัญและได้มาจากการเพาะเลี้ยงสัตว์ปีกในสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลก ส่วนที่สอง ปฏิเสธไม่ได้ว่าการนำงูมาประกอบอาหารสำหรับสังคมต่างวัฒนธรรม อาจพบว่าแปลกและแตกต่าง ทว่าในสังคมอีสานที่แหล่งทรัพยากรอาหารมีจำกัด โดยเฉพาะเนื้อสัตว์ที่ให้สารอาหารโปรตีนสูงเป็นสิ่งที่ขาดแคลน ดังนั้น การบริโภคงู เช่น งูสิง (ตั้มงูสิง) หรืองูประเภทอื่น ๆ ที่ล่าหรือหาได้ตามภูมิประเทศอีสาน จึงเป็นสิ่งที่พบได้ทั่วไป แม้ว่าปัจจุบันสังคมต่างวัฒนธรรมอาจมองว่าไม่คุ้นเคยหรือแปลก ส่วนมดแดง แม้ว่าในชาตภจะกล่าวถึงมดงาม เราอาจตีความได้ว่ามดงามเป็นตัวแทนของมดแดง หรือแมลงประเภทอื่นๆที่คนท้องถิ่นนิยมบริโภค โดยเฉพาะในกระแสร่วมสมัยที่การ ผลิตโปรตีนผ่านการปศุสัตว์ก่อให้เกิดมลภาวะ ในสภาพแวดล้อมและมีต้นทุนที่สูงมากในการเข้าถึงการบริโภค การกินมดแดง เช่น ไข่มดแดง ในอาหารท้องถิ่นอีสานอาจหมายรวม ถึงแมลงอื่น ๆ อาทิ กุดจี่ แมงดาณา ดับเต่า ด้วย ดังนั้นการกินแมลงจึงเป็นแนวทาง การกิน ที่เสริมโภชนาการ ตามฤดูกาลท้องถิ่นเป็นการลดค่าใช้จ่ายและต้นทุนการก่อกมลภาวะ จากปศุสัตว์ รวมทั้งส่งเสริมวัฒนธรรมอาหารเพื่อความยั่งยืนในอนาคตที่อาจเกิดภาวะการขาดแคลน แหล่งอาหารเพราะการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ดังนั้น อนาคตของเรื่องเล่าที่ตัวเอกบริโภคอาหารที่ปรุงจากเนื้อสัตว์อันเกี่ยวข้องกับตัวละครภรรยา ทั้งสี่ทำให้เกิด “พยาธิ” หรือความเจ็บป่วย อาจเป็นนัยยะที่แสดงความเสี่ยงอันตรายของ สิ่งมีชีวิตเหล่านั้นที่อาจใกล้สูญพันธุ์ได้ อาทิ สัตว์ปีกจำพวกนกบางชนิด มดและแมลง รวมถึงงูบางสายพันธุ์ที่ถูกทำลายถิ่นที่อยู่อาศัยในการพัฒนาเมือง การขอให้สามารักษ์ สัญญา ไม่กินสิ่งเหล่านั้น

ถูกทำลายลงเมื่อตัวร้ายในเรื่องเล่าสร้างอุบายทำลาย พันธะสัญญาดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า **สุพรมโมกชาขาด** นอกจากจะใช้การกินเป็นบท ทดสอบปัญญา และความเป็นมหาบุรุษของพระโพธิสัตว์แล้ว การกินยังแสดงถึงมูลเหตุ แห่งทุกข์ การแก้ปัญหาและการนำเสนอหนทางดับทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ที่สะท้อนสำนึกเชิงนิเวศที่โอบรับความหลากหลายของสายพันธุ์สิ่งมีชีวิตที่อาศัยร่วมโลกกับมนุษย์

บทสรุป

การอ่าน **สุพรมโมกชา**กับ**หมาเก้าหาง** โดยมุ่งเน้นอาหารและวิธีการกินถือเป็น การเปิดมุมมองการอ่านที่นำไปสู่การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์และ สิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ในจินตนาการที่ชวนให้เราเห็นธรรมชาติในวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกัน อย่างซับซ้อน หมาเก้าหางในฐานะที่เป็นเพื่อนพี่น้องของสุพรมโมกชาเปรียบเสมือน อุปลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์อื่น ๆ ทั้งสัตว์เลี้ยง สัตว์ป่า หรือแม้แต่ สิ่งมีชีวิตที่อาจไม่ได้มีความเชื่อมโยงโดยตรงกับมนุษย์ เช่น แมลง หรืองู สัตว์ที่วัฒนธรรม มนุษย์มองว่าเป็นสิ่งดูร้าย อันตรายต่อความปลอดภัยของเรา กล่าวคือ เมื่อเราพิจารณานิทานชาดกพื้นบ้านอีสานหรือวรรณกรรมมุขปาฐะอื่น ๆ จำนวนมาก จะพบว่า ผู้ประพันธ์ พยายามชี้ให้เห็นความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลกันอยู่ในธรรมชาติ ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม นอกจากมนัสสำนึกหรือความผูกพันที่มนุษย์มีต่อสัตว์ ดังเช่นที่ สุพรมโมกชาตัวเอกมีความโศกอาดูรต่อหมาเก้าหางที่สละอุทิศชีวิตให้ตัวเอกเดินทาง ผจญอันตรายจนไปถึงนางอันเป็นที่รักก็แสดงให้เห็นความผูกพันหรือถึงที่สุดอาจจะเรียกว่า ความรับผิดชอบต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ (ethics) ที่เชื่อมโยงกันในโลกธรรมชาติ

อนึ่ง เมื่อพิจารณาการกินในนิทานชาดกกับการทดสอบมหาบุรุษเราจะพบว่า วรรณกรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาจำนวนมากมุ่งเน้นการทำทายการใช้ปัญญาของ ตัวละครเอกที่จะบำเพ็ญเพียรบารมี การสร้างกุศล เผยแผ่พระธรรมคำสอน ตลอดจน ประพฤติปฏิบัติที่จะแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ แม้ว่าสุพรมโมกชาจะเอาชนะกษัตริย์ ผู้โหดเหี้ยมและเต็มไปด้วยตัณหาที่จะแย่งชิงครอบครองภรรยาของเขา ด้วยความ ช่วยเหลือและปัญญาของนางเหล่านั้นก็เป็นอาวูธในการต่อสู้หรือเครื่องส่งเสริมให้ ตัวละครเอกก้าวข้ามปัญหาต่าง ๆ ได้ อาจกล่าวได้ว่า การกินนอกจากจะเป็นเครื่องวัด ปัญญาที่ตัวเอกและเหล่าตัวละครหญิงช่วยกันแก้ไขแล้ว การกินก็เป็นบททดสอบที่ทำทาย ในความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา เพราะในฐานะที่เป็นอนุภาคสำคัญของเรื่อง

การกินสัตว์ที่เกี่ยวข้องหรือมีเชื้อสายวงศ์วานเกี่ยวกับภรรยาของตนโดยความไม่รู้ก็เป็น การฝ่าฝืนคำสั่งสัญญาที่ได้ให้ไว้ (การคะลำ) และการเป็นพยาธิป่วยไข้ของตัวละครแสดงนัยยะ ที่มนุษย์จะควบคุมการดื่มกิน บริโภคสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นทั้งที่แสดงจริยธรรม ความรับผิดชอบ หรือการขาดจริยธรรมเหล่านั้น หากเราอ่านเชื่อมโยงไข่มดงามและงู ในฐานอาหารท้องถิ่นของชาวอีสานและ/หรือในวัฒนธรรมอื่นๆจะพบว่า การคะลำนั้น อาจเป็นกุศโลบายในการละเว้นการกินหรือการบริโภคที่เกินขอบเขตจริยธรรมหรือ ความระวังที่อาจนำไปสู่ภาวะการสูญพันธุ์ของสัตว์เหล่านั้น ดังนั้น การอ่าน **สุพรมหมอกขา กับหมาเก้าหาง** ด้วยแว่นสีเขียว นอกจากจะแสดงมนทัศน์ธรรมชาติแล้ว นิทานชาดกดังกล่าวยังมีผลต่อกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ให้เกิดคิดหรือคำเตือน ทุกข์ที่เกิดจากการกิน ความทะยานอยาก และการมีสติควบคุมตนเอง รวมไปถึงการมอง ความยั่งยืนอาหารที่ได้จากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในระดับต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ คุณณรงศักดิ์ ราวะรินทร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรโบราณอีสาน สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และ อ.ดร.นฤตม์ คุปต์ธนโรจน์ จากมหาวิทยาลัยรังสิต ผู้ชวนให้เกิดประเด็นสำคัญในงานศึกษาครั้งนี้

References

- Amarit, J. (1987). **A study of a Northeastern version of the Suphrommokka.** [in Thai]. M.A. Thesis (Thai Epigraphy). Silpakorn University.
- Bevan, D. (1988). **Literary Gastronomy.** Amsterdam: Rodopi.
- Glotfelty, C., & Fromm, H. (1996). **The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology.** Athens: University of Georgia Press.
- Kongsirirat, S. (2013). Nipata Jataka: A Record of the Evolution of Living Things. [in Thai]. **Wiwitwannasan Journal.** 6(1), 71-90.
- Na Thalang, S. (2014). **Folktales' Grammar: Structural Study of Folktales.** [in Thai] (2nd Ed.). Bangkok: Chulalongkorn University Press.

- Na Thalang, S. (2014). **Folklore Theories: Methodology in Analyzing Myths and Folktales.** [in Thai] (3rd Ed.). Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Phra Ariyanuwat Khemmajari. (1969). **Subarhamamokkha.** [in Thai] Mahasarakham. Center for the Northeastern Literary Preservation, Wat Mahachai, Mahasarakham Province.
- Phrakru Opasdhammapitak, Netnimit, S., and Phraratchawimonmoli. (2020). Suphrommokka: Translation, Edition and Analysis. [in Thai]. **Journal of MCU Peace Studies.** 8 (2), 621-632.
- Phupakdee, N. (2022). Palm Leaf Manuscript of **Subarhamamokkha**, the Tai Tham Script of 10 parts. [in Thai]. Photocopied Manuscript. The Research Institute of Northeastern Art and Culture. No Page Number.
- Praditthatsanee, D. (2017). Introduction to Ecocriticism. [in Thai]. In Ruenruthai Sujjapun. (Ed.) **Theories and Arts Criticism: Thai Academics' Perspectives.** (236-327). Pathumthani: Nakorn.
- Prasertsang, P., Ninlawannapha, R., Salee, B. (2015). The Format and Story-Telling Techniques of the Isan Folk Tales by Phra Ariyanuwat Khemmajari. [in Thai]. **Journal of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University.** 34 (1), 138-150.
- Ratchatakorntrakoon, R. (2013). **Food metaphors in JATAKA ATTHAKATHA: the cause and cessation of suffering.** [in Thai]. Ph.D. Dissertation (Thai). Chulalongkorn University.
- Sangkhaphanthanon, T. (2013). **Ecocriticism in Thai Literature.** [in Thai] Pathumthani: Nakorn.
- Sangkhaphanthanon, T. (2017). Not Only Beasts: Animal Studies and Ecocriticism. [in Thai]. In Ruenruthai Sujjapun. (Ed.) **Theories and Arts Criticism: Thai Academics' Perspectives.** (328-407). Pathumthani: Nakorn.

- Songnok, T. (2009). **The Paradigms of Northeastern Thailand's Jataka Tales.** (in Thai). M.A. Thesis (Thai). Mahasarakham University.
- Srion, S. (2017). **Bodhisattva in Isan Folk Jatakas: Representation and Cultural Construction.** [in Thai]. Ph.D. Dissertation. Mahasarakham: Mahasarakham University.
- Suriyachai, A. (2003). **An Analysis of Subarhamamokkha kab Mha Kao Haang.** [in Thai]. M.A. Thesis (Lanna Language and Culture), Chiang Mai University.
- Thiragun, A. (2021). A Comparative Analysis of the Nine-tailed Dog of Tai-Kadai and the Nine-tailed Fox in Chinese Folklore-Accepted Characteristics According to Human Perception. [in Thai]. **Dhammathas Academic Journal.** 21 (3), 75-88.
- Tongsukkaeng, C. (2021). Environmental Justice in Pira Sudham's Fiction. [in Thai] In Kittiruenglarp, K. (Ed.). **Anthropocene. Criticism of Humans and Environmental Crisis in the Capitalist Era.** (281-324). Bangkok: The Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization)
- van Dooren, T., Eben, K., and Münster, U. (2016). "Multispecies Studies: Cultivating Arts of Attentiveness." **Environmental Humanities** 8(1): 1-23. doi:10.1215/22011919-3527695.
- Wannakit, N. (2012). Motifs of Supernatural Birth in Jataka, Thai Myths and Folktales. [in Thai]. **Journal of Humanities.** 19(2), 60-86.

การใช้การสอนความรู้เรื่องเสียงตัวอักษรบูรณาการกับการรับรู้เรื่องหน่วยเสียงในการพัฒนาความสามารถด้านการอ่านคำภาษาอังกฤษของนักเรียนประถมศึกษาไทย

The Use of Letter-sound Knowledge integrated with Phonological Awareness Instruction in Improving English Word Reading Ability of Thai Primary Students

สาธิตา ไพเราะ¹ และ พิลานุช ภูษาวิไสย²

Satita Pairor and Pilanut Phusawisot

Received: February 8, 2023/ Revised: March 23, 2023/ Accepted: June 22, 2023

บทคัดย่อ

การรับรู้เรื่องหน่วยเสียงเป็นการเรียนการสอนที่ช่วยผู้เรียนพัฒนาการอ่านคำภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้รับรู้ความหมายของข้อความ งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาผลของการสอนการรับรู้เรื่องหน่วยเสียงบูรณาการกับการสอนความรู้เรื่องเสียงตัวอักษรต่อความสามารถในการอ่านคำศัพท์ภาษาอังกฤษของนักเรียนไทย ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 และศึกษาคุณลักษณะของแบบฝึกการรู้ทันเสียงที่ช่วยพัฒนาความสามารถในการอ่านคำศัพท์ภาษาอังกฤษของนักเรียน ผู้เข้าร่วมวิจัยในครั้งนี้ประกอบด้วยนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 12 คน ซึ่งศึกษาอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือแบบทดสอบการอ่านคำภาษาอังกฤษก่อนเรียนและหลังเรียนและแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง จากผลการวิจัยพบว่า ความสามารถในการอ่านคำศัพท์ภาษาอังกฤษของนักเรียน

¹ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (Graduate student, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University Maha Sarakham Thailand), Email: 63010181015@msu.ac.th

² อาจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Maha sarakham University), Email: pilanut.p@msu.ac.th

หลังจากเรียนผ่านการสอนการรับรู้เรื่องหน่วยเสียงบูรณาการกับการสอนความรู้เรื่องเสียงตัวอักษร พบว่า มีทักษะการอ่านคำภาษาอังกฤษแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 และจากการสัมภาษณ์นักเรียนแบบกึ่งโครงสร้างพบว่า คุณสมบัตินี้ 2 ประการที่ช่วยให้นักเรียนพัฒนาความสามารถในการอ่านคำศัพท์ได้มากที่สุดคือ ความรู้ด้านเสียงตัวอักษรและการรับรู้หน่วยเสียงย่อย

คำสำคัญ: การอ่านคำ การสอนการรับรู้เรื่องหน่วยเสียง ความรู้เรื่องเสียงตัวอักษร

Abstract

English word reading is the process of understanding the meaning of the written text. Since phonological awareness instruction assists students in word reading, this present study sought to examine the effect of phonological awareness instruction integrated with letter-sound knowledge on the English word reading ability of Thai second grade students. This study also investigated the features of phonological awareness instruction that helped improve students' English word reading ability. The participants consisted of twelve second grade students enrolled in a small primary school located in the Northeastern Region of Thailand. Instruments for collecting data were an English word reading pretest and posttest, and a semi-structured student interview. The findings demonstrated that there was a statistically significant difference at the 0.05 level between students' English word reading ability after learning through phonological awareness instruction integrated with letter-sound knowledge. The semi-structured student interviews showed that the two features of letter-sound knowledge and phoneme awareness, helped students improve word reading ability the most.

Keywords: Word reading, Phonological awareness instruction, Letter-sound knowledge

Introduction

English word reading is a necessary skill for students who learn English as a foreign language. It is the process to obtain the meaning from the written text. To develop English reading skill, fluency in English word reading is required (Gough & Tunmer, 1986). Many scholars had proved the importance of English word reading ability to reading skill. It provides an important basis for reading development. When students become automatic in word reading skills, they will be able to concentrate entirely on the meaning of text. It paves the way to reading comprehension and fluency (Espy et al., 2004; Lane, 2002; Al-Tamimi and Rabab'ah, 2007). Likewise, deficit word reading skill is one of serious barriers in the successful education (Ring, Avrit & Black, 2007).

In the researcher's class, students lack ability to read and recognize English words. From the researcher's observation, this problem encompasses various factors. For example, firstly, the teaching approach is not appropriate. On the early stage of learning, the focus of English teaching is on handwriting practice by tracing on dotted lines but did not teach students which sound each alphabet represents. Hence, students cannot remember all English letters and cannot distinguish the sound that is close to one another. The teacher always teaches new words by asking students to copy the new vocabulary on the board, but did not teach them how to read. Some activities do not promote a literature skill such as drawing or coloring. Therefore, students lack letter knowledge and do not know which sound a letter represents. As a result, students cannot read the new words even they are short or long. However, some students can read the new words but takes a long time because they learn by memorizing not understanding. Rote-learning is not a long-term memory as it has been proved that rote learning style is not effective for learning vocabulary (Safdar, 2013). Another factor is the family background. Most of their parents are farmers and have low economic status. They speak Esan as their mother tongue and do not graduate from the high

level of education. Thus, they do not have much knowledge of English to help their children do an English homework.

Many researchers try to propose teaching approach that can help improving English word reading skill of primary school students. Phonological awareness is one of the instructions that have got attention from several scholars as it significantly improves early literacy (Al-Tamimi & Rabab'ah, 2007; Chien, Kao, & Wei, 2008; Dessemontet & Chambrier, 2015; Fälth, Gustafson, & Svensson, 2017; etc.). Phonological awareness refers to the ability to concentrate on the sounds of a language rather than the meaning. Phonological awareness comprises a variety of skills from basic to more complex (Schuele & Boudrea, 2008; Hismanoglu, 2011; Konza, 2016; Fälth, Gustafson, & Svensson, 2017). The most basic step is word awareness which is the ability to isolate individual words from a sentence. Syllable awareness is the capacity to combine and divide chunks within words. The next level is onset-rime level which is the capability to manipulate intra-syllabic units. The initial consonant blend, digraph, or sound in syllable or a one syllable word is referred to as the onset. The initial vowel phoneme is called the rime, which is followed by all of the other phonemes. The most complex level is phoneme awareness which is the ability to manipulate and identify individual phonemes within spoken words.

Phonological awareness has received exceptional attention as a strong predictor of early literacy success because it can accelerate and enhance learning to read (e.g., Gillon & Macfarlane, 2017; Jamaludin et al., 2015; Milankov & Caravolas, 2021). As Odo (2021) has reviewed research literature about the results of several phonological awareness and phonics instructional interventions on pseudo word and word reading published from 1990 to 2019. It was clear that phonological awareness and phonics-based instruction have upon reading in English as a foreign language.

However, research on phonological awareness training in Thailand context has not been widely popular. To my knowledge, only little research has been studied on phonological awareness training in Thailand for the past decade (Wei & Zhou, 2013; Thajakan & Sucaromana, 2014; Vibulpatanavong & Evans, 2019; Akkradethanapong, 2020). Although phonological awareness training is significant toward word reading according to many researches, it gets less attention among Thai EFL researchers. Thus, this is one of the reasons to use phonological awareness in improving English word reading of Thai EFL students.

Nevertheless, some researchers argued that phonological awareness cannot stand alone to make a successful reading. Letter-sound knowledge, the knowledge of the letters or groups of letters which represent the individual speech sounds in language is important for complex tasks like onset and rime level and phoneme level. Students are capable of decoding written language and teaching themselves new words because they have a firm basis in letter-sound understanding. Therefore, phonological awareness should be taught along with letter-sound knowledge in learning to read. (Ball & Blachman, 1988; Snowling et al., 2005; Lyster et al., 2012; Dessementet & Chambrier, 2015; Pfof, 2019) Teaching phonemic awareness and letter-sound correspondences together has more benefits than only teaching either phonemic awareness or phonics alone (Ball & Blachman, 1988).

As previously stated, explicit phonological awareness instruction should be introduced in EFL classrooms as an essential skill for further literacy skills such as decoding and encoding words. When students are fluent in decoding words, it is easier to read written text fluently, recognize vocabulary and comprehend written text. However, letter-sound knowledge should be taught together with phonological awareness in order to contribute word reading success. This study was conducted to examine phonological awareness training and letter-sound knowledge in improving English word

reading ability of Thai small-sized primary school students and to investigate features of the phonological awareness instruction that improve students' English word reading ability.

Purposes of the study

Research questions that guided this study are as follows:

1. Does phonological awareness instruction affect the English word reading ability of Thai small-sized primary students?
2. What features of the phonological awareness instruction help improving students' English word reading ability?

Research methods

Participants and setting

The participants were 12 second grade students with reading difficulties who study in a primary school located in a rural area in the northeast of Thailand. The participants were aged between 8 – 9 years old. Most were underprivileged students who come from low-income families, and their parents are either farmers or factory workers. The students had been studying English at a primary school for the past two years and were considered to be at a beginner's level. The participants took 55 - 60 minutes in each section of English instruction, for an average of five hours per week. All participants speak Thai and Esan as their mother language. Thai was used as the medium of teaching in this study, with English as a school subject. They were selected using a purposive sampling technique. According to Patton (2015), purposive method is suitable for in depth analysis because it is the logic and power of purposeful sampling lie in selecting information-rich cases for in-depth study.

The setting in the present study was a small-type school in the northeastern part of Thailand. The school consists of 56 students with 8

classes and only 6 teachers. As such, the teachers have a heavy workload and must take care of more than one class at one period of teaching. Among the 6 teachers, there is only one English teacher. The English teacher does not have specific training in language teaching and assigns students to complete activities such as drawings, handwriting practice, translating a sentence, and writing in a notebook. As a result, the students suffer difficulties in English language learning and they cannot reach learning standards, nor do they meet any standard indicators according to the national curriculum, which states that second-grade students should be able to spell, read, and write simple sentences.

Research instruments

To answer the research questions, two instruments were used to investigate the development of English word reading ability: word reading tests and a semi-structured interview.

1. Word reading test: In order to investigate the effects of English phonological awareness training on English reading ability among Thai EFL primary students, word reading tests were used to examine the progression of the students' English word reading ability. The test was administered before and after the implementation of the phonological awareness instruction. The pretest and the posttest were presented as a list of thirty words. The participants were asked to read aloud these from the list of words within 30 minutes one by one. The target words were common English words chosen from standard English textbooks for Thai primary students. A hundred words were listed from words frequently appeared in these books. Then, these words were piloted with a different group of 15 participants with a similar background of English proficiency. Sixty words that were rated as unknown vocabulary from the pilot study were evaluated for their validity and reliability. The content validity was also evaluated by three English education experts, who were primary school teachers with more than five years of experience in teaching English. To

analyze the congruency of the test's contents, the Index of Item-Objective-Congruence (IOC) was used to measure the consistency of each item. The items that were rated more than 0.6 were used in the test.

2. Semi-structured interview: Semi-structured interviews were used to describe the students' opinions toward phonological awareness training in improving their English word reading ability. All participants were randomly selected for interviews every week in order to assess their attitude toward the instruction in real-time. During the interview, the students were asked about the activities they like and which activities were the most helpful.

Instructional training

The instructional training was based on Lane (2007) and Jones et al. (2012). The training started with the study of letter-sound knowledge in the first week. Then, the phonological awareness training was taught from the basic level to the complex level, with one skill being taught per day. Pauses were also included during the training to review what the students had learned and to summarize. The participants in this study were trained to understand what each English alphabet's name and sound represents using singing and dancing. They were then taught how to tap syllables inside a word and that one English word can contain many syllables. Phoneme identity (initial and final) and rhyming skills were also taught. Several pictures and games were included in the learning activities to maintain the participants' interest and attention, and no text was used. The majority of the teaching used in this study was auditory training to increase participants' awareness of the sound structures found in English words. Practice time was included at each stage and clear learning outcomes were provided for each learning activity. There were no paper-and-pencil exercises as the program was activity-based. The training session completed in six weeks which was 1 hour per session.

Data collection procedure

The data was collected for six weeks during a regular class. On the first day, the word reading exam was completed, then the phonological awareness training began. After the completion of the training, the word reading posttest was given to all participants. 12 Participants were also asked to participate in interviews throughout the training. Participants were given instructions and a few illustrations of the activities in their native Thai language before the tests. Following the treatment, the posttest was administered to determine the effectiveness of the phonological awareness instruction in improving the participants' English reading ability.

Data analysis

A quantitative statistical analysis was conducted using the data collected from the word reading pretest and posttests. The data was analyzed using inferential statistics (mean and standard deviation) and dependent T-tests were used to compare mean scores of the pretest against the score of the posttest.

Data from the interviews were analyzed using content analysis. The data was classified, or broken down, into manageable code categories for analysis. Once the data had been coded into code categories, the codes were then classified into "themes" to summarize the data.

Results

1. The effect of phonological awareness instruction on the students' English word reading ability

To investigate the effect of phonological awareness instruction on English word reading ability of Thai primary students, the mean scores of the pretest and posttest were compared using a paired t-test. As shown in Table 1, there was a significant difference between the second-grade students' English word reading pretest and posttest mean scores at the .05 level ($t =$

6.504). This indicates the beneficial effect of phonological awareness instruction on the development of English word reading ability among the participants

Test	Pretest		Posttest		t	Sig.
	Mean	S.D.	Mean	S.D.		
Score	5.08	3.423	6.25	4.003	6.504	.000**

** Significant at the 0.05 level ($p < 0.05$)

2. The features of the phonological awareness instruction that help improving students' English word reading ability

This section will discuss the findings that reveal two main themes related to features of the phonological awareness instruction that help improved students' English word reading ability: 1) letter-sound knowledge, and 2) phoneme awareness.

Letter-sound knowledge was shown to be one of the primary features that supports students in improving their ability to read English words. Before the training, the students had learned to remember only the letter name. However, during the treatment period, participants were taught to consider both the letter name and letter sound through various activities. In the interviews, six participants believed that letter-sound knowledge assisted them when reading new words.

As Student G said, letter-sound knowledge helped them to know the sound of each letter. "If I can remembered the sound of each letter, I could blend sounds to a word easily."

As the same as Student L mentioned that "It helped me a lot when I had to blend the new word because I know what sound each letter is"

Student F reflected letter-sound knowledge's advantage to his word reading ability that "I sang a song of letter sound to get how the sound of each letter pronounces. Then, I can blend sounds to a word"

According to the excerpts above, participants agreed that letter-sound knowledge improved their English word reading ability as it acts as both a tool and guide for phoneme blending. For example, Students F, G and L have good literacy development and are fast learners who performed well in the hardest part of the treatment, which reflects phoneme blending. When they can remember and sound, it is easier to blend a new word. That is because they can blend each sound to a word easily.

On the other hand, Students B, C, and D are slower learners and did not perform well in the harder part of the treatment that assessed onset-rime awareness and phonemic awareness. As such, they cannot perform phoneme blending and, instead, read a new word by saying the letter sound quickly, which reflects letter-sound knowledge.

Student B stated that "Singing a letter song helped me a lot. The song tells that a sounds /a/, b sound /b/, etc. I sang when the teacher gave me a new word and tried to say it quickly."

It was the same as Student C and D reading new words by said letter's sound quickly.

Student C said that "I did not know how a word pronounced, so I just said each letter's sound quickly. It became a new word"

Student D mentioned that "I thought about the sound and said it. In the first time, I said in normal speed, then faster and faster. I turned to a word, but I am not sure if it is correct or not."

Another theme identified from the participants' responses is phoneme awareness. Phoneme awareness activities were used in the treatment, including phoneme isolation and phoneme blending. In the phoneme isolation activity, students were asked to listen and recognize sounds in a

word, while in the phoneme blending activity students were required to blend given individual sounds to produce a word. According to the semi-structured interviews, five participants agreed that phoneme awareness was the most useful for improving English word reading ability. Specifically, they reported that the phoneme blending activities helped them to mix each sound into a word when they encountered a new word that they could not read before. The excerpts support these claims:

Student J gave an interview that “Phoneme blending activity helped me read the unknown words. I blended the first letter with the second and then the third. It turned into that word.”

Student K discussed the same “I think when I blended the sound. I can read other words too. Even the teacher changed some letter at the beginning, I can read it.”

Moreover, Student A stated that it was the same strategy as blending in Thai language

Student A mentioned that “I saw each letter in a word and thought about its sound. Then, I tried to spell letter by letter. It was like how I learned to spell a new word in Thai language.”

Finally, even though student H found the strategy difficult, she found that it was the most effective way to help her read unfamiliar words.

Student H pointed out that “It was very hard for me to recognize and blend sounds. However, blending helped me to read the reading test that teacher gave me.”

Discussion

1. The Effect of the Phonological Awareness on Students' English Word Reading Ability

The current results suggest that phonological awareness can help students improve their English word reading abilities. The students' English

word reading ability improved significantly after they were taught using phonological awareness instruction, with a mean score of 5.08 for the pretest and 6.25 for the posttest. This demonstrates the benefit of phonological awareness instruction in improving students' word reading ability, particularly at the elementary level. Indeed, this training is likely to improve letter-sound knowledge, word awareness, syllable awareness, onset-rime awareness, and phoneme awareness. The finding is consistent with previous research, which showed that phonological awareness instruction improves students' word reading abilities (Dessemontet & Chambrier, 2015; Fei, 2015; Lin, 2019; Abdel-Maksod, Abdel-Haq & Amin, 2020).

Students were taught five aspects of phonological awareness for over six weeks. The first aspect was letter-sound knowledge. Students learned how to recognize letter names and sounds, as well as how to match letters and build words using magnetic letters. In Thailand, the teaching of letter knowledge primarily focuses on the name therefore students have not been taught the sounds found in English. Even though students could not remember all 44 phonemes and 26 graphemes in the current study, they were able to identify and match letters with sounds, particularly ones that they saw very often. This demonstrates that students have letter knowledge as they have the capacity to recognize and pronounce letters by their sounds and names, as well as the ability to dictate letters (Málková & Caravolas, 2016). Letter knowledge is a prerequisite for phoneme awareness, which in turn is a prerequisite for reading competence (Málková & Caravolas, 2016). According to Castles & Coltheart (2004), learning letter-sound knowledge while learning to read allows children to control phonemes since they can manipulate orthographic pictures of words. It is a precondition for the development of phoneme awareness when they have letter knowledge and a comprehension of the alphabetic principle. Indeed, letter knowledge and phoneme awareness

are crucial precursor abilities that function in reciprocal alliance to enhance beginning reading in children (Caravolas & Samara, 2015).

One explanation for the improvement of English word reading ability is that students were taught word awareness. Word segmentation and word blending are two activities used in word awareness. Word awareness allows students to break down speech into individual words and to understand how words can be combined to form a sentence. According to the researcher's observation, when a sentence consisted of single words, students segmented words easily and they could tell how many words are in a sentence if they saw those printed with spaces. This indicates that the students have word awareness as they have the ability to separate individual words from the sentence (Phillips, Menchetti & Lonigan, 2008). Trehearne and Healy (2004) also discussed the importance of word awareness while considering word boundaries in reading and spelling. Another explanation for the improvement is that the participants were trained in syllable awareness. This included activities that involved segmenting words into syllables and blending syllables into words. Learners were able to distinguish words with modeling and practice. Some students required Thai language modeling to gain a better understanding of the activity. Gillion (2004) suggested that syllable awareness is crucial for learners to understand that words are broken down into syllables, or word parts, after students understand that sentences are composed of words and that words come in several lengths. That is, they learn to recognize the phonemes that form words and to examine speech sounds as syllables.

Another explanation for the improvement is that the participants were trained in syllable awareness. This included activities that involved segmenting words into syllables and blending syllables into words. Learners were able to distinguish words with modeling and practice. Some students required Thai language modeling to gain a better understanding of the activity. Gillion (2004) suggested that syllable awareness is crucial for learners to

understand that words are broken down into syllables, or word parts, after students understand that sentences are composed of words and that words come in several lengths. That is, they learn to recognize the phonemes that form words and to examine speech sounds as syllables.

Another reason why English word reading improved after the implementation might be that students were taught to become aware of the onset-rime using two tasks. One task was related to recognizing onset and. Task 2 was related to blending onsets and rimes. Trehearne and Healy (2004) argued that students with a good sense of rhyme and segmenting skills should be able to quickly learn how to segment onset and rime. The use of word analogies in reading and writing is made easier by knowing how to segment and blend words into onsets and rimes.

Phoneme awareness may also have improved the participants' English word reading abilities. Phoneme awareness is the ability to recognize that words are made up of individual phonemes (sounds) and to manipulate these phonemes using segmenting and blending tasks. This is regarded as a late-developing phonological ability. According to Chard and Dickson (1999), phoneme awareness is the most significant and advanced level of phonological awareness. Nevertheless, students found this phase of the instruction difficult. Indeed, the phoneme awareness activities required a variety of skills and therefore the students needed more time to prepare, and some pupils struggled with the tasks. Blending and segmenting distinct sounds inside words is difficult to acquire in phonological awareness and is strongly related to learning to read (Adams et al., 1998). Because phoneme awareness can be developed in a symbiotic relationship with learning to read, some learners may struggle at first.

In conclusion, the results showed a significant improvement in Thai second grade students' performance on reading tests after receiving phonological awareness training. This is likely due to phonological awareness

training, which progresses from simple to complicated, and the varied and active nature of the training activities.

2. The features of the phonological awareness instruction that help improving improve students' English word reading ability

The results from the semi-structured interviews indicate that students believe that letter-sound knowledge and phoneme awareness are the features of phonological awareness that help them read unknown words. This is consistent with previous research by Dessemontet and Chambrier (2015) showing that phonological awareness and letter-sound knowledge at 6–8 years of age could indicate growth in both word and non-word reading. The benefits of phoneme awareness and letter-sound knowledge was demonstrated by Lerner and Lonigan (2016) who investigated patterns of bidirectional relationships between letter knowledge and phonological awareness during preschool. The findings showed that letter knowledge and phonological awareness were found to be bi-directionally connected, with the beginning level of one uniquely predicting an increase in the other. Lyster et al. (2012) also examined the impact of a phonological and reading intervention that promoted letter-sound knowledge and phoneme awareness, and found that these two skills, as well as word-level reading and spelling skills, significantly increased. Specifically, it was shown that the development in letter-sound knowledge and phoneme awareness at the conclusion of the intervention fully mediated the gains in children's word-level literacy skills after five months (Hulme et al., 2012).

The findings of the current study indicate that letter knowledge and phoneme awareness are crucial precondition skills that act in tandem to enhance early reading in children. Many studies have identified strong links between letter knowledge and later decoding abilities (Badian, 1998; Roth, Speece & Cooper 2002; Georgiou & Kirby, 2008). Understanding the alphabetic principle, how particular speech sounds in spoken words are indicated by

letters in printed words, requires letter–sound knowledge. Letter knowledge is the precursor and is necessary and sufficient for the development of phoneme awareness. Students with fluent phonemic awareness skills can recognize that words are made up of separate sounds because they have developed the ability to audibly segment and blend sounds in words (Rightmyer, McIntyre, & Petrosko, 2006; Schuele & Boudreau, 2008; Roe & Smith, 2012; Caldwell & Leslie, 2013).

Students also reported that their English word reading ability was improved because the activities in this phonological awareness training were varied and enjoyable. The training included active learning activities during which students were asked to listen to audio, play games, sing, and dance. This is consistent with a previous study from Lane (2007) showing that teachers should plan and integrate fun phonological awareness into classroom activities.

Conclusion

The purpose of this study was to investigate whether students who received phonological awareness instruction showed improved performance on a word reading test, and to determine what features of phonological awareness instruction help Thai EFL primary students improve their English word-reading ability. The participants were 12 second-grade students from a small-type school in northeastern Thailand. The results demonstrated that phonological awareness instruction improved students' word reading abilities, and students believed that training in letter-sound knowledge and phoneme awareness enhanced their ability to read English words.

Overall, it can be concluded that phonological awareness instruction, which involves activities that facilitate learning to read words, is beneficial for students to improve their word reading abilities especially letter-sound knowledge and phoneme awareness.

Recommendations for future studies

This study examined the effect of phonological awareness instruction on Thai EFL second graders' ability to read English words. The findings suggested that phonological awareness teaching could improve students' word reading abilities. Recommendations for further research based on the findings of this study are described below:

1. The current study compared pretest and posttest scores to assess the effectiveness of a phonological awareness instruction. Therefore, the study did not reveal the improvement of word reading in each aspect of phonological awareness instruction. Further studies should be conducted as a time-series study to determine the aspect of a phonological awareness instruction regarding pedagogical implications explicitly.

2. Longitudinal studies may be beneficial to assess the long-term impacts of phonological awareness training. In addition, the duration of the training may be increased to allow young children to have more time to learn.

References

- Abdel- Maksod, G. G., Abdel-Haq , E. M., & Amin, M. M. (2020). Using phonological awareness strategies for developing EFL oral reading fluency among primary school pupils. **Journal of Faculty of Education**, 121(4), 53-76.
- Adams, M., Foorman, B., Lundberg, I., & Beeler, T. (1998). **Phonemic awareness in young children**. Brookes: Baltimore.
- Akkradetthanapong, S. (2020). **Effects of English phonological awareness training on English reading ability among Thai EFL primary students**. PhD Dissertation, Mahasarakham University.
- Al-Tamimi, Y., & Rabab'ah, G. (2007). The Relationship between Phonological Awareness and Word Reading. **Poznań Studies in Contemporary**

Linguistics, 43(2), 5-21. doi:<http://dx.doi.org/10.2478/v10010-007-0011-6>

- Badian, N. A. (1988). A validation of the role of preschool phonological and orthographic skills in the prediction of reading. **Journal of Learning Disabilities**, 31(5), 472 - 481.
- Ball, E., Blachman, b., & Blachman, B. (1988). Phoneme segmentation training: Effect on reading readiness. **Annals of Dyslexia**, 38, 208–225.
- Caldwell, J., & Leslie, L. (2013). Intervention strategies to follow informal reading inventory assessment: **So what do I do now? (3rd ed.)**. Pearson.
- Caravolas, M., & Samara, A. (2015). Learning to read and spell words in different writing systems. In A. Pollatsek & R. Treiman (Eds.), **The Oxford handbook of reading** (pp. 326–343). Oxford University Press.
- Castles, A., & Coltheart, M. (2004). **Is there a causal link from phonological awareness to success in learning to read? Cognition**, 91, 77–111. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S0010-0277\(03\)00164-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0010-0277(03)00164-1)
- Chard, D. J., & Dickson, S. V. (1999). Phonological awareness: Instructional and assessment guidelines. **Intervention in School and Clinic**, 34(5), 261-270.
- Chien, C., Kao, L., & Wei, L. (2008). The role of phonological awareness development in young Chinese EFL learne. **Language Awareness**, 17(4), 271-288.
- Dessemontet, R. S., & Chambrier, A. D. (2015). The role of phonological awareness and letter-sound knowledge in the reading development of children with intellectual disabilities . **Research in developmental disabilities**, 41-42, 1-12.

- Espy, K. A., et al. (2004). The contribution of executive functions to emergent mathematical skills in preschool children. **Developmental Neuropsychology**, 26(1), 465–486.
- Fälth, L., Gustafson, S., & Svensson, I. (2017). **Phonological awareness training with articulation promotes early reading development**, 137(3), 261-276.
- Fei, W. (2015). **The relationship between English phonological awareness and early reading performance among Chinese preschoolers in Yunnan province**. China: (Doctoral dissertation, Burapha University).
- Georgiou, G. K., Parrila, R., Stephenson, K., & Kirby, J. R. (2008). Rapid naming components and their relationship with phonological awareness orthographic knowledge, speed of processing, and different reading outcomes. **Scientific Studies of Reading**, 12(4), 325–350.
doi:<https://doi.org/10.1080/10888430802378518>
- Gillion, G. (2004). **Phonological awareness: From research to practice**. New York: Guilford Press.
- Gillon, G., & Macfarlane, A. H. (2017). A culturally responsive framework for enhancing phonological awareness development in children with speech and language impairment. **Speech, Language and Hearing**, 20(3), 163-173. doi: <https://doi.org/10.1080/2050571X.2016.1265738>
- Gough, P. B., & Tunmer, W. E. (1986). Decoding, Reading, and Reading Disability. **Remedial and Special Education**, 7(1), 6-10.
doi:<http://dx.doi.org/10.1177/074193258600700104>
- Hismanoglu, M., & Hismanoglu, S. (2011). Internet-based pronunciation teaching: An innovative route toward rehabilitating turkish efl learners' articulation problems. **European Journal of Educational Studies**, 3(1).
- Hulme, C., et al. (2012). The growth of reading skills in children with Down syndrome. **Developmental Science**, 15(3), 320–329.

- Jamaludin, K. A., Alias, N., Mohd Khir, R. J., DeWitt, D., & Kenayathula, H. B. (2015). The effectiveness of synthetic phonics in the development of early reading skills among struggling young ESL readers. **School Effectiveness and School Improvement**, 455 - 470.
doi:<https://doi.org/10.1080/09243453.2015.1069749>
- Jones, C. D., Clark, S. K., & Reutzell, D. R. (2012). Enhancing Alphabet Knowledge Instruction: Research Implications and Practical Strategies for Early Childhood Educators. **Early Childhood Education** .
- Konza, D. (2016). Understanding the reading process: The big six. In J. Scull , & B. Raban, Growing up literate: **Australian literacy research for practice** (pp. 149 - 176). Hong Kong: Eleanor Curtain Publishing.
- Lane, H. B., Pullen, P. C., Eisele, M. R., & Jordan , L. (2002). Preventing reading failure: phonological awareness assessment and instruction. **Preventing School Failure**. doi:10.1080/10459880209603354
- Lane, H. B. (2007). Phonological Awareness: A Sound Beginning. **Paper presented at the 2nd Annual Struggling Reader Conference**, Athens, Georgia.
- Lerner, M. D., & Lonigan, C. J. (2016). Bidirectional relations between phonological awareness and letter knowledge in preschool revisited: A growth curve analysis of the relation between two code-related skills. **J Exp Child Psychol**, 144, 166–183.
- Lyster, Solveig-Alma & Snowling, Maggie & Hulme, Charles & Lervåg, Arne. (2020). Preschool phonological, morphological and semantic skills explain it all: Following reading development through a 9-year period: Predictors of Reading Comprehension. **Journal of Research in Reading**, 44 (1), 175–188.
- Málková, G. S., & Caravolas, M. (2016). The development of phoneme awareness and letter knowledge: A training study of Czech preschool children. In M.-F. Morin, D. Alamargot, & C. Gonçalves,

Actes du **Symposium international sur la litt racie   l' cole (SILE/ISEL) 2015: International Symposium for Educational Literacy** (pp. 31-56).  ditions de l'Universit  de Sherbrooke.

Milankov , V., Golubovi  , S., & Krstić , T. (2021). Phonological awareness as the foundation of reading acquisition in students reading in transparent orthography. **International Journal of Environmental Research and Public Health**, **18**(10), 5440.

doi:<https://doi.org/10.3390/ijerph18105440>

Murphy Odo, D. (2021). A Meta-Analysis of the Effect of Phonological Awareness and/or Phonics Instruction on Word and Pseudo Word Reading of English as an L2. **SAGE Open**, **11**(4).

<https://doi.org/10.1177/21582440211059168>

Patton, M. Q. (2015). **Qualitative research and evaluation methods: Integrating theory and practice (4th ed.)**. Thousand Oaks, CA: Sage.

Pfost, M. (2019). Children's phonological awareness as a predictor of reading and spelling. **Zeitschrift f r Entwicklungspsychologie und P dagogische**.

Phillips, B. (2008). Successful phonological awareness instruction with preschool children: lessons from the classroom. **Early Childhood Special Education**, **28**(1), 3-17. doi:10.1177/0271121407313813

Phillips, B. M., Menchetti, J. C., & Lonigan, C. J. (2008). Successful phonological awareness instruction with preschool children: Lessons from the classroom. **Topics in Early Childhood Special Education**, **28**(1), 3-17. doi:<https://doi.org/10.1177/0271121407313813>

Rightmyer, Elizabeth & McIntyre, Ellen & Petrosko, J.. (2006). Instruction, development, and achievement of struggling primary grade readers. **Reading Research and Instruction - READ RES INSTRUCT**, **45**, 209-241. 10.1080/19388070609558449.

- Ring, J. J., Avrit, K. J., & Black, K. L. (2007). Take Flight: the evolution of an Orton Gillingham-based curriculum. **The International Dyslexia Association**, *67*, 383–400. doi:10.1007/s11881-017-0151-9
- Roe, B. & Smith, S. (2012). Teaching reading in today's elementary schools (11th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Roth, F. P., Speece, D. L., & Cooper, D. H. (2002). A longitudinal analysis of the connection between oral language and early reading. **The Journal of Educational Research**, *95*(5), 259–272.
- Safdar, D. M. (2013). Meaningful learning and rote learning in physics : A comparative study in city Jhelum (Pakistan). **Middle Eastern & African Journal of Educational Research**, *6*, 60-77.
- Schuele, M. C., & Boudreau, D. (2008). Phonological awareness intervention: Beyond the basics. **Language Speech and Hearing Services in Schools**, *39*, 3-20.
- Snowling, M. J., Hulme, C., Caravolas, M., & Carroll, J. (2005). Phonological skills are (probably) one cause of success in learning to read: A comment on Castles and Coltheart. **Scientific Studies of Reading**.
- Thajakan, N., & Sucaromana, U. (2014). Computer-assisted language learning: Enhancing phonemic awareness of Thai primary school students. **Theory and Practice in Language Studies**, *4*(11), 2294-2300.
- Trehearne, M. P., & Healy, L. (2004). Phonological awareness. In **Comprehensive literacy resource for kindergarten teachers** (pp. 117-127).
- Vibulpatanavong, K., & Evans, D. (2019). Phonological awareness and reading in Thai children. **Reading and Writing**, *32*(2), 467-491.
- Wei, M., & Zhou, Y. (2013). Transfer of Phonological Awareness from Thai to English among Grade-Three Students in Thailand. **The Reading Matrix**, *13*(1).

การวิเคราะห์ความรู้ความเข้าใจของครูชาวต่างชาติด้านกลยุทธ์การสื่อสารในบริบทของการสอนภาษาอังกฤษเป็นภาษาต่างประเทศในประเทศไทย

An Analysis of an International Teacher's Cognitions of Communication Strategies in the Teaching English as a Foreign Language Context in Thailand

ไมเรนาเรน จอย บาซิลิโอ¹ และ อรนุช ปวงสุข²

Mairenallen Joy Basilio and Oranuch Puangsuk

Received: November 18, 2022/ Revised: March 22, 2023/ Accepted: May 26, 2023

บทคัดย่อ

แนวคิดด้านความรู้ความเข้าใจของครูโดย Borg (2018) ได้นำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัยเชิงตีความ กรณีศึกษาความรู้ความเข้าใจของครูนานาชาติด้านกลยุทธ์การสื่อสาร (CSs) ภาษาอังกฤษในชั้นเรียนการสอนภาษาอังกฤษในฐานะภาษาต่างประเทศในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า ครูนานาชาติขาดประสบการณ์สอนและไม่ได้รับการอบรมด้านการสอนก่อนเดินทางมาสอนในประเทศไทยในระดับชั้นประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา นอกจากนี้ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชนิดกึ่งโครงสร้าง การสังเกตการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ และบันทึกการจัดการเรียนการสอน พบปัญหาการประยุกต์ใช้กลยุทธ์การสื่อสารของครูเนื่องจากครูขาดการพัฒนาด้านวิชาชีพ งานวิจัยนี้อาจช่วยอธิบายความสำคัญของการพัฒนาวิชาชีพของครูนานาชาติในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่ไม่ได้ศึกษาด้านการฝึกหัดครู

¹ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (Graduate student, Master of Arts in Teaching English, Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University), Email: mairenallen.b@ubu.ac.th

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (Assistant Professor, Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University), Email: oranuch.p@ubu.ac.th

คำสำคัญ: ความรู้ความเข้าใจของครู กลยุทธ์การสื่อสาร ชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ ครูนานาชาติ ภาษาอังกฤษในฐานะภาษาต่างประเทศในประเทศไทย

Abstract

Employing the concept of teacher cognition by Borg (2018), this interpretative case study explored the case of one international teacher and his cognition of communication strategies (CSs) in his English as a Foreign Language (EFL) class in Thailand. The international teacher came to teach in Thailand without prior experience and training and has since formally taught from the primary to the tertiary level. Semi-structured interviews, classroom observations, and class video recordings revealed problems concerning CSs use, which the teacher attributed to his lack of professional training. This study sheds light on the importance of professional training among international teachers in Thailand, especially those without formal teacher education.

Keywords: Teacher cognition, Communication strategies, Professional learning community, International teacher, Thai EFL

Introduction

In the broadest sense, teacher cognition (TC) refers to what teachers “think, know, believe, and do” (Borg, 2003: 81) while communication strategies (CSs) are “any attempt(s) to enhance the effectiveness of communication” (Canale, 1983: 38). Research shows that the dynamics within a teacher’s beliefs system “strongly affect” (Haim & Tannenbaum, 2022: 1) how they decide to communicate with their students in the English language classroom (Borg, 2003, 2009 cited in Haim & Tannenbaum, 2022), ultimately “affecting students’ academic performance” (Chen & Abdullah, 2022: 1). Thus, how a teacher communicates content, and how comprehensible it is to

students, can make or break how they will acquire a language (Nunan, 1991). However, despite both concepts' practical and crucial implications in English language teaching (ELT), especially in foreign language teaching contexts, language teachers' cognitions of their CSs remain an underexplored empirical research focus. In this research, we explored this gap by focusing on the case of an international English university teacher in Thailand, which adopts teaching English as a foreign language (TEFL) context.

In the Thai TEFL context, the international English teacher is the closest model and source of English communication many Thai students can interact with regularly in the classroom. However, teacher beliefs and experiences studies show that international teachers in Thailand face difficulties in their classroom interaction with Thai students due to linguistic barriers (Methanonphakhun & Deocampo, 2016). These challenges are amplified by the international teachers' sensed insufficient induction programs for novice teachers, administrative support (Chuchuen, Tubsree & Suthithatip, 2017), and also ambivalence from Thai colleagues (Burford et al., 2019).

These realities and contexts make an international TC of CSs case in Thailand worth exploring. International English teachers who might be facing difficulties and looking for strategies to adapt in their classroom communication can reflect on their practices or be introduced to CSs through this study. Moreover, decision makers in educational institutions in Thailand can get a view of how international English teachers may be navigating their way around challenging classroom communication using CSs and see the gaps that they can help bridge through appropriate professional development support. For this study, our core research question is: "What is the international English teacher's cognition of communication strategies?"

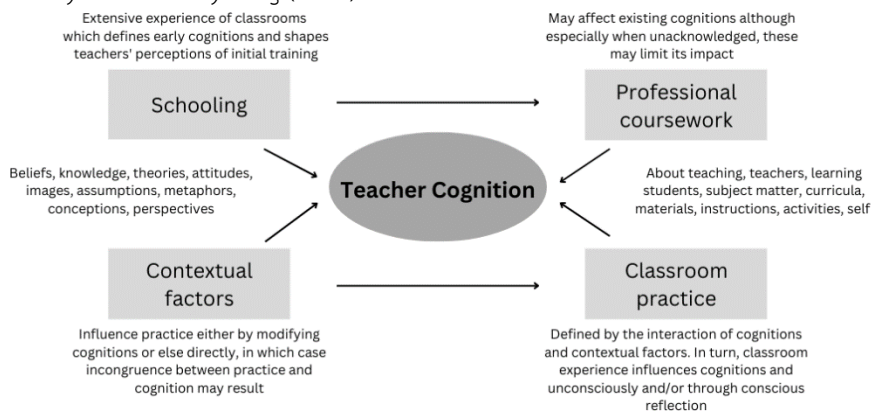
Theoretical Framework

Conceptualizing Teacher Cognition

Within the last decade, constructs such as ‘emotion,’ ‘sociohistorical,’ and ‘identity’ (see Burri, Chen, & Baker, 2017; Borg, 2012; Barkhuizen & Mendieta, 2020) have become acknowledged components or alternative terms within TC inquiry apart from the traditional teacher beliefs (Munby, 1984). Borg (2018) put forward a more contemporary definition for TC research:

“ Inquiry which seeks, with reference to their personal, professional, social, cultural and historical contexts, to understand teachers’ minds and emotions and the role these play in the process of becoming, being and developing as a teacher” (p.20).

All the abovementioned aspects characterize TC as the unseen aspect of teachers’ lives (see Borg, 2018) which influences their professional practice. A framework of teacher cognition as reflected in various TC studies was synthesized by Borg (2003):

Teacher cognition, schooling, professional education, and classroom practice (Borg, 2003: 82)

The teacher cognition framework above has been supported by recent contemporary empirical studies on language teachers' cognition presenting an interplay of factors that point toward TC formation. For instance, a qualitative case study by Öztürk and Gürbüz (2017) found that language learning experiences before being a teacher, such as schooling, novice teaching experiences, and institutional contexts, including having experienced colleagues to work with during their novice years, help teachers develop their cognition, shape their principles, and make decisions in the classroom based on learner profile and class situation. These factors were also found in other qualitative studies that utilized a different approach. For instance, an ecological systems study (Mohammadabadi, Ketabi & Nejadansari, 2019) found that TC was "a product of the joint effect of several factors at various ecosystem levels" (p. 657). Such factors included emotions, language proficiency, prior learning experiences, self-efficacy, and working relationship with colleagues, among others.

In another study, Wei and Cao (2020) found that certain teacher practices may be due to particular contributing aspects. For example, they saw the association between writing teachers' use of different writing corrective feedback types with their prior contexts (language learning, teacher training), the surrounding contexts (local cultures, limited resources), or the classroom practice itself.

Nonetheless, the latter study also shed light on another theme in TC theory research: the congruency between cognition and actual practice. Wei and Cao (ibid.) saw inconsistencies between the teachers' reported feedback strategies and the actual strategies used. Ghasemi's (2018) study also focused on this aspect, particularly looking at the cognitive dissonance that would

arise when a teacher's beliefs, thoughts, and experiences collide and remain conflicted in the teacher's mind, potentially affecting teaching output quality.

Some points emerge from these select studies. First, there are a plethora of contributing factors that can contextualize a teacher's cognition. These factors or contributors come from various periods in a teacher's personal and professional life. Second, these factors, invisible to many, influence visible aspects of the teacher's cognition, crucially, classroom practice. Nonetheless, for the third point, there are times when what a teacher thinks or believes does not reflect their actual practice.

Communication Strategies

Literature shows that the majority of the seminal theoretical papers on CS present them in predetermined sets or taxonomies (Færch & Kasper, 1983; Tarone, 1980; Dörnyei & Scott, 1997; Canale, 1983).

Færch and Kasper (1983) forwarded the traditional CS view, in which CSs “are potentially conscious plans for solving what to an individual presents itself as a problem in reaching a particular communicative goal” (p. 36). Within the traditional view, there are two behaviors and strategies that can be adopted by a CS user, namely, ‘avoidance behavior’ which leads to a ‘reduction strategy’ or ‘change of goal,’ and ‘achievement behavior’ which leads to the ‘achievement strategy’ or keeping the goal.

Tarone (1980) defined CSs in an interactional sense, that to produce strategies of language use, there should be a “mutual attempt of two interlocutors to agree on a meaning in situations where requisite meaning structures do not seem to be shared” (p. 288). Færch and Kasper (1983) emphasized in their review of Tarone's interactional view that meaning structures include “linguistic and sociolinguistic structures” (p. 72). Within the interactional view, a speaker may also choose to either avoid (i.e., not use any CSs) or attempt to use CSs until the meaning is successfully conveyed.

Upon doing a review article on the taxonomies and definitions of communication strategies in the second language (L2) context, Dörnyei and Scott (1997) considered all prior major CS views and created an extended CS taxonomy. They defined “the scope of CSs to include every potentially intentional attempt to cope with any language-related problem of which the speaker is aware during the course of communication” (p. 179). This scope covers, for instance, time-stalling strategies.

The most comprehensive taxonomy might be from Dörnyei and Scott (1997), but in CS literature, the broadest definition of CSs seems to be Canale’s (1983). Dörnyei and Scott’s (1997) review mentioned Canale’s conceptualization of CSs as “any attempt to enhance the effectiveness of communication” (p. 179). This generalist conceptualization seems to match Dörnyei and Scott’s (1997) synthesis of major CS views:

“Thus, a communication strategy in the most general sense is a plan of action to accomplish a communication goal; the enhancement of communication effect is certainly such a goal” (p. 179).

These CS views and concepts were some of what contemporary CSs researchers used in their empirical studies. Al-Gharaibeh and Al-Jamal (2016) conducted a mixed-methods study to determine which CS 10th-grade teachers and students in Jordan use in EFL contexts. To do so, they utilized observation checklists and questionnaires adapted from Dörnyei and Scott’s (1997) extended view taxonomy. The researchers found it interesting that although teachers used CS, they were not particularly conscious of their use.

Similarly, Rofiatun (2018) also employed Dörnyei and Scott’s (1997) taxonomy to qualitatively analyze the CS use of one English teacher at a senior high school in central Java. Utilizing observation and interviews, Rofiatun (2018) found that codeswitching was the CS mostly used by the

research participant to motivate and increase student confidence in speaking in class.

As for the Thai EFL context, Boonkongsaeen (2018) collected quantitative data from 151 Thai EFL high school teachers, using the CS questionnaire of Toomnan (2014) which was generated from Dörnyei and Scott (1997), Nakatani (2006), and Zhao and Intaraprasert (2013). A frequency analysis showed that Thai EFL teacher respondents highly utilized self-reliant CS, that is, without direct spoken communication (e.g., paying attention to other speakers' paralinguage). Interestingly, most teachers reported that they used CS more for maintaining conversations rather than managing communication breakdowns which related more to the definitional concept of CS as being problem-oriented (See Færch and Kasper, 1983; Tarone, 1980).

Notably, the cited studies were set at the secondary level rather than tertiary, which is this study's context. Furthermore, we found that the published papers on CSs at the university level focused on students' CSs (e.g., Kongsom, 2016; Tappoon, 2022) rather than teachers.

Although there have been qualitative CS studies (e.g., Rofiatun), it was more prominent that CS research has been primarily conducted quantitatively and collectively, aimed at generalizability. Nonetheless, our core objective was not to type the CSs that would cover all international EFL teachers at Thai universities. Rather, we focused on TC as the overarching concept of this research, elucidating the invisible aspects of one international teacher's cognitions of CSs, going more in-depth, and focusing on personal teacher narratives and accounts. Thus, for this small-scale and in-depth research, we adopted Canale's (1983) extended and generalist CS view to complement our chosen methodological paradigm—interpretivism.

Methodology

To truly elucidate the rich data of one international lecturer's cognition of his communication strategies, we adopted the interpretive case study (see Merriam, 1998) and the generic inductive approach (see Liu, 2016).

Participant

Undertaking this study through volunteer sampling, our research participant is one male American teaching English at a public university in Northeast Thailand for almost five years. In this study, we will anonymously refer to him as 'John.'

Research methods

Both self-reported and observed data were gathered in this study through the following research methods:

Semi-structured interview

Our primary research method was a semi-structured interview, which included two elements (i.e., open questions and probes).

Direct observation

Direct observation (see Creswell, 2014) strengthened the lecturer's account and helped provide a clearer perspective of the interplay of his cognitions and practices, for instance, whether his CS cognitions and his actual uses of them were aligned.

Classroom videos

Accompanying the observation as a supplementary research method is recording the observed class where the lecturer taught. Given the schedule availability of the lecturer, we were able to record nine hours of classroom talk. The video recordings helped us triangulate our findings and interpretation of the data.

Data Analysis

We adopted Liu's (2016) generic inductive approach, a model similar to grounded theory albeit more flexible for smaller empirical studies like in this case. In this process, we began data analysis by simply reading the interview texts and searching for broad categories in relation to the research aim, which was to explore the teacher's CS cognition within the Thai TEFL context—the interplay of his personal and professional beliefs, thoughts, experiences, and practices. Then we combined similar categories and continued coding until we arrived at the final themes. To enrich the analysis, we triangulated our findings with data from direct observation and classroom videos. With the initially coded interview data, the direct observation notes were transcribed and included in the coding. Then we added the data from the transcribed classroom videos to see the convergence of the teacher participant's beliefs, thoughts, experiences, and practices related to CSs in the Thai TEFL context, producing a more solid account of the teacher's cognition—theory and practice—and how they interrelated with the teacher's professional life.

Findings and Discussion

In this section, we wove two themes that formed John's TC of CSs into our discussion of relevant research as well as our interpretations.

John's background story as an English teacher

As John shared his CSs beliefs and practices, he recounted his journey as a novice English teacher. He had never taught English before coming to Thailand but decided to become one since “teaching is about the only thing available for foreigners” (John, Interview, 2020). As it is common for foreigners to apply for teaching jobs through Thai agencies whose primary employing qualification was being a native English speaker (Barby, 2013), John had success with a recruitment agency that placed him at a primary school in his

Thai wife's province. John shared that he accepted the job offer despite not having prior experience or educational background in ELT because he thought that institutional support like training and access to resources would be made available to him in the school, enabling him to become a professional teacher. However, he shared that his expectations and need for professional development were not supported.

Professional Development through PLC

To the researchers' knowledge, there is no policy-level project at a regional or nationwide scale that specially caters to the professional development of foreign English teachers in Thailand, especially those who have no prior teaching experience. Instead, most of the professional development policies or mandates available in published research and government documents mention only Thai teachers or English teachers in general (See Education in Thailand 2019-2021 by Office of Education Council, Ministry of Education). This policy context might have filtered through John's reported paucity of professional support from his employers as well as Thai colleagues.

For instance, he shared his experience when he was teaching at the school level:

“They kinda just... go teach English. What do you want me to teach?” And they say, “Conversation. Speaking.” And I said, “What exactly do you want me to teach?” So, there was no guideline.” (John, Interview, 2020)

At the school, he was assigned with two Thai co-teachers, who, in his own words, did not share much rapport with him and thus, giving no opportunity to devise any CSs for his primary students:

“One of them didn't do anything with me, didn't communicate with me, didn't help me. The other one taught everything, and I just helped her. She would speak in Thai most of the time, and

then she would turn to me and say ‘Say this!’ and I would say that [laughs]. So, it was just up to them. I didn’t have much say.” (John, Interview, 2020)

When he moved to teach at the tertiary level, he had similar concerns with the institutional guidance when he first settled in:

“There wasn’t even a textbook. And then, coming here, in university, again, there wasn’t much guidance. ‘Here, you’re teaching these courses.’ Then that’s it. But there were really, no guidelines, no instructions. But the required ones [core courses], they did have textbooks. The old, outdated textbooks. What do you mean? What is this course?” (John, Interview, 2020)

However, compared to his experiences with his colleagues at the primary school, he had a different experience with his university colleagues who happened to be other new foreign teachers:

“I and other colleagues [i.e., other international lecturers] started halfway through the term. We just like, had to jump in and go with that... no content, no materials... and so, we were like, scrambling to make up the courses together as we’re going...” (John, Interview, 2020)

We found John’s reported experiences congruent with what other studies accounted for, such as international teachers’ unmet expectations of quality teaching materials like textbooks (Methanonpphakhun & Deocampo, 2016), receiving ambiguous teaching plans to work with without any professional guidance (Ulla, 2018). John’s concerns seem to have influenced his self-perception of his competencies as an English teacher and user of CSs in the Thai EFL context:

“It’s probably far... Far below what it should be. I mean, I’m not a qualified teacher in any way. I have some experience, but I really haven’t been trained.” (John, Interview, 2020)

However, in the abovementioned experiences, John’s working rapport with his then-new foreign colleagues was a positive development for him because finally, he had people to work closely with. This working group may be considered John’s first professional learning community (PLC) (Stoll et al., 2006), a platform where he could discuss and share his beliefs, prior experiences, and ideas with other teachers. Most importantly, in that PLC was where he could learn together with his colleagues through their interactions. In this way, John was gaining on-the-ground professional experience with his PLC.

John’s PLC changed his working dynamics from having no help and no voice to having a say in which CSs would be appropriate for their respective classes. John shared a specific situation from his meeting with other foreign colleagues three years into his teaching profession:

“We talked at the meeting... A teacher (i.e., a new teacher in the team) was talking about communicative learning (i.e., Communicative Language Teaching/CLT). And he’s like, ‘This would be fantastic.’ But then, we (i.e., PLC) that had experience teaching said, this isn’t going to work with this class (i.e., a speaking class). It’s hard to explain. But experience says that, well, you could try that, but it’s not really going to work.” (John, Interview, 2020)

John’s on-the-ground working experiences with his PLC helped him form context-based beliefs and make practical decisions, that is, not using a well-accepted approach in Thailand like communicative teaching because, in

his experience, it did not work for his context. The PLC helped him verbalize his thoughts regarding his contextual experiences.

Contextual experiences

The interview data showed the major influence of contextual experiences, which are the actual events that transpire in the Thai EFL classroom, on his cognitions. As we can see from his account, he sufficed the lack of formal training opportunities by reflecting with his PLC the outcomes of their teaching experiences and making decisions from there. For instance, John shared that he “just goes through it in the class and figures things out along the way,” adding that in his class, “there’s no fixed set of teaching techniques” (John, Interview, 2020). He emphasized his lack of formal training as the reason for going with a more experimental approach:

“I’m not an expert or something... I don’t have any professional training whatsoever... So, most of the techniques I use are based on trying what could work as the class happens... something like trial-and-error...” (John, Interview, 2020)

This overall ‘trial-and-error’ approach adopted by John underpinned his CSs cognitions, the second theme.

CSs cognitions

John’s CSs cognitions were a dynamic interplay of his core definition of CSs and his actual practice in class.

Core definition of CS

John succinctly defined a CS as:

“Any way that gets the message across. Any way that establishes understanding of both parties. So, strategies would be any way that that could happen. Anyway that works.” (John, Interview, 2020)

John's CS definition was both broad and interactional and echoed Canale (i.e., any attempt(s) to enhance the effectiveness of communication) (1983: 38) and Tarone (i.e., a mutual attempt of two interlocutors to agree on meaning in situations where requisite meaning structures do not seem to be shared) (1980: 288).

When asked about how he interpreted or identified a CS as such, he shared his process:

“Whatever I figured out, I taught myself from online... ‘cause I’d look up, you know, ESL lessons or I’ll pick a topic and try to make something out of that... I usually go for ESL because it has the most results.” (John, Interview, 2020)

He would then apply the online resource he got in his class. If it worked, then he would regard that particular resource as a CS for his Thai EFL class. Hence, his CS devising process was congruent with his definition of CSs as “any way that works.” He explained further what his defining phrase meant:

“Try stuff that’s new to see if it works. Don’t stick to one way. However, trying different ways doesn’t always work. So, sometimes going back to some things that already have worked, that’s what I do.” (John, Interview, 2020)

Actual practice

Further explaining his definition of CS as “any way that works”, John talked about instances in his EFL teaching practice when he employed different strategies in his class: (1) employing a new strategy in his context (e.g., forced activities like games) to engage passive students in class, (2) allowing students to speak Thai in the class, and (3) musing on what can be done to improve classroom pedagogy. The following paragraphs expound on what each abovementioned CS entails in John’s context.

Forced activities

John's primary example of CS involved trying new activities which were created from his discussions within his PLC. In particular, the new activities were about transitioning from only using the exercises written in the textbook to employing external "forced activities" like games to get passive students to engage more in an oral communication class:

"Me and another colleague [anonymously named Mark] have taught this speaking class. It's a speaking class, but it's really difficult to get them [i.e., passive learners] to speak. They don't have the ability, or they aren't just interested. Before, we follow the book, and the book's kind of boring, and dry, and we try to make it interesting and we try to bring up forced activities like games." (John, Interview, 2020)

Since getting passive students to engage more pertains to classroom management (Reeve, 2009), the interview data above shows that John regarded classroom management strategies as equivalent to a CS. In his case, there was an interplay of autonomous support (i.e., the game John made) and control (i.e., how he executed the activity through instruction-giving and managing the game) (Reeve, 2009).

His account of creating forced activities like 'games' corresponded to the direct observation of his non-English major-speaking class wherein he asked the students to...

"... play a game where pairs work on finding clues scattered in the classroom and use the clues to guess vocabulary that they have already learned from the textbook." (Classroom direct observation, December 2019)

Prior to starting the game, he repeated the game rules four consecutive times and made sure that everybody understood the instructions. This particular action is similar to the CS self-repetition (Yule &

Tarone, 1997), which refers to “repeating a word or ‘string of words’ right after they were said” (cited in Dörnyei & Scott, 1997: 190).

However, John found his implemented forced activities to be unsuccessful. As he said in the interview:

“Mark’s class took to it much better. My class tried it [the game], but it was really difficult to get the activity going because they didn’t answer questions... they don’t have the ability or they aren’t just interested. I don’t really know what they think.”
(John, Interview, 2020)

To elucidate this data, we looked for some background information about Mark. Apparently, Mark had a professional training background in English language teaching (i.e., a Certificate in Teaching English to Speakers of Other Languages or CELTA). This training experience might explain why Mark was able to employ the forced activities more successfully than John. According to Kalinowski, Gronostaj, and Vock (2019), professional development opportunities such as training can help teachers extend their “professional knowledge” (p. 3) into establishing classroom activities.

This finding from the verbatim data above was also confirmed by the class observation and video recording data which showed different difficulties faced by the students and the solutions employed by John to manage the game:

“The game is introduced, and they look more active than when they were discussing the textbook with the teacher since the game requires a lot of moving around the classroom, but many were cheating the rules of the game like ‘no Thai allowed’ and ‘don’t share clues or vocabs’, especially with those who couldn’t figure out the answers.” (Class observation data, 2019)

As for the video recording and class observation, we saw how he tried to solve challenges during the implementation of the activity which included (1) reprimanding those who were not following the rules and (2) assisting those who were following the rules and trying to complete the game tasks.

For instance, in the video recording of the observed class, we found that John spent most of the time reprimanding those who were not following the game rules (Class video, 2019). This was confirmed by the class observation data:

He walked up to some students who were sharing answers and briefly said, “What are you doing? You’re gonna be disqualified.” The students didn’t reply to John. They continued speaking in Thai and John left them and moved on to another group. (Class observation data, 2019)

Aside from that, John was also focused on assisting students in getting the answers correct. For instance, John said to one pair who were actively consulting with him as to whether their answers were correct,

“Something different. Make sure it’s spelled correctly... You’re missing stuff...” (Class video, December 2019).

On the other hand, in the interview, John’s statement, when he recalled the observed game, implied that he believed he was using the CS simplification at that time:

“I did whatever I could to get through that activity at that time. Like, I tried to change it, to simplify it... to try to assist it...” (John, Interview, 2020).

CS simplification (Al-Gharaibeh & Al-Jamal, 2016) directly means “simplifying the topic you are talking about” (p. 39) by using words and structures that students can easily comprehend. As John noted in his interview, he did simplify his speech, however, within the context of his

students (i.e., a non-English major repeaters' class), it might not have been the case.

He further shared in the interview what he planned to do post-activity:

“I needed to come back [i.e., to his lesson planning] and had to modify the activity to be more suitable to the student's language level or do another English activity or maybe just let them choose something easier like ‘Okay, what do you guys want to do? Music? Videos? Kahoot?’ Just do what worked before.” (John, Interview, 2020)

This interview data echoed his aforementioned CS belief of returning to old activities that work if the new ones failed.

Allowing Thai in the classroom

Another practical example of John's CS belief in trying new things was the adjusting of his personal belief in the benefit of L2 immersion to allowing his students to use their L1 (Thai) in the classroom except during practice. John explained the reasons behind his belief in L2-only and the adjustment of that belief to accommodate his students' use of Thai:

“And so as far as communicative strategies, the exposure I think is a big part... just being exposed to it. However, it's hard to get that like my daughter who picks up English so well just through daily exposure. That's part of our life. Whereas the classroom, it's part of the class. And with the students in the classroom and in daily life, it's just Thai.” (John, Interview, 2020)

According to Yphantides (2013), the belief in L2-only has been a long-time occurrence among teachers (See Cook, 2001), especially among native English speakers (See Rivers, 2011) who might assume that how they acquired their L1 (English) would also apply to L2/L3 learners. The same belief may have had echoed John's former perspectives in managing his class by not

allowing his students to use Thai. His belief in allowing Thai except during practice was evident in both the observed and self-reported data:

Some students were helping each other answer the book and they were speaking in Thai the whole time. “The teacher is okay with it.” However, during one speaking practice activity, “many students were speaking in Thai and the teacher told them to only speak in English.” And as evidenced by the video recording, John told those particular students, “What?! English! English!” (Classroom observation and video data, December 2019)

And in the interview, John shared what he thought and experienced regarding his English-only policy during practice activities:

“I still implemented English anyway ‘cause that’s the least I can do to immerse them in the experience of using English. But they’re still mostly chatting away in Thai.” (John, Interview, 2020)

As this study found, other classroom research within the EFL context (Ko, 2005; Espinoza-Herold, 2013; Wei, 2013; Yphantides, 2013; Shvidko, 2017) reported that EFL students do not support English-only speaking policies in the classroom primarily because of its difficulty (Ko, 2005; Wei, 2013; Yphantides 2013), the codeswitching nature of L2 speakers (Espinoza-Herold, 2013), and even the extent to which L2 policies can be demoralizing (Shvidko, 2017). Nonetheless, as John had already made a compromise between his personal L2 beliefs and his students’ context, he would need to keep on looking for ‘new things’ until he finds the strategies that would work for his Thai students without fully giving up on his entire belief system. According to Kim (2011), meeting halfway would be a beneficial practice because there is...

“... an importance within teachers’ awareness of students’ learning experiences and the need to negotiate within the given teaching context without completely giving up the teachers’ own beliefs about learning and teaching a second language” (p. 123).

Ultimately, the results gathered from the data demonstrate that John’s cognition of CS was contextualized by different factors, primarily experience (e.g., trying and learning what works) and exposure to students’ contexts (e.g., language diversity) over the course of his professional development. Data revealed that for John, CS had something to do primarily with how he managed his class rather than his actual speech, which definitely had something to do with beliefs drawn from his personal and professional experiences. For instance, the “forced activities”, which came about from his PLC, were mostly done to motivate non-engaged students and supplement “dry material.” In another aspect, John allowing L1 in the classroom but only to a certain extent and him never using Thai came from his personal belief and positive experiences with immersion, for instance, with his daughter. These findings show the relevance of examining teachers’ background stories to shed light on their classroom practices, especially in multicultural settings such as Thai EFL where many teachers come from different countries and have their distinct beliefs.

Exploring John’s TC of CSs showed that to use CSs in his Thai EFL class, he sufficed his lack of formal training in ELT by drawing ideas from his on-the-ground teaching experiences and his PLC with other international colleagues. Although these components of his professional teaching life helped him make practical choices, some of which worked and some did not, we saw some major challenges in his CSs cognition that could hinder the success of his actual practice. The major concern was that he knew something did not work but could not pinpoint why. For instance, in his previously

mentioned account, he knew that communicative learning did not work for his lower proficiency class but he could not explain why to his colleague. He also knew that his Thai students could not actively participate in his forced activities while a similar class could, but he could not pinpoint exactly why. Because he could not find the root cause of what would make a strategy fail or successful, he had to keep on experimenting with different strategies, which affected how his class activities turned out (e.g., his games did not go as planned). Exploring John's TC of CSs revealed the gaps in his teaching repertoire as caused by a lack of formal training and institutional support and a lack of confidence in his competence as a professional lecturer. However, looking into his TC of CSs also showed how he managed and did his best with the resources (i.e., online information on ESL) he had and people working closely with him (i.e., his international PLC). These findings can be applied to the study of TC of CSs, wherein, researchers and educators alike can gain a deeper insight into their cognition gaps and how they make do with such gaps in their practice. Focusing on these aspects, we can think of ways to bridge such disparities and help them leverage their existing resources ultimately benefiting not only teachers but learners in the process.

Conclusions and suggestions

Three data sources (i.e., interview, observation, and video recording) of one international lecturer in Northeast Thailand show that the lack of EFL background prior to teaching, topped with the lack of institutional support in major aspects such as course content and materials, affect teacher cognition and efficacy in carrying out CS beliefs that have been borne through past and present personal and professional experiences. In this regard, institutional support is clearly much needed to help develop the international teacher's CS cognition and practice repertoire. As for research, more TC empirical studies on international English teacher groups from various backgrounds (e.g.,

L1, educational background, experiences) are needed to further contextualize international English teacher cognition in Thai TEFL.

References

- Al-Gharaibeh, S. F. & Al-Jamal, D. A. (2016). Communication Strategies for Teachers and their Students in an EFL Setting. **International Journal of Bilingual & Multilingual Teachers of English**, 4(1), 33-44. <http://dx.doi.org/10.12785/IJBMTE/040105>
- Barby, M. (2013). **How to get a Job English Teaching English in Thailand**. [http://www.meltedstories.com/tag/jobs/?](http://www.meltedstories.com/tag/jobs/)
- Barkhuizen, G. & Mendieta, J. (2020). 1 - Teacher Identity and Good Language Teachers from Part I - Macro Perspectives. In Griffiths, C. & Tajeddin, Z., editor. **Lessons from Good Language Teachers** (pp. 3 – 15). <https://doi.org/10.1017/9781108774390.004>. UK: Cambridge University Press.
- Boonkongsan, N. (2018). Communication Strategies used by Thai EFL Teachers. **The New English Teacher**, 12 (1), 63-76.
- Borg, S. (2003). Teacher Cognition in Language Teaching: A Review of Research on What Language Teachers Think, Know, Believe, and Do. **Language Teaching**, 36 (2), 81-109.
- Borg, S. (2009). Language Teacher Cognition. In Burns, A. & Richards, J.C., Editor. **The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education** (pp.163–171). Cambridge University Press.
- Borg, S. (2012). Current approaches to Language Teacher Cognition Research: A methodological analysis. In Barnard, R. & Burns, A., editor. **Researching Language Teacher Cognition and Practice: International Case Studies** (pp. 11–29). Bristol, UK: Multilingual Matters.

- Borg, S. (2018). Teachers' Beliefs and Classroom Practices. In Garrett, P., & Cots, J, editor. **The Routledge Handbook of Language Awareness** (pp. 75–91). London: Routledge.
- Burford, J. et al. (2019). Analysing the National and Institutional Policy Landscape for Foreign Academics in Thailand: Opportunity, Ambivalence and Threat. **Journal of Higher Education Policy and Management**, **41** (4), 416-429. <https://doi.org/10.1080/1360080X.2019.1606881>
- Burri, M., Chen, H. & Baker, A. (2017). Joint Development of Teacher Cognition and Identity Through Learning to Teach L2 Pronunciation. **Modern Language Journal**, **101**, 128-142. <https://doi.org/10.1111/modl.12388>
- Canale, M. (1983). From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy. In Richards, J.C. & Schmidt, R.W., editor. **Language and Communication** (pp. 2-14). London: Longman.
- Chen, F., & Abdullah, R. B. (2022). Teacher Cognition and Practice of Educational Equity in English as a Foreign Language Teaching. **Frontiers in Psychology**, **13**, 1-7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.820042>
- Chuchuen, R., Tubsree, C. & Suthithatip, S. (2017). Foreign Teachers Management System in an English Program School: A Case Study at Piboonbumpen Demonstration School Burapha University, Thailand. **HRD Journal**, **8** (2), 80-91.
- Cook, V.J. (2001). Using the First Language in the Classroom. **Canadian Modern Language Review**, **57** (3), 402–423.
- Creswell, J. W. (2014). **Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches** (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Dörnyei, Z. & Scott, M. L. (1997). Communication Strategies in a Second Language: Definitions and Taxonomies. **Language Learning**, **47**, 173-210. <https://doi.org/10.1111/0023-8333.51997005>
- Espinoza-Herold, M. (2013). The Great Wall of “English-only”: Teacher Perceptions of Classroom Ecology in Arizona’s Post-Proposition 203 Era. **NABE Journal for Research and Practice**, **4**, 2-30.
- Færch, C. & Kasper, G. (eds.) (1983). **Strategies in Interlanguage Communication**. London: Longman.
- Ghasemi, F. (2018). Iranian EFL Teacher Cognition: Tracing Cognitive Dissonance. **The Journal of Language Teaching and Learning**, **8** (2), 61-79.
- Haim, O. & Tannenbaum, M. (2022). Teaching English to Multilingual Immigrant Students: Understanding Teachers’ Beliefs and Practices. **Teachers and Teaching: Theory and Practice**, **28** (4), 1-20. <https://doi.org/10.1080/13540602.2022.2062737>
- Kalinowski, E., Gronostaj, A. & Vock, M. (2019). Effective Professional Development for Teachers to Foster Students’ Academic Language Proficiency Across the Curriculum: A Systematic Review. **AERA Open**, **5** (1). <https://doi.org/10.1177/2332858419828691>
- Kim, S.H. (2011). Exploring Native Speaker Teachers’ Beliefs about Learning and Teaching English. **English Teaching**, **66** (2), 123-148. <https://doi.org/10.15858/engtea.66.2.201106.123>
- Ko, M. H. (2005). Glosses, Comprehension, and Strategy Use. **Reading in a Foreign Language**, **17** (2), 125-143.
- Kongsom, T. (2016). The Impact of Teaching Communication Strategies on English Speaking of Engineering Undergraduates. **PAASA**, **51**, 38-69. <https://doi.org/10.14456/pasaa.2016.2>

- Liu, L. (2016). Using a Generic Inductive Approach in Qualitative Educational Research: A case Study Analysis. **Journal of Education and Learning**, 5 (2), 129-35.
- Merriam, S.B. (1998). **Qualitative Research and Case Study Applications in Education**. San Francisco: Jossey-Bass.
- Methanonpphakhun, S. & Deocampo, M.F. (2016). Being an English Language Teacher: A Narrative Analysis of Ten Foreign Teachers in Thailand. **The New English Teacher**, 10 (1), 1-19.
- Mohammadabadi, A.M., Ketabi, S. & Nejadansari, D. (2019). Factors Influencing Language Teacher Cognition: An Ecological Systems study. **Studies in Second Language Learning and Teaching**, 9(4), 657-680. <https://doi.org/10.14746/ssl.t.2019.9.4.5>
- Munby, H. (1984). A Qualitative Approach to the Study of a Teacher's Beliefs. **J. Res. Sci. Teach.**, 21, 27-38. <https://doi.org/10.1002/tea.3660210104>
- Nakatani, Y. (2006). Developing an Oral Communication Strategy Inventory. **Modern Language Journal**, 90, 151-168. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2006.00390.x>
- Nunan, D. (1991). **Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers**. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Office of Education Council Ministry of Education (2021). **Education in Thailand 2019-2021**.
- Öztürk, G. & Gürbüz, N. (2017). Re-defining Language Teacher Cognition through a Data-driven Model: The Case of Three EFL Teachers. **Cogent Education**, 4(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2017.1290333>
- Reeve, J. (2009). Why Teachers Adopt a Controlling Motivating Style Toward Students and How They Can Become More Autonomy Supportive. **Educational Psychologist**, 44(3), 159–175. <http://doi.org/10.1080>

/00461520903028990

- Rivers, D.J. (2011). Strategies and Struggles in the ELT Classroom: Language Policy, Learner Autonomy and Innovative Practice. **Language Awareness**, 20 (1), 31-43.
- Rofiatun, I. (2018). “**Communication Strategies Used by English Teachers in the Teaching and Learning Process.**” Proceedings 2nd English Language and Literature International Conference (ELLiC). (p.166-170). 5 May 2018, Kota Semarang, Indonesia. Kota Semarang: Muhammadiyah University of Semarang.
- Shvidko, E. (2017). Learners’ Attitudes toward “English-Only” Institutional Policies: Language Use outside the Classroom. **TESL Canada Journal**, 34 (2), 25-48.
- Stoll, L. et al. (2006). Professional Learning Communities: A Review of the Literature. **Journal of Educational Change**, 7, 221-258.
<https://doi.org/10.1007/s10833-006-0001-8>
- Tappoon, A. (2022). A Case Study of Communication Strategies Used by Thai Business Students in an English Online Job Interview Test. **Asia Social Issues**, 15 (6), 1-16. <https://doi.org/10.48048/asi.2022.254363>
- Tarone, E. (1980). Communication strategies, foreigner talks, and repair in interlanguage. **Language Learning**, 30, 417-431.
- Toomnan, P. (2014). **Use of Strategies to deal with oral communication breakdowns by Thai English Major University Students.** Unpublished Doctoral Dissertation. Suranaree University of Technology, Nakhon Ratchasima.
- Ulla, M. (2018). English language teaching in Thailand: Filipino teachers’ experiences and perspectives. **Issues in Educational Research**, 28(4), 1080-1093.

- Wei, L. (2013). Conceptual and Methodological Issues in Bilingualism and Multilingualism Research. In Bathia, T. K. & Ritchie, W. C., editor. **The Handbook of Bilingualism and Multilingualism** (pp. 26-52). UK: Wiley Blackwell, UK
- Wei, W. & Cao, Y. (2020). Written Corrective Feedback Strategies Employed by University English Lecturers: A Teacher Cognition Perspective. **SAGE Open**, 10(3). <https://doi.org/10.1177/2158244020934886>
- Yphantides, J. (2013). Native-speakerism through English-only Policies: Teachers, Students and the Changing Face of Japan. In Houghton, S. A. & Rivers, D., editor. **Native-Speakerism in Japan: Intergroup Dynamics in Foreign Language Education** (pp. 207–216). Bristol: Multilingual Matters.
- Yule, G. & Tarone, E. (1997). Investigating Communication Strategies in L2 Reference: Pros and Cons. In Kasper, G., & Kellerman, E., editor. **Communication Strategies** (pp. 17-30). London: Longman.
- Zhao, T. & Intaraprasert, C. (2013). Use of Communication Strategies by Tourism-oriented EFL Learners in Relation to Gender and Perceived Language Ability. **English Language Teaching**, 6(7), 46–59. <https://doi.org/10.5539/elt.v6n7p46>